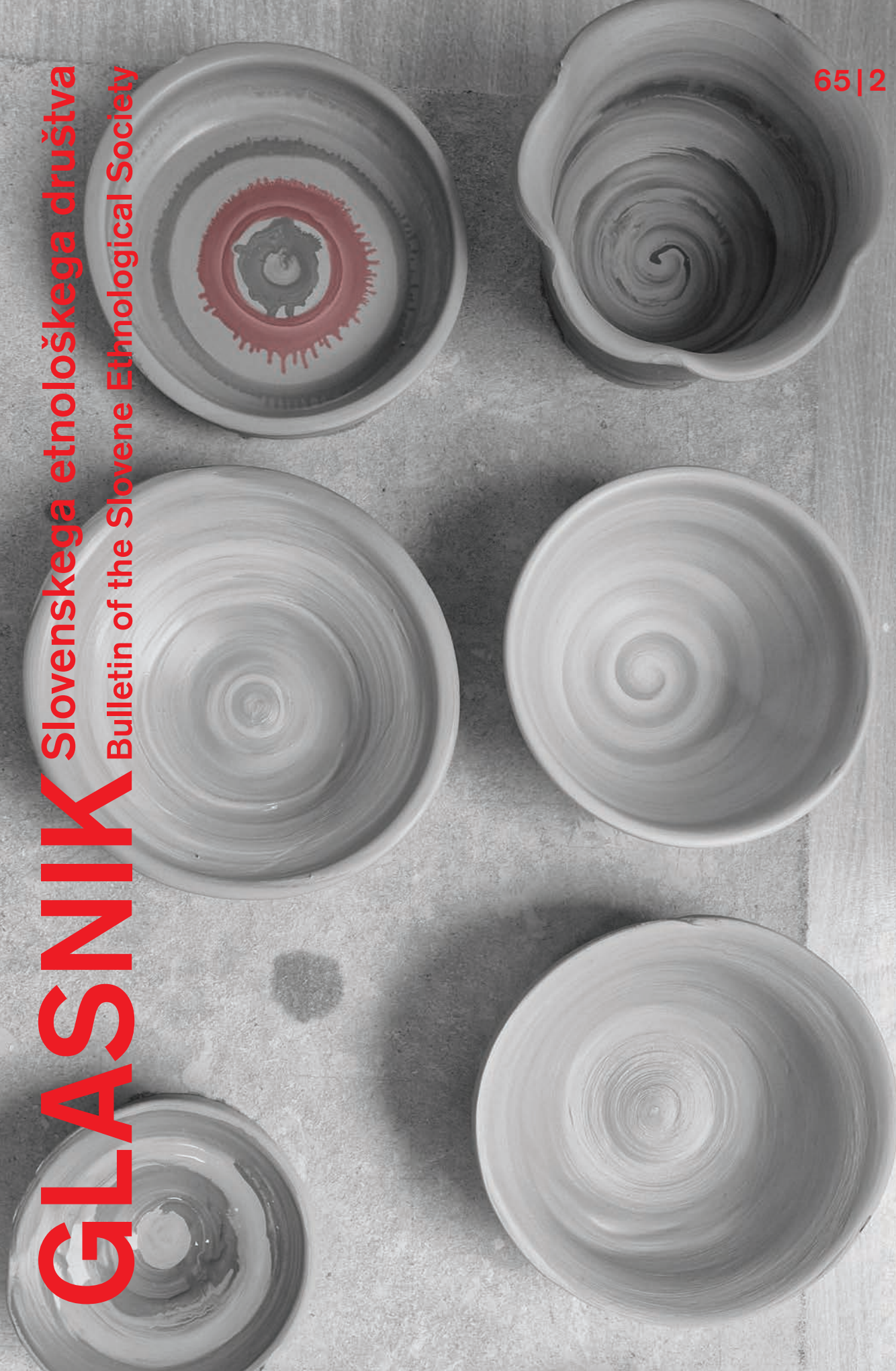

GLASNIK

Slovenskega etnološkega društva

Bulletin of the Slovene Ethnological Society

65 | 2 2025

Glasnik Slovenskega etnološkega društva (*Glasnik SED*):

Znanstveno-strokovna revija Slovenskega etnološkega društva

65 | 2025, št. 2

Bulletin of the Slovene Ethnological Society:

Scientific Journal

65 | 2025, Issue 2

UDK 39(497.4)(05)

ISSN 0351-2908 Glasnik SED (Tiskana izdaja) | Printed edition

ISSN 2536-4324 Glasnik SED (Spletna izdaja) | Online edition

Revija je od leta 1956 izhajala kot *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje*, od leta 1959 (15 letnikov) kot *Glasnik Slovenskega etnografskega društva*, po letu 1976 pa izhaja kot *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*. | The Bulletin had been published under the name *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje* (Bulletin of the Institute for Slovene Ethnography) until 1956; as *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnographical Society) until 1959 (15 volumes); and as *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnological Society) since 1976.

V enem letniku izideta dve številki. | 2 issues (1 volume) are published yearly.

Avtorji znanstvenih člankov, objavljenih v tej številki Glasnika Slovenskega etnološkega društva, hranijo raziskovalne podatke, ki podpirajo njihova besedila, v okviru svojih institucij. /

Authors of the scientific articles published in this issue keep the research data supporting their texts within their respective institutions.

SLOVENSKO **etnološko** DRUŠTVO
SLOVENE *ethnological* SOCIETY

Izdajatelj | Publisher©

Slovensko etnološko društvo

Zanj | Represented by dr. Tanja Rožnberger

Ponatis celotne številke ali posameznih prispevkov in fotografij je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. | No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without written permission from the publisher. Quotations must contain a full mention of the source.

Naslov uredništva | Address

Slovenski etnografski muzej

Metelkova 2

1000 Ljubljana

Tel. | Tel.: (+ 386) 01 300 87 38

Elektronska pošta | E-mail: info@sed-drustvo.si

Spletna stran | Website: <http://www.sed-drustvo.si/>

Urednika | Editors

dr. Blaž Bajič

dr. Nina Vodopivec

Uredniški odbor | Editorial Board

dr. Tanja Rožnberger, dr. Saša Poljak Istenič, dr. Tina Palaič, mag. Martina Piko Rustija, dr. Manca Filak

Prispevke so recenzirali člani uredniškega odbora in zunanji recenzenti. Redakcija št. 2/2025 je bila zaključena 1. decembra 2025. | All articles have been reviewed by the editorial board members and by the external reviewers. The editing of this issue was completed on 1st of December 2025.

Za znanstveno in strokovno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. | The authors are solely responsible for the content of their articles.

Jezikovni pregled | Language Editor

Irena Destovnik, Saša Poljak Istenič

Jezikovni pregled angleških povzetkov in izvlečkov | English Language Editor

Jeremi Slak

Bibliografska obdelava v programskem sistemu COBISS | Article Classification

Breda Pajšar

Oblikovanje in prelom | Design and Typesetting

Ana Destovnik

Tisk | Printed by

KOLORTISK tiskarna d. o. o.

Naklada | Circulation

300 izvodov | 300 copies

NOVI ZAČETKI

Z drugo letošnjo številko sva uredniško delo *Glasnika Slovenskega etnološkega društva* prevzela Blaž Bajič z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani ter Nina Vodopivec z Inštituta za novejšo zgodovino. Z veseljem in veliko odgovornostjo sprejemava svojo novo nalogo ter se zahvaljujema za zaupanje, ki so nama ga članice in člani društva izkazali ob izvolitvi. Ob tej priložnosti se zahvaljujema dosedanjima urednicama, Saši Poljak Istenič in Tini Palaič, za njuno dosedanje delo in tovariško pomoč pri prevzemu uredniške funkcije ter obveščava, da je prenovljen tudi uredniški odbor, ki ga po novem sestavljajo Tanja Roženberger iz Slovenskega etnografskega muzeja, Martina Piko-Rustia z Narodopisnega inštituta Urban Jarnik Celovec, Manca Filak z Inštituta za slovensko narodopisje ter Saša Poljak Istenič z Inštituta za slovensko narodopisje in Tina Palaič iz Slovenskega etnografskega muzeja.

Nova urednika vidiva *Glasnik* kot pomemben prostor za razprave o etnologiji, antropologiji, muzeologiji in sorodnih vedah v Sloveniji. K dosedanji bogati zgodovini ustvarjanja želiva prispevati s krepitvijo raznolikosti, spodbujanjem izmenjave med raziskovalnimi generacijami in področji delovanja ter razvojem refleksivnega in kritičnega dialoga o sodobnih družbenih vprašanjih. Cilj je intelektualno odprt, družbeno angažiran *Glasnik*. Oba prihajava iz raziskovalno-izobraževalnega okolja etnologije in kulturne antropologije, zato se še kako dobro zavedava nujnosti, da v reviji sodelujejo tudi posameznice in posamezniki iz muzealskega, konservatorskega pa tudi društvenega in nevladnega prostora, kjer nastaja pomembno, a pogosto manj vidno strokovno delo. Nenazadnje, *Glasnik* lahko ohrani svojo relevantnost le, če ga bomo razumeli kot skupno nalogo vede, stroke in širše skupnosti, ki jo ta nagovarja.

Tokratno številko zaznamujeta dva tematska sklopa. Prvi sklop, posvečen rokodelstvu, sta uredili Neža Lipovec Čebren in Veronika Zavratnik, drugi, namenjen pregovorom in folklornim obrazcem s področja gospodarstva, pa Saša Babič. Ko sva prevzela uredniške vaje, so bile priprave na jesensko številko že v polnem teku, številni dogovori že sprejeti. Urednice tematskih sklopov so vsebinsko oblikovale svoja poglavja, zato je tokratni *Glasnik* dobesedno rezultat skupnega dela in sodelovanja. Zato pričujoča številka v več pogledih uteleša zgoraj omenjena načela raznolikosti in izmenjave. Gostujoče urednice v nadaljevanju bralkam in bralcem predstavljajo tematska sklopa in vsebine posameznih prispevkov.

V jesenski številki *Glasnika* vas čaka raznolik izbor vsebin: ob knjižnih ocenah objavljamo tudi poročila s taborov, delavnic in konferenc, ki so jih prispevali avtorji in avtorice iz različnih ustanov, med njimi tudi študentke in študentje, kar nas še zlasti veseli. Kot pomembno novost predstavljamo v skladu z zahtevami ARIS posodobljena navodila za avtorice in avtorje; prenovljena navodila sledijo načelom odprte znanosti in dostopa do raziskovalnih podatkov.

Ob koncu redakcije pričujoče številke revije smo obeležili tudi pomemben mejnik, 50-letnico delovanja Slovenskega etnološkega društva. Jubilej smo praznovali ob okrogli mizi in na častni akademiji, na kateri je društvo podelilo priznanja častnim članom, hkrati pa je tudi samo prejelo visoko državno priznanje za svoje delovanje, zahvalo Ministrstva za kulturo za pomemben prispevek pri povezovanju etnološke stroke ter za promocijo in popularizacijo etnologije. Ob prazniku iskreno čestitamo vsem, ki so s svojim delom prispevali k razvoju in prepoznavnosti društva. Takšen mejnik si zasluži posebno mesto, zato bomo v naslednji številki objavili več o samem praznovanju ter osvetlili pomen jubileja in dolgoletnega društvenega delovanja.

Medtem ko jesensko številko *Glasnika* oddajava v tisk, že pripravljava naslednjo, v kateri bomo predstavili tematski sklop o etnomuzikologiji. Tematske sklope razumeva kot dragoceno priložnost za povezovanje raziskovalk in raziskovalcev okoli določenih vprašanj, hkrati pa si želiva v prihodnje vanj vključiti tudi več samostojnih izvirnih ter preglednih znanstvenih in strokovnih prispevkov. Evalvacijski sistemi in mednarodne izmenjave nas vse bolj usmerjajo k objavam v angleškem jeziku, kar omogoča širše sodelovanje in prepoznavnost v mednarodnem prostoru. A pri tem ne smemo pozabiti na pomen objavljanja v slovenskem jeziku ter razvoj slovenske terminologije in teoretskega aparata, ki sta ključna za oblikovanje etnološko-antropološkega mišljenja pri nas. Zato vas vabiva k sodelovanju: delite z drugimi svoje raziskave, razmišljanja in dileme ter poročajte o dogodkih iz vaših krajev in institucij. K soustvarjanju vsebin *Glasnika* še zlasti spodbujava mlajšo generacijo – študentke in študente.

Ob vsem naštetem si želiva, da *Glasnik* ostane miselno in kulturno odprt prostor kritične in refleksivne razprave, kjer se srečujejo teoretska misel, terenske raziskave, muzealske in konservatorske prakse, pedagoško delo in še mnogo več. K sodelovanju vabiva vse, ki želite s prispevki, poročili in odzivi soustvarjati skupnost znanja. Zahvaljujema se avtoricam in avtorjem, recenzentkam in recenzentom, urednicam tematskih sklopov ter preostalim sodelavkam za predanost, bralkam in bralcem pa za pozornost in odzive, ki nas usmerjajo. Veseliva se srečanj na straneh *Glasnika*!

		Rokodelstvo	Handicrafts
5	Neža Čebtron Lipovec, Veronika Zavrtnik	Rokodelstvo danes: Uvodnik v tematski sklop o rokodelstvu Handicrafts Today: Editorial Introduction to the Thematic Section on Handicrafts	
7	Janez Bogataj	Prenova in razvoj rokodelstev v Sloveniji Renewal and Development of Handicrafts in Slovenia	
13	Neža Čebtron Lipovec, Veronika Zavrtnik	Rokodelstvo v sedanjosti in prihodnosti Handicrafts in the Present and in the Future	
23	Dušan Štepec	Vprašanje avtentičnosti pri obnovi stavbne dediščine: Primer slamokrovstva The Question of Authenticity in the Restoration of Built Heritage: The Example of Thatching	
35	Jernej Trebežnik	Rokodelstvo kot delo: Preučevanje rokodelstva z vidika antropologije dela Handicraft as Work: Studying Handicraft Through the Lens of the Anthropology of Work	
47	Tanja Roženbergar	Kulturni pomeni rokodelstva The Cultural Meanings of Handicrafts	
54	Saša Poljak Istenič, Tajda Jovanovski	Evropski projekti o rokodelstvu: Kako slovenski etnologi podpirajo razvoj dejavnosti in območij? European Projects on Handicrafts: How Do Slovenian Ethnologists Support the Development of Activities and Regions?	
60	Astrid Huber in Karl Stingl	Izobraževanje o tradicionalnem rokodelstvu v Avstriji: Informacijski in izobraževalni center za ohranjanje stavbne dediščine v kartuziji Mauerbach Education about Traditional Handicrafts in Austria: The Information and Training Centre for the Preservation of Architectural Heritage at the Mauerbach Charterhouse	
		Jezik, kultura in vrednote	Language, Culture, and Values
66	Saša Babič	Gospodarska podoba vsakdanjika v folklornih obrazilih: Uvod v tematski sklop <i>Jezik, kultura in vrednote</i> The Economic Image of Everyday Life in Folklore Forms: Introduction to the Thematic Section "Language, Culture, and Values"	
68	Vanja Huzjan	Dedovanje kmečke posesti: »Majhni otroci in majhni dolgovi dajo veliko opraviti« Inheritance of a Farm Estate: "Small Children and Small Debts are Lots of Work"	
80	Rok Mrvič, Saša Poljak Istenič	Podoba prašiča v slovenskem pregovornem izročilu na razkrižju vrednosti in vrednot The Image of the Pig in Slovenian Proverbial Tradition at the Crossroads of Values	
94	Saša Babič	»Dobra jed se sama hvali«: Konceptualni zemljevid slovenskih paremioloških enot s komponento poimenovanja jedi "Good Food Speaks for Itself": Conceptual Map of Slovenian Paremiological Units with a Food Naming Component	
102	Barbara Ivančič Kutin	Petdeset folklornih obrazcev o bogastvu, revščini in denarju v bovškem narečnem govoru Fifty Folklore Forms about Wealth, Poverty, and Money in the Bovec Dialect	
108	Katarina Šrimpf Vendramin	Tekstilna kultura v ogledalu frazemov, pregovorov in kratkih folklornih obrazcev Textile Culture in the Mirror of Idioms, Proverbs and Short Folklore Forms	
		Knjižne ocene	Book Reviews
115	Sandi Abram	Alina Bezljaj: <i>A Place of Ruptures and Bonds: The (Re)making of a Dublin Suburb</i> Alina Bezljaj: <i>A Place of Ruptures and Bonds: The (Re)making of a Dublin Suburb</i>	
117	Tanja Bukovčan	Nadja Valentinčič Furlan: <i>Znanje in identitete v filmih o nesnovni kulturni dediščini</i> Nadja Valentinčič Furlan: <i>Knowledge and Identities in Films about Intangible Cultural Heritage</i>	
119	Nadia Molek	Jaka Repič in Marija Uršula Geršak: <i>Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev</i> Jaka Repič and Marija Uršula Geršak: <i>Perspectives on Branislava Sušnik and Her Contribution to Research on Paraguayan Indigenous Peoples</i>	
122	Nataša Rogelja Caf	Ana Svetel: <i>Spremenljive krajine severovzhodne Islandije: Vreme, letni časi, svetloba in tema</i> Ana Svetel: <i>Changing Landscapes of Northeastern Iceland: Weather, Seasons, Light, and Darkness</i>	
124	Milan Vogel	Ilinka Todorovski: <i>Po zračnem mostu iz Bele krajine v Dalmacijo: Evakuacija civilistov marca 1945</i> Ilinka Todorovski: <i>By Air Bridge from White Carniola to Dalmatia: The Evacuation of Civilians in March 1945</i>	

		Knjižne ocene	Book Reviews
125	Ana Svetel	Jerneja Ferlež: <i>Gnezda</i> Jerneja Ferlež: <i>Nests</i>	
127	Tanja Roženberger	Alenka Pirman: <i>Razstavljanje sporne kulturne dediščine: Sodelovanje umetnikov in muzejev</i> Alenka Pirman: <i>Exhibiting Contested Cultural Heritage: Collaboration between Artists and Museums</i>	
129	Milan Vogel	Irene Rožman Pišek: <i>Babice na razpotju zgodovine: Lik terenske babice od leta 1945 do poznih šestdesetih let</i> Irene Rožman Pišek: <i>Midwives at the Crossroads of History: The Figure of the Field Midwife from 1945 to the Late 1960s</i>	
		Poročila	Reports
130	Aneja Kralj	Poletna šola vizualne etnografije 2025 Summer School of Visual Ethnography 2025	
132	Urška Repar	Muzeji, ženske in spolno motivirano nasilje: Muzejska delavnica IAWM Museums, Women, and Gender-Based Violence: IAWM Museum Workshop	
135	Robin Tigran Keršmanc	Vloga mrtvih v življenju posameznikov v sodobni družbi. Mednarodna konferenca <i>Delovanje mrtvih v življenju posameznikov: Razlogi, sprožilci in konteksti</i> The Role of the Dead in Individuals' Lives in Contemporary Society. International Conference "The Agency of the Dead in Individuals' Lives: Reasons, Triggers, and Contexts"	
137	Anja Moric	Naša, vaša, njihova, nikogaršnja? Dediščina večkulturnih območij. Interdisciplinarni mednarodni simpozij Ours, Yours, Theirs, Nobody's? Heritage of Multicultural Regions. Interdisciplinary International Symposium	
139	Manca Filak	ETNOFF, NAFA in KRATfest: Festivali etnografskega filma v Makedoniji ETNOFF, NAFA, and KRATfest: Ethnographic Film Festivals in Macedonia	
140	Neža Kokot	Dnevi enakosti spolov: Dediščina LGBTIQ+ in muzeji Gender Equality Days: LGBTIQ+ Heritage and Museums	
143	Jakob Stojanovič, Lucija Ivanuša	Krhka okolja v digitalni dobi: Tehnologije, estetike, družbenosti Fragile Environments in the Digital Age: Technologies, Aesthetics, Sociabilities	
		Slovinci zunaj meja Republike Slovenije	Slovenians Living beyond the Borders of the Republic of Slovenia
146	Mojca Ravnik	V slovo gospodu Božu Zuanelli, beneškemu duhovniku, čedermacu izpod Matajurja Farewell to Father Božo Zuanella, Priest from the Venetian Slovene Area, a "chedermac" from beneath Mount Matajur	
151	Martina Piko-Rustia	Morje, ribiči in barke so del slovenske identitete: Bruno Volpi Lisjak (1932–2025) The Sea, Fishermen, and Boats Are Part of Slovene Identity: Bruno Volpi Lisjak (1932–2025)	
		Društvene strani	Society Pages
158	Saša Poljak Istenič	Brez dela ni jela – brez jela ni dela: Gospodarstvo med folkloristiko in etnologijo No Work, No Food – No Food, No Work: Economy Between Folkloristics and Ethnology	
160	Neža Kokot, Astrid Vončina	Mednarodna etnološka delavnica SED International Ethnological Workshop of the SED	
163	Zora Slivnik	Strokovna ekskurzija SED in predstavitev zbornika Professional Excursion of the SED and Presentation of the Proceedings	
165	Tomaž Simetinger	Murkova nagrada, priznanje in listina za leto 2024/2025: Utemeljitev Komisije za podeljevanje Murkovih nagrad, priznanj in listin The Murko Prize, Award, and Certificates, for 2024/2025: Justifications of the Committee for the Conferral of the Murko Prize, Award, and Certificates	
		Razno	Miscellaneous
168		Navodila Instructions	

ROKODELSTVO DANES

Uvodnik v tematski sklop o rokodelstvu

V zadnjih letih tako v stroki kot raziskovanju opazamo povečano zanimanje za rokodelstvo. Če je bilo še do nedavnega razumljeno predvsem kot praktična dejavnost oz. kulturna dediščina, se danes vse pogosteje obravnava kot dinamično polje sodobnega življenja, ki povezuje delo, ustvarjalnost, dediščino in gospodarstvo. Temu zgledu sledi tudi tematski blok Rokodelstvo. V slovenskem prostoru ima ukvarjanje z rokodelstvom pomembno mesto predvsem v etnologiji, konservatorstvu in muzeologiji, pri čemer je bila produkcija predvsem strokovne narave, medtem ko se znanstvena raziskovalna obravnava izrazi teje krepi šele v zadnjem desetletju.

Kljub temu da je rokodelstvo postalo način, s katerim lahko razmišljamo o tem, kako živimo, ostajajo številni razmisleki o praktičnih vidikih rokodelstva odprti in vabijo h kritični analizi. Viden premik predstavlja Zakon o rokodelstvu (ZORR), sprejet leta 2023, ki številnim odprtim razmislekom, potrebam in predlogom daje zakonodajni okvir. A vprašanje rokodelstva – njegovega razumevanja, vrednotenja in raziskovanja, tako mednarodno kot v slovenskem prostoru, je z različnimi poudarki aktualno že vsaj štiri desetletja. Sodobnost – zaznamovana s hitro spreminjajočimi se družbenimi in okoljskimi razmerami, globalizacijo ter podnebnimi in geopolitičnimi krizami kot novimi oblikami negotovosti, rokodelstvo postavlja v novo luč. V tem kontekstu rokodelstvo postaja polje, kjer se prepletajo tradicija in inovacija, lokalna znanja in globalni tokovi, individualna ustvarjalnost in skupnostna delovanja. Hkrati pa ponuja možnosti za razmislek o posameznikovi in družbeni 'dobrobiti' (*well-being*) in je priročno polje za razvoj kreativnih industrij in družbeno-okoljskih trajnostnih praks, še zlasti pri ohranjanju historičnega grajenega okolja in nepremične dediščine.

Omenjena izhodišča so spodbudila organizacijo strokovnih in znanstvenih srečanj. Leta 2021 je simpozij Sodobnost tradicionalnih rokodelskih in obrtniških znanj in dejavnosti poudaril pomen ohranjanja rokodelskih znanj in potrebo po sistemski ureditvi. Mednarodni simpozij Prenos rokodelskih znanj in izkušenj (2023), ki se je osredotočal na prenos znanja in izobraževanje, je povezal raziskovalce, konservatorje ter predstavnike institucij iz Slovenije in tujine. Mednarodni znanstveni simpozij Delati etnografije z rokami: Ustvarjanje in pomen (sodobnega

rokodelstva (2025) pa je obravnaval sodobne antropološke pristope k raziskovanju rokodelstva. Ti dogodki so oblikovali prostor za razpravo o vlogi rokodelstva danes.

V tem kontekstu nastaja tudi pričujoči tematski blok, posvečen rokodelstvu. Sestavljajo ga trije znanstveni (dva izvirna in en pregledni) in štirje strokovni članki. Z izjemo enega, ki se posveča avstrijskemu prostoru, so vsi osredotočeni na slovenske teme. Skupaj tvorijo vpogled v raznolike prakse in interpretacije rokodelstva ter odpirajo prostor za nadaljnjo znanstveno refleksijo. Struktura prispevkov odseva stanje raziskav predvsem v slovenskem prostoru: medtem ko v mednarodnih okvirih v različnih aplikativnih in aplikativno-teoretskih raziskavah nastaja obsežen korpus novih raziskovalnih rezultatov, se v slovenskem prostoru znanstveni pogled na rokodelstvo redko poraja. Razlogi, zakaj je tako, si zaslužijo lastno – strokovno in znanstveno – refleksijo. S pričujočim tematskim blokom sva želeli začrtati smeri, v katere se razvijajo slovenske raziskave o rokodelstvu, in hkrati opozoriti na tiste, ki še čakajo poglobljeno obravnavo. Pomemben ostaja tudi razmislek o pozicionalnosti etnologov in antropologov v omenjenih raziskavah ter njihovih/naših epistemoloških izhodišč in odgovornosti.

Tematski blok uvaja refleksija staroste slovenske etnologije in raziskovalca rokodelstva na Slovenskem, Janeza Bogataja (2025). V prispevku Prenova in razvoj rokodelstva v Sloveniji avtor predstavi pregled pobud o raziskovanju in ohranjanju rokodelskih znanj ter meril, po katerih so bila ta vrednotena, in njihov kronološki razvoj. Oriše pobude in poskuse zagona izobraževalnih shem in centrov v zadnjih štirih desetletjih in pozdravi novi zakon, ki ponuja možnosti uresničitve nekaterih dolgo pričakovanih rešitev. Veronika Zavratnik in Neža Čebon Lipovec (2025) v svojem prispevku obravnavava sodobne raziskovalne in politične pristope k rokodelstvu. Predstaviva premike v razumevanju vloge rokodelstva, predstaviva pregled aktualnih premikov v raziskovanju in pokaževa, kako rokodelstvo presega dediščinske in gospodarske okvire ter postaja prostor družbene refleksije in presojanja razmerij med znanjem, telesnostjo, tehnologijo in ustvarjalnostjo. Poseben poudarek namenjava tradicionalnim gradbenim znanjem ter analizi slovenskih in evropskih pobud, ki rokodelstvo umeščajo v trajnostne in kulturne politike prihodnosti.

* Neža Čebon Lipovec, dr. zgodovine Evrope in Sredozemlja, docentka za področje dediščine, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije; neza.cl@fhs.upr.si.

** Veronika Zavratnik, dr. etnologije, kulturne in socialne antropologije, docentka za področje etnologije, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; veronika.zavratnik@ff.uni-lj.si.

V izvirnem znanstvenem članku Vprašanje avtentičnosti pri obnovi stavbne dediščine: Primer slamokrovstva etnolog-konservator Dušan Štepec (2025) avtentičnost obnove nepremične kulturne dediščine in uporabo tradicionalnih tehnologij in večšin presoja na primeru slamokrovstva, še zlasti na Dolenjskem. Avtor avtentičnost tehnoloških novosti pri pokrivanju streh s slamo presoja s stališč konservatorske doktrine, dediščinskih teorij in sodobnih kritičnih dediščinskih študij. Pregled problematike postavlja temeljna izhodišča za samorefleksijo (slovenskega) konservatorstva o lastnem poslanstvu, hkrati pa ponuja gradivo za nadaljnje teoretske razmisleke o rabi in razumevanju pojma avtentičnosti.

Drugi izvirni znanstveni članek Rokodelstvo kot delo: Preučevanje rokodelstva z vidika antropologije dela je prispeval antropolog Jernej Trebežnik (2025). Jedro razprave je odnos med rokodelstvom in delom oz. zaposlitvijo, ob čemer začrta stične točke med etnološkim raziskovanjem rokodelstva in antropologijo dela, torej obravnavo kulturnih in družbenih razsežnosti dela. S kronologijo slovenskega etnološkega raziskovanja rokodelstva analizira raziskave, ki so rokodelstvo sprva prikazovale kot pomembno prvine slovenske ljudske kulture, nato pa raziskave, ki rokodelstvo preučujejo v sodobnih družbenih okoliščinah in kot prakso mogočih anti- ali pokapitalističnih usmeritev.

Tanja Roženberger (2025) v članku Kulturni vidiki rokodelstva rokodelstvo kot pojem predstavi s stališča različnih znanstvenih disciplin in strok z interdisciplinarnimi pristopi, raziskavami in uporabo. Ohranjanje, uporabo, predvsem pa dokumentiranje rokodelskih tehnik in znanj prepozna kot temelj vseh štirih stebrov trajnosti. Poudari domet rokodelstva, ki sega vse od dizajna, oblikovanja, umetnosti, turizma, socialnih in aktivističnih praks ter zdravstva, ob koncu pa poudari tudi njegovo povezovalno in emancipatorno moč.

V članku Evropski projekti o rokodelstvu: Kako slovenski etnologi podpirajo razvoj dejavnosti in območij? Saša Poljak Istenič in Tajda Jovanovski (2025) ponudita pregled nekaterih večjih evropskih projektov, s katerimi Evropska unija spodbuja raziskovanje, razvijanje in ohranjanje rokodelskih panog z željo po krepitvi kapacitet in raziskav tržišča, in to tako na splošno kot z razvojem obrti in podpornega okolja na določenem območju. V izpostavljenih projektih – CommHeritour, AlpTextyles, Culturality – analizirata doprinos etnoloških raziskav k projektnim in drugim ciljem prav v luči uvodoma izpostavljenega vprašanja o vlogi etnologije v aplikativnih raziskavah.

Primer iz mednarodnega prostora sta prispevala Astrid Huber in Karl Stingl (2025). V svojem prispevku Izobraževanje o tradicionalnem rokodelstvu v izobraževalnem centru

avstrijske Zvezne agencije za spomenike – Informacijski in izobraževalni center za ohranjanje stavbne dediščine v kartuziji Mauerbach predstavita delovanje in naloge oddelka, ki se primarno posveča izobraževanju na področju tradicionalnega rokodelstva pri ohranjanju stavbne dediščine. Strnjeno predstavita izobraževalne tečaje, raziskovanje tradicionalnih gradbenih tehnik in preizkušanje inovativnih metod konserviranja in restavriranja. V sklepu predstavita evropske projekte (Modi-fy, ProHeritage, INCREAS, Heritage Train II), ki se ukvarjajo z nadaljnjim izobraževanjem na področju stavbne dediščine.

Zbrani prispevki kažejo, da je rokodelstvo danes plodno raziskovalno in aplikativno polje, v katerem se prepletajo vprašanja dediščine, dela, znanja, ustvarjalnosti, trajnosti, družbene pravičnosti in prihodnosti. Tematski blok Rokodelstvo odpira vpogled v raznolike metodološke in teoretske pristope k obravnavi rokodelstva ter obenem nakaže vrzeli in dileme, ki kličejo po nadaljnjih, poglobljenih raziskavah. Prispevki hkrati opozarjajo na pomembnost tesnega sodelovanja med rokodelci, raziskovalci, konservatorji, izobraževalnimi ustanovami in odločevalci pri soustvarjanju politik in praks na področju rokodelstva. Upava, da bo tematski blok spodbudil nove razmisleke o pozicionalnosti raziskovalcev, o družbeni odgovornosti stroke ter o tem, kako lahko rokodelstvo prispeva k oblikovanju bolj vzdržnih in pravičnih prihodnosti za vse.

Literatura in viri

BOGATAJ, Janez: Prenova in razvoj rokodelstev v Sloveniji. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2, 2025, 7–12.

HUBER, Astrid in Karl Stingl: Izobraževanje o tradicionalnem rokodelstvu v izobraževalnem centru avstrijske Zvezne agencije za spomenike – Informacijski in izobraževalni center za ohranjanje stavbne dediščine v kartuziji Mauerbach. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2, 2025, 60–67.

POLJAK ISTENIČ, Saša in Tajda Jovanovski: Evropski projekti o rokodelstvu: Kako slovenski etnologi podpirajo razvoj dejavnosti in območij? *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2, 2025, 54–59.

ROŽENBERGAR, Tanja: Kulturni vidiki rokodelstva. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2, 2025, 47–53.

ŠTEPEC, Dušan: Vprašanje avtentičnosti pri obnovi stavbne dediščine: Primer slamokrovstva. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2, 2025, 23–34.

TREBEŽNIK, Jernej: Rokodelstvo kot delo: Preučevanje rokodelstva z vidika antropologije dela. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2, 2025, 35–46.

ZAVRATNIK, Veronika in Neža Čebon Lipovec: Rokodelstvo v sedanjosti in prihodnosti. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2, 2025, 13–22.

PRENOVA IN RAZVOJ ROKODELSTEV V SLOVENIJI

Strokovni članek I 1.04

Datum prejema: 17. 7. 2024

Slovenija je bila na področju rokodelstev od konca druge svetovne vojne, najprej v nekdanji državi Jugoslaviji, nato pa še po osamosvojitvi, vedno nekaj posebnega. Tako v pozitivnem kot predvsem v negativnem pogledu. Pred navedenim obdobjem, to je do konca druge svetovne vojne, je bil razvoj rokodelstev popolnoma enakovreden takratnim evropskim razmeram, tako glede organiziranosti, izobraževanja, socialne varnosti, navsezadnje tudi trženja in ustreznih ekonomsko-finančnih učinkov ter stimulacij. V obdobju po drugi svetovni vojni je bilo nekaj stimulativnih ukrepov, ki so nosilec rokodelskih znanj za silo zagotavljali ustrezna obstoj in razvoj. Omeniti je treba ustanovitve podjetja DOM leta 1947; se je pa to podjetje postopoma oddaljevalo od slovenskih rokodelcev, v trženje pa je vključevalo predvsem rokodelce in rokodelske zadrugue iz drugih jugoslovanskih republik, ki so izdelovali cenovno sprejemljivejše izdelke. Podjetje DOM tudi ni imelo ustrezne strokovne baze zaposlenih, ki bi bili lahko neke vrste razvojni inštitut, podobno kot so to organizirale nekdanje socialistične države (npr. Češkoslovaška, Poljska, Romunija, Bolgarija). Pozitivne posledice te njihove odločitve so vidne še danes. Po drugi svetovni vojni ustanovljeno Društvo oblikovalcev Slovenije je združevalo predvsem arhitekta. Za povečanje števila članov so v Društvo povabili tudi nekatere rokodelce (npr. izdelovalca gorjuških pip, klekljarice čipk, nekatere lončarje idr.). Članstvo v Društvu rokodelcem ni prinašalo nobenih ugodnosti, zelo pa je bilo pomembno pri oblikovanju njihovega ponosa,

saj so bili v primerjavi s preostalimi rokodelci razumljeni (so se razumeli) kot »umetniki«.

Novo obdobje se začne leta 1977, ko sta takratni Zveza združenj samostojnih obrtnikov Republike Slovenije in Gospodarska zbornica Slovenije v Slovenj Gradcu začeli organizirati bienalne rokodelske razstave, takrat še neustrezno imenovane razstave domačih in umetnih obrti. Te niso bile namenjene le predstavljanju, bolj kot reševanju temeljnih pogojev za delovanje rokodelcev so bile izhodišče za opozarjanje.

Danes v rokodelstvu še vedno deluje paleta dejavnosti (pogosto posameznikov). Na nepopolnem in nerealnem državnem seznamu je zbranih okoli 50 različnih ustvarjalnih znanj, tehnologij in spretnosti. Zelo skromno pa je število tistih rokodelcev, ki so svoja znanja pripravljeni in zmožni posredovati, vključno s pisanjem ustreznih učbenikov in priročnikov.

V osemdesetih letih 20. stoletja se je začelo sistematično strokovno vrednotenje in ocenjevanje rokodelskih izdelkov. Posledica tega delovanja so bili znaki kakovosti za vrhunske rokodelske izdelke in častni mojstrski nazivi za posamezne kakovostne izdelovalce z ustreznim ustvarjalnim opusom. S temi priznanji so izdelovalci – le za kakovostne izdelke – uveljavljali davčne olajšave. Sistem vrednotenja in ocenjevanja izdelkov je temeljil na trdni postavljenem strokovnem modelu, ki je z nekaterimi dopolnitvami aktualen še danes. Deležen je bil ustreznega zanimanja stroke tako v EU kot tudi širše. Leta 1985 je bil sprejet Družbe-

18. razstava domačih in umetnostnih obrti v Slovenj Gradcu (foto: Janez Bogataj, 2011).

Skupina učenk Čipkarske šole v Idriji (foto: Janez Bogataj, junij 2011).

* Janez Bogataj, dr. etnologije in prof. umetnostne zgodovine, upokojeni redni profesor, Kosovelova 15, 1000 Ljubljana; janez.bogataj@telemach.net.

ni dogovor o pospeševanju razvoja rokodelstva, ki pa je bil predvsem le še en papir brez izvajanja. Naslednje pomembne spremembe je leta 1992 uvedel novi Zakon o prometu davku (ZPD 1992), ki je omogočil izdelovalcem kakovostnih izdelkov ustrezno znižano davčno stopnjo. Ta je temeljila na ocenah izdelkov, kar je izvajala Strokovna komisija pri Obrtni (danes Obrtno-podjetniški) zbornici Slovenije. Poleg tega so imeli izdelovalci po takratnem Zakonu o dohodnini (ZDoh 1992) možnost uveljavljanja do sedemdeset odstotkov priznanih normiranih stroškov. Kakovostni izdelki so bili enotno označeni z znakom danes že močno uveljavljene in razpoznavne tržne znamke »Rokodelstvo Art&Craft Slovenija«. Ta razpoznavni znak oz. znamko kakovosti ter izvirnosti prepoznavajo ne le domači, temveč tudi tuji kupci (turisti).

Strokovno ocenjevanje rokodelskih izdelkov na Obrtno-podjetniški zbornici Slovenije v Ljubljani (foto: Janez Bogataj, september 2014).

Za ocenjevanje rokodelskih izdelkov je Strokovna komisija pri Obrtno-podjetniški zbornici merila postopoma dopolnjevala; današnja merila so:

- Merilo kulturne (rokodelske) dediščine.
- Merilo sodobne rokodelske ustvarjalnosti.

- Merilo avtorstva ali soavtorstva (pri slednjem so mišljene ustvarjalne skupine, kreativne delavnice in centri).
- Merilo kraja izdelovanja.
- Merilo gradiva (upoštevajo se trajnostna načela, poudarek na lokalnih in regionalnih gradivih).
- Merilo tehnološkega procesa.
- Merilo opreme izdelka/-ov (obešanke, zloženke, embalaža, zgodba, prejeta priznanja, znamke kakovosti).
- Merilo oblikovanja, likovnost, estetika.
- Merilo aplikativnosti izdelka/-ov, uporabnost.
- Merilo vzgojnih, izobraževalnih sestavin izdelka/-ov.
- Merilo unikatnosti ali serije (npr. 99 izdelkov v seriji)
- Merilo proizvodne in prodajne cene izdelka/-ov.

Ob navajanju razvoja rokodelstev ne smemo prezreti vprašanja, od kod so se pridobivala in od kod se pridobivajo rokodelska znanja. Rokodelske izobraževalne ustanove so uspešno delovale le do druge svetovne vojne, po njej so bila le nekatera občasna prizadevanja: čipkarska šola v Idriji (močni klekljarski središči tudi v Železnikih in Žireh), umetnostno kovaštvo v Kropi, pletarska šola in pletarski tečajji na Štajerskem in v Radovljici so bile edine svetle izjeme, ki so, razen čipkarske šole v Idriji, postopoma usahale. Izobraževanje za posamezne rokodelske dejavnosti je v Sloveniji (in še kje drugje v Evropi) eno najtežavnejših vprašanj sodobnega in prihodnjega obstoja ter razvoja tega pomembnega področja gospodarskih prizadevanj, ustvarjalnosti in sooblikovanja različnosti evropskih regionalnih kultur. Z njimi niso povezane le tehnologije in načini proizvodnje, temveč predvsem ustvarjanje pravih, tudi ekonomskih motivov za mlade ljudi, ki bi lahko v prihodnje večje možnosti za svoj razvoj videli v pestri paleti najrazličnejših rokodelskih dejavnosti.

Univerzalnega ali celo unificiranega izobraževanja na teh področjih preprosto ne more biti. To bi pomenilo uničenje regionalnih in lokalnih ustvarjalnih različnosti ter izraznih oblik, ki predstavljajo eno največjih evropskih kulturnih in še kakšnih bogastev. Zato je treba razvoj izobraževanja premišljeno usmerjati v razvoj rokodelske izobraževalne palete, ne pa strnjevanje posameznih področja in ustvarjati nekakšne bodoče rokodelske »univerzalce« (!). Prav tako pot lahko posameznim rokodelskim dejavnostim zagotovi specifičen značaj, rokodelstvu v celoti pa zlahtno, človeku in naravi prijazno, vzdržno alternativo za oblikovanje bodočih kakovosti bivanja in življenja nasploh.

Čeprav imamo pri večini rokodelskih panog opraviti s t. i. podedovanimi znanji, sodobne razmere in prihodnost posameznih dejavnosti terjajo nove premisleke in predvsem korake. V evropskem prostoru je stanje na tem področju zelo raznoliko, kar je posledica vsaj dveh različnih modelov razumevanja izobraževanja za rokodelske

dejavnosti. V Sloveniji so bile rokodelske dejavnosti od konca druge svetovne vojne pojmovane kot simboli zaostalosti. Za politično ideologijo so bile odlično sredstvo, s katerim so mladim ljudem dopovedovali, naj se vendar izobražujejo v drugih, takrat »modernih« industrijskih smereh. V nasprotnem primeru bodo ostali arhaični, nerazviti rokodelci, torej tisti posamezniki, ki jim ne bo preostalo drugega, kot da plečejo košare, delajo keramične izdelke idr. Vendar so bili za to isto ideologijo delujoči rokodelci obenem nekakšni folklorni eksoti. Postajali so neke vrste »servisi« za potrebe festivalov, protokolov, daril in popestritev turističnih prireditev ter spominkarske ponudbe. Posledice tega večdesetletnega nerazumevanja prave vloge rokodelcev in zaostajanja izobraževalnih oblik se še danes odražajo v vsej širini.

Kovač Lovro Jurečič, Podbočje (foto: Janez Bogataj, julij 2021).

Najbolj aktualna in pereča vprašanja, ki so posledica navedenega razvoja rokodelstva, so naslednja. Vrstni red njihovega navajanja ni prioriten:

- Mladi ljudje se ne odločajo za poklice v okviru rokodelskih dejavnosti, čeprav se je na nekaterih območjih Slovenije in pri nekaterih rokodelskih dejavnostih začela zniževati starost rokodelcev. To je še zlasti značilno na območjih 14 teritorialnih kolektivnih blagovnih znamk, ki delujejo kot mreža po modelu »Izvorno slovensko«.
- Zaradi neustreznih družbenih stimulacij upada število tistih, ki bi jim bila ena od rokodelskih panog lahko temeljni poklic, ustvarjalna in gospodarska dejavnost. Število tistih rokodelcev, ki delujejo kot samostojni podjetniki (s. p.), se je v zadnjih nekaj letih močno znižalo in doseglo alarmantno stanje.
- V Sloveniji imamo učbenike le za klekljanje čipk in izdelovanje krpank, poslikavo jajc, pletarstvo in izdelovanje papirnatega cvetja. Za vse druge dejavnosti so na voljo predvsem tuji priročniki in literatura, kar negativno vpliva na razvoj identitetne sestavine v rokodelskih ustvarjalnostih. Posamezni izdelovalci poleg spoznavanja tehnologij tako prevzemajo tudi tuje ustvarjalne vzore.

- Dejavnosti v okviru nacionalnih (bolje rečeno državnih) poklicnih kvalifikacij so vsebinsko zelo slabo razvejane oz. razdelane. Tudi poimenovanja nekaterih rokodelskih dejavnosti nujno potrebujejo prenovu. To je še zlasti pomembno za mlade, ki se odločajo za katerega od rokodelskih poklicev. Pred leti se je razvila zanimiva razprava o uvajanju pojma lesna galanterija za zastarelo poimenovanje suha roba; ta namreč negativno vpliva na trženje.

- Nekatero rokodelsko dejavnosti so vključene med sestavine nesnovne kulturne dediščine. Slovenija je od leta 2006 podpisnica Unescove Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine (Intangible Cultural Heritage). Zakon o njeni ratifikaciji je bil objavljen v *Uradnem listu RS* 1/2008 (MKV NKD 2008). V omenjeno zaščito sodijo tudi tradicionalna rokodelska in obrtna znanja ter veščine. Unesco se zaveda možnosti izginotja nekaterih elementov nesnovne kulturne dediščine, zato poudarja, da varovanje ne pomeni zgolj zamrzitve (konservacije) nesnovne kulturne dediščine v njeni čisti oz. prvobitni obliki, pač pa tudi prenos znanj in veščin na mlajše generacije, in to obenem z ozaveščanjem mladih o pomenu rokodelske dediščine za posameznika in celotno družbo. V Sloveniji je vzpostavljen državni Register nesnovne kulturne dediščine, posamezni izjemni primeri se vpisujejo tudi na seznam svetovne nesnovne kulturne dediščine. Z vpisom v Register nesnovne kulturne dediščine se evidentira/konservira obstoječa rokodelska znanja, spretnosti in veščine, ki tako postanejo predvsem del muzejskega gradiva, ne varuje pa se v zadostni meri preživetja (ekonomije) samih rokodelcev in prenašanja njihovih znanj na prihodnje rodove. Znano je namreč, da določenih znanj ne moremo ohranjati zgolj z evidentiranjem, temveč so za njihovo ohranitev najpomembnejša prav implicitna znanja (npr. tradicionalne rokodelske dejavnosti). Ta se praviloma prenašajo v osebnem učnem procesu, ko »učenec« posluša in posnema svojega »mojstra«, ta pa ga uči in nadzira njegovo delo, dokler učenec ne razvije vseh temeljnih veščin. Najnovejši Zakon za zaščito rokodelcev in rokodelskih znanj (ZORR 2023) se torej neposredno navezuje na omenjena svetovna prizadevanja, ki zavezujejo državo Slovenijo k ustreznemu reševanju statusa rokodelcev oz. vsebin rokodelskih znanj ter njihovega prenosa na prihodnje rodove. Kljub temu da je Slovenija podpisnica te listine, v državi še nimamo izdelanih meril in argumentiranega izbora, kaj, kako in katere rokodelske dejavnosti oz. njihove nosilce bomo s to listino zaščitili.

- Dosedanji, zlasti povojni razvoj je privedel do tega, da za posamezne dejavnosti nimamo niti ustreznega učnega kadra. Rokodelske spretnosti niso sistematično vključene v šolski sistem pri ustreznih predmetih. Le ponekod to rešujejo z občasnim in predvsem naključnim vabljenjem rokodelcev v osnovne šole, kjer ti nato učijo (informirajo) učitelje in učence. Vendar to so le obiski, ne pa sistematični, nekaj tednov ali mesecev trajajoči izobraževalni procesi.

- Slovenija je za promocijo rokodelskih panog veliko naredila s postavitvijo sistema za vrednotenje in označevanje kakovostnih rokodelskih izdelkov z znamko »Rokodelstvo Art&Craft Slovenija«. Pomemben segment promocije in trženja so bile tudi bienalne razstave. Leta 2012 je bila načrtovana tudi velika evropska potujoča rokodelska razstava. Ta v strokovnih krogih načrtovana in predvsem trdna teoretska ter vsebinska zasnova nikoli ni bila uresničena. Vprašanja promocije rokodelskih izdelkov in njihovih izdelovalcev tudi niso bila med strateškimi vsebinami turistične promocije. Temeljna značilnost izobraževanja za rokodelske dejavnosti v zadnjih dvesto letih je kombinacija formalnih in neformalnih izobraževalnih oblik. Podrobnejši pogled pokaže dve temeljni skupini:

- V prvi so podedovane, pretežno družinske tradicije. Rokodelske dejavnosti, ki so imele pomembno vlogo v avtarkičnih oblikah gospodarjenja, so bile namenjene lastnemu konzumu ter zadovoljevanju lokalnih in le delno regionalnih potreb po rokodelskih izdelkih in storitvah.

- Druga skupina je povezana z razvojem merkantilizma in fiziokratizma v 18. in tudi 19. stoletju, ko se je razvil odličen sistem izobraževanja za rokodelske dejavnosti. Organizirali so tečaje, znanja so posredovali »potujoči« učitelji, pogosto tudi iz tujine. Za vsa rokodelska področja oz. dejavnosti so bili na voljo priročniki in učbeniki. Čeprav so se posamezna znanja s posebno nadarjenimi nosilci ohranjala še krajše obdobje po drugi svetovni vojni, je z razpadom avstro-ogrske monarhije opisani sistem začel postopoma razpadati.

Temeljna značilnost današnjega izobraževanja za rokodelske dejavnosti so naslednje izobraževalne oblike:

- Med značilnimi oblikami izobraževanj so predvsem razni tečaji, pretežno usmerjeni k novim, globaliziranim rokodelskim panogam (npr. oblikovanje s slanim testom, keramična tehnika *raku*, izdelovanje krpank, izdelovanje v tehniki *tiffany*, izdelki servietne tehnike idr.). Izjema so le tečaji za izdelovanje klekljanih čipk in pletarstvo. Slednji so posledica kakovostnega delovanja enega samega pletarja, ki je izdal tudi priročnik (učbenik) o pletarskem rokodelstvu.

- Edino pravo formalno izobraževanje v Sloveniji razvija Čipkarska šola v Idriji. Znanja za področja lesne galanterije, ki jih je v preteklosti uokvirjal izraz »suha roba«, se pridobivajo na srednjih lesarskih šolah, vendar niso specializirana. Njihova velika pomanjkljivost je zlasti v zahtevnem oblikovanju. Ta najšibkejša sestavina srednjega lesarskega izobraževanja močno zaostaja za odličnimi pridobljenimi tehnološkimi znanji.

- Močno je upadlo tudi družinsko prenašanje tradicionalnih znanj, kar je posledica neurejenih statusnih in ekonomskih vprašanj ter odsotnosti državnih stimulacij.

- Mediji, še zlasti televizijski programi, mladih ljudi ne motivirajo za posamezne rokodelske panoge. Medijska pokritost rokodelskih panog in njihovih nosilcev še vedno pretežno temelji na kuriozitetni ravni z veliko mero nostal-

Prikaz izdelovanja pletene ograje iz šibja na Rokodelskem sejmu v Brežicah (foto: Janez Bogataj, oktober 2016).

giranja in romantiziranja. Podobno velja tudi za turistične, predvsem promocijske vsebine.

Kako v prihodnje?

Posledice državnih ukrepov v zadnjih letih se v rokodelskih dejavnostih kažejo v občutnem padcu števila njihovih nosilcev. Leta 2002 (torej po ukinitvi državnih subvencij) je bilo registriranih še 569 samostojnih podjetnikov posameznikov s področja rokodelskih dejavnosti. Konec leta 2003 se je njihovo število zmanjšalo na 501, maja 2004 na 472, leta 2009 na 384 itd. Danes je njihovo število padlo pod 100. Tudi druge številke niso nič kaj obetavne. Tako se npr. med registriranimi člani Obrtno-podjetniške zbornice z rokodelskimi dejavnostmi ukvarja le še 0,6 odstotka njenih članov. Če k tem dejstvom prištejemo še velike spremembe, ki so nastale z ukinitvijo obveznega članstva v zbornici, je stanje več kot zaskrbljujoče, da ne rečem alarmantno. Prav zaradi tako specifične poklicne skupine, kot so sodobni slovenski rokodelci, je treba kar najodločneje razmišljati o osrednji državni skrbi za to področje, kar pa lahko uresničevanje Zakona o ohranjanju in razvoju ro-

kodelstva (ZORR 2023) zagotovi le s povsem konkretnimi dejanji, ne pa z govoricenjem.

Ob vseh črnogledih dejstvih naj opozorim, da je ustvarjalni naboj med prebivalci Republike Slovenije na področju rokodelskih dejavnosti razmeroma velik, in to tako po obsegu kot tudi kakovosti. Ljudje še imajo določena znanja in spretnosti, predvsem tudi ideje, ki pa jih ne uspejo udejanjiti in z njimi ustvariti posla. O tem govorijo številke o delovanju Strokovne komisije za vrednotenje in oceno rokodelskih izdelkov. Ta je npr. od 1. 1. 1993 do srede leta 2015 prejela 8.507 vlog za ocenitev čez 50.000 različnih rokodelskih izdelkov. Od teh je 4.023 izdelovalcev prejelo certifikate za kakovostne izdelke. Ti podatki, če jih seznanimo z njimi, osupnejo tudi tuje strokovnjake. Podobno je bilo z rokodelskimi centri, ki so bili novost tudi v mednarodnih okvirih in so bili deležni ustrezne pozornosti (npr. Sveta Evrope). Projekt, izdelan že leta 2001, je predvidel med 10 in 15 regionalnih rokodelskih centrov z osrednjim v Ljubljani, dokler se v trdno postavljeno načrtovanje ni vmešala politika. Danes uspešno delujejo rokodelski centri v Veržeju, Škofji Loki in le delno v Ribnici, drugod pa je delovanje še v zametkih ali pa je zastalo, za kar je več predvsem političnih vzrokov. Menda na tem mestu ni treba posebej opozarjati na številne aplikativne možnosti, ki jih ponuja sodobno urejeno rokodelstvo s sistemom regionalnih rokodelskih centrov ter z možnostjo njihovega delovanja v gospodarstvu, kulturi, izobraževanju, turizmu itn. Prav zato so bile v predlog Zakona o ohranjanju in razvoju rokodelstva vnesene pravne podlage za delovanje regionalnih rokodelskih centrov in Konzorcija rokodelskih centrov Slovenije. V posameznih členih so opredeljene njihove pristojnosti in naloge pri ohranjanju rokodelske dediščine ter razvijanju sodobne rokodelske ustvarjalnosti.

EU namenja ohranjanju in razvijanju rokodelskih dejavnosti ter predvsem z njimi povezanih znanj veliko pozornosti, tako s financiranjem, z dokumentiranjem ali uskladičenjem znanj kot tudi s podpiranjem različnih projektov. Rokodelci so v državah EU predvsem samostojni podjetniki. Vzrok za to so številni stimulatívni ukrepi, ki nosilce rokodelskih znanj navajajo k takšni obliki organiziranosti. Posamezni izdelovalci se združujejo v kreativne skupine in tako uspešneje nastopajo na tržišču. Veliko je tudi najrazličnejših rokodelskih prireditelj, sejmov in razstav, rokodelci so prisotni v turističnih vsebinah itn. To vse je povezano z uspešnim trženjem in zagotavljanjem eksistence rokodelcem tudi v prihodnje. Prenosi tradicionalnih in sodobnih rokodelskih znanj so vključeni v izobraževalne sisteme posameznih držav.

Zakon o ohranjanju in razvoju rokodelstva in siceršnje urejanje razmer v rokodelstvu v Sloveniji moramo povežati tudi z možnostjo pridobivanja evropskih sredstev, ki tem znanjem in spretnostim namenja veliko pozornosti in tudi ustrezno financiranje.

Za prihodnji razvoj rokodelskih panog navajam nekaj predlogov, od katerih so vsi enakovredno pomembni in medsebojno povezani:

- Razvoj rokodelskega izobraževanja bi moral v prihodnje potekati v več smereh in za več (najbolje za vse, kar pa je skoraj nemogoče) rokodelskih dejavnosti. Nikakor ni primerno oblikovati rokodelskih »univerzalcev«, ki bi obvladovali več različnih spretnosti. Nujna pa so združevanja znanj za, npr., vsa rokodelstva, ki uporabljajo les, vse vrste poslikav na steklo in vse vrste oblikovanja stekla, vse v zvezi z oblikovanjem gline itn. Aktualni seznam rokodelskih dejavnosti ali panog, ki je nastal ob snovanju Zakona, je popolnoma neprimeren in ne predstavlja osnove za načrtovanje njihovega prihodnjega razvoja. Navaja npr. rokodelstva, ki jih ali ni več ali so brez primernih nosilcev znanj.

- Pomembno vlogo bi morala imeti posamezna rokodelska središča (t.i. Rokodelski centri), ki so del sistema Konzorcija rokodelskih centrov Slovenije. Vendar se bodo morala bremena tega sistema ustrezno porazdeliti in ne bodo le breme Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije. Ta bo morala poskrbeti za aktiviranje osrednjega središča v Ljubljani, ki naj bi v prihodnje prevzelo tudi strokovne koordinacijske naloge na izobraževalnem področju za celo Slovenijo.

- Postaviti je treba trdne med seboj povezane izobraževalne oblike, vse od osnovnih do najvišjih stopenj. To je zlasti povezano z izobraževanjem za unikatno in industrijsko oblikovanje. Možnost napredovanja v rokodelstvu imajo npr. zelo dobro zasnovano v Nemčiji, še zlasti na Bavarskem.

- Nujno je treba vzpostaviti povezave s področji, za katera so potrebna specializirana rokodelska znanja. Ta so lahko pomembna pri prenovi in obnovi kulturnih spomenikov (konservatorstvo, rezbarstvo, štukaterstvo, tesarstvo, mizarstvo, slamokrovstvo idr.).

- Vpis posameznih rokodelcev in njihovih znanj v t. i. Register nesnovne kulturne dediščine mora biti povezan tudi z zagotovitvijo prenosa znanj na mlade, torej s kontinuiteto dejavnosti.

- Rokodelske dejavnosti morajo biti bolj prisotne v medijskih vsebinah (tisk, TV idr.), vendar ne na romantičen način, temveč tako, da bi mlade navdušile za ustvarjanje, predvsem za izbiro izobraževanja in morebitnega bodočega poklica.

- Rokodelske dejavnosti je treba mladim ljudem predstavljati kot možne zvrsti in oblike podjetništva s sodobnimi tehnologijami in z marketingom, vendar z žlahtnimi, pretežno lokalnimi in regionalnimi gradivi, s skrbjo za trajnostni razvoj ter človekova razmerja z naravnimi in s kulturnimi okolji.

- Oblikovati moramo najrazličnejše turistične rokodelske poti (po Sloveniji in tudi mednarodne) in ob njih razvijati model delavnic odprtih vrat.

- Postaviti je treba trden in dovolj širok sistem nacionalnih poklicnih kvalifikacij. Vanj naj se vključijo ustrezne roko-

delske dejavnosti, ki bodo omogočale pridobivanje mojstrskih nazivov. To bo v prihodnje eden izmed temeljnih pogojev za prenos in razvoj znanj.

- Posebno pozornost moramo nameniti osebam z motnjami v razvoju in invalidnim osebam, za katere je rokodelstvo lahko velika priložnost. Vendar pa je za to skupino treba zagotoviti vrhunski učni kader, ki bo znal delovanje prilagoditi njihovim motoričnim, umskim in še kakšnim drugim zmožnostim.

Predvsem pa bo treba čim prej začeti uresničevanje izobraževalnih načinov in vsebin, ki jih ponuja Zakon o ohranjanju in razvoju rokodelstva, bolje rečeno rokodelstev.

Literatura in viri

MKVNKD: Zakon o ratifikaciji Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine, *Uradni list – Mednarodne pogodbe* 1, 8. januar 2008.

ZDoh: Zakon o dohodnini. *Uradni list RS* 14, 27. marec 1992.

ZORR: Zakon o ohranjanju in razvoju rokodelstva. *Uradni list RS* 78, 19. julij 2023.

ZPD: Zakon o prometnem davku. *Uradni list RS* 4, 25. januar 1992.

ROKODELSTVO V SEDANJOSTI IN PRIHODNOSTI

Pregledni znanstveni članek | 1. 02
Datum prejema: 8. 7. 2025

Izvleček: Avtorici v članku obravnavata sodobne raziskovalne in politične pristope k rokodelstvu ter poudarjata premike v razumevanju njegove vloge. Pokazeta, kako rokodelstvo presega dediščinske in gospodarske okvire ter postaja prostor družbene refleksije in ponovnega spraševanja o razmerjih med znanjem, telesnostjo, tehnologijo in ustvarjalnostjo. Poseben poudarek namenjata tradicionalnim gradbenim znanjem ter analizi slovenskih in evropskih pobud, ki rokodelstvo umeščajo v trajnostne in kulturne politike prihodnosti.

Ključne besede: rokodelstvo, Slovenija, nesnovna kulturna dediščina, tradicionalna gradbena znanja, sodobnost

Abstract: The article examines contemporary research and policy approaches to handicraft, highlighting the changes in the understanding of its role. It shows how handicraft is moving beyond heritage and economic frameworks to become a space of social reflection and a site for questioning the relationships between knowledge, embodiment, technology, and creativity. Particular attention is given to traditional building knowledge and the analysis of Slovenian and European initiatives that position handicraft within sustainability and cultural policies for the future.

Keywords: handicrafts, Slovenia, intangible cultural heritage, traditional building knowledge, present time

Uvod

V zadnjih letih lahko v javnem diskurzu opazimo spremembo v obravnavi rokodelstva. Čeprav je bilo morda prej obravnavano predvsem kot praktična dejavnost ali kot del kulturne dediščine, se zdaj vse pogosteje prikazuje kot sredstvo za razmislek o sodobnem življenju. To pomeni, da rokodelstvo ni več samo praktična ali estetska dejavnost, temveč tudi način, na katerega lahko razmišljamo o tem, kako živimo. Ta premik odraža porast prispevkov, ki rokodelstvo povezujejo z vprašanji 'dobrobiti' (ang. *well-being*), ustvarjalnosti, skupnostnega delovanja ipd. Takšni so npr. medijski prispevki o veščinah, ki »plemenitijo roke in duha« (Rokodelstvo 2023), ter pobude, ki rokodelstvo povezujejo s trajnostnimi, družbenimi in vključujočimi praksami. Samoorganizirane iniciative, kot sta npr. No-Border Craft, ki s skupnostnim kvačkanjem obravnava vprašanja migracij in opolnomočenja (No-Border Craft 2025), in iniciativa Razkrite roke, ki poudarja pomen rokodelskih veščin za vključevanje priseljenc v lokalno okolje (Razkrite roke 2017). Tovrstne pobude in prispevke v množičnih medijih lahko razumemo kot pokazatelje širše družbene premene.

Podobno tudi v sodobni etnološki in antropološki literaturi številni avtorji (Wilkinson-Weber in DeNicola 2016; Rennstam 2021; Wood 2021; Vincent in Brandellero 2023) opozarjajo, da rokodelstvo ni (le) predmet ohranjanja ali kulturne reprezentacije, temveč analitično relevantno polje sodobnih družbenih procesov. Rokodelske prakse vse pogosteje vstopajo v polja kreativne ekonomije, politične

participacije in ekološke etike ter se povezujejo z gibanji, kot je npr. odrast (Rennstam 2021).

Na večplastnost področja kaže tudi aktualna zakonodaja o rokodelstvu v Sloveniji. Zakon o ohranjanju in razvoju rokodelstva – ZORR (ZORR 2023), ki je nastal na pobudo strokovne javnosti in drugih deležnikov (Stanonik 2022: 40), je prvi zakon, ki poskuša rokodelstvo v Sloveniji sistemsko urediti.¹ Povedno je že samo dejstvo, da je Zakon nastal pod okriljem Ministrstva za gospodarstvo, turizem in šport; rokodelstva ne opredeljuje le kot element kulturne dediščine, pač pa tudi kot področje z razvojnim, vzgojno-izobraževalnim in tržnim potencialom. Na drugi strani pa predlog novega Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-2) rokodelstvo trdno umešča v kontekst (nesnovne) kulturne dediščine.

Podoben preplet razvojnih in varstvenih pristopov je mogoče opaziti tudi v evropskih politikah. Od osemdesetih let 20. stoletja so evropski dokumenti prepoznali rokodelska znanja kot pomemben potencial tako v gospodarskem sektorju kot pri ohranjanju kulturne dediščine. Svet Evrope je s priporočiloma št. (81)13 in (86)15 poudaril pomen rokodelstva pri ohranjanju tradicionalnih panog in arhitekturne dediščine (Donkin 2004: 14–15), pozneje pa so Unescova priporočila (1993) tlakovala pot Konvenciji o varovanju nesnovne kulturne dediščine iz leta 2003 (Donkin 2004). Študija ICCROM (Donkin 2004) in poročilo Parlamentarne

¹ Pred sprejetjem ZORR je zakonodaja rokodelstvu namenjala komaj en člen, in sicer 15. člen v Obrtnem zakonu, ki je obravnaval predvsem certificiranje izdelkov (Stanonik 2022: 45).

* Veronika Zavratnik, dr. etnologije, kulturne in socialne antropologije, docentka za področje etnologije, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; veronika.zavratnik@ff.uni-lj.si.

** Neža Čebon Lipovec, dr. zgodovine Evrope in Sredozemlja, docentka za področje dediščine, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije; neza.cl@fhs.upr.si.

skupščine Sveta Evrope 1851/2008 sta dodatno poudarila vlogo rokodelstva pri ohranjanju kulturne dediščine, resolucija Evropskega parlamenta iz leta 2015 pa ga je povezala z ekonomskimi, socialnimi in okoljskimi vidiki. V zadnjem obdobju se težišče evropskih politik preusmerja od varovanja rokodelstva k njegovemu razvoju. Poročilo o evropski politiki za področje rokodelstva (European Builders Confederation 2024) poudarja njegov pomen za trajnostno gospodarstvo, poklicno izobraževanje in prenos lokalnih znanj, pri tem pa v ospredje postavlja predvsem gradbeni sektor.

Ti razvojni in zakonodajni premiki kažejo, da se pomen rokodelstva danes razteza onkraj ohranjanja dediščine, hkrati pa odpira nova vprašanja o njegovem razumevanju, vrednotenju in raziskovanju. Zakonski, družbeni in raziskovalni premiki kažejo na razkorak med strokovnimi in aplikativnimi pobudami ter znanstveno produkcijo; strokovne pobude so pogosto bolj razvejane, operativne in dostopne, znanstvena produkcija pa specializirana in redkejša (Zbucua 2022). Ta vrzel še dodatno nakazuje na potrebo po refleksiji dosedanjih raziskav ter artikulaciji aktualnih raziskovalnih usmeritev. Z vrzeljo med strokovnimi in znanstvenimi obravnavami rokodelstva se v zadnjem desetletju deloma ukvarjajo tudi večji evropski projekti, ki povezujejo raziskovanje, konservatorstvo in digitalne tehnologije.²

V prispevku se sprašujeva, kako rokodelstvo vstopa v sodobne diskurze o kulturni dediščini, trajnostnem razvoju, socialni vključenosti in premikih v antropološkem raziskovanju ter kakšno vlogo pri osvetljevanju teh procesov imajo znanstvene raziskave. Osredotočava se na preplet različnih pristopov k razumevanju in raziskovanju rokodelstva, pri čemer tradicionalna gradbena znanja poudarjava kot specifično področje, kjer se ti pristopi zgoščajo na stičišču konservatorskih, izobraževalnih in razvojnih okvirov.

Prispevek je razdeljen na štiri vsebinske sklope: najprej obravnavava terminološke vidike; sledijo sodobni raziskovalni okviri; nato se osredotočava na tradicionalna gradbena znanja; končava pa s pregledom tem, ki se po pregledu aktualnih raziskovalnih smeri, projektov in politik, (vedno znova) kažejo kot pomembne pri usmerjanju v prihodnost.

Večplastnost termina

Izraz *rokodelstvo*, ki je v pomenu primerljiv z nemškim *Handwerk* in angleškim *Craft* ali *Art&Craft*, se je na Slovenskem začel vidneje uveljavljati po letu 2009 (Bogataj

2022: 17). Robin Keršmanc (2025) navaja, da se je terminološka raba v slovenskem prostoru v zgodovini nenehno spreminjala tako v vsakdanji rabi kot strokovni in politični terminologiji (glej tudi Bogataj 2022). V 19. stoletju se je uporabljal izraz *hišna delavnost*, ki je označeval predvsem gospodinjske ali doma izdelane predmete. Sledil je termin *domača obrt*, ki je z razvojem institucionalnih politik postal del širšega programa ohranjanja kulturne dediščine in razvoja turizma. V obdobju med obema vojnama in zlasti po drugi svetovni vojni se je uveljavil izraz *umetna obrt*, ki je skušal zajeti estetsko dovršene, a še vedno ročno izdelane predmete, pogosto v funkciji reprezentacije ali darilne ekonomije. Medtem ko je izraz *obrt* dolgo označeval regulirane poklicne dejavnosti, vključene v cehovske ali poklicne sisteme, je izraz *rokodelstvo* pogosto označeval obrobne, tradicionalne ali polprofesionalne prakse. Ta historična in pomenska kompleksnost še danes zaznamuje strokovne in raziskovalne razprave.³ V okviru konservatorstva stavbne dediščine, denimo, se še vedno pogosto uporablja termin *obrt*, sodobni raziskovalci na polju konservatorstva pa pogosto uporabljajo tudi termina *znanja* (npr. gradbena in tehnološka znanja; glej Štepec 2025) in pa *veščine*.

Na podobno terminološko večplastnost opozarjajo tudi mednarodna dela. Greiner in Pröpper (2023) poudarjata, da pojem *craft* v različnih jezikih in kulturnih okoljih pomeni zelo različne stvari. Terminološke zmede izvirajo iz različnih etimoloških korenin in zgodovinskih pomenov – medtem ko lahko angleški pojem *craft* zajema vse od obrtništva do umetniške proizvodnje, v nemščini *Handwerk*, v francoščini *artisanat*, v italijanščini *artigianato* uporabljajo vedno z drugačnimi konotacijami. Po njunem mnenju je *craft* termin, ki se je v zadnjih dvesto letih že večkrat bistveno preoblikoval in v sodobnem diskurzu pogosto služi kot »konceptualni most« med umetnostjo, tehnologijo, industrijo in materialno kulturo.

Uveljavitev izraza *rokodelstvo* v zadnjem desetletju omogoča bolj odprto, vključujoče in konceptualno prožno razumevanje ročnih, ustvarjalnih praks. Gre za zavesten odklik od izrazov, ki so zgodovinsko nosili konotacije marginalnosti, zaostalosti ali omejenosti na kmečko okolje (Keršmanc 2025).

Tako kot sam termin *rokodelstvo* lahko tudi prevajanje termina iz tuje literature v slovenski jezik povzroča dileme in nejasnosti. Prevajanje termina *craft* ima npr. v slovenskem jeziku več pomenskih ustreznice. V najširšem pomenu bi ga lahko prevedli kot »ročne spretnosti« oz. z njim označili vse »dejavnosti, ki jih počnemo z rokami«. Taka označba se uporablja ne le za rokodelske, pač pa tudi za

2 Projekt RICHES (2013–2016) je poudaril pomen digitalnih praks pri prenosu rokodelskih znanj in oblikovanju novih modelov izobraževanja ter ustvarjalnih industrij (Riches 2016). Projekt MINGEI – Representation and Preservation of Heritage Crafts je razvil metodologijo in spletno platformo za dokumentiranje postopkov in orodij rokodelskih praks (Partarakis in Zabulis 2023; Mingei 2025). Projekt CRAEFT – Care, Judgement, Dexterity dopolnjuje epistemološka vprašanja, ki jih je odprl Pye (1968), ter s povezovanjem etnografije in kognitivnih znanosti raziskuje prenos »tihega znanja« in učne procese (Demeridou idr. 2024).

3 Terminološka kompleksnost (in nekonsistentnost) se odraža tudi na primeru Obrtno-podjetniške zbornice Slovenije (OZS). Na njihovi spletni strani lahko med navedenimi sekcijami zasledimo Sekcijo za domačo in umetnostno obrt. Na spletni strani sekcije nato najdemo napotek k obisku spletne strani, posvečene rokodelstvu, ter povezovalno, ki vodi do domene rokodelstvo.si.

prehranske izdelke; kraft pivo, kraft siri, kraft kruh ipd. Nekoliko pomensko drugačen je prevod termina z besedo 'obrt', ki se načeloma nanaša na 'opravljanje storitev in predelovanje, proizvodnjo v manjših količinah' (SSKJ, b. n. l.). Čeprav se v angleškem jeziku za rokodelske izdelke največkrat uporablja izraz *handicrafts*, pa znanstvena literatura pogosto uporablja širši pojem *crafts*. V tem prispevku termin *craft* prevajava glede na to, v kakšnem kontekstu je v virih in literaturi uporabljen.

Raziskovalni premiki in aktualne razprave

V zadnjih desetletjih etnološke in antropološke obravnave rokodelstva vse bolj poudarjajo njegove povezave z znanjem, delom, ustvarjalnostjo, materialnostjo in telesnostjo (Marchand 2010; Bajič 2017; Luckman in Andrew 2020; Bratland 2024; Trebežnik 2025). S tem ne zanemarjajo zgodovinske umeščenosti rokodelstva, temveč kažejo na premik v raziskovalnih vprašanjih – od osredotočenosti na ohranjanje rokodelskih praks k njihovem razumevanju kot živih, dinamičnih in kontekstualnih.

Med temeljna sodobnejša dela, ki odražajo omenjene premike v raziskovanju rokodelstva, sodijo dela Davida Pya (1968) in Richarda Sennetta (2008), medtem ko v konservatorstvu izstopa pregledno delo Lucy Donkin (2004). Pye (1968) vpelje več pojmov, ki so ostali vplivni do danes, med njimi zlasti izstopa koncept 'izdelava z negotovim izidom' (ang. *workmanship of risk*; Pye 1968: 9). S tem konceptom opisuje način izdelave, kjer končni rezultat ni vnaprej določen, temveč odvisen od spretnosti in odločitev ustvarjalca med samim procesom. Osrednje značilnosti rokodelskega dela – 'presoja' (*judgement*), 'spretnost' (*dexterity*) in 'skrb' (*care*) – še vedno vplivajo na raziskovalne pristope, ki povezujejo znanje, telesnost in ustvarjalnost (Marchand 2010), pri čemer so telo, gibanje in proces učenja središče rokodelske prakse. Donkin (2004) v poročilu Mednarodnega centra za študij varstva in restavriranja kulturnih dobrin (ICCROM) ponuja sintetičen globalni pregled značilnosti, praks, ustanov ter izzivov, s katerimi se sooča rokodelstvo – s poudarkom na ohranjanju in zaščiti. Publikacija Richarda Sennetta (2008) *The Craftsman* je posvečena raziskovanju ročnega dela in veščin v sodobnem svetu in vlogi tradicionalnih obrti v povezavi z identitetami in ustvarjanjem.

Našteta dela so pomembna predvsem zaradi odpiranja širših vprašanj o znanju in ustvarjalnosti (Zbuche 2022). Širši pregled sodobne literature in raziskovalnih projektov pa omogoča zaznati širše raziskovalne premike, ki jih predstavlja v nadaljevanju.

Eden ključnih premikov v sodobnih raziskavah rokodelstva je prelom z binarnimi delitvami med »tradicionalnim« in »modernim«, »umetnostjo« in »rokodelstvom« ter »produkcijo« in »ustvarjalnostjo«. Rokodelstvo se tako prepozna kot večdimenzionalna estetska, politična, okoljska, ekonomska, gospodarska, skupnostna in osebna,

pogosto tudi protislovna praksa (Greiner in Pröpper 2016: 224; Wood 2021: 3–7). Omenjeni pristop omogoča preučevanje rokodelstva kot dinamičnega procesa, ki se v razmerju do družbenih in okoljskih dejavnikov nenehno preoblikuje (Bell, Taylor in Toraldo 2018).

Druga dva pomembna premika pri preučevanju rokodelstva sta ponovni poudarek na vrednotenju tradicije ter povečano zanimanje za trajnost in dobrobit. Premika se kažeta v dveh vzporednih usmeritvah: na eni strani v revitalizaciji starejših praks, na drugi pa v njihovi kreativni reinterpretaciji (Zbuche 2022: 10), ki je povezana s sodobnim trgom, kreativnimi industrijami in okoljevarstvenimi pobudami.⁴ Obe usmeritvi lahko beremo kot odziv na procese globalizacije. V tem kontekstu rokodelstvo pogosto presega nekdanjo vlogo vira preživetja ter je obenem pomembna prostočasna dejavnost, prostor ustvarjalnega izraza ali simbolnega kapitala. Strategije ohranjanja, kot so dokumentiranje, izobraževanje, trženje in različni finančni ukrepi (Donkin 2004), pričajo o tem, da je treba rokodelstvo razumeti kot polje, kjer se prepletajo skrb za preteklost, iskanje trajnostnih rešitev in ustvarjanje novih pomenov.

Četrty pomembni premik se nanaša na kritiko ustaljenih norm znanja in avtorstva. V nasprotju z zahodnim razumevanjem individualnega avtorstva in lastništva, ki pogosto ne zajema kolektivne in skupnostne narave številnih rokodelskih praks, sodobne raziskave vse pogosteje opozarjajo na pomen skupnostnega ustvarjanja in večglasnih procesov prenosa znanja (Lave in Wenger 1991; Fredriksson 2019; Klekot 2021). Takšne perspektive prinašajo premisleke o oblikah rokodelstva, ki temeljijo na odnosnosti, skrbi, izmenjavi in medgeneracijskem prenosu znanj. Nicolette Makovicky (2025) na primeru izdelovanja čipk v Koniakówu na Poljskem uvaja koncept 'skupnostnega ustvarjanja' (ang. *commoning*) in vzdrževanja rokodelskega znanja kot skupnega dobra ter pokaže, kako so avtorstvo, dostop in korist neločljivo povezani z lokalnimi družbenimi odnosi, ekonomijo in institucionalnimi praksami.

Naslednji premik je poudarek na utelešenem in relacijskem znanju. Navezuje se na prepozna(va)nje, da materialnost in telesnost rokodelskih praks nista ločeni od mišljenja, ustvarjalnosti in družbenih odnosov. Marchand (2010) npr. na podlagi etnografskih raziskav v različnih kulturnih okoljih govori o procesu, ki ga – izhajajoč iz Ingolda (2000) – imenuje 'uveščinenje' (ang. *enskillment*), s katerim označuje proces, v katerem se učenje in telesna spretnost prepletata s čutno zaznavo, spominom in družbenim okoljem.⁵ Čeprav Marchand večino obravnava kot

4 Prim. 27. bienale oblikovanja (BIO27) Supervernakularno – oblikovanje za regenerativno prihodnost (2022), ki je poudaril pomen vernakularnih in tradicionalnih praks kot navdih za sodobne trajnostne oblikovalske rešitve (BIO27 2022).

5 Ingold prav tako opozarja, da se znanje oblikuje z delovanjem v svetu in z njim, pri čemer sta gibanje telesa in interakcija z materiali bistvena za razumevanje (Ingold 2013).

telesno-čutni proces učenja, ki poudarja univerzalne zmožnosti človeka za zaznavanje in gibanje, njegove raziskave hkrati razkrivajo, kako se rokodelsko znanje oblikuje v konkretnih, materialnih in družbeno umeščenih praksah. Bratland (2024) to perspektivo dopolnjuje z raziskovanjem eksperimentalnih projektov, kjer srebrarstvo prepleta z robotiko, 3D tiskom in virtualno resničnostjo (VR). Analizira, kako se čutna izkušnja in proces spreminjata, ko ročno delo poteka v razmerah, kjer meje med virtualnim in fizičnim niso več samoumevne. S svojim pristopom odpira vprašanja o tem, kako se znanje prenaša in preoblikuje, ter o tem, kako digitalna orodja in novi materiali vplivajo na samo naravo rokodelskih veščin in odnose med rokodelci, materiali in izdelki.

Naslednji premik se nanaša na že omenjeno razumevanje rokodelstva kot prostora družbene refleksije, ki presega njegove gospodarske ali dediščinske funkcije. V njem lahko rokodelstvo deluje kot prostor političnega, etičnega in/ali okoljskega sporočanja ter kot polje, v katerem se odpirajo alternative obstoječim družbenim in ekonomskim modelom. Rennstam (2021) rokodelstvo obravnava v kontekstu idej o 'odrastu' (*degrowth*), pri čemer poudarja, da gre za protitež potrošniški logiki in pospeševanju življenjskega tempa, hkrati pa opozarja na tveganja romantiziranja »počasnosti« in lokalnosti, ki lahko vodi v elitizacijo in izključevanje. Sarah Corbett (2017) je popularizirala koncept 'rokodelskega aktivizma' (ang. *craftivism*), ki ga je uvedla Betsy Greer (2014), s katerim rokodelstvo opredeljuje kot obliko tihega, a namernega političnega delovanja, utemeljenega na vrednotah počasnosti, refleksivnosti, empatije in estetski privlačnosti. Jessica Hemmings (2018) govori o t. i. 'majhnosti rokodelstva' (*smallness of craft*) in opozarja, da je pomembno prepoznati tiste vidike, ki nimajo neposrednega ali merljivega vpliva. Majhnost opiše s pojmi, kot so nepopolnost (v smislu omejenega družbeno-transformativnega potenciala), tišina (v smislu, da je rokodelstvo pogosto neopazno, poteka v zasebnosti, zunaj javnega prostora) in skromnost (v smislu ustvarjanja brez ambicije po rasti, vplivu, prepoznavnosti), ki jih predlaga kot bistvene vidike identitete rokodelstva. Prispevek Jessice Hemmings je zanimivo vzporejati predvsem s stališči raziskav, ki – prav nasprotno – poudarjajo transformativne učinke (ohranjanja) rokodelskih veščin in dejavnosti za skupnosti in posameznike.

Naslednji premik se nanaša na ponovni premislek razmerja med ročnim delom in tehnologijo. Wood (2011), mizar, ki se v svojem strokovnem prispevku sicer ukvarja z razmerjem med ročnim delom in industrijo, opozarja, da ročne veščine niso ločene od industrijskih postopkov in da so tudi industrijski obrati prostori inovacij in izpopolnjevanja spretnosti. Na institucionalni ravni podobno razumevanje spodbujajo projekti, ki digitalna orodja uporabljajo za dokumentiranje, poučevanje in reinterpretacijo rokodelskih znanj (Zabulis idr. 2025).

Omenjeni raziskovalni premiki kažejo, da rokodelstvo danes razumemo kot dinamično, večdimenzionalno in relacijsko prakso. Rokodelstvo tako postaja raziskovalni prostor, v katerem se prepletajo vprašanja znanja, telesnosti, skupnosti, okolja in etike, z njimi pa se odpirajo nove možnosti za razumevanje dela, ustvarjalnosti in družbenih sprememb.

Tradicionalna gradbena znanja

Poudarili sva že, da sodobno razumevanje rokodelstva presega okvir ukvarjanja z dediščino in ga vse pogostje umešča v širše razumevanje družbenih, političnih in ekonomskih pomenov. V tem kontekstu se tradicionalna gradbena znanja in veščine kažejo kot pomembno področje, kjer se združujejo časovno in materialno kompleksne prakse, tesno vpete v lokalnozgodovinske, okoljske in arhitekturne kontekste. Pomen gradbenih znanj presega le njihovo tehnično-funkcionalno vrednost, saj ta znanja vključujejo tudi nosilce kulturne dediščine, vez medgeneracijskega prenosa znanj in prostor oblikovanja specifičnih delovnih skupnosti. S premišljeno vzpostavljeno povezavo med rokodelskimi storitvami in konservatorskimi nalogaми se te vrednote okrepijo in postanejo vidnejše. Zato se v tem poglavju osredotočava na tradicionalna gradbena znanja, ki jih obravnavava in umeščava skozi dve ravni: najprej oriševa ključne trende na področju, nato pa izluščiva glavne konceptualne okvirje znanstvenih obravnav rokodelstva v kontekstu konservatorstva, ki jih ti trendi nakazujejo.

Rokodelstvo in tradicionalna znanja imajo v konservatorstvu oz. ohranjanju nepremične kulturne dediščine osrednjo vlogo kot zahtevano specialistično znanje za historične materiale in konstrukcije, obenem pa – vsaj potencialno – tudi v oblikovanju novega grajenega prostora.

Vzdrževanje in obnova nepremične kulturne dediščine

Zavedanje o pomenu tradicionalnih gradbenih znanj za ohranjanje nepremične dediščine se je pojavilo že v 19. stoletju,⁶ se znova okrepilo po drugi svetovni vojni ob razpravah o regionalizmu v modernistični arhitekturi. Sprva so ta znanja prispevala predvsem k ohranjanju historičnega videza in estetskih vrednosti, a tudi specifično tehničnih kvalitet historičnih konstrukcij in materialov ter njihove obdelave in uporabnosti (Hazler 1999; Kavčič 2001; Van

6 Angleško gibanje *Arts and Crafts* je bilo rezultat prizadevanj vodilnih zagovornikov spomeniškega varstva v Angliji 19. stoletja, Johna Ruskina in Williama Morrisa (Jokilehto 1999), sicer zagovornikov vzdrževanja in minimalnega poseganja med obnovo. Nato je obdobje po prvi svetovni vojni prineslo dodatni preboj z Bauhausom in njegovo avantgardno šolo modernistične arhitekture, kjer so bile dotedaj drugorazredne obrti izenačene s preostalimi umetniškimi zvrstmi, predvsem pa so v novi arhitekturni produkciji, primarno interierjev in pohištva, zasedle osrednje mesto.

Balen 2003). Vzpon pozitivnega vrednotenja tradicionalnih gradbenih znanj in veščin med arhitekti in konservatorji je bil vzporeden prepoznavanju pomena krajine in anonimne arhitekture, a tudi sorazmeren s progresističnimi pritiski poveljne obnove. Stroka se je sicer prav ob konstituiranju vodilnega globalnega strokovnega telesa, ICOMOS-a, in oblikovanju temeljnih načel v doktrinar-nem tekstu Beneške listine (1964) znašla pred načelnim izzivom: doktrina je v modernističnem duhu zahtevala (in to zahteva še danes), da so novi posegi berljivo in vidno drugačni od prejšnjih, obenem pa stremela k spoštljivemu dialogu z obstoječim historičnim materialom ter zapovedovala rabo izvornih materialov, redko pa je eksplicitno omenjala tradicionalna gradbena znanja in veščine. Z vzponom zanimanja za anonimno arhitekturo med arhitekti in konservatorji ter uveljavljanjem spomeniškovarstvenih načel – od Beneške listine (1964) do Unescove (2003) in Farske konvencije (2005) – se je postopoma uveljavilo razumevanje, da so tradicionalna znanja ključni del ohranjanja kulturne dediščine.

Na raziskovalnem polju sta prav tedaj v ospredje stopila preventivno konservatorstvo, torej tisti segment interdisciplinarnega polja konservatorstva, ki ohranjanje arhitekturne dediščine izvaja z nadziranjem, odstranjevanjem ali zmanjševanjem učinka škodljivih zunanjih dejavnikov, ki vodijo v poškodbe in torej izgubo dediščine, in vzdrževanje arhitekturne dediščine (Čebtron Lipovec in Van Balen 2008; Cecchi in Gasparoli 2012; Stulens, Meul in Čebtron Lipovec 2012). V državah, kjer spodbujajo vzdrževanje arhitekturne dediščine, delujejo tudi centri za izobraževanje in prenos tradicionalnih znanj. Lahko pa bi rekli tudi, da se je tam, kjer so taki centri obstajali, lahko razvila praksa rednega vzdrževanja – kot v primeru nizozemske in belgijske organizacije za preventivno vzdrževanje *Monumentenwacht* (Stulens, Meul in Čebtron Lipovec 2012). Zabeležimo lahko torej vsaj tri pomembne trende: premik od novogradenj k ohranjanju obstoječega grajenega okolja, poseben fokus na vzdrževanje dediščine in sodobni pogled na arhitekturno produkcijo, ki kvaliteto sonaravnega bivanjskega okolja v starih hišah poudarja prav zaradi rabe naravnih materialov (Kavčič in Štembal Capuder 2023). Desetletje po omenjenih raziskavah (Stulens, Meul in Čebtron Lipovec 2012 idr.) smo v mednarodnih strokovnih krogih še vedno priča promoviranju preventivnega konservatorstva, vzdrževanja in drobnih popravil kot enega pomembnejših področij (Zbucha 2022: 14) za ohranitev in razvoj tradicionalnih gradbenih znanj (Trovò in Vettore 2022: 797). Ta se povezujejo z vsemi elementi arhitekture in med drugim vključujejo kamnoseke, tesarje, apneničarje, krovce, slikopleskarje in druge mojstre regionalno specifičnih veščin (prim. Trovò in Vettore 2022).

Značilni primeri dolgoročne uporabnosti tradicionalnih gradbenih znanj za vzdrževanje arhitekture so velike cerkvene ustanove, običajno škofije in nadškofije, z mojstr-

skimi delavnicami (*fabbrica* ali *fabbrica del duomo* v italijanskem kontekstu; *kerkfabriek* v nizozemskem kontekstu), odgovornimi za redno vzdrževanje velikih cerkvenih kompleksov (npr. milanska »častitljiva stolnična delavnica« (*Veneranda Fabbrica del Duomo*) in pa beneška delavnica bazilike sv. Marca (*Fabbricceria della Basilica Cattedrale di San Marco*, od 2005 imenovana *Procuratoria di San Marco*). Obstoječe italijanske cerkvene mojstrske delavnice so danes združene v združenje *Fabbricerie Italiane*, predstavljajo pa pomemben, čeprav niški kontekst prenosa in inovacij v tradicionalnih mojstrskih znanjih.

K uspešnosti ohranjanja tradicionalnih znanj prispeva dejstvo, da se ta uporabljajo povezano kot sistem (Waked in Van Balen 2019), ki vsebuje več elementov: družbeno povezanost rokodelcev, bližino komplementarnih znanj in profilov (npr. kamnosek ali opekar in pa apneničar) ter dostopnost osnovnih materialov. Konceptualno soroden je pojem *crafting community*, torej »rokodelske skupnosti« (Partarakis in Zabulis 2023).

Osrednja tema, ki jo razkriva trend uporabe tradicionalnih znanj pri vzdrževanju spomenikov, je odnos do rokodelstva kot dela. Redki nosilci teh znanj se soočajo s težavami: pomanjkanjem trga (lahko bi ga ponudilo vzdrževanje dediščine) ter odsotnostjo sistema izobraževanja in prenosa znanja. Oboje se odraža v mednarodno prepoznanem manku sistema certificiranja veščin. Na trgu tako novogradenj kot konservatorstva so številne naloge prevzeli generični procesi z moderno mehanizacijo, globalno dostopnimi materiali in velike gradbene firme brez specialistično usposobljenih mojstrov (Trovò in Vettore 2022). Stroka zato ponovno opozarja na pomen vzdrževanja arhitekturne dediščine, predvsem manjših rednih popravil, ki so za velike arhitekturne studije nezanemljiva, a predstavljajo kontekst in priložnost, v katerem se lahko rokodelstvo (znova) opolnomoči kot enakovredna ekonomska dejavnost, s tem pa mu je pripoznana tudi družbena vrednost dela.

Vprašanje prenosa in ohranjanja tradicionalnih znanj se neizogibno prepleta z vprašanjem njihovega preoblikovanja v sodobnosti. Specifična tema, ki jo odpira povezava med rokodelstvom in vzdrževanjem arhitekturne dediščine, je vprašanje inovacije v tradiciji in z njo povezanih dilem o avtentičnosti. V širši debati o rokodelstvu inovacije postavljajo vprašanje o »avtentičnosti« nesnovne dediščine ter o tem, kdaj in v kakšnih kontekstih je inovacija sprejemljiva ali dobrodošla bodisi v učnem procesu, proizvodnji, uporabi materialov, oblikovanju bodisi družbenih praksah (Donkin 2004: 24; prim. Cseh 2021).

V primeru gradbenih znanj in veščin ter arhitekturne dediščine tema inovacij odpira dvojno vprašanje avtentičnosti. Poleg avtentičnosti nesnovne dediščine rokodelskih dejavnosti, kjer je inovacija inherentna, se pojavi tudi vprašanje avtentičnosti snovne, stavbne dediščine. Strokovna razprava o avtentičnosti v stavbni dediščini, ki je v zadnjih

tridesetih letih (od simbolne prelomnice z ICOMOS-ovo Narsko listino 1994) presešla ozko, materialno usmerjeno razumevanje, je privzela konstruktivistični pristop. Ta vključuje številne dimenzije domnevne avtentičnosti, kot so oblikovanje, materiali, obdelava, lokacija, uporaba, prakse, povezana tradicionalna znanja ter duhovni in religiozni pomeni, pri čemer se upoštevajo tudi pomembne spremembe, ki jih je objekt doživel v svojem razvoju (Jokilehto 2019; Djabarouti 2024).⁷

Integrirani in holistični model učenja

Drugi ključni trend v povezavah med tradicionalnimi gradbenimi znanji in konservatorstvom v ospredje postavlja prenos znanja in izobraževanje ter obravnavo rokodelstva kot procesa učenja. Tema se tesno povezuje z vlogo in prepoznavnostjo rokodelcev v družbi in stroki, zlasti v odnosu do arhitektov (Djabarouti in O'Flaherty 2020). Znano dejstvo je, da je s propadom sistema cehov zaradi industrializacije in modernizacije rokodelstvo izgubilo eno od temeljnih značilnosti – to je osebni prenos znanja, ki pomeni tudi osebno vez med mojstrom in vajencem ter temelji na demonstraciji in prenosu »tihega znanja«, v cehovskem kontekstu pa tudi relativno rigidna pravila. V kontekstu arhitekture je zlasti poudarjen preskok v institucionalizirano šolanje, ki ga prinese razsvetljenstvo: stavbarski mojstri, ki so bili vse od oblikovanja velikih stavbarskih delavnic v srednjem veku osrednji strokovnjaki za gradnjo, se z uvedbo uradnega šolanja za arhitekto v 18. stoletju (vsaj v Angliji in Franciji) začnejo umikati novemu profilu abstraktno mislečega snovalca prostora; nekdanji profil se razbije v dve vlogi, ob katerih se razvije tudi dihotomija »misli in prakse, misli in roke, duha in sveta« (Jones in Yarrow 2013: 258), ki se danes reflektira v dvojici »generalist« (arhitekt) in »specialist« (rokodelec ali obrtnik) (Beneški arhitekturni bienale 2025).

Zavedanje o potrebi specialističnega profila konservatorja-rokodelca je bilo v konservatorski stroki prepoznano že pred dvema desetletjema (Donkin 2004: 36), ob tem pa je bilo poudarjeno – kar poudarjajo tudi najnovejše znanstvene raziskave – da je treba vzpostaviti sisteme izobraževanja in usposabljanja, kjer bi se rokodelec učil od arhitekta, a tudi obratno, arhitekt od rokodelca. Vprašanje, zakaj problem ostaja nerešen, je tema za nadaljnje raziskave. Domnevamo pa lahko, da stanju botruje več okoliščin: popolna prevlada digitalno podprtega arhitekturnega snovanja z rabo opreme AutoCAD in odtujitev arhitektov od ročnega snovanja, obenem pa popolna prevlada mehaniziranega dela in generičnih materialov na izjemno konkurenčnem, neoliberalnem trgu gradbeništva.

Sodobne raziskave poudarjajo potrebo po holističnem pristopu (Partarakis in Zabulis 2023) in integriranem mo-

delu učenja (Karakul 2015, 2023). V odsotnosti centrov za usposabljanje ostajajo stari mojstri brez naslednikov in brez foruma, kamor bi predali svoja znanja; vključitev tradicionalnih veščin v formalno izobraževanje pa to vrzel le delno zapolnjuje. Ključnega pomena pri tem procesu je tako ustna komunikacija med mojstrom in učenci, sočasno pa etnografsko raziskovanje in dokumentiranje, kjer digitalizacija procesov postane ključna (Partarakis in Zabulis 2023; Mingei 2025). Predlog integriranega modela temelji na prenosu tradicionalnih gradbenih veščin na mlade, bodoče rokodelce, hkrati pa vključitev teh tem v redne kurikule arhitekturnih šol – kot je to v Turčiji (Karakul 2015, 2023) in Italiji na beneški šoli IUAV, ki sodeluje z italijanskim obrtnim združenjem *Confartigianato* (Squasina 2021 v Trovò in Vettore 2022). Tovrstni integrirani pristop lahko vodi k vzajemno oplajajočim se novim metodam učenja in dopolnitvi znanj in spretnosti obstoječih profilov na področju gradnje. Skupno izobraževanje arhitektov in rokodelcev lahko temeljno pripomore k vzajemnemu razumevanju obeh poklicev (Djabarouti in O'Flaherty 2020) ter izboljša komunikacijo med ključnimi akterji pri ohranjanju historičnega okolja. V tem okviru se vzdrževanje arhitekturne dediščine jasno izrisuje kot možnost zaposlovanja mladih rokodelcev (Trovò in Vettore 2022: 801).

Raziskovalci opozarjajo tudi na problem certificiranja znanj in uradnih pogojev za vključevanje rokodelcev v konservatorske projekte. Pogosto uradne zahteve sofinancerskih razpisov in konservatorskih kulturnovarstvenih pogojev terjajo izkušnje in zmožnosti, ki jih zmorejo izpolniti le večja podjetja, a ta običajno med svojimi kadri nimajo rokodelcev s specialističnimi lokalnimi znanji; podjetja tako najemajo »tehnične vodje restavriranja« (Trovò in Vettore 2022: 800). Izziv certificiranja je slovenska stroka prepoznala že pred dvema desetletjema (Kavčič 2001) in se nanj odzvala leta 2018 (Pravilnik 2018), ko je bilo formalizirano delovno mesto konservatorsko-restavratorskega sodelavca, ki ga lahko zaseda nosilec tradicionalnih veščin in znanj. Sočasno pa je bil postopoma uveden niz nacionalnih poklicnih kvalifikacij (NPK) za različne rokodelske dejavnosti, potrebne za ohranjanje stavbne dediščine: kamnosek, pečar, tesar, krovec, mizar, slikopleskar, škodlar, slamokrovec, suhozidar (Kavčič 2001; Kavčič in Štembal Capuder 2023). Izobraževanja za mlade se izvajajo kot del rednega kurikulumu na Srednji gradbeni, geodetski in okoljevarstveni šoli v Ljubljani, specialistična izobraževanja se izvajajo v obliki občasnih delavnic v organizaciji zavoda Šola prenovalcev.

Vidik prenosa znanja in izobraževanja za tradicionalna gradbena znanja ter z njim povezana nova (samo)prepoznavnost teh poklicev odpira več smeri raziskovanja na polju konservatorstva. Verjetno eno najzanimivejših in tudi nujnih je vprašanje »utelešene izkušnje« (*embodied experience*), »utelešenega spoznavanja« (*embodied cognition*) in »utelešene modrosti« (*embodied wisdom*) v odnosu do do-

⁷ Več o tem gl. Štepec (2025).

jemanja in oblikovanja prostora (Pallasmaa 2009). Upoštevajoč Pyevo (1968) triado ključnih elementov rokodelstva lahko Pallasmajev fenomenološki poudarek povežemo s pojmom 'tihega znanja' (*tacit knowledge*; Demeridou idr. 2024), ki postane jedro učenja in prenosa znanja.

Rokodelstvo iz sodobnosti v prihodnost: Izzivi in smeri

V prejšnjih poglavjih sva poudarili, da sodobno raziskovanje rokodelstva poteka na presečišču dediščinskih, družbenih, političnih, okoljskih in epistemoloških premikov. Poudarili sva, da rokodelstvo v sodobnosti ne deluje kot statični ostanek preteklosti (glej Bogataj 1989: 5), temveč kot živ, dinamičen in pogosto kritičen odgovor na izzive današnjega časa. Ob tem se oblikujejo tudi novi konteksti, v katerih se rokodelstvo pojavlja v kratkoročnih, pogosto ciljno usmerjenih projektih, ki delujejo znotraj razvojnih politik in diskurzov ustvarjalnih industrij. Ta proces, ki ga Keršmanc (2025) poimenuje kar projektifikacija, odpira pomembna vprašanja: kako projektna logika preoblikuje razumevanje rokodelstva tako za raziskovalce kot rokodelce same? Ali tovrstno uokvirjanje ponuja priložnost za preživetje in razvoj ali pomeni novo obliko discipliniranja kulturnih praks – ali oboje? Tovrstna vprašanja lahko osvetljujejo tudi vlogo raziskovanja rokodelstva, ki se ne omejuje le na spremljanje političnih in razvojnih usmeritev, temveč preučuje, kako se ti okviri udeležujejo v praksi. S tem razpira pogled na razmerja med institucijami, rokodelci in oblikovalci politik ter pokaže, kako se pojmi, kot so »trajnost«, »inovativnost« ali »ustvarjalne industrije«, prevedejo v konkretne okoliščine, postopke in delovne izkušnje. Rokodelstvo torej lahko razumemo kot področje, na katerem se artikulirajo nekatera osrednja vprašanja sodobnosti: trajnost, tehnološke transformacije, oblikovanje novih ekonomij, redefinicije dela, razmerja med lokalnim in globalnim, vprašanja dobrobiti, navsezadnje tudi instrumentaliziranja dediščinskih in identitetnih diskurzov v kontekstu aktualnih geopolitičnih kriz (predvsem vzponov nacionalizmov) ter retradicionalizacije družbe (Cseh 2021).

Čeprav je strokovno ukvarjanje z rokodelstvom in njegovo uporabnostjo, še zlasti na področju dediščine in konservatorstva, uveljavljeno že več desetletij, se v zadnjih letih utrjujejo znanstvenoraziskovalne usmeritve, ki rokodelstvo obravnavajo kot politično in epistemološko relevantno prakso. V tem smislu rokodelstvo pokaže, da se znanje oblikuje v praksi, z izkušnjami in materialnim stikom. Zdi se, da prav kompleksnost sodobnih kriz – od podnebnih sprememb do digitalizacije ter vojnih in ekonomskih kriz – ustvarja razmere, v katerih se rokodelstvo vzpostavlja (tudi) kot prostor, s pomočjo katerega se lahko premišljuje alternativne prihodnosti. Tako rokodelstvo danes vstopa v raziskovalna vprašanja in raziskovalne projekte ne kot »zanimivost« ali rešiteljska (Habinc 2022: 5) preokupacija z izginjajočim, temveč kot polje za premišljevanje sodobnosti. Rokodel-

stvo ni le prostor odpora proti industrijski produkciji, temveč tudi mesto oblikovanja alternativnih oblik bivanja, dela, skupnosti (Hemmings 2018; DeNicola in Wilkinson-Weber 2019; Vincent in Brandellero 2023). Ob tem je treba upoštevati tudi opozorila, da rokodelske prakse niso nevtralne in jih prežemajo razredna, spolna, kulturna in epistemološka razmerja moči (Fredriksson 2019; Cant 2021).

V svoji analizi sodobnih strategij kulturne politike in podpore ustvarjalnim industrijam Cant (2021) poudarja, da diskurz o ustvarjalnosti pogosto služi legitimaciji privilegijev: ustvarjalno izražanje je namreč večinoma dostopno posameznikom, ki razpolagajo s časom, prostorom in materialnimi viri, kar kaže na strukturirane neenakosti v kulturnem in ekonomskem polju. V tem okviru rokodelstvo deluje kot prostor samouresničevanja in izražanja, pogosto tudi kot »terapevtska praksa«. Vendar pa so v teh naracijah pogosto spregledani tisti ustvarjalci, katerih delo je rutinsko, nevidno, komodificirano in slabo plačano – ustvarjalci, ki v naracijah nimajo avtonomije in priznanja.

V zadnjih letih se je v humanističnih in družboslovnih vedah nasploh okrepila kritična refleksija o ustvarjalnosti. Bajič (2017) opozarja na neoliberalno apropiacijo kreativnosti, kjer pojmi, kot so »ustvarjalnost«, »inovacija« ali »rokodellec« postajajo normativne vrednote, ki oblike ekonomskega prekarnega dela legitimirajo pod krinko samoizražanja. Pri tem je kreativnost obratnoproportionalna moči – tistim, ki imajo najmanj varnosti, se nalaga največja »ustvarjalna odgovornost«. Tudi Keršmanc (2025) opozarja, da sodobno rokodelstvo pogosto obstaja v projektnih okvirih, kjer mora svojo legitimnost dokazovati z inovativnostjo, trajnostjo in participacijo – kategorijami, ki so pogosto generične in politično obremenjene. Projektifikacija tako ni zgolj tehnična organizacijska oblika, ampak epistemološka matrica, ki ne določa le, kaj rokodelstvo je, kdo ga izvaja in v čem je njegova vrednost, temveč tudi, katera znanja se razumejo kot relevantna, kako se vrednotijo in kdo (in s katere pozicije) o rokodelstvu sploh lahko govori.

Prav na tem mestu se izrisujejo raziskovalna vprašanja, ki se v zadnjih desetletjih konsistentno kažejo kot ključna za razumevanje sodobnega rokodelstva. Eno izmed njih je vsekakor vprašanje spolne delitve dela, saj številne tektilne in druge domače rokodelske prakse ostajajo marginalizirane v kulturnih politikah, čeprav imajo močno feministično zgodovino (ali prav zaradi tega). Druga je razred v webrovskem smislu, saj so materiali, prostori in čas za rokodelstvo različno dostopni. Tretja je okoljski vidik, kjer se rokodelstvo pozicionira kot alternativa industrijski produkciji in množični potrošnji, a pogosto ostane ujet

8 Mary Loveday (2022) v svoji raziskavi ugotavlja, da rokodelske dejavnosti, kot so pletenje, šivanje in druge oblike ustvarjanja z rokami, sprožajo občutke nostalgije in krepijo duševno dobrobit posameznika. Rokodelstvo v tem kontekstu omogoča občutek kontrole, kontinuitete in identitete, kar pomembno prispeva k občutku smisla, umirjenosti in psihološkega blagostanja.

v podobo romantične lokalnosti. Na akademski ravni se pojavlja tudi potreba po premisleku o raziskovalni produkciji: kdo raziskuje, kaj raziskuje, za koga? V tem smislu je pomembno tudi vprašanje refleksije lastnega raziskovalnega dela: v kolikšni meri raziskovalci sodelujejo pri reprodukciji določenih diskurzov oz. družbenopolitičnih razmerij (npr. rokodelstvo kot »nacionalno blago«) in, ali ponujajo prostor za kritične in alternativne poglede.

Zahvale

Članek je nastal v okviru projekta Potencial etnografskih metod v konservatorstvu stavbne dediščine v spornih krajih, primer severne Istre (Z6-3226) ter v okviru projekta Dediščina za vključujočo trajnostno preobrazbo – HEI-Transform (J7-4641), ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije – ARIS. Članek je nastal tudi v okviru raziskovalnega programa Etnološke raziskave kulturnih znanj, praks in oblik socialnosti (P6-0187), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije – ARIS.

Literatura in viri

- BAJIČ, Blaž: Against Creativity: Loosely Structured Thoughts on a Loosely Defined Topic. *Traditiones* 46/1–2, 2017, 189–207.
- BELL, Emma, Gianluigi Mangia, Scott Taylor in Maria Laura Toraldo (ur.): *The Organization of Craft Work: Identities, Meanings and Materiality*. London in New York: Routledge, 2018.
- BENEŠKI ARHITEKTURNI BIENALE: Beneški arhitekturni bienale, 2025; <https://mao.si/en/exhibition/pavilion-of-slovenia-at-the-19th-international-architecture-exhibition-la-biennale-di-venezia/>, 27. 8. 2025.
- BIO27: Supervernakularno, 2022; <https://27.bio.si/si/home.html>, 20. 10. 2025.
- BOGATAJ, Janez: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.
- BOGATAJ, Janez: Trideset let – razcvet ali usihanje. V: Veronika Zavratnik in Mateja Habinc (ur.), *Rokodelstvo na Slovenskem: Sodobni izzivi in perspektive*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2022, 15–24.
- BRATLAND, Linn Sigrid: Renovating Traditional Craft: Exploring the Potential of Craft as Part of Research. *Ethnologia Fennica* 51/21, 2024, 60–80.
- CANT, Alanna: The Politics of Craft and Working Without Skill: Reconsidering Craftmanship and the Community of Practice. V: D Wood (ur.), *Craft is Political*. London, New York, Oxford, New Delhi in Sydney: Bloomsbury, 2021, 19–34.
- CECCHI Roberto in Paolo Gasparoli: *Preventive and Planned Maintenance of Protected Buildings. Methodological Tools for the Development of Inspection Activities and Maintenance Plans*. Firenze: Alinea editrice, 2012.
- CORBETT, Sarah: *How to be a Craftivist: The Art of Gentle Protest*. London: Unbound, 2017.
- CSEH, Fruzsina (ur.): Reviving Authenticity through Traditional Crafts and Folk Art in Hungary. *Acta Ethnographica Hungarica* 66/2, 2021, 581–618.
- ČEBRON LIPOVEC, Neža in Koenraad Van Balen: Preventive Conservation and Maintenance of Architectural Heritage as Means of Preservation of the Spirit of Place. *Finding the Spirit of Place – Between the Tangible and the Intangible, 16th ICOMOS General Assembly and International Symposium*, 29. 9.–4. 10. 2008; <https://publ.icomos.org/publicomos/jlbSai?html=Pag&page=Pml/Not&base=technica&ref=4E54E409BDE3AF6AD977F4171CE69494>, 30. 6. 2024.
- DEMÉRIDOU, Ioanna idr.: Craft Understanding, Education, Training, and Preservation for Posterity and Prosperity – Enhanced Ethnographic Methods, Deliverable d1.1 report. Craeft 2024; <https://www.craeft.eu/wp-content/uploads/2024/05/D.1.1-Enhanced-Ethnographic-Methods-2024-Ioanna-Demeridou-Arnaud-Dubois-Danae-Kaplanidi-Sotiris-Manitsaris-Ines-Moreno-Nikolaos-Partarakis-Gavriela-Senteri-and-Xenophon-Zabulis.pdf>, 5. 11. 2025.
- DeNICOLA, Alicia Ory in Clare Wilkinson-Weber: Introduction: Taking Stock of Craft in Anthropology. V: Clare M. Wilkinson-Weber in Alicia Ory DeNicola (ur.), *Critical Craft: Technology, Globalization and Capitalism*. London, New York, Oxford, New Delhi in Sydney: Bloomsbury, 2019, 1–16.
- DJABAROUTI, Jonathan: *Critical Built Heritage Practice and Conservation: Evolving Perspectives*. London in New York: Routledge, 2024.
- DJABAROUTI, Johnathan in Christopher O'Flaherty: Architect and Craftsman: Project, Perceptions, Relationships and Craft. *International Journal of Architectural Research* 14/3, 2020, 423–438.
- DONKIN, Lucy: *Crafts and Conservation: Synthesis Report for ICCROM*. Rim: ICCROM, 2004.
- EUROPEAN BUILDERS CONFEDERATION: *Craftmanship: Presentation of the Study on a European Policy for the Craft Sector by the Belgian Presidency of the Council*. 14. 6. 2024; <https://www.ebc-construction.eu/2024/06/14/craftmanship-presentation-of-the-study-on-a-european-policy-for-the-craft-sector-by-the-belgian-presidency-of-the-council/>, 6. 8. 2024.
- FREDRIKSSON, Martin: Between Intellectual and Cultural Property: Myths of Authorship and Common Heritage in the Protection of Traditional Cultural Expressions. *Cultural Analysis* 17/1, 2019, 1–24.
- GREER, Betsy: *Craftivism: The Art of Craft and Activism*. Vancouver: Arsenal Pulp Press, 2014.
- GREINER, Clemens in Michael Pröpper: Hands, Skills, Materiality: Towards an Anthropology of Crafts. V: Astrid Wonneberger, Mijal Gandelsman-Trier in Hauke Dorsch (ur.), *Migration Network Skills: Anthropological Perspectives on Mobility and Transformation*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2016, 209–230.
- HABINC, Mateja: Rokodelstvo na Slovenskem v času četrte industrijske revolucije. V: Veronika Zavratnik in Mateja Habinc (ur.), *Rokodelstvo na Slovenskem: Sodobni izzivi in perspektive*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2022, 5–8.

- HAZLER, Vito: *Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Rokus, 1999.
- HEMMINGS, Jessica: Rereading and Revising: Acknowledging the Smallness (Sometimes) of Craft. *Craft Research* 9/2, 2018, 273–286.
- INGOLD, Tim: *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London in New York: Taylor & Francis Group, 2000.
- INGOLD, Tim: *Making: Anthropology, Archaeology, Art and Architecture*. Oxon in New York: Routledge, 2013.
- JOKILEHTO, Jukka: *History of Architectural Conservation*. Rim: ICCROM, 1999.
- JOKILEHTO, Jukka: Questions of Authenticity. *Conversaciones ...* 8, 2019, 55–72.
- JONES, Sian in Thomas Yarrow: Crafting Authenticity: An Ethnography of Conservation Practice. *Journal of Material Culture* 18/1, 2013, 3–26.
- KARAKUL, Özlem: An Integrated Methodology for the Conservation of Traditional Craftsmanship in Historic Buildings. *International Journal of Intangible Heritage* 10, 2015, 135–144.
- KARAKUL, Özlem: Traditional Earthen Architecture: Konya, a Case Study of Intangible Heritage and Local Building Practice. *The Historic Environment: Policy & Practice* 14/1, 2023, 87–111.
- KAVČIČ, Mateja: Ometi na arhitekturnih spomenikih. *Varstvo spomenikov* 39, 2001, 197–206.
- KAVČIČ, Mateja in Maja Štembal Capuder: 'The School of Renewal' and training for traditional building crafts. *Handicrafts Know-How Transmission: International Symposium / mednarodni simpozij*, 17.–18. 3. 2023. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2023, 9–10.
- KERŠMANC, Robin Tigran: *Sodobne reprezentacije in vloge rokodelstva skozi njegovo projektifikacijo*. Magistrsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2025.
- KLEKOT, Ewa: *Etnodizajn and Folkstar Souvenirs: Polish Experiences in Uses of 'Folk Art' in the 21st Century*. *Acta Ethnographica Hungarica* 66/2, 2021, 543–556.
- LAVE, Jean in Etienne Wenger: *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- LOVEDAY, Mary: The Role of Nostalgia in Making for Well-being. *Journal of Applied Arts and Health* 13/3, 2022, 343–356.
- LUCKMAN, Susan in Jane Andrew: *Craftspeople and Designer Makers in the Contemporary Creative Economy*. Cham: Palgrave Macmillan, 2020.
- MAKOVICKY, Nicolette: 'Traditional – with Contemporary Form': Craft and Discourses of Modernity in Slovakia Today. *Journal of Modern Craft* 2/1, 2009, 43–58.
- MAKOVICKY, Nicolette: Making Lace after Socialism: Creativity, Gender and the Politics of the Commons. *East European Politics and Societies* 0/0, 2025, 1–19.
- MARCHAND, Trevor H. J.: Making Knowledge: Explorations of the Indissoluble Relation Between Minds, Bodies, and Environment. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 16/1, 2010, 1–21.
- MINGEI: Representation and Preservation of Heritage Crafts, Mingei Project, 2025; <https://www.mingei-project.eu/>, 8. 7. 2025.
- NO-BORDER CRAFT: No-Border Craft Facebook skupnost, 2025; <https://www.facebook.com/no.border.craft.community/>, 19. 3. 2025.
- PALLASMAA, Juhani: *The Thinking Hand, Existential and Embodied Wisdom in Architecture*. Hoboken in New Jersey: Wiley, 2009.
- PARTARAKIS, Nikolaos in Xenophon Zabulis: Safeguarding Traditional Crafts in Europe. *Encyclopedia* 3/4, 2023, 1244–1261.
- PRAVILNIK: Pravilnik o pridobivanju nazivov v dejavnostih varstva kulturne dediščine, *Uradni list RS* 47, 7. julij 2018.
- PYE, David: *The Nature and Art of Workmanship*. Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
- RAZKRITE ROKE: Razkrite roke – o nas, 2017; <https://www.razkriteroke.si/o-nas/>, 19. 3. 2025.
- RENNSTAM, Jens: Craft and Degrowth – An Exploration of Craft-Oriented as a Mode of Organizing Production and Consumption for Addressing Climate Change. Prispevek na konferenci EGOS Colloquium, Amsterdam, 2021.
- RICHES: European Policy Brief, Riches, 2016; https://resources.riches-project.eu/wp-content/uploads/2016/04/EUROPEAN-POLICY-BRIEF_Craft_final.pdf, 8. 7. 2025.
- ROKODELSTVO: Rokodelstvo – veščine, ki plemenitijo roke in duha. RTVSLO MMC, 16. 12. 2023; <https://365.rtvsllo.si/arhiv/dopoldan-in-pol/175010162>, 27. 8. 2025.
- SENNETT, Richard: *The Craftsman*. New Haven in London: Yale University Press, 2008.
- SSKJ: Obrt, b. n. l.; <https://fran.si/iskanje?FilteredDictionaryIds=130&View=1&Query=obrt>, 5. 11. 2025.
- STANONIK, Franc: Zakonske podlage za sistemsko ureditev področja rokodelstva. V: Veronika Zavratnik in Mateja Habinc (ur.), *Rokodelstvo na Slovenskem: Sodobni izzivi in perspektive*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2022, 39–47.
- STULENS, Anouk, Veerle Meul in Neža Čebren Lipovec: Heritage Recording and Information Management as a Tool for Preventive Conservation, Maintenance, and Monitoring: The Approach of Monumentenwacht in the Flemish Region (Belgium). *Change Over Time: An International Journal of Conservation and the Built Environment* 2/1, 2012, 58–76.
- ŠTEPEC, Dušan: Vprašanje avtentičnosti tradicionalnih gradbenih tehnologij pri obnovi stavbne dediščine na primeru slamokrovstva. *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 65/2, 2025, 23–34.
- TREBEŽNIK, Jernej: Rokodelstvo kot delo: Preučevanje rokodelstva z vidika antropologije dela. *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 65/2, 2025, 35–46.
- TROVÒ, Francesco in Enrico Vettore: The Role of Craftsmanship in the Conservation of Venice. State of the Art and Perspec-

tive. V: Camilla Mileto, Fernando Vegas, Valentina Cristini in Lidia García-Soriano (ur.), *HERITAGE 2022 – International Conference on Vernacular Heritage: Culture, People and Sustainability, Valencia, September 15–17, 2022*, 797–804.

VINCENT, Olga in Amanda Brandellero: Transforming Work: A Critical Literature Review on Degrowth, Post-Growth, Post-capitalism and Craft Labor. *Journal of Cleaner Production* 430, 2023, 1–9.

VAN BALEN, Koenraad: From Conservation Principles to Materialization. V: Dionys Van Gemert (ur.), *Consolidation of Masonry, Advances in Materials Science and Restoration*. Freiburg: Aedification Publishers, 2003, 135–144.

WAKED, Ingy in Koenraad Van Balen: Knowledge and Skills Associated to Craftsmanship for Built Heritage Conservation and Rehabilitation: Case study – Historic Cairo. V: Ingy Waked, Koenraad Van Balen in Daniele Pini (ur.), *Professionalism in the Built Sector*. Boca Raton, London, New York in Leden: CRC Press - Taylor & Francis, 2019, 109–118.

WILKINSON-WEBER, Clare M. in Alicia Ory Denicola (ur.): *Critical Craft: Technology, Globalization, and Capitalism*. Lon-

don, New York, Oxford, New Delhi in Sydney: Bloomsbury, 2019.

WOOD, Robin: Technology and Hand: Skill in Craft and Industry. *The Journal of Modern Craft* 4/2, 2011, 193–202.

WOOD, D (ur.): *Craft is Political*. London, New York, Oxford, New Delhi in Sydney: Bloomsbury, 2021.

WOOD, D: Introduction: Re-Crafting an Unsettled World. V: D Wood (ur.), *Craft is Political*. London, New York, Oxford, New Delhi in Sydney: Bloomsbury, 2021, 1–17.

ZABULIS, Xenophon idr.: A Digitally Enhanced Ethnography for Craft Innovation and Process Understanding. *Applied Sciences* 15/5408, 2025, 1–49.

ZAVRATNIK, Veronika in Mateja Habinc (ur.): *Rokodelstvo na Slovenskem: Sodobni izzivi in perspektive*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2022.

ZBUCHEA, Alexandra: Traditional Crafts: A Literature Review Focused on Sustainable Development. *Culture. Society. Economy. Politics* 2/1, 2022, 10–27.

Handicrafts in the Present and in the Future

This article examines contemporary scientific, political, and cultural approaches to handicrafts, with a particular focus on traditional building knowledge. It addresses the epistemological, methodological and institutional frameworks through which handicraft is currently being redefined – not just as heritage or survival practice, but as a site of critical enquiry into labour, sustainability, materiality, and embodied knowledge.

In the first part, the article contextualizes the growing academic interest in (handi)crafts within anthropology and ethnology. It outlines a shift from viewing (handi)craft as residual cultural practices to understanding it as dynamic and socially embedded activities that offer insights into broader social transformations. This conceptual repositioning is evident in recent research that emphasises sensory experiences, slow knowledge, gender, class, and creative re-appropriation, while highlighting the tensions between tradition and innovation, authenticity and commodification.

The second part focuses on traditional building knowledge as a specific field where craft, conservation, and education intersect. It examines the role of embodied expertise, intergenerational transmission, and professional recognition, as well as debates about authenticity, innovation, and the relationship between manual and technological work. These discussions illustrate how traditional construction skills contribute not only to heritage conservation but also to broader reflections on labour, learning, and sustainability.

In conclusion, the article argues that craft today is more than just a legacy of the past. It provides a critical lens for thinking about alternative futures – socially, economically, and environmentally. However, the transformative potential attributed to craft must be taken with caution. Critical voices point out that concepts such as ‘creativity’, ‘community’ or even ‘crafts-person’ are socially and politically charged and often obscure inequalities in access, recognition and institutional support. The article therefore calls for further exploration of the ambivalences of craft practices and discourses, emphasizing their ability to challenge dominant models of knowledge, production, and social organization.

VPRAŠANJE AVTENTIČNOSTI PRI OBNOVI STAVBNE DEDIŠČINE

Primer slamokrovstva

Izvirni znanstveni članek | 1. 01
Datum prejema: 14. 2. 2025

Izvleček: Avtor v članku obravnava vprašanje avtentičnosti pri obnovi stavbne dediščine z uporabo rokodelskih znanj in veščin, osredotoča pa se na slamokrovstvo. Poudarja značilnosti te tradicionalne gradbene tehnologije ter njene spremembe, ki jih v konservatorski praksi preverjajo z vidika avtentičnosti. Preučuje, kako se novosti pri prekrivanju streh s slamo ocenjujejo s stališča konservatorske doktrine, dediščinskih teorij in sodobnih kritičnih študij dediščine.

Ključne besede: avtentičnost, obnova stavbne dediščine, tradicionalne gradbene tehnologije, slamokrovstvo

Abstract: The paper addresses the question of authenticity in the conservation of built heritage by means of traditional craftsmanship knowledge and skills, focusing on thatching. It highlights the characteristics of this traditional building technique and its transformations, which are, in conservation practice, subject to assessment from the perspective of authenticity. It examines how innovations in thatching technology are assessed from the perspective of conservation doctrine, heritage theories, and contemporary critical heritage studies.

Keywords: authenticity, conservation of built heritage, traditional building techniques, thatching

Uvod

Uporaba tradicionalnih gradbenih obrtnih znanj in tehnologij ter gradiv je v sodobnem konservatorstvu pogoj za ustrezno obnovo in ena od zahtev konservatorske doktrine. Za kakovostno obnovo in vzdrževanje stavbne dediščine so ključni izvajalci obnov, obrtniki, ki s svojimi veščinami in sposobnostjo prilagajanja spomeniškovarstvenim zahtevam po avtentičnosti ter sodobnih gradbenih, energetskih in požarnovarnostnih standardih zagotavljajo visoko kakovost izvedbe (Feilden 2003; Donkin 2004; Muñoz Viñas 2005; Stubbs 2009; Jones in Yarrow 2013; Štepec 2023).¹

Prispevek se na primeru tehnoloških novosti pri prekrivanju streh s slamo ukvarja z vprašanjem avtentičnosti v konservatorstvu. Izmuzljivi pojem avtentičnosti (Djabarouti 2024) obravnava z vidika doktrine konservatorske prakse, teorij kritičnih dediščinskih študijev ter postmoderne kritike. Vse naštetu zavrača pojmovanje avtentičnosti kot nečesa fiksnega ter poudarja relacijskost, procesualnost, interpretativnost, ki se tako v skupnosti kot stroki vzpostavljajo z dialogom.

Predstavlja različna pojmovanja avtentičnosti v odnosu do uporabe starih gradbenih tehnologij. Ta so posledica razlik med tem, kako avtentičnost razumejo konservator, ki izdaja zahteve za obnovo, rokodelci (slamokrovci), ki

izvaja dejansko obnovo, ter investitor, ki je naročnik obnove. Različna pojmovanja avtentičnosti pri spreminjanju slamokrovstva osvetljujem s pomočjo sodobnih teoretskih pristopov, zlasti dediščinskih diskurzov (Smith 2006) in njihovih nosilcev – institucionalnim varstvom, rokodelci-izvajalci ter naročniki in investitorji – pri čemer se kritično osredotočam na materialno avtentičnost.

V prispevku razmišljam tudi o lastnih konservatorskih izkušnjah pri obnovah slamnatih streh. V zadnjih petindvajsetih letih sem v vlogi konservatorja na novomeški območni enoti Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije usmerjal, spremljal in nadzoroval več pokrivanj streh s slamo na objektih kulturne dediščine. Pri tem sem imel priložnost, da sem med aktivnimi slamokrovci etnografsko raziskoval njihovo dožemanje lastnega dela in vloge. Med nadziranjem njihovega dela na stavbni dediščini sem spremljal in beležil tudi vse posodobitve, ki so se v tem obdobju zgodile v slamokrovstvu.

Prispevek je sestavljen iz štirih delov. V prvem delu predstavljam slamokrovstvo kot pomembno rokodelsko tehniko pri ohranjanju stavbne dediščine in v ospredje postavljam njene tehnološke spremembe. V drugem delu s pomočjo različnih antropoloških in socioloških teorij predstavljam pojme dediščina, tradicija in avtentičnost. V tretjem delu s pomočjo vzporedne analize različnih pojmovanj avtentičnosti kritično pretresam materialistični pogled in avtorizirani diskurz do ohranjanja domnevno izvorne tehnologije. V zaključku razmišljam o svoji poziciji konservatorja in raziskovalca ter o tem, kako to vpliva na moje dožemanje avtentičnosti sprememb v tehniki pokrivanja s slamo.

¹ O tem govori tudi več mednarodnih dokumentov, sprejetih v okviru ICOMOSA in UNESCO, npr. Beneška listina (1964), Washingtonska listina o varstvu zgodovinskih mest (1984), Narska listina (1994), Listina o varovanju gradbenih obrti in tradicionalnih tehnik (1999), Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine (2003) in Farska konvencija (2005).

* Dušan Štepec, mag. etnološkega konservatorstva, konservatorski svetnik, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Novo mesto, dusan.stepec@zvkd.si.

Slamokrovstvo na Slovenskem

Slamokrovstvo, eno od tradicionalnih rokodelskih znanj in veščin, se na Slovenskem največkrat izvaja pri obnovi stavbne dediščine. Različni obrtni in šolski priročniki ter učbeniki dokazujejo, da je v Evropi slamokrovstvo priznana krovna obrt že vsaj od druge polovice 19. stoletja. Gojenje pšenice in drugih žit, katerih slama sodi med najstarejše gradbene materiale za pokrivanje streh, je bilo vse do konca 19. stoletja dokumentirano na celotnem sedanjem slovenskem ozemlju (Makarovič 1978: 37–39).²

Slamokrovstvo, kot danes imenujemo dejavnost priprave slame za pokrivanje streh in samo pokrivanje, je bilo razširjeno skoraj po celotnem današnjem slovenskem ozemlju.³ Slamnata kritina se je s streh začela umikati v 18. stoletju, potem ko so v veljavo stopili prvi požarni redi. V 20. stoletju je veljala za zastarelo, značilno za domove socialno najnižjega sloja kmečkega prebivalstva, konec šestdesetih let 20. stoletja pa je slamokrovstvo skoraj v celoti zamrlo (Bogataj 2004).

Osnova za prekrivanje strehe s slamo je škopa, tj. navadno do 30 kilogramov težak povez več manjših, do 10 kilogramov težkih snopov poravnane, otepe ne ali ročno omlačene in očiščene ržene ali pšenične slame (Sketelj in Hazler 2004: 607). Za strehe namenjene požete žitne snope niso omlatili s strojem, temveč so jih otepali ali pa ročno omlatili s cepci (Šarf 1967: 61; Makarovič 1978: 52–53). Pri ročnem mlatenju so žitna stebela ostala nepoškodovana in dovolj čvrsta, da so jih lahko povezali v škope. Slamnate strehe so bile pogosto videti kot krpanke, na strehah so namreč popravljali le poškodovane oz. dotrajane dele kritine. V celoti se je streho prekrivalo le izjemoma, največkrat le ob gradnji novega objekta.

Danes slamokrovstvo zajema celoletno obrtno dejavnost za prekrivanje streh objektov; in sicer pridelavo, obdelavo in pripravo slame za kritino ter postopek kritja različnih stavb (Register nesnovne kulturne dediščine). Tehnika prekrivanja s slamo, ki so jo poučevali tudi na obrtnih šolah, se od srede 19. stoletja ni veliko spremenila. Pokrivanje s slamo je veljalo za precej enostavno opravilo, ki so ga posamezniki brez težav izvajali sami ali pa z medsebojno oz. sosedsko pomočjo (prim. Bogataj 1989: 195, 1999: 82–83).

Slika 1: Krovec Jože Skubic iz Prekope pri prekrivanju strehe skednja v Malencah pri Kostanjevici (foto: Fanči Šarf, Slovenski etnografski muzej, 1. 8. 1956).

Poznamo dva načina pokrivanja s slamo: s snopi, obrnjenimi navzdol (starejši način), ter s snopi, obrnjenimi navzgor (mlajši način). Starejši način, ki ga še danes uporabljajo v Nemčiji na Bavarskem (Bayerischer Rundfunk 2024), v Avstriji v zvezni deželi Spodnja Avstrija (Meinbezirk 2024) in na nekaterih območjih na Madžarskem (Eurevita 2022), se je pri nas najdlje ohranil v Prekmurju (Maučec 1967: 33).

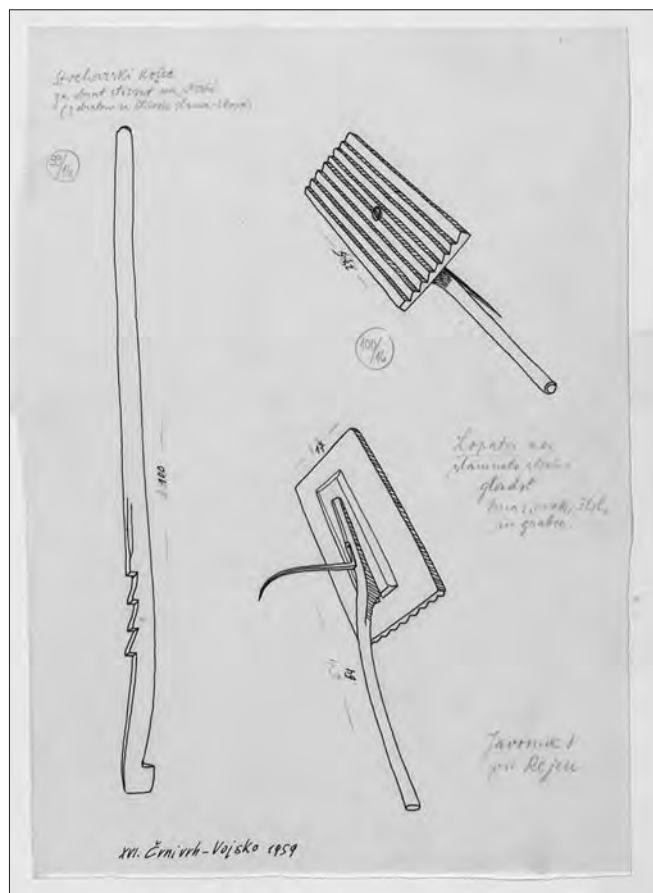
Slamokrovci so si pri delu pomagali s krovskim orodjem: leseno desko za poravnavanje slame, zakrivljenim rezilom (*fouvč*, *noras*), kratko lestvijo (*hlapec*) in ponekod s kolom za pritiskanje snopa ob strešno lato (*streharski kouc*).

Pokrivanje strehe se je začelo s pletenjem zaščitne slamnate kite (*vetrnice*), ki so jo pritrdili ob čelno stran strehe, nato pa je krovec streho od kapi do slemena najprej na eni, nato pa še na drugi strani postopoma prekril, in sicer sekcijsko, v pasovih v širini do enega metra. Krovec je slamo privezoval na letve, izdelane iz ročno klanih debelejših bukovih ali kostanjevih palic, za katere je poskrbel gospodar. Letve so bile od kapi pa vse do slemena pritrjene v razdalji približno 25 centimetrov. Prvotno so jih pritrjevali bodisi z lesenimi klini bodisi privezovali s srobotom, po drugi svetovni vojni so tako kline kot srobot zamenjali žebliji.

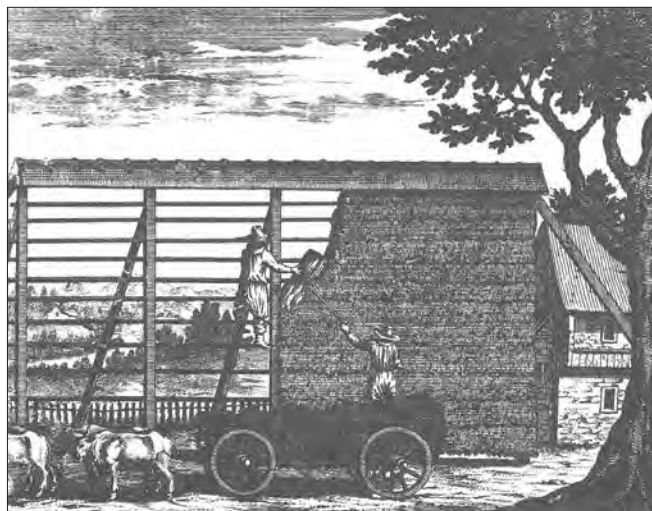
Vrh strehe so prekrili dvojno. Pri slemenu je krovec vrh slamnatega snopa prepognil čez sleme z ene in druge strani. Ob celotni dolžini slemena so bili prepognjeni snopi na vsaki strani slemena z zgornje strani posebej pritisnjeni še s slemenskimi latami (močnejše palice ali klane prekle iz bukovega ali kostanjevega lesa). Dodatni zaščiti slemenskega dela strehe je bilo namenjeno tudi pritrjevanje manjših snopov prečno na sleme; ti so imeli poleg funkcionalne tudi estetsko vrednost. Gre za star element, upodobljen že

² Nekateri raziskovalci trdijo, da so znanje o uporabi slame za pokrivanje streh v alpski prostor prinesli Slovani (prim. Rohland 2015). V eksperimentalni arheologiji pa se domneva, da so bili objekti pokriti s slamo že v mlajši železni dobi, zato v nekaterih arheoloških muzejih na prostem vidimo rekonstrukcije stavb iz prazgodovinskih obdobj, ki so pokrite s slamo, npr. muzej na prostem v Schwarzenbachu v Avstriji (Celtovation 2018).

³ Na podlagi razširjenosti pomena besede *škopa* lahko sklepamo, da je bilo pokrivanje streh s slamo do 18. stoletja razširjeno praktično po celotnem slovenskem ozemlju, z izjemo Kočevskega Roga, Julijskih Alp, Kamniško-Savinjskih Alp, Pohorja in Obale (prim. Škofic, Horvat in Kanda-Jež 2018).

Slika 2: Risba krovskega orodja (krovska deska in krovski kouc za stiskanje žice) z Javornika na Črnem Vrhu (avtorica risbe: Slavka Čufer, Slovenski etnografski muzej, 28. 8. 1959).

Slika 3: Valvasorjeva upodobitev kozolca s slamnato streho (*Die Ehre des Herzogthums Krain*, 1. Band, Laibach-Nurnberg 1689. Ponatis J. Krajec, Novo mesto, 1877).

na Valvasorjevi grafiki kozolca s slamnato streho v *Slavi vojvodine Kranjske* (1689; glej sliko 3).

Zanimanje za pokrivanje streh s slamo je na Slovenskem ponovno oživel z obnovami posameznih objektov v krajevnih muzejih na prostem v sedemdesetih in osemdesetih

letih prejšnjega stoletja (Koželj 1986, 1996).⁴ Strehe so pokrivali maloštevilni starejši krovci, ki so bili večji tega dela in s katerimi so sodelovali konservatorji s takratnih regionalnih zavodov za varstvo naravne in kulturne dediščine. Za starejšimi krovci so slamokrovsko delo postopoma prevzemali mlajši poklicni slamokrovci (Kuhar 1993).

Slika 4: Tradicionalni način pokrivanja strehe s slamo na Livkovi zidanici na Homu (foto: Dušan Štepec, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Novo mesto, julij 2003).

Slika 5: Sodobni način prekrivanja strehe s slamo na Trški gori (foto: Dušan Štepec, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Novo mesto, 2024).

⁴ Do trenda oživljanja tradicionalnih gradbenih znanj in veščin v konservatorstvu je prišlo tudi drugod po Evropi, npr. v Skandinaviji (Almevik in Melin 2016; Jokilehto 1999: 305–307).

Pod vplivom izkušenj s prekrivanjem slamnatih streh v tujini, predvsem Avstriji in Nemčiji, so se po letu 2004 tudi v Sloveniji uveljavile nekatere novosti – predvsem uporaba novih orodij in pripomočkov ter nove vrste slame – trstike. Izkušnje iz Avstrije, Nemčije, Italije, Švice in drugod so pokazale, da so na trgu preživeli tisti slamokrovci, ki so svoj način dela posodobili (SRF 2020; SWR 2023; Klausenbauernhof 2024).

Z uporabo žice namesto vrbovih šib za privezovanje snopov na late so slamokrovci svoje delo lažje in hitreje opravili. Pri novi tehniki so sprva uporabljali navadno žico, pozneje pa pocinkano. Najprej so žico vezali ročno, po letu 2000 pa si pri zategovanju žice pomagajo s posebnim pripomočkom – zavijalcem žice. Druga velika sprememba je bila uvedba 6–8-mm železnih palic, ki so nadomestile leskove in jesenove palice. Uporaba žice in rebrastih železnih palic se je v drugi polovici devetdesetih let 20. stoletja razširila skoraj med vsemi takrat in danes aktivnimi slamokrovci.

Opozoriti moram še na spremenjeno kakovost žitne slame. S križanjem različnih žit za industrijsko pridelavo so vzgajali hibride s kratkimi, krhkimi in lomljivimi stebli. Zaradi slabše kakovosti slame iz hibridnih žitnih vrst in pogostih slabih letin v zadnjem obdobju slamokrovci kot novost uvajajo trstiko (SWR 2023; Klausenbauernhof 2024). Po vzoru iz tujine se je pokrivanje s trstiko v zadnjem desetletju začelo širiti v vzhodni Sloveniji.⁵ V zadnjih tridesetih letih se je obogatil tudi nabor delovnih pripomočkov.

Inovacije, ki so v manj kot pol stoletja spremenile način pokrivanja streh s slamo, povzročajo dilemo: ali so pri obnovi stavbne dediščine avtentične krovne tehnike pomembne ne glede na čas nastanka, ali pa so, ker so nastale v sodobnosti in ne v obdobju nastanka stavbe, nesprejemljive. O tej dilemi ob soočenju različnih pogledov na avtentičnost razmišljam v naslednjem poglavju.

O dediščini, tradiciji in avtentičnosti – pogledi raziskovalcev

Dediščina

Na prvi pogled je jasno, da dediščino razumemo kot podedovano premoženje in izročilo (Bogataj in Friedl 2004), vendar pa sodobnejše teorije opozarjajo, da koncept vključuje številne pomene, ki nastajajo s stalnimi procesi preoblikovanja, družbenega konstruiranja ter kolektivnega in individualnega razmišljanja; dediščina je torej kulturno in družbeno konstruirana (prim. Auclair in Fairclough 2015: 3; Muñoz Viñas 2020; Kolesnik in Rusanov 2020).

Takšno razumevanje se je razvilo postopoma. Že v razsvetljenstvu so se pojavili prvi koncepti varovanja, moderne

države pa so upravljanje dediščine povezale z gradnjo narodnih identitet (Harrison 2013: 43). Na začetku 20. stoletja se je v večini evropskih držav in držav Severne Amerike uveljavilo razumevanje dediščine kot dosledne politike njenega ohranjanja (prim. Muršič 2005; Kolesnik in Rusanov 2020: 3), k čemur so prispevali tudi rasni in evropocentrični diskurzi. Unesco in druge mednarodne ustanove so politiko varovanja dvignile na nadnacionalno raven in s tem utemeljile konceptualizacijo dediščine (Harrison 2013: 43). S temi spremembami je institucionalno strokovno znanje začelo prevladovati nad lokalnimi praksami (Harrison 2013).

Laurajeanne Smith (2006) je opozorila, da avtorizirani dediščinski diskurz, ki ga Unesco zastopa s Konvencijo o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (1972), daje preveliko moč elitnim akterjem in ne upošteva kompleksnosti kulturnih identitet (Carter idr. 2020: 1). Avtorica meni, da stvari same po sebi še nimajo vrednosti dediščine, ta se oblikuje šele z družbenimi praksami in veččinami. Obstaja le v relacijah in praksah, ki preteklost uporabljajo za razumevanje in legitimiranje sedanjosti (Smith 2006; Harrison 2013). Kontinuiteta dediščine je torej odvisna od izvajanja in prilagajanja kontekstom, ne pa od same materialne entitete.

S konceptualno premestitvijo pomena dediščine od materialnosti k ljudem in kulturi se je vzpostavil bolj na ljudi osredotočen koncept dediščine (Wijesuriya 2023). Dediščina se je začela obravnavati kot konstrukt vsakokratne družbe in njenega konteksta (Djabarouti 2024; Nakoneczna in Szczepański 2023; Jones in Jarow 2013), kot rezultat družbenih pogajanj, moči in interesov. Glede na to naj bi diskurz o dediščini oblikovale predvsem institucije in strokovnjaki (Harvey 2001; Muršič 2005; Smith 2006). S tem se je fokus pri obravnavi dediščine od materialnosti premaknil k diskurzu, vrednotam in nesnovnim dimenzijam, kar je Harrison (2013: 9) označil kot diskurzivni obrat dediščine.

Po letu 2010 so kritične dediščinske študije poskušale spremeniti razumevanje, uporabo in upravljanje dediščine, spodbujale so demokratizacijo ter razvoj participativnih pristopov, ki vključujejo tudi predstave podrejenih skupnosti (Grey idr. 2020). Po njihovem je to mogoče doseči z reinterpretacijo dediščine kot procesa, ki vključuje pogosto težaven dialog (Kolesnik in Rusanov 2020; Harrison 2013). Dediščina je razumljena kot kompleksen in iterativen proces opredelitve in uporabe, ki vključuje ustvarjanje in ohranjanje dediščine, tj. kulturne vidike dedovanja in sprememb (Auclair in Fairclough 2015: 9). V ospredju ni več vprašanje, kaj dediščina je, temveč, ker je vedno usmerjena v prihodnost, kaj v prihodnosti lahko tudi naredi (Harvey 2024: 1499).

Tradicija

Koncept dediščine je tesno povezan s pojmom tradicije; v določenih razumevanjih sta celo sinonima. Tako kot dediščina je tudi tradicija fleksibilen pojem, podvržen spremem-

⁵ Po navedbah krovcev se uporaba trstike za pokrivanje slamnatih streh širi predvsem zaradi cenovne dostopnosti: kvadratni meter trstike stane okoli 70 €, kvadratni meter žitne slame pa 90–150 €.

bam (Kockel 2007; Poljak Istenič 2013; Pisk 2023). Izbor, kaj postane (je dojeta kot) tradicionalno, odraža družbena razmerja moči (Smith 2006), hkrati pa se, da ostanejo pomembne za skupnost, tradicije razvijajo in prilagajajo novim okoliščinam. Tradicija je vitalna, dokler je pomembna za ljudi in jo ti legitimno izvajajo. Z izgubo pomembnosti preneha obstajati (Sims in Stephens po Hrobat Virloget in Medica 2012: 8; Pisk 2023: 86). Kontinuiteta tradicije, ki je hkrati izumljena in konstruirana, ne pomeni trajne istosti, temveč izraža njeno spremenljivost, prilagajanje in reinterpretacijo (Bausinger 1961, 1991; Kockel 2007: 12). S tem tradicija ni razumljena kot nasprotje modernosti, temveč kot njen izum (Hobsbawn in Ranger 1983). Tradicije se oblikujejo z ritualnim ponavljanjem (Hobsbawn in Ranger 1983) in komunikacijo, s katerima skupnost izraža in potrjuje svoje vrednote (Rappaport 1999). S takšnim razumevanjem tradicija postane živa praksa in ne le statičen prenos (prim. Poljak Istenič 2013). Z ritualnostjo je povezana tudi njena performativna dimenzija (prim. Kirshenblatt-Gimblett 1998), tradicija namreč obstaja le, če se izvaja, prikazuje in se vanjo verjame.

Avtentičnost

Diskurzi, politike in prakse varovanja dediščine in tradicije so spremljali različna razumevanja avtentičnosti, ki so pogosto nekritično temeljila na prizadevanjih za ohranjanje izvirnosti (prim. Muños Viñas 2005; Smith 2006). V moderni družbi se je iskanje avtentičnosti najprej izrazilo v filozofiji, kjer je Heidegger (1927) uvedel pojem 'avtentičnega bivanja' (*Eigentlichkeit*). Njegove ideje so pozneje vplivale na dediščinske prakse, pri čemer se avtentičnost ni več omejevala le na materialne lastnosti, temveč je vključevala tudi izkušnjo, kontekst in pomen predmeta ali stavbe. Korenine teh pojmovanj segajo v antično filozofijo (Platon, Aristotel) ter v esencializem 18. (Winckelmann) in 19. stoletja (Viollet-le-Duc, Riegl, Ruskin), ki so oblikovali interpretacije dediščine skozi zgodovino, saj je bila avtentičnost praviloma dojeta kot notranja, nespremenljiva lastnost predmeta ali prakse.

Beneška listina iz leta 1964 je bila prva mednarodna listina o ohranjanju kulturne dediščine, ki je uporabila pojem avtentičnosti kot univerzalno značilnost. S sprejetjem Operativnih smernic za izvajanje Konvencije o svetovni dediščini leta 1977 je avtentičnost postala temeljni kriterij za uvrstitev objektov na Unescovo listo svetovne dediščine; vsi kandidati so morali prestati test avtentičnosti v oblikovanju, materialih, izdelavi in postavitvi (Cameron in Inaba 2015: 31). V sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja so teoretski premiki v družboslovju in humanistiki pod vprašaj postavili tudi primordialno razumevanje avtentičnosti. Materialne značilnosti, kot so izvirnost, starost, tehnika, prostor, so pomembne, a niso odločilne; njihova vrednost izvira iz interpretacij, povezav z identiteto, spomini in pričakovanji. Avtentičnost postane razumljena kot

večglasje različnih akterjev in skupin; strokovnjakov, institucij, lokalnih skupnosti in obiskovalcev, ki avtentičnost dojemajo različno, pri čemer si ti pogledi pogosto medsebojno nasprotujejo (Harrison 2013). Teoretskim premislekom lahko sledimo z njihovim preoblikovanjem v strokovna načela, zapisana v mednarodnih listinah. Ta so najprej odpirala vidik materialne kulturne dediščine, nato pa se je z Bursko (1979; 1988; 1999; 2013) in Narsko listino (1994) diskurz razširil tudi na nesnovno dediščino (Stovel 2008; Cameron in Inaba 2015; Jokilehto 2020). V 20. stoletju so se v znanosti oblikovali trije ključni pogledi na avtentičnost: modernistični, konstruktivistični in postmodernistični (Reisinger in Steiner 2006, prim. Djabarouti 2024).

Modernistični pogled avtentičnost razume kot resnično lastnost predmetov, kot objektivno podlago, ki izhaja iz spoznavne realnosti (Reisinger in Steiner 2006: 66). Tak materialistični pristop se pogosto uporablja pri ohranjanju dediščine, kjer se avtentičnost obravnava kot dimenzija »narave« z resničnimi, merljivimi in nespremenljivimi značilnostmi (Reisinger in Steiner 2006: 68–69). Konstruktivistični pogled avtentičnost razume kot družbeno in osebno pogojeno, torej subjektivno in spremenljivo. Avtentičnost ni inherentna lastnost predmeta, temveč družbeno konstruirana interpretacija, ki izhaja iz prepričanj, perspektiv in razmerij moči (Reisinger in Steiner 2006: 69). Predmeti se zdijo avtentični ne zaradi svojih lastnosti, temveč zaradi načinov, kako jih ljudje interpretirajo z osebnimi zaznavami, psihološkimi procesi in družbenimi interakcijami. Iz tega izhaja tudi koncept dogovorjene avtentičnosti, ki nastaja s pogajanjem o tem, kaj je avtentično (prim. Bendix 1997; Jones 2010; Djabarouti 2024: 72).

Postmodernistični (hiperkonstruktivistični) pogled resničnost dojema kot fragmentirano, brez enotne resnice ali trajnega pomena, kar vodi do zanikanja velikih naracij in univerzalnih vrednot. Meja med resničnim in potvorjenim je zabrisana, zato razprava o avtentičnosti izgubi pomen. Postmodernisti se ne osredotočajo na razliko med resničnim in lažnim, originalom in kopijo ali simbolom in stvarjo; s sodobno tehnologijo se lahko tudi tisto, kar se zdi neavtentično, sprejme kot avtentično (Reisinger in Steiner 2006: 72).

Različna razumevanja avtentičnosti v različnih diskurzih pogosto povzročajo napetosti (Tunbridge in Ashworth 1996). Konservatorji, lastniki, upravljavci in uporabniki dediščine ter izvajalci obnove pogosto ne soglašajo o tem, kaj je avtentično. Podobne razlike se pojavljajo tudi med etškim (zunanjim, strokovnim) in emskim (notranjim, izkustvenim) pristopom k avtentičnosti, torej med pogledom strokovnjakov in tistih, ki z dediščino živijo (Zupan 2024).⁶

6 Zaradi nasprotujočih si ideoloških pogledov na dediščino so nekateri raziskovalci predlagali, da je pojem zaradi svoje nejasnosti in protislovij v kulturnih raziskavah celo odveč (Bendix 1997: 9; Reisinger in Steiner 2006: 66; prim. Muršič 2012).

Avtentičnost v slamokrovstvu glede na različnost konceptov

Kako torej razumeti problem avtentičnosti v uporabi domnevno tradicionalnih znanj za ohranjanje stavbne dediščine? Na podlagi svojih konservatorskih izkušenj ugotavljam, da so vse tradicionalne gradbene tehnologije podvržene spremembam, tako tudi slamokrovstvo. Dilema, ki se pojavlja v konservatorski praksi, pa je legitimiranje teh sprememb v smislu avtentičnosti. Tu se prepozna temeljni trk med pojmovanjem avtentičnosti v pozitivističnem smislu, ki ne sprejema sprememb in vodi v zamrzovanje »podob« objektov, ter konstruktivističnem smislu, ki skladno z razumevanjem inovacije kot inherentne značilnosti tradicije razume avtentičnost kot izpogajano, vedno znova ustvarjeno in prepoznano, ta proces sprememb pa je njen jedrni del. Prav ta dilema v spomeniškovarstveni praksi pogosto otežuje odločitve o tem, katere novosti v gradbenih tehnologijah, ki se uporabljajo pri obnovi stavbne dediščine, sprejeti, in katere ne. V razpravi, ki sledi, poskušam odgovoriti na vprašanje: Kako uporaba gradbene tehnologije z vsemi sodobnimi spremembami in inovacijami vpliva na pojmovanje avtentičnosti v konservatorstvu.

Pojmovanje avtentičnosti v konservatorstvu

Pojem avtentičnosti in njegova uporaba sta bistveni del spomeniškovarstvene doktrine, saj naj bi bila avtentičnost osnovna lastnost vsakega kulturnega spomenika. V konservatorstvu je avtentičnost tudi eno od pglavitnih meril, s katerimi vrednotimo kulturno dediščino in načrtujemo posege na njej s ciljem njene ohranitve, prezentacije, reprezentacije in interpretacije. Zaradi tega je vprašanje avtentičnosti pomemben del teoretskega diskurza na področju varovanja in ohranjanja kulturne dediščine (prim. Pirković 1993; Jokilehto 1999; Stovel 2008; Muñoz Viñas 2020; Djabarouti 2024).

Koncept avtentičnosti v konservatorstvu se je v preteklosti razvijal znotraj dveh paradig, ki sta se začeli oblikovati sredi 19. stoletja. Prva zagovarja ohranitev izvirne oblike varovanega kulturnega spomenika, kar zagotavlja njegovo verodostojnost, druga pa zagovarja prepričanje, da varovani kulturni spomenik ni bil zgrajen samo v enem trenutku, ampak je rezultat dodelav in posegov v različnih časovnih obdobjih tudi po njegovem nastanku. Po prvi paradigmi se vsak poseg v varovani spomenik ocenjuje kot negativen in škodljiv za njegov obstoj, po drugi pa imajo posegi vanj svojo zgodovinsko pravico in so bistveni za njegovo identiteto (Giombini 2018: 22–26).

Avtentičnost se je v konservatorski praksi preverjala, oblikovala in potrjevala v odnosu do treh pomembnih vprašanj, povezanih z varovanjem objektov kulturne dediščine: ali jih konservirati ali restavrirati/rekonstruirati, ali ohraniti njihovo estetsko ali dokumentarno vrednost, ali ohraniti izvirno ali končno obliko, ki je rezultat zgo-

dovinskega platenja (prim. Labadi 2010; Nakonieczna in Szczepański: 2023).

Zaradi poudarjanja materialnega vidika avtentičnosti je bilo v konservatorski doktrini sprejetih več temeljnih konservatorskih načel, kot so npr. berljivost posegov, minimalna intervencija, reverzibilnost posegov in maksimalna ohranitev originalne substance (Djabarouti 2024; Muñoz Viñas 2020). Njihova osnovna namena sta bila preprečevanje pretiranih posegov v materialno substanco kulturnih spomenikov in osredotočanje na odpravljanje vzrokov njihovega propadanja (Kulevičius 2014).

Evropocentrični pogled na dediščino, ki je zagovarjal ohranjanje materialnih vidikov, se je v drugi polovici 20. stoletja kot edini znašel v vseh mednarodnih dokumentih. Tako je evropocentrična paradigma avtentičnosti postala temelj mednarodne zaštite spomenikov (Kulevičius 2014: 4–5). Dokument o avtentičnosti iz Nare je koncept avtentičnosti razširil tudi na njen nematerialni vidik (prim. Cameron in Inaba 2015). Po Laurejani Smith je Narska listina, ki je dotedanji poudarek na materialnih vidikih dediščine uravnotežila z nesnovnimi elementi (tehnike, obrti, obredi), širšim prostorskim kontekstom, duhovnimi in afektivnimi pomeni, prispevala k relativni demokratizaciji konservatorske stroke in k prehodu od avtoriziranega k vključujočemu diskurzu (prim. Smith 2006). Premik od avtoriziranega diskurza, ki je privilegiral strokovne sodbe in skrbništvo nad preteklostjo, k podrejenim diskurzom, ki spodbijajo strokovno sprejete predstave o dediščini in njenih vrednostih (Smith 2006: 7), se je zgodil iz želje in zahteve skupnosti po sodelovanju pri upravljanju, interpretaciji in ohranjanju kulturne dediščine (Smith 2006). Temeljni premik v tem diskurzu predstavlja soudeležba skupnosti v odločevalnih procesih. Temelj soudeležbe je oblikovanje soglasja, ki mora vključevati čim večje število različnih pogledov o dediščini ter pristop od spodaj navzgor, kar je značilnost vključujočega diskurza (prim. Čebon Lipovec 2021).

Kljub sprejetim mednarodnim dogovorom in priporočilom v konservatorski praksi in institucionalnem odločanju še vedno prevladuje avtorizirani diskurz.⁷ Utemeljevanje avtentičnosti predvsem v materialnem smislu lahko razumemo kot posledico nepremoščenega razkoraka med teorijo in prakso ter kot izraz vztrajanja avtoriziranega diskurza v konservatorskih institucijah (Jokilehto 1999; Smith 2006; Wood 2020; Čebon Lipovec 2021; Djabarouti 2024).

V želji povrniti objektu dediščine zamišljeno »avtentično podobo« oz. ga konservirati (»zamrzniti«), konservatorji (pogosto nekritično) tolerirajo tudi najsodobnejšo tehnologijo in industrijsko pripravljene materiale, hkrati pa premalo vključujejo tradicionalna gradiva in rokodelce s

⁷ To se je izkazalo tudi v anketni raziskavi o razumevanju avtentičnosti med sodelavci Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, ki sem jo izvedel med aprilom in junijem 2024.

tradicionalnimi gradbenimi znanji in veščinami. Slednje gre lahko na škodo procesualne avtentičnosti, pri čemer je avtentičnost razumljena v smislu nenehnega nastajanja in preoblikovanja s prakso (Smith 2006; Harrison 2013). Če se takih znanj in veščin ne vključuje v obnovo stavbne dediščine, pride do siromašnja tradicionalnega gradbenega znanja, kar je od srede 20. stoletja postalo kritično v vseh razvitih družbah (Donkin 2004).

Konservatorska stališča do ohranjanja avtentične gradbene tehnologije

Konservatorska stališča do ohranjanja avtentičnih gradbenih znanj in tehnologij se razlikujejo. V Sloveniji je temeljni razmislek k temi prispeval Vito Hazler (2005a, 2005b, 2005c, 2005d, 2022), ki zastopa materialistični pogled in avtorizirani diskurz (glej tudi Kavčič in Simeonov 2006; Kavčič 2013). Raziskave tujih avtorjev (Sennett 2008; Almevik in Melin 2016; Melin 2018; Muñoz Viñas 2020) s podrejenim in vključujočim diskurzom ponujajo drugačne, na ljudi in nosilce osredotočene poglede.

V konservatorski praksi se pogosto pojavljajo novosti v tehnologiji obdelave materialov, ki jih izvajalci obnove uvajajo predvsem z namenom skrajševanja delovnih postopkov in nižanja stroškov dela. »Tiho posodabljanje« s sodobnimi gradivi in veščinami pa je po Hazlerjevem mnenju problematično, saj kulturna dediščina s tem pridobiva obliko, kakršne nikoli prej ni imela (Hazler 2005a: 169, Hazler 2022: 73).

Avtorizirani diskurz strokovnjaka, zastopnika institucionalnega varstva, ne sprejema sprememb brez upoštevanja temeljnih konservatorskih načel, kot so reverzibilnost, načelo najmanjšega posega, kompatibilnost vgrajenih materialov in berljivost posegov.⁸ Po teh načelih novosti v tradicionalnih tehnologijah niso sprejemljive, ker ne omogočajo »avtentične« obnove, torej na način prvotne izdelave predmeta ali stavbe. V konservatorski praksi to pomeni, da npr. izdelava fasadne dekoracije (šivani vogali, profilirani zidni in strešni venci, obrobe okrog oken ...) iz stiropora ni sprejemljiva, saj je bila dekoracija izvorno izdelana iz ometa z zidarsko tehniko in pomočjo šablon. Z uporabo novosti se v gradbenih tehnologijah izgublja znanje o izvorni tehnologiji, prikrajšana pa sta tudi dokumentarni vidik tako obnovljene dediščine in sama kakovost izvedbe. Zato je pri tradicionalnih gradbenih tehnologijah treba poskrbeti tudi za njihovo raziskovanje, dokumentiranje in prenos znanja (Hazler 2005a, 2005c).

Drugačno razumevanje novosti ponuja konstruktivistični (procesualni) koncept avtentičnosti. Muñoz Viñas kritično

ocenjuje klasična konservatorska načela, ki naj bi zagotavljala objektivnost posegov in obnovo predmeta v »avtentičnem stanju«. Po njegovem noben poseg ne more predmeta narediti bolj avtentičnega, kot že je; lahko pa, glede na pričakovanja ljudi, naredi, da bo videti bolj »resničen« (Muñoz Viñas 2020: 20–21, 28). Če na uvajanje novosti v slamokrovstvu pogledamo skozi to prizmo, postane vprašanje o avtentičnosti irelevantno, saj imamo opraviti s tehnološko inovacijo, ki dopolnjuje in izboljšuje tehnologijo pokrivanja strehe s slamo, kar je značilnost vsake tradicionalne obrti in tradicionalnega rokodelstva.

Ob upoštevanju konservatorskih načel se konservator pri obnovi strehe s slamo znajde pred dilemo, kako podrobno predpisati usmeritve za pokrivanje s slamo, saj imamo na drugi strani investitorja, ki želi, da se delo opravi hitro in poceni, ter izvajalca (slamokrovca), ki avtentičnost razume kot kontinuiteto znanja in prakse (Pallasmaa 2007; Sennett 2008; Jones in Yarrow 2013). Zanj je predmet avtentičen, če se ohranja tradicija izdelave, čeprav se predmet dejansko v celoti obnovi ali rekonstruira. Prav tako mu je pomembno, da se prenašajo spretnosti in znanje, ne nujno na način nedotaknjenosti materiala (Glassie 1999; Sennett 2008; Ingold 2013). Rokodelci povezujejo avtentičnost s spretnostjo in kakovostjo dela, kjer je dovoljeno ustvarjalno prilagajanje, če ta vodi k boljši funkcionalnosti ali estetiki. Svojo nalogo vidijo v ohranjanju tradicije, in sicer na način, da jo posodablajo in ne zgolj ponavljajo. Avtentičnost vidijo v tem, da delo »živi naprej«, ne pa da je muzealizirano (Sennett 2008).

Med izvajalcem in konservatorjem obstajajo kontekstualne razlike v razumevanju avtentičnosti. Izvajalcem, ki se imajo za del zgodovine, se zdi samoumevno, da stavbno dediščino lahko obnavljajo v skladu s habituirano prakso, kar pomeni, da rokodelec pri svojem delu uporablja telesno ponotranjeno, »tiho« znanje. Pri tem ne razmišlja zavestno o vsakem koraku svojega dela, saj dela tako, kot so to delale že generacije pred njim. V obstoječo rutino postopoma vnaša spremembe, inovacija v njegovih očeh ne pomeni »preloma«, pač pa »naravni« razvoj (Sennett 2008). To, kot rečeno, ni v skladu s konservatorsko dokso, ki želi objekt stavbne dediščine »zamrzniti«. Tako konservatorji paradoksalno umeščajo svoje delo »izven zgodovine«, v nasprotju z izvajalci, ki svoje delo vidijo znotraj časovnega toka (Jones in Yarrow 2013: 16–17).

Spreminjanje slamokrovstva lahko razumemo v kontekstu kontinuitete prakse, kot jo pozna tradicija, pri kateri gre za povezovanje preteklosti s sedanjostjo. V tem kontekstu lahko vse inovacije v tehniki prekrivanja streh s slamo, ki smo jim priča v zadnjih tridesetih letih, razumemo kot avtentične, ne pa nujno sprejemljive tudi s konservatorskega stališča.

V našem primeru za slamokrovca ni pomembno konservatorjevo razumevanje avtentičnosti, temveč funkcionalni vidik strehe (ter stavbe, ki jo ta ščiti) in kakovost izved-

⁸ Konservatorska načela konservatorstvo razlikujejo od drugih sorodnih dejavnosti (npr. servisiranje, vzdrževanje, popravila, ugleševanje, čiščenje ...) in so temelj konservatorskega poklica. Nekatera med njimi so stara in segajo celo v 18. stoletje, npr. načelo reverzibilnosti (Muñoz Viñas 2020: 99–100).

be (Sennett 2008). Rokodelec navadno poišče srednjo pot med popolnostjo in funkcionalnostjo izdelka. Vsako njegovo pretirano favoriziranje enega ali drugega cilja lahko povzroči zamudo pri izdelavi ali slabšo kakovost izdelka (Sennett 2008: 45). V primerih, ki sem jih raziskoval in v katerih sem bil po navadi odgovorni konservator, je slamokrovec pokrival streho »po starem«⁹ samo v primerih, če je tako zahteval konservator, se je s tem izrecno strinjal tudi lastnik oz. investitor ali pa je bilo njegovo plačilo odvisno od konservatorjevega podpisa, ki je potrjeval, da je bilo delo opravljeno v skladu s konservatorjevimi pogoji in soglasjem. Rokodelec se namreč na delovišču izrazito prilagaja razmerju moči, saj je zanj pomembno predvsem zadovoljstvo naročnika oz. plačnika njegovih storitev in ne konservatorjeva navodila. V moji praksi (in raziskavi) se je sicer zgodilo, da se je slamokrovec kljub konservatorski zahtevi po tradicionalni izvedbi odločil po svoje in streho kril na novejši način, saj je vztrajal pri oceni, da bo tako slamnata kritina dlje zdržala.

Iz predstavljenega dobimo vpogled v napetosti, ki nastajajo med krovcem kot predstavnikom podrejenega diskurza in konservatorjem kot predstavnikom avtoriziranega diskurza. Interes za sodelovanje in medsebojno spoštovanje navadno odpravita napetost na terenu ali pa jo zgolj prikrita, konceptualna razlika namreč ostaja, praktična rešitev jo samo »zamegli«. Rezultat tega je kompromisna rešitev, med njima izpogajana v vsakokratnih danih okoliščinah. Kompromis pa v konservatorstvu navadno ni sprejet kot dobra odločitev, saj naj bi tako žrtvovana posamezna konservatorska načela okrnili materialno avtentičnost. Posamezni raziskovalci (Tunbridge in Ashworth 1996; Smith 2006) trdijo, da do nesoglasij/neskladij prihaja zaradi razlik v razumevanju avtentičnosti. V našem primeru ne govorimo le o različnih razumevanjih avtentičnosti, temveč tudi o različnem vrednotenju izvirnega načina pokrivanja, tj. pokrivanja s slamo, kakršno se je uporabljalo ob nastanku objekta.

Zastavlja se tudi vprašanje uporabe izvornih gradiv, npr. žitne slame, beke, leskovih palic, kalanih bukovih in kostanjevih prekel, lesenih klinov ... Izvorno so krovci uporabljali domača gradiva iz bližine svojih bivališč. Zelo dobro so poznali njihova nahajališča in lastnosti. S konservatorskega stališča je za zagotavljanje avtentičnosti nesprejemljiva uporaba železnih namesto leskovih palic, žice namesto beke in trstike namesto žitne slame, saj obstaja bojazen, da se bo z nekritičnim sprejemanjem novosti v konservatorstvu izgubilo prvotno rokodelsko znanje (Hazler 2005a, 2022).

Kot primer rokodelske habituirane prakse navajam uporabo trstike za pokrivanje strehe med obnovo Simoničeve domačije v Trnovski vasi v Slovenskih goricah, ki je kulturni spomenik (Register nepremične kulturne dediščine

2025). Ker je trstika po obliki zelo podobna žitni slami in je tehnika prekrivanja s trstiko podobna pokrivanju s slamnato kritino, je bila za rokodelca smiselna rešitev, za konservatorja pa ne, saj je to imelo za posledico neupoštevanje enega od konservatorskih načel, tj. ohranjanje materialne avtentičnosti z uporabo izvirnega gradiva. Slamokrovec se z avtentičnostjo slame ni ukvarjal, zanj je bilo pomembno, da s tradicionalno tehniko, ki jo obvlada, streho čim bolj kakovostno prekrije. Trstika mu je pri delu zelo ustrezala, saj je z njo rokoval laže kot z žitno slamo. Primer iz Trnovske vasi je zanimiv tudi s stališča vključujočega dediščinskega diskurza, ki je v tem primeru razrešil morebitno nesoglasje med konservatorsko doktrino in rokodelskim razumevanjem avtentičnosti. Trstika v Slovenskih goricah sicer ni avtohtoni material, a jo je konservator odobril ne samo zaradi izjemnih (oteževalnih) okoliščin – upoštevanje roka izvedbe in pomanjkanje dovolj velikih količin žitne slame – temveč tudi zaradi interesa lokalne skupnosti in domačinov, ki so pri obnovi prostovoljno pomagali oz. sodelovali in v uporabi trstike niso videli nevarnosti za izgubo avtentičnosti domačije (Vešligaj 2024).

Ali lahko vključujoči dediščinski diskurz razreši neskladje med konservatorjevim in rokodelčevim razumevanjem avtentičnosti? Kritični dediščinski študiji podpirajo spoštovanje pluralnega pojmovanja dediščine. Del stroke (Chitty 2017; Jokilehto 2016; Kisić 2016), ki išče rešitve za konservatorsko prakso, podpira idejo, da je treba iskati stik med različnimi pojmovanji. Pojmovanje avtentičnosti v konservatorski stroki ni enotno, kar je lahko nepremostljiva ovira, saj ne obstaja niti skupna teorija niti metodologija vključevanja deležnikov pri obnovi stavbne dediščine.

Kompromisna ali konsenzualna rešitev je – vsaj za zdaj – odvisna od dialoga, sposobnosti posameznega konservatorja, njegovega teoretskega znanja in etičnih premislekov.

Sklep

Razumevanje avtentičnosti pri uporabi tradicionalnih tehnologij, znanj in veščin pri ohranjanju in obnovi kulturne dediščine v Sloveniji je povezano z različnimi pojmovanji, v zadnjih štiridesetih letih razvitih v dediščinskih študijih in konservatorski stroki. Na primeru slamokrovstva, ki sodi med pogosto uporabljene tradicionalne rokodelske tehnike pri obnovi stavbne dediščine, sem ugotovil, da se je tehnika postopoma posodobila z določenimi novostmi, ki so jih slamokrovci vključili v svoje delo. Z vidika v konservatorstvu prevladujočega avtoriziranega diskurza ugotavljam, da novosti v tehnologiji niso sprejemljive, saj s spreminjanjem tehnike in uvajanjem novosti izginjata domnevno izvorna podoba dediščine in njena materialna avtentičnost.

S primerjavo avtoriziranega diskurza s podrejenim in vključujočim diskurzom sem ugotovil, da so lahko pogledi na spreminjanje in posodabljanje slamokrovstva z vidika avtentičnosti lahko tudi drugačni. Pri podrejenem diskurzu, ki ga predstavljajo rokodelci (slamokrovci), slamo-

⁹ Slamokrovčev »po starem« se je največkrat prekrival s tem, kar sem sam kot konservator razumel pod avtentično.

krovsto prepoznavamo kot živo prakso. Zaradi tega vseh sprememb v slamokrovstvu ne ocenjujemo kot izgube, temveč jo obravnavamo kot platenje zgodovine, ki samo povečuje njeno vrednost.

Ostaja pa določena dilema pri sprejemanju novosti pri slamokrovstvu, ki jo razkriva vključujoči dediščinski diskurz, za katerega je značilno pluralno pojmovanje avtentičnosti. V tem primeru se srečamo z več »resnicami« o avtentičnosti, saj imamo opravka s pogledi rokodelca, lokalne skupnosti, domačinov in lastnika oz. uporabnika objekta, na katerem se streha pokriva s slamo. Ni nujno, da je razumevanje sprememb v slamokrovstvu enako. V tem primeru konservator ni zgolj strokovnjak, temveč tudi mediator med različnimi pogledi (Čebtron Lipovec 2021: 19).

Pluralnost pojmov avtentičnosti omogoča uravnoteženje ali vsaj srečanje različnih vidikov avtentičnosti in iskanje rešitev, ki spoštujejo (vsaj delno) materialno in procesualno avtentičnost. V primeru slamokrovstva je sprejemanje novosti kot del avtentičnosti odvisno od konservatorja v vlogi mediatorja, ki participativno skupaj z deležniki sprejemljivost določa z vidika avtentičnosti. Rezultat njegove mediatorske vloge pa ni vnaprej predvidljiv, saj je ali izpogajan ali pa sprejet v določenem kontekstu. To hipotetično pomeni, da bo lahko v enem primeru obnove dediščine namesto žitne slame uporabljena trstika, v drugem pa te rešitve ne bo. To pomeni tudi, da se bodo pri obnovi dediščine v enem primeru kot avtentične tolerirale vse novosti v slamokrovstvu, v drugem primeru pa samo delno ali pa bo dovoljena izvedba zgolj v »izvorni« obliki. Takšen pogled na avtentičnost je sicer v širšem sozvočju s postmoderno kritiko pojma avtentičnosti, ki zagovarja pluralno razumevanje avtentičnosti. Vprašanje torej ni, kdaj ali v kolikšni meri je nek objekt avtentičen, saj je avtentično stanje predmeta prav tisto, v katerem že obstaja (Muñoz Viñas 2020). Tega se konservatorji v vsakdanji konservatorski praksi ne zavedamo dovolj, zato iščemo (svojo) avtentičnost, tisto, ki ustreza našemu (nekritičnemu) premisleku in pogosto pozitivistično obarvanim pričakovanjem.

Literatura in viri

ALMEVIK, Gunnar in Karl-Magnus Melin: Conservation Theory for Enhanced Craft Practice. V: Koen Van Balen in Els Verstryne (ur.), *Structural Analysis of Historical Constructions: Anamnesis, Diagnosis, Therapy, Controls: Proceedings of the 10th International Conference on Structural Analysis of Historical Constructions: SAHC, Leuven, Belgium, 13–15 September 2016*, 2016, 1011–1018.

AUCLAIR, Elizabeth in Graham Fairclough: *Theory and Practice in Heritage and Sustainability: Between Past and Future*. London: Routledge, 2015.

BAUSINGER, Herman: *Volkskultur in der technischen Welt*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1961.

BAUSINGER, Herman: Tradition und Modernisierung. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* 87, 1991, 5–14.

BAYERISCHER RUNDFUNK: Neues Dach aus Stroh – Fast vergessene Tradition: Strohdächer in Oberfranken – Frankenschau, 27. september 2024; <https://www.youtube.com/watch?v=sxp1IIYckuQ>, 23. 1. 2025.

BENDIX, Regina: *In Search of Authenticity: The Formation of Folklore Studies*. Madison: University of Wisconsin Press, 1997.

BOGATAJ, Janez: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.

BOGATAJ, Janez: *Mojstrovine Slovenije: Srečanja s sodobnimi rokodelci*. Ljubljana: Rokus, 1999.

BOGATAJ, Janez: Pokrivanje streh s slamo. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Založba Kmetijska knjiga, 2004, 438.

BOGATAJ, Janez in Jože Friedl: Dediščina. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Založba Kmetijska knjiga, 2004, 76.

CAMERON, Christina in Nobuko Inaba: The Making of the Nara Document on Authenticity. *APT Bulletin* 46/4, 2015, 30–37.

CARTER, Thomas, David C. Harvey, Roy Jones in Iain J. M. Robertson (ur.): *Creating Heritage: Unrecognised Pasts and Rejected Futures*. Oxford in New York: Taylor&Francis, 2020.

CELTOVATION: Keltski muzej na prostem v Schwarzenbachu, 10. junij 2018; <https://celtovation.wordpress.com/2018/10/06/dachdeckung-in-keltischer-zeit/>, 5. 1. 2025.

CHITTY, Gill: Introduction: Engaging Conservation – Practicing Heritage Conservation in Communities. V: Gill Chitty (ur.), *Heritage, Conservation and Communities: Engagement, Participation and Capacity Building*. Abigdon: Routledge, 2017, 1–14.

ČEBRON LIPOVEC, Neža: Etnografske metode in ohranjanje stavbne dediščine. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 61/1, 2021, 17–29.

DJABAROUTI, Johnathan: *Critical Built Heritage Practice and Conservation: Evolving Perspectives*. London in New York: Routledge, 2024.

DONKIN, Lucy: Crafts and Conservation: Synthesis report for ICCROM, 2004; https://www.iccrom.org/sites/default/files/2017-12/iccrom_02_craftsandconservation_en.pdf, 23. 1. 2025.

EUREVITA: Ein Dach aus Stroh – Traditionelle Dachdeckung in Pannonien, 14. februar 2022; <https://www.youtube.com/watch?v=-8rTohLzj90&t=1s>, 23. 1. 2025.

FEILDEN, Bernard Melchior: *Conservation of Historic Buildings*. Amsterdam in drugje: Architectural Press, 2003.

GIOMBINI, Lisa: But is this Really Authentic? Revising Authenticity in Restoration Philosophy. *Lebenswelt* 12, 2018, 21–35.

GLASSIE, Henry: *Material Culture*. Bloomington: Indiana University Press, 1999.

GREY, Sam in Rauna Kuokkanen: Indigenous Governance of Cultural Heritage: Searching for Alternatives to Co-Management. *International Journal of Heritage Studies* 26/10, 2020, 919–941.

HARRISON, Rodney: *Heritage: Critical Approaches*. London: Routledge, 2013.

HARVEY, David: Heritage Pasts and Heritage Presents: Temporality, Meaning and the Scope of Heritage Studies. *International Journal of Heritage Studies* 7/4, 2001, 319–338.

HARVEY, David: What's in a word? Reflections on, Challenges to, and Possibilities with the ACH. *International Journal of Heritage Studies* 30/12, 2024, 1496–1501.

HAZLER, Vito: Obrtniška znanja in spretnosti: Obrtniška znanja in spretnosti povezane z varstvom in ohranjanjem kulturne dediščine. V: Damjana Prešeren in Nataša Gorenc (ur.), *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2005a, 169–176.

HAZLER, Vito: Znanja o gradivih. V: Damjana Prešeren in Nataša Gorenc (ur.), *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2005b, 177–184.

HAZLER, Vito: Znanje in izkušnje – izzivi za sodobno konservatorstvo. V: Damjana Prešeren in Nataša Gorenc (ur.), *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2005c, 185–188.

HAZLER, Vito: Nesnovna kulturna dediščina. V: Damjana Prešeren in Nataša Gorenc (ur.), *Nesnovna kulturna dediščina*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2005d, 5–7.

HAZLER, Vito: Dediščina rokodelskih in obrtniških veščin ter uporaba izvornih gradiv sta osnovi ohranjanja kulturne dediščine. V: Veronika Zavratnik in Mateja Habinc (ur.), *Rokodelstvo na Slovenskem – Sodobni izzivi in perspektive*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2022, 69–118.

HOBBSAWN, Eric in Terence Ranger (ur.): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

HROBAT VIRLOGET, Katja in Karmen Medica: O dediščini, tradiciji in avtentičnosti. V: Aleksander Panjek (ur.), *Istrski praznik: Preteklost, sedanjost, avtentičnost: Šagre in ljudski prazniki v severni Istri*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales, 2012, 8–13.

INGOLD, Tim: *Making: Anthropology, Art and Architecture*. London in New York: Routledge, 2013.

JOKILEHTO, Jukka: *A History of Architectural Conservation*. Oxford, Auckland, Boston, Johannesburg, Melbourne in New Delhi: Butterworth Heinemann, 1999.

JOKILEHTO, Jukka: Considerations on Authenticity and Integrity. V: Zaki Aslan (ur.), *Conservation of Cultural Heritage in the Arab Region: Issue in the Conservation and Management of Heritage Sites*. Rim: ICCROM, 2016, 34–48.

JOKILEHTO, Jukka: Questions of Authenticity. *Revista de Conservation* 8, 2020, 55–71.

JONES, Siân: Negotiating Authentic Objects and Authentic Selves: Beyond the Deconstruction of Authenticity. *Journal of Material Culture* 15/2, 2010, 181–203.

JONES, Siân in Thomas Yarrow: Crafting Authenticity: An Ethnography of Conservation Practice. *Journal of Material Culture* 18/1, 2013, 3–26.

KAVČIČ, Mateja in Elena Simeonov: Izguba znanj v tradicionalnih stavbnih tehnologijah: Usposabljanje izvajalcev za ka-

kovostno obnovo stavbne dediščine, 1. Kras: *Revija o Krasu in krasu, o ljudeh in njihovem ustvarjanju* 73, 2006, 26–29.

KAVČIČ, Mateja: Apno. V: Irena Destovnik (ur.): *Tradicionalne rokodelske veščine: Priročnik standardiziranih programov prenosa tradicionalnih rokodelskih znanj*. Celovec: Drava, 2013, 33–44.

KIRSHENBLATT-GIMBLETT, Barbara: *Destination Culture: Tourism, Museums and Heritage*. Berkeley: University of California Press, 1998.

KISIĆ, Višnja: *Governing Heritage Dissonance: Oromises and Realities of Selected Cultural Policies*. Amsterdam: European Cultural Foundation, 2016.

KLAUSENBAUERNHOF: Neues Reetdach für einen der ältesten Schwarzwaldhöfe, Schwarzwald aktuell, 30. januar 2024; <https://www.schwarzwald-aktuell.eu/news/klausenbauernhof-neues-reetdach-fuer-einen-der-aeltesten-schwarzwaldhoeft/>, 23. 1. 2025.

KOCKEL Ulrich: Reflexive Tradition and Heritage Production. V: Ulrich Kockel in Mairead Nic Craith (ur.), *Cultural Heritage as Reflexive Tradition*. Houndmills in New York: Palgrave Macmillan, 2007.

KOLESNIK, S. Alexandra in Aleksandr V. Rusanov: *Heritage-as-Process and its Agency: Perspectives of (Critical) Heritage Studies: Basic Research Program Working Papers*. Moskva: National Research University Higher School of Economics, 2020. (Zbirka: Humanities); https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID3746304_code1767127.pdf?abstractid=3746304&mirid=1, 23. 1. 2025.

KOŽELJ, Zvezdana: Muzej na prostem kot skupni spomeniškovarstveni in muzejski problem. *Varstvo spomenikov* 28, 1986, 101–108.

KOŽELJ, Zvezdana: Mreža regionalnih muzejev na prostem na Slovenskem. *Etnolog* 6, 1996, 99–122.

KULEVIČIUS, Salvijus: In Search for Cultural Heritage Authenticity Definition: History and Current Issues. *Historical and Cultural Studies* 1/1, 2014, 1–6.

KUHAR, Boris: Kje je še kak krovček? *Delo*, 29. januar 1993, 11.

LABADI, Sophia: World Heritage, Authenticity and Post-Authenticity: International and National Perspectives. V: Sophia Labadi in Colin Long (ur.), *Heritage and Globalisation*, London: Routledge, 2010, 66–84.

LOWENTHAL, David: Authenticity: Rock of Faith or Quicksand Quagmire? *The Getty Conservation Institute Newsletter* 14/3, 1999, 5–8.

MAKAROVIČ, Marija: *Kmečko gospodarstvo na Slovenskem: Načini, orodja in naprave*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978.

MAUČEC, Matija: Kmečka hiša in njena funkcija v Prekmurju. V: Vlasta Koren (ur.), *Etnografija Pomurja*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1967, 9–42.

MEINBEZIRK: Gerhard Kisser brennt für sein Lebenswerk. Strohdachdecken im Freilichtmuseum Gerersdorf; objavljeno na MeinBezirk, 22. marec 2024; https://www.meinbezirk.at/guessing/c-lokales/strohdachdecken-im-freilichtmuseum-gerersdorf_a6598467, 19. 11. 2025.

MELIN, Karl-Magnus: Conservation and Craft Research, Ingatorps Tithe Barn – a Corner Timbered Building from the 13th Century. V: Tanya L. Park (ur.), *New Horizons in the Conservation of Wooden Built Heritage: 21st IICW Symposium, York 2018: 12–15 September 2018, York, UK*. York: Icomos International Wood Committee, 2018, 30–42.

MUÑOZ VIÑAS, Salvador: *Contemporary Theory of Conservation*. Oxford: Elsevier Ltd, 2005.

MUÑOZ VIÑAS, Salvador: *On the Ethics of Cultural Heritage Conservation*. United Kingdom: Archetype Publications, 2020.

MURŠIČ, Rajko: Kvadratura kroga dediščine: Toposi ideologij na sečišču starega in novega ter tujega in domačega. V: Jože Hudales in Nataša Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2005, 25–39.

MURŠIČ, Rajko: *Na trdna tla: Brezsrarni pregled samoniklih prizorišč in premislek nevladja mladinskega polja*. Tolmin in Koper: Ustanova nevladnih mladinskega polja Pohorski bataljon, 2012.

NAKONIECZNA, Alžbieta in Jakub Szczpański: Authenticity of Cultural Heritage vis-a-vis Heritage Reproducibility and Intangibility: From Conservation Philosophy to Practice. *International Journal of Cultural Policy* 30/2, 2023, 220–237; 23. 1. 2025.

PALLASMAA, Juhani: *Oči kože: Arhitektura in čuti*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2007.

PIRKOVICH, Jelka: *Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji*. Ljubljana: Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1993.

PISK, Marjeta: Folkloristika in kritično preučevanje dediščine = Folkloristics and Critical Heritage Studies. *Svetovi/Worlds* 1/1, 2023, 82–96.

POLJAK, ISTENIČ, Saša: *Tradicija v sodobnosti: Janče – zeleni prag Ljubljane*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Ethnologica – Dissertationes), 2013.

RAPPAPORT, Roy A.: *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge: University Press, 1999.

REGISTER NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE: Trnovska vas – Domačija Trnovska vas 21, 2025; <https://podatki.gov.si/dataset/register-nepremicne-kulturne-dediscine/resource/e6a-390bb-8d31-4dc2-b0a2-387d83aa5940>, 23. 1. 2025.

REGISTER NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE: Slamokrovstvo v Registru nesnovne kulturne dediščine, 2025; <http://www.nesnovnadediscina.si/sl/register/slamokrovstvo>, 23. 1. 2025.

REISINGER, Yvette in Carol J. Steiner: Reconceptualizing Object Authenticity. *Annals of Tourism Research* 33/1, 2006, 65–86.

ROHLAND, Hendrik: Die Rekonstruktion slawischer Grubenhäuser – theoretische Überlegungen und praktische Erfahrungen. V: Hauke KENZLER in Hans LOSERT (ur.), *Die Rekonstruktion mittelalterlicher Lebenswelten: Ein Kolloquium zum 60. Geburtstag von Ingolf Ericsson: Band 2*. Pressath: Verlag der Buchhandlung Eckhard Bodner, 2015, 25–44.

SENNETT, Richard: *The Craftsman*. New Haven in London: Yale University Press, 2008.

SKETELJ, Polona in Vito Hazler: Škopa. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 607.

SMITH, Laurajane: *Uses of Heritage*. London, New York: Routledge, 2006.

SRF: Sanierung nach 40 Jahren-Das Strohdach ist gar nicht aus Stroh, objavljeno na Regionaljournal Aargau Solothurn, 27. julij 2020; <https://www.srf.ch/news/sanierung-nach-40-jahren-das-strohdach-ist-gar-nicht-aus-stroh>, 23. 1. 2025.

STOVEL, Herb: Origins and Influence of the Nara Document on Authenticity. *Association for Preservation Technology International* 39/2–3, 2008, 9–17.

STUBBS, John M.: *Time Honored: A Global View of Architectural Conservation*. Hoboken in New Jersey: Wiley, 2009.

SWR: Wie man ein Reetdach deckt/SWR Handwerkskunst, 2023; <https://www.youtube.com/watch?v=GCiBCXs85JQ>; 23. 1. 2025.

ŠARF, Fanči: Žetev in mlatev v Prekmurju. V: Vlasta Koren (ur.), *Etnografija Pomurja*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1967, 43–66.

ŠKOFIC, Jožica, Mojca Horvat in Karmen Kenda-Jež (ur.): *Slovenski lingvistični atlas 2: Kmetija*. Ljubljana, Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.

ŠTEPEC, Dušan: Problematika (ne)vzpostavitve seznama usposobljenih izvajalcev na kulturni dediščini v konservatorski praksi. V: Estela Radonjić Živkov (ur.), *Zbornik IX. simpozijuma etnologa-konzervatora*. Beograd: Republički zavod za zaščito spomenika kulture, 2023, 185–206.

TUNBRIDGE, John E. in Gregory J. Ashworth: *Disonnant Heritage: The Management of the Past as a Resource in Conflict*. Chichester, New York, Brisbane, Toronto in Singapur: John Wiley&Sons, 1996.

VALVASOR von Freiherrn, Johann Weichard: *Die Ehre des Herzogthums Krain: 1. Band*. Laibach – Nurnberg, 1689. Ponatis Janez Krajec, Novo mesto 1877.

VEŠLIGAJ, Suzana: Trnovska vas – Domačija Trnovska vas 21. *Varstvo spomenikov: Poročila* 57–58, 2024, 391–395.

WIJESURIYA, Gamini: Evolution of Conservation Approaches: Embracing a People Focus Approach. *Revista Interdisciplinaria Del INAH* 12, 2023, 75–86.

WOOD, Barbara: A Review of the Concept of Authenticity in Heritage, with Particular Reference to Historic Houses. *A Journal for Museum and Archives Professionals* 16/1, 2020, 8–33.

ZUPAN, Julija: Izzivi sodelovanja med spomeniško-varstveno stroko in lastniki nepremičnin ter vplivi gmotnih razmer na ohranjanje stavbne dediščine na Kozjanskem. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2024.

The Question of Authenticity in Built Heritage Conservation: The Example of Thatching

Thatching is one of the traditional building techniques used in the conservation of built heritage. The paper examines its characteristics in Slovenia from both the historical and technological perspective, including the changes in thatching techniques that have occurred in recent times. Innovations and alterations in built heritage conservation are subject to differing expert opinions in relation to questions of authenticity. The paper addresses the issue of authenticity of innovative thatching techniques from the perspective of conservation doctrine, heritage theories, and contemporary critical heritage studies. Special attention is given to the subaltern heritage discourse represented by thatchers involved in the conservation and restoration of built heritage. Highlighted are the tensions that emerge during heritage conservation and restoration projects regarding the manner of thatching, specifically between the thatcher as a representative of the subaltern discourse, and the conservator as a representative of the authorized discourse. The starting point of the discussion in the paper is the assumption that contemporary conservation should adopt an approach based on community participation, aligning with the contemporary definition of conservation as “creative continuity and socially cohesive heritage practice”. The paper ultimately seeks to determine whether an inclusive heritage discourse can reconcile the differing conceptions of authenticity held by conservators and craftsmen.

ROKODELSTVO KOT DELO

Preučevanje rokodelstva z vidika antropologije dela

Izvirni znanstveni članek | 1. 01
Datum prejema: 7. 1. 2025

Izvleček: Avtor v članku raziskuje odnos med rokodelstvom in delom oz. zaposlitvijo in razpira stične točke med etnološkim raziskovanjem rokodelstva in antropologijo dela – poddisciplino kulturne antropologije, usmerjeno v kulturne in družbene razsežnosti dela. V zgodovini (slovenskega) etnološkega zanimanja za rokodelstvo poudari raziskave, ki so se že bolj posvečale strukturnim in odnosnim razsežnostim dela oz. zaposlitve. Najprej analizira raziskave, ki so rokodelstvo prikazovale kot pomembno prvino slovenske ljudske kulture, v nadaljevanju pa tudi raziskave, ki rokodelstvo preučujejo v sodobnih družbenih okoliščinah in kot prakso mogočih anti- ali pokapitalističnih usmeritev.

Ključne besede: rokodelstvo, delo, antropologija dela, materialna kultura, umetnost, odrast

Abstract: The author explores the relationship between handicraft and work, i.e. employment, and unpacks the points of contact between ethnological research on handicraft and the anthropology of work, the subdiscipline of cultural anthropology interested in the cultural and social aspects of work. The article offers insight into the history of (Slovenian) ethnological handicraft research, highlighting the cases when research has already focused more on the structural and relational aspects of work activities. In doing so, it first analyses studies that have presented handicraft work as an important element of Slovenian folk tradition, and, finally, those cases that study handicraft in a contemporary social context and as an example of potential anti-capitalist or post-capitalist practice.

Keywords: handicraft, work, anthropology of work, material culture, art, degrowth

Rokodelstvo, ki ga etnologi in kulturni antropologi pogosto preučujemo kot kulturno dediščino, materialno kulturo ali turizem, je v bistvu tudi oblika dela. V kapitalizmu ga tako dojemamo predvsem v primerih, ko rokodelci svoje izdelke pošljejo na trg in zanje prejmejo takšno ali drugačno plačilo. A delovni proces je tudi že sama izdelava rokodelskega izdelka, ki vedno deluje kot rezultat namenske porabe energije v specifičnem (delovnem) času, prostoru in razmerju. V tem smislu moramo med najzgodnejše znanstvene etnološke raziskave dela prištevati že etnografije rokodelstva in domače obrti s konca 19. in z začetka 20. stoletja.

V članku rokodelstvo in etnološke raziskave rokodelstva obravnavam z zornega kota antropologije dela – poddiscipline kulturne antropologije, ki preučuje sociokulturne razsežnosti dela in zaposlitve. Pri tem je sprva v ospredju vprašanje, kdaj (rokodelske) dejavnosti sploh dojemamo kot delo in kdaj ne. To vprašanje se mi zdi še zlasti aktualno ob sodobnem vzponu t. i. »digitalnega«, »kognitivnega« in »nematerialnega« dela (glej Lazzarato 1996) ter ob neoliberalnem privzganju »mehkih veščin« (glej Urciuoli 2008), ki vsaj na prvi pogled delujejo kot pravo nasprotje tistemu, kar ustvarimo z lastnimi rokami ali pa iz naravnih materialov – torej tistemu, kar je še pred kratkim veljalo za »pravo delo«.

Prvi del besedila namenjam pravnemu in zgodovinskemu pregledu ter premisleku razmerja med rokodelstvom in (mezdnim) delom, pri čemer me zanimajo predvsem neka-

tere objektivne ali pa vsaj simbolne prelomnice približevanja in oddaljevanja. V drugem delu se natančneje posvečam slovenskim etnološkim raziskavam, ki so rokodelstvo že obravnavale tudi z vidika delovnih aktivnosti, pri čemer so sicer dolgo izvirale predvsem iz zanimanja za ljudsko kulturo in njeno materialno razsežnost. Od tu pa prehajam v osrednji del besedila, v katerem raziskujem, do kje lahko antropologija rokodelstvo preučuje kot sodobno delovno prakso s specifičnimi ekološkimi in protisistemskimi implikacijami.

Omenjena kritični pregled in premislek razvoja etnološke misli o rokodelstvu na Slovenskem in širše ne stremita k izčrpnosti, temveč skušata predvsem zajeti nekatere konceptualne prelome in miselne iztočnice posodabljanja danega raziskovalnega polja. Zlata doba raziskovanja rokodelstva v slovenski etnologiji so bila leta pred njeno »antropologizacijo«, torej pred devetdesetimi leti 20. stoletja, ko so jo zatresli nekateri paradigmatični premiki (Vrečer 1991; Šmitek 1991; Šmitek in Jezernik 1992; Muršič 1994). Ta proces je v predvsem poudaril že prej nakazani delni odmik od historiografske metode, od zanimanja za kmečko kulturo in kolektivno etnično entiteto slovenstva k preučevanju sodobnih načinov življenja, zanimanju za človeka kot posameznika v globalni dimenziji, pa tudi k uvajanju »komparativnega in holističnega pristopa« (Šmitek 1991: 17). V zadnjem obdobju pa tudi rokodelstvo že nekoliko pogosteje preučujemo v okoliščinah sodobnega načina življenja v podeželskih in mestnih okoljih, kar nudi

* Jernej Trebežnik, doktorski študent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; razvojno raziskovalni sodelavec, Nacionalni inštitut za javno zdravje; jernej.trebeznik@gmail.com.

morebitno svežo iztočnico razmislekov o vlogi in ureditvi dela v naši in drugih družbah – vsega tistega, kar preučuje antropologija dela.

Rokodelstvo med delom in nedelom z zgodovinskega in pravnega vidika

Odnos med rokodelstvom in delom ter zaposlitvijo lahko v določeni skupnosti odraža družbena razmerja oz. nosi določeni kulturni naboj.¹ Na tem mestu nas zanima predvsem slovenski prostor in njegova srednjeevropska soseščina, od koder se je k nam širila industrializacija, a pri tem že lahko izhajamo iz nekaterih povsem univerzalnih vprašanj o človeškem delu in človeškim dejavnostim. Če samo delo razumemo v širokem smislu, torej kot vsako porabo energije, »usmerjeno v bolj ali manj eksplicitne (ekonomske) cilje« (Wallman 1979: 2), ali pa kot »univerzalno človeško aktivnost, ki predstavlja način preživljanja« (Spittler 2018), je namreč hitro jasno, da govorimo o zelo široki paleti dejavnosti. Delo je torej že samo po sebi širok označevalec zelo raznolikih dejavnosti, a takšnih, ki niso same sebi namen in ki zahtevajo (fizični) napor, rednost, stalnost, izučenost, se ponavljajo in trajajo (po Kocka 2010: 3).

Rokodelstvo je pogosto zadovoljevalo materialne potrebe in ekonomske cilje, ob tem pa vključevalo fizične in miselne sile ter porabo energije, kar pomeni, da je že samo po sebi lahko delo. Kot nedelo lahko v tem pomenu morda razumemo le rokodelske (prostočasne) dejavnosti, katerih proizvodi ne bodo služili nobenim ekonomskim ciljem, temveč zgolj lastni, po možnosti nedelovni rabi (umetnostnemu izražanju, igri ipd.).² Po drugi strani je v Sloveniji in širše v kapitalističnem svetu danes jasno, da o delu govorimo predvsem v smislu »mezdnega dela«, kar je v marksističnem smislu ekonomsko razmerje med delavcem

in nadrejenim, pri katerem delavec prodaja svojo delovno silo. V teh okoliščinah si laže predstavljamo razlago, po kateri rokodelstva ne moremo preprosto interpretirati kot dela. Kljub temu je bilo rokodelstvo dolga stoletja temelj družbenega delovanja oz. proizvodnje. Industrializacija ga je sčasoma odrinila na obrobje delovnih dejavnosti, a je tudi pozneje, vsaj v manjših skupnostih, ohranjalo vidno družbeno vlogo.

Odnos rokodelstva do dela je ves čas nekoliko odražala in določala že zakonodaja, ki je rokodelske dejavnosti včasih opredeljevala kot tržno dejavnost, s katero se je mogoče preživljati, spet drugič pa ga je nekoliko ločevala od preživljanja. Prvi takšen primer je bil patent, ki ga je takratni Kranjski leta 1492 podelil nemški cesar Friderik III. in z njim med drugim dovolil prosto, brezdavčno trgovanje s platnom in z domačimi lesnimi izdelki (suho robo) (Trošt 1950–1951: 36–37). Že v 15. stoletju je torej zakonodaja prepoznavala in nakazovala, da gre za dejavnost, ki ima v smislu prodajanja izdelkov na trgu eksplicitne »ekonomske cilje« in mnogim »predstavlja način preživljanja« ter je torej v skladu z najširšimi definicijami že delo. Hkrati so z vstopom na trg rokodelski izdelki sistematično postajali »utelešenje abstraktnega dela«,³ kljub temu pa vsaj v teh zgodnjih fazah rokodelci niso prodajali svoje delovne sile in so ostajali ločeni vsaj od trga dela. Podobno bi lahko ugotavljali, da je že poskus obdavčitve nakazoval, da je oblast določeno dejavnost prepoznavala kot tržno, a jo je z oprostitvijo obdavčitve nato vendarle simbolno dolgo puščala ob robu delovnih dejavnosti. Ob tem pa se zdi, da se je tej opredelitvi nekoliko izmikala tudi rokodelska skupnost, saj so npr. izdelovalci suhe robe svojo dejavnost namerno ohranjali na sorazmerno osnovni ravni in jo spet, predvsem z namenom izogibanja obdavčitvi, »odtegovali višjemu znanju« (Trošt 1950–1951: 37) – torej so se nekoliko izmikali za delo značilnim prej omenjenim rednosti, stalnosti in izučenosti.

V Evropi je šlo v zgodnji fazi kapitalizma pri rokodelstvu predvsem za domačo ekonomijo nekaterih mojstrov in kmetov, ki so občasno ustvarjali še rokodelske izdelke, te pa prodajali le naročnikom ali na tržnicah blizu doma (Kocka 2016: 77–78). Že »protoindustrijska« hišna obrt je bila prelomnica na poti v kapitalistični način proizvodnje. V njej se je že kazalo trenje med dvema različnima

1 Tako lahko dojemamo že sam termin: če nemščina govori o »ročnem delu« (*das Handwerk*) in angleščina o »ročni veščini«, »ročni obrti« (*Handicraft*) ter »umetni obrti« (*Artisanship*), je prevladujoči slovenski izraz blizu nemškemu, pa vendar nekoliko drugačen. »Delstvo« namreč ne pomeni enako oz. nima povsem enakega prizvoka kot »delo«. Izraz »delstvo« sam po sebi načeloma ne pomeni ničesar, s predpono pa lahko označuje široko in raznoliko paletu dejavnosti, ki ni povsem enaka tistim, s katerimi se preživljamo. Tako delujeta denimo tudi »polje-delstvo« in »hudo-delstvo«. Rokodelsko »delo« torej predvsem ni tipična zaposlitev in rokodelci niso tipični delavci ali proletarci, čeprav ločnica še zdaleč ni ostra. Razlika med »delstvom« in delom se kaže že v razliki med konceptoma rokodelstva in ročnega – manualnega – dela, med katerima obstaja znatna pomenska razdalja. Če je prvo široka kulturna kategorija, običajno vsaj nekoliko ločena od trga dela, drugo kljub zelo podobnemu izrazu večinoma označuje nekatere druge dejavnosti, predvsem takšne, pri katerih porabljamo fizično silo in jih običajno opravljamo za plačilo, ne ustvarijo pa nujno niti specifičnega izdelka.

2 Od tu tudi delitev na domačo in umetnostno obrt, ki je v zadnjem stoletju močno definirala slovensko etnološko preučevanje tovrstnih dejavnosti, prisotna pa je tudi še danes, med drugim že v imenu Sekcije za domačo in umetnostno obrt pri Gospodarski zbornici Slovenije. »Umetn(ostn)a obrt« (*Kunsthandwerk*) je tisto področje ustvarjalnosti, ki je bolj predmet kulturnozgodovinskih raziskav (Bogataj 1992: 222).

3 V skladu z Marxovo (1976: 150) prelomno tezo, po kateri je blago vedno proizvod določenega uporabnega, konkretnega dela, hkrati pa z vstopom na trg služi kot utelešenje abstraktnega dela. Konkretno delo je specifično, uporabno in daje oprijemljiv rezultat, medtem ko je abstraktno delo splošni koncept, ki postane aktualen v trenutku, ko plod konkretnega dela pristane na trgu (v sistemu tržne menjave) in ga ne vrednotimo več po njegovi uporabnosti, temveč ga z vsemi drugimi plodovi dela proporcionalno primerjamo glede na količino dela, ki jo v določeni družbi (ob danih tehnoloških razmerah in družbenih navadah) nujno vložimo v njegovo izdelavo. V tem smislu je konkretno delo univerzalno uporaben koncept, abstraktno delo pa je vezano le na družbe (in sektorje proizvodnje), kjer prevladuje trg.

oblikama proizvodnje: na eni strani tradicionalne obrti na podeželju in v družinski enoti, na drugi strani pa se je uveljavil nov element mestnega trgovskega kapitala, ki ga je zaznamovala medregionalna, kapitalistična dinamika. V tej so lahko trgovci postali distributerji in zgodnji podjetniki, rokodelci pa so ohranili nominalno neodvisnost, čeprav so bili vsaj nekateri mestni rokodelci dejansko v marsičem že odvisni od kapitalizma in so bili blizu statusu mezdnega delavca⁴ (Kocka 2016: 79–80). Sčasoma se je rokodelstvo začelo širiti tudi v manufakture, ki so bile vsaj sprva podobne rokodelskim cehovskim delavnicam, le da je začel več delavcev hkrati zaposlovati isti individualni kapital (o tem Marx 1976: 439). V teh okoliščinah je tudi v regijah, kjer tovarniška industrija še ni bila resneje razvita, v 19. stoletju v ospredje prihajala ideja dela kot zaposlitve, torej kot mezdnega dela, s tem pa kot ustvarjanje tržnega blaga oz. »menjalne vrednosti« (glej npr. Kocka 2010: 7–9; Komlosy 2021: 22).

Posledično so se mnogi rokodelci, obrtniki in kmetje, ki so prej spadali v nižji srednji razred, sčasoma stopili v proletariat; njihov premajhen kapital jim ni omogočal tekmovati na trgu, hkrati pa so tudi njihove delovne veščine postale manj uporabne in iskane⁵ (Marx in Engels 1967: 228). Kljub povezavam z manufakturami pa je pomemben že poudarek, da je rokodelstvo večinoma ostalo vezano na dom in hišo ter da se že s tem močno razlikuje od kapitalistične proizvodnje, ki je dom ločila od dela in ustvarila tako koncept »delovnega mesta« kot koncept »delovnega časa«. Rokodelstvo pogosto označujemo za »domačo obrt« in je običajno tesno vezano na rokodelčev dom ali domu bližnjo delavnico. Če je kapitalistično delo tudi perifernim delom Evrope zavladalo sočasno s širitvijo strojne proizvodnje, lahko rokodelstvo prav odtlej razumemo vsaj kot vzporedno in nekoliko drugačno.

Procesu industrializacije in oblikovanja industrijske družbe pa je morala slediti tudi zakonodaja. Prelomnica v pravni ureditvi rokodelstva na tem območju so bili prvi obrtni zakoni v drugi polovici 19. stoletja, ki so navajali predvsem »hišno industrijo« (Bogataj 1989: 10). Z Zakonom o obrtnem redu iz leta 1859 je bila nato skoraj v vsem Avstrijskem cesarstvu vpeljana popolna obrtna svoboda, kar je pomenilo, da se je lahko vsak državlján ukvarjal s kakršnokoli gospodarsko dejavnostjo. Izraz obrt je v tistem času po eni strani označeval »vsako delovanje za pridobivanje in gospodarsko korist«, v ožjem smislu pa

»vsako delovanje, ki iz surovin ali polizdelkov izdeluje blago večje vrednosti« (Kresal 1998: 17). Zakon je torej rokodelstvo obravnaval zelo podobno kot industrijske oz. proizvodne dejavnosti, ki jih je imenoval svobodne (Kresal 1998: 17), hkrati pa ga je obravnaval kot zgolj »hišna postranska opravila« (Mohorič 1950–1951: 12). Leta 1883 so rokodelci vendarle dosegli drugačno obravnavo, saj je bila odtlej za izvajanje potrebna tudi dokazana kvalifikacija (Gradišnik 2018: 640), kar je potrdil še Obrtni zakon iz leta 1932 (Kresal 1998: 102). Tudi v tem obdobju je bilo rokodelstvo oz. domača obrt⁶ še vedno oproščeno davkov, kar je lahko spet nakazovalo, da ga niso dojemali kot pogost način preživljanja (Bogataj 1989: 10–11).

Zakon o delovnih razmerjih (iz let 1957 in 1961) domače obrti ni pojmoval kot delovnega razmerja, podobno je ni vključeval niti Zakon o delu na domu iz leta 1961. Šele leta 1979 je Obrtni zakon poleg umetne obrti kot poklicno upošteval tudi domačo obrt, ki jo je definiral kot »izdelovanje na tradicionalen način, značilen za določeno etnografsko območje« (Bogataj 1989: 5). Po teh opredelitvah je domača obrt predstavljala celo vrsto delovnih opravil in izdelkov, ki jih ljudje izdelujejo na svojih domovih ali v domačih delavnicah za lastno rabo ali prodajo. Pred tem so domačo obrt in njene posamezne panoge opredeljevali kot postransko kmetovo delo oz. kot izdelovanje najrazličnejših predmetov na podeželju (Bogataj 1989: 3).

V obdobju Jugoslavije je imela uradna ideologija do rokodelstva ambivalenten odnos. Po eni strani so ga povezovali z manualnim delom, ki so ga vsaj še ob koncu obdobja SFRJ mnogi razumeli kot »pravo delo« (glej Trbanc 1991: 36), že samo (fizično) delo pa so s promoviranjem raznih delovnih aktivnosti vzpostavljali kot temeljno družbeno vrednoto (po Bogataj 1989: 15). Po drugi strani pa je takratna ideologija rokodelske panoge vsaj v povojnem obdobju kljub občasnem romantiziranju primerjala z nerazvitostjo in jih predstavljala kot zaposlitveno možnost za tiste, ki jim ne bo uspelo dobiti zaposlitve v industrijskih obratih (glej Bogataj 1989: 15). Že sam izraz rokodelstvo je dobil slabšalni pomen za označevanje vsega nenaprednega in zaostalega (Bogataj 1999: 11). V teh okoliščinah so rokodelske izdelke sicer že razumeli predvsem kot reprezentativna darila in opredmetenje identitet (Bogataj 2022: 17), kar spet pomeni, da je bila ideja dejanskega zaposlovanja in redne delovne dejavnosti v tej sferi manj prisotna.

S tranzicijo v kapitalistični družbenoekonomski sistem in s sočasno deindustrializacijo ter digitalizacijo so razmere za rokodelske panoge pri nas postale še manj ugodne. Uvedba davka na dodano vrednost leta 1999 jih je izenačila z drugimi obrtnimi dejavnostmi (Bogataj 2022: 21), kar je sicer

4 Podobno kot je danes pri mnogih navideznih oz. odvisnih samozaposlenih, ki so nominalno neodvisni, a v resnici večino svojega dela opravljajo za enega »delodajalca«, ki se tako izogne skrbi za delavske standarde (glej npr. ILO 2016: 98–99).

5 Izrinjanju in izumiranju nekaterih rokodelskih dejavnosti so v evropskih mestih srednjega in novega veka kljubovali s povezovanjem v cehe in pozneje tudi v razna družbena gibanja, ki so poudarjala pomen rokodelskih dejavnosti in nasprotovala potujitvenim učinkom industrijskega dela (glej npr. Naylor 1971; Donkin 2010: 192–193).

6 Po drugi svetovni vojni se je uporabljal sestavljeni termin domača in umetna obrt, leta 1986 se je začelo v omejenem obsegu govoriti o domači in umetnostni obrti, od leta 2009 pa se postopoma uveljavlja izraz rokodelstvo (Bogataj 2022: 17).

te dejavnosti v simbolnem smislu bolj približalo drugim obrtem – torej tistim, ki jih razumemo kot delo. Po drugi strani pa je ta poteza preživljanje z rokodelstvom pravzaprav otežila, kar je tudi pomenilo, da je število rokodelcev – samostojnih podjetnikov začelo upadati (Bogataj 2022: 21). Z namenom ohranjanja in razvoja rokodelstva je bil nato leta 2023 sprejet še Zakon o ohranjanju in razvoju rokodelstva (ZORR), pri katerem gre predvsem za določanje parametrov prenosa rokodelskih znanj, spretnosti in veščin, med ukrepi pa je omenjeno tudi »udeležanje zaposlovanja na področju rokodelstva« (ZORR 2023: 6866). V njem je rokodelstvo opredeljeno kot »uporaba različnih tradicionalnih znanj, spretnosti in veščin za pretežno ročno izdelovanje, popraviljanje in z njimi povezane storitve, tudi za sodobno umetniško in oblikovalsko ustvarjanje rokodelskih izdelkov« (ZORR 2023: 6862), kar je vzpostavilo kvečjemu zelo posredno povezavo z delom in s preživljanjem. Jasno je, da Zakon rokodelstva ne ohranja iz skrbi za delo ali delavstvo – ker bi izginotje rokodelstva ljudi pahnilo v brezdelje in revščino – temveč ker so te dejavnosti pomemben element slovenske nesnovne dediščine. Kljub temu pa je opazno, da rokodelstvo ni opisano kot zgolj dejavnost ali opravilo, temveč kot »storitev«, kar nakazuje naročilo in plačilo oz. stranko in izvedbenika.

To nas privede še do vprašanja formalnopравnih oblik zaposlitve rokodelcev v Sloveniji. Podatki kažejo široko paleto zaposlitvenih oblik; tako za osebno dopolnilno delo, za status samostojnega podjetnika (s. p.) ali pa za t. i. popoldanski s. p., včasih pa tudi za družbo z omejeno odgovornostjo (d.o.o.), za društvo, za dopolnilno dejavnost na kmetiji in tudi za delo na črno. Sedanja prevladujoča oblika je osebno dopolnilno delo, ki pa glede na namen niti ni najbolj ustrezna (Stanonik 2022: 42). Kot nakazuje že naziv, je ta oblika primerna le za dopolnjevanje glavnega vira prihodka in torej za manjša, občasna opravila. Pri osebnem dopolnilnem delu je precej omejen že dobiček, kar nakazuje, da se večina ne preživlja z rokodelstvom.

Pregled zgodovinskega in pravnega razvoja rokodelstva lahko razgali nekatere kriterije, ki nam pomagajo dejavnost opredeliti kot delovno ali nedelovno oz. nam vsaj pomaga razumeti, kot kakšne jih je dojemala družba določenega obdobja. Obravnavo nakazujeta že vrsta in stopnja obdavčitve, ki lahko določeno dejavnost označita za tržno ali pridobitno, druge pa od teh nekoliko loči. Običajno določene delovne dejavnosti razumemo kot priučene, torej kot nekaj, česar ne more početi vsak. To pomeni, da je rokodelstvo delu bližje takrat, ko so za njegovo opravljanje zahtevana določena dokazila in kvalifikacije, pa najbrž tudi takrat, ko je ta za rokodelca pomemben, če že ne glavni vir preživljanja, kar se lahko odraža tudi v formalnopравni ureditvi njegove dejavnosti. Bolj kot vprašanje, ali gre za delo ali ne, je morda na podlagi tovrstnih kriterijev ključno predvsem vprašanje, ali je ta dejavnost način preživljanja ali le občasna postranska, dopolnilna, bolj prostočasna de-

javnost. V obeh primerih gre lahko za delo, a ga bo pri drugi možnosti, ki je že dolgo precej pogostejša, družba vedno redkeje dojemala kot paradigmatični primer in bo v gospodarstvu neke družbe igralo vse bolj neznatno vlogo.

Rokodelstvo kot tradicionalna oblika dela, ki jo želimo ohraniti

Slovenska etnologija se je v svoji zgodnji fazi v prvi polovici 20. stoletja kot narodopisje največ posvečala ostalinam preteklosti. Večinoma je šlo za historično zajemanje in občasno povzdigovanje prvin ljudskega življenja, tudi z namenom vzpostavljanja narodne zavesti in višanja kakovosti podeželskega življenja. Ljudska kultura je namreč pomenila predvsem kulturo nižjih slojev, torej kmetov in nižjih meščanov, pa tudi obrtnikov in delavcev pred industrijsko dobo (glej npr. Muršič 2021b: 99). V teh okoliščinah se je tudi rokodelstvo hitro znašlo med zanimanji slovenske etnologije in je bilo predmet zgodnjih raziskav pogostejše kot (drugo) delo oz. zaposlitve, ki so predmet sistematičnih raziskav postali s prenovo etnologije »v njenem slovesu od ljudskega življenja« v šestdesetih letih 20. stoletja (Slavec-Gradišnik 2010: 25). Po eni strani med najpogostejše primere slovenskega etnološkega ukvarjanja z delom spada preučevanje obrti in z njimi povezanih delovnih šeg (Poljak Istenič 2013: 33), po drugi pa so v preteklosti prav slovenski etnologi najpogostejše zamujali oz. zavestno izpuščali priložnost za preučevanje odnosnih, političnih, kognitivnih in drugih razsežnosti dela.

Šmitek je za delo v širšem smislu ugotavljal (1977: 1), da mu je bilo dotlej v slovenski etnološki literaturi posvečeno veliko prostora, a se je večina avtorjev »izognila prikazu celotnega kompleksa dela posameznih družbenih skupin in se omejila na delovne oblike v okviru določenih gospodarskih panog«. Poleg tega so etnologe zanimale ekonomske, tehnične, ergološke in pravnozgodovinske razsežnosti, manj pa družbene, t. j. »vprašanje, v koliko in kako oblike dela določajo odnose med posamezniki in družbenimi skupnostmi (prav tam)«. Pomanjkljivosti, ki jih je Šmitek očital dotedanjemu slovenskemu etnološkemu preučevanju dela, še bolj veljajo za rokodelstvo. Vsaj sprva so ga namreč večinoma preučevali iz zanimanja za materialno (snovno) kulturo in iz muzeoloških vzgibov, torej z namenom »oteti pozabi vse, kar je pristno narodnega, domačega in zanimivega, starega in lepega« (Kremenšek 1978: 38). Etnografski muzej je bil v svoji zbirateljski dejavnosti jasno usmerjen tudi v izdelke ljudske obrti in umetnosti, a jih je ocenjeval in vključeval predvsem po estetskih merilih (Slavec-Gradišnik 2000: 127). Kot v mnogih drugih evropskih državah so zgodnje raziskave pogosto ostajale na ravni historiografije in tipologije določene obrti oz. njenih proizvodov. Izjema so bili avtorji, ki so z zanimanjem za plačne, pravne, ekonomske ali organizacijske razsežnosti kovaštva, žebjarstva, slamnikarstva in drugih obrti delovali vsaj z vidika socialne zgodovine

(npr. Mohorič 1950–1951, 1954, 1969; Baš 1950–1951; Valenčič 1959), pri nekaterih pa so se tovrstni vložki že zelo zgodaj nekoliko nanašali tudi na sodobno stanje (npr. Jovan 1903–1905).

Po drugi svetovni vojni so omenjene raziskave že hitro napredovale. Omeniti je treba metodološki napotek Franja Baša (1949: 115), ki je svetoval, »da se etnografsko gradivo zbira tako deskriptivno kakor tudi funkcionalno; da postane vsak predmet jasen v njegovi produkcijski vlogi, v nastoju ali izdelavi ter v povezavi posameznega dela s prirodnimi silami«. Baš je torej pozival k preučevanju funkcionalnih, ne več le estetskih razsežnosti materialne dediščine, pri tem pa opozarjal tudi že na proces nastanka v njegovih različnih dimenzijah. Pri Ivanu Mohoriču (1950–1951) je bilo še prisotno romantiziranje domače obrti,⁷ opozarjal je na njen izjemen »etični, socialni in gospodarski« pomen za »življenje in kulturo ljudstva« (1950–1951: 9) in je obrt označil (1950–1951: 25) za »neusahljiv vir umetniške tvornosti našega podeželja«, »dokument delovne morale ljudstva« in za »neobhodno komponento nacionalnega dohodka in narodnega blagostanja«, kar že kaže hkratno razumevanje domače obrti kot dediščine in delovne, proizvodne dejavnosti. Čeprav ju ni potiskal v prvi plan, pa je domačo in hišno obrt že spremljal z gospodarskega, s prodajnega in z založniškega vidika. Boris Orel (1950–1951: 7) je v istem obdobju ugotavljal, da si slovenska domača obrt dodatno sistematično pozornost zasluži že zato, ker se dotika raznih aktualnih vprašanj gospodarstva in življenjske ravni ljudstva ter je za njegovo reprodukcijo izjemnega pomena. V rokodelski dejavnosti so torej videli izkaz delavnosti in hkrati pomemben vir dohodka, tako da je niso prikazovali zgolj kot ostalino preteklega časa, temveč kot vpeto v sodobno družbeno in delovno življenje. Še dodatna interdisciplinarna širina pri preučevanju rokodelstva pa se je v tem obdobju izrazila v delu Vilka Novaka. Med drugim je pisal o delovnih odnosih, kot se kažejo v verovanjih, povezanih s predelavo lanu (1944), v lončarskih delavnicah in cehih (1950–1951) ipd. Bistvena prelomnica v slovenski etnologiji je bilo že kmalu zatem uvajanje »načina življenja« kot novega osrednjega problemskega polja in uvajanje genetično-strukturalne metodologije, ki je nadomeščala pred tem prevladujoče pozitivistično raziskovanje (glej npr. Slavec-Gradišnik 2000: 300). To je prineslo širši premik od historiografskih pristopov k rednejšemu in sistematičnemu preučevanju sodobnosti, s tem pa, tudi pod vplivom marksizma, pogosto mestnega in delavskega, predvsem industrijskega sloja, kar je rokodelstvo že simbolno spet nekoliko potisnilo v ozadje. Po drugi strani so aktualizacija in modernizacija

ter »dialektično razumevanje« (Slavec-Gradišnik 2000: 25) tudi v raziskave rokodelstva vnesli več zanimanja za družbene in medosebne razsežnosti dela ter morda prav s tem omogočili nekatere pomembne preboje.

Če so obrti etnologe sprva večinoma zanimale z namenom dokumentiranja izginjajočih proizvodov in tehnik, so vsaj s prispevkom, ki sta ga Janez Bogataj in Ljudmila Bras napisala za tretji zvezek *Vprašalnic ETSEO*,⁸ raziskave postale bolj vsestranske (po Slavec-Gradišnik 2000: 477). Avtorja sta rokodelstvo predstavila kot ključno neagrarno funkcijo na podeželju in jo poudarila kot pomemben dejavnik »gospodarske pomembnosti« (1977: 3). Pri tem sta se posvetila gospodarskim, družbenim in tudi prostorskim razsežnostim rokodelskega dela, v ospredje pa nista postavljala dejavnosti, temveč rokodelce same, kar nakazuje pomemben premik k razumevanju rokodelstva kot žive, aktualne, relevantne (gospodarske) dejavnosti. Napredni so že razmisleki o psiholoških dejavnikih rokodelstva, o rokodelski miselnosti, o življenjskih navadah rokodelcev, pa tudi o družbeni (in tehnični) delitvi dela. Seznam vprašanj raziskovalce vodi od rokodelstva kot tradicije, do vprašanj o surovinah, orodju, prostorih in napravah, pa tudi o družbenih razsežnostih, kot so sorodstvo, družabnost rokodelskega dela, šolanje in prodaja oz. promocija izdelkov. Bogataj je tovrstni natančni pregled in premislek gospodarskih, družbenih, verovanskih, ergoloških in drugih razsežnostih rokodelskega dela nato vključil v razne pregledne monografije (1989, 1999). Močnejšo socialno vlogo pa so odtlej imela tudi historiografska dela, ki so znala bolj poglobljeno prikazati proces politične in pravne ureditve oz. družbenega razvoja ter tudi propada določenih obrti (npr. Bras 1988).

Dodatna vrednost omenjenih prelomnih besedil za preučevanje rokodelstva in tudi njegovo razumevanje v odnosu do dela se skriva tudi v takratnih implicitnih in eksplicitnih poskusih urejanja in poenotenja osnovne terminologije. V petdesetih letih je Orel (1951: 9) še pisal o temeljni razliki med izdelovanjem dobrin za domačo rabo, kar je imenoval »hišna delavnost«, in izdelovanjem za trg oz. plačilo, kar je imenoval »hišna obrt«. Z izrazom »rokodelski« so v takratnih besedilih označevali predvsem način izdelave, medtem ko so ekonomske, kulturne in tržne aspekte zajemali v širšem kontekstu dejavnosti in obrti. Zatem je izraz »rokodelstvo« označeval hišno delavnost, ki je pogostejše pomenila dopolnilno delovno dejavnost (glej npr. Bogataj in Bras 1977), pozneje pa se je uveljavil kot označevalec različnih vrst ročnega izdelovanja in oblikovanja ter se sčasoma tudi otesel slabšalnega prizvoka (Bogataj 1992: 222–223). V tem obdobju se je torej težišče iz besede obrt ponovno vrnilo na »roko in s tem rokodelstvo« (Moličnik 1999: 57), kar lahko sicer nakazuje, da te dejavnosti še vedno ne dojemamo in preučujemo tudi kot delo.

7 Kot pomemben izraz zanimanja nekaterih etnologov iz zgodnje faze akademske etnologije lahko prepoznamo tretjo oz. četrto številko revije *Slovenski etnograf*, posvečeno »domači, hišni delavnosti« in domači obrti.

8 Te je pod vodstvom Slavka Kremenška izdajala neformalna Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov (glej npr. Muršič 2021a: 294).

Rokodelstvo kot delo jutrišnjega dne

Kljub dolgi zgodovini zanimanja za delovne aktivnosti preučevanih ljudi je kulturna antropologija delu poglobljeno, izolirano in stalno pozornost zares začela namenjati šele v drugi polovici 20. stoletja. Vplivni nemški antropolog dela Gerd Spittler (po Strümpell 2017: 5) je nedavno pisal celo o sorazmernem antropološkem zanemarjanju dela, kar je povezoval že z dejstvom, da abstraktna zamisel dela pri mnogih ljudstvih niti ni ostro ločena od drugih domen vsakdanjega življenja in da ne zajema povsod enakih aktivnosti.⁹ O antropologiji dela kot relevantni poddisciplini, ki se je teoretsko in metodološko konsolidirala do te mere, da jo lahko postavljamo ob bok že malce prej vzpostavljeni sociologiji dela, tako govorimo šele v zadnjih desetletjih 20. stoletja. Takrat so antropologi poleg raziskav kmečkega in industrijskega dela že začeli resneje preučevati tudi postindustrijsko delo ter vse njegove okoliščine in posledice.

Antropologija dela razkriva specifične človeških načinov preživljanja v neposrednem naravnem in družbenem okolju (v kapitalizmu ali onkraj), pri tem pa je pozorna tudi na pomene in vrednote, ki jih tem dejavnostim pripisujemo (glej npr. Folz in Smith 2024). Ta usmeritev k delu pristopa kot k »človeškemu dejanju«, ne pa kot zgolj delu tehničnega, ekološkega ali kakšnega drugega sistema (Spittler 2010: 37). Antropologi dela torej izhajajo iz prepričanja, da se pomen dela pogosto skriva prav v kakovosti odnosov, vpletenih v proizvodnjo, distribucijo ali razdelitev virov, ne pa zgolj v golem zagotavljanju preživetja (po Wallman 1979: 2).

Tovrstne sodobne raziskave se že manj usmerjajo v delo, ki se ne vključuje na kapitalistični trg. Zdi se, da bo z omenjeno antropologizacijo evropskih etnoloških usmeritev rokodelstvo kot obrobna, celo izumirajoča delovna praksa, ki ne predstavlja več znatnega deleža ekonomije večjih družb, spet ostalo odrinjeno na rob. O določeni pomenski razdalji med podvejo kulturne antropologije, ki preučuje delo, in etnografskimi raziskavami rokodelstva na tem območju morda priča že dejstvo, da praktično ne obstaja koncept oz. usmeritev »etnologija dela«. Slednja se ni razvila kot disciplina in se kljub sorazmerno pogostemu zanimanju za delo in predvsem delavstvo v državah z etnološko tradicijo ni konsolidirala (pri nas npr. Kremenšek 1970; 1976; 1979).

Za rokodelstvo že v prvem poglavju ugotavljam, da že samo po sebi v večini primerov predstavlja delo, pogosto tudi mezno delo. Če želimo rokodelstvo tesneje vpeti v konceptualni okvir sodobne antropologije dela, pa moramo morda najti še nekatere njegove povezave s postindustrijskim delom, ki ga sodobna humanistika pogosta slika

kot kvalitativno skrajno drugačnega. Nekateri avtorji so za postindustrijsko delo, čigar proizvodi so pogosto precej abstraktni in neoprijemljivi, uvajali koncept »nematerialnega dela«¹⁰ (glej Lazzarato 1996). Tovrstno delo naj bi ustvarjalo predvsem »nematerialne proizvode, kot so znanje, informacije, komunikacije, odnos ali čustveni odziv« oz. ne (zgolj) predmetov, ampak »subjektivitete« (Hardt in Negri 2000: 32). V tem smislu se pri postindustrijskem delu že navzven kaže tudi neke vrste »homogenizacija«, torej poenotenje, predvsem »komputerizacija« in »informatizacija« delovnih dejavnosti zelo različnih služb, kar je lahko radikalen odmik od preteklih stoletij, ko so si bile delovne aktivnosti med seboj že na prvi pogled zelo različne (glej Hardt in Negri 2000: 292). S tega zornega kota lahko sodobne delovne prakse že v temelju delujejo tudi kot pravo nasprotje rokodelstvu, ki izstopa prav v svoji »materialnosti«, torej v specifičnih (naravnih) surovinah, ki jih uporablja pri delu, v specifičnem odnosu z orodji in s tem v specifičnem procesu ročne izdelave. Kljub temu pa želim nakazati, da ločnica med rokodelstvom in postindustrijskim delom morda le ni tako ostra, kot se zdi na prvi pogled, in bi lahko tudi elemente rokodelstva ali obrti razumeli kot nematerialno delo.

Pri tem nam lahko pomaga feministična antropološka misel, ki že dalj časa opozarja na pomen medosebnih, afektivnih in skrbstvenih razsežnosti vsakega dela. Avtorice so bile ob konceptu »nematerialnega« kritične že do samega poudarjanja na videz objektivne binarnosti načinov dela, saj ta v misli hitro priključuje distinkcijo med miselnim in manualnim pa tudi hierarhično vrednotenje dela in delavcev. Etnografske raziskave kažejo, da sta materialni in nematerialni delovnih aktivnosti podobno kot plačano in neplačano delo pogosto neločljivo prepletena in da delavci ločnice pri delu niti ne zaznavajo¹¹ (glej npr. Wilson 2012: 7–8; Yanagisako 2012: 20–21). Krhek argument se poleg tega zdi že »homogenizacija« dela, saj že pri najrazličnejših rokodelskih praksah kljub določenim bistvenim razlikam obstajajo tudi mnoge skupne točke, zelo podobni gibi in deli delovnih procesov, pa najsi gre za udarjanje, rezbarjenje, ukrivljanje ali pa sekanje. Rokodelstvo bi lahko morda celo obravnavali kot »zgolj« še eno vrsto »preoblikovanja« oz. »transformacije« vrednosti (glej Sanchez 2022: 365), saj gre tako pri rokodelstvu kot pri informacijskem delu še vedno predvsem za preoblikovanje materialov in elementov oz. za manipuliranje informacij in simbolov. Po nekaterih teorijah (glej

10 »Nematerialno delo« lahko povežemo še s koncepti kognitivnega, digitalnega, informacijskega, kibernetkega in afektivnega dela.

11 Interpretacije, ki so pri razlagi človeške kulture izhajale iz dvojnosti med telesom in umom (med materialnim in nematerialnim), je kot škodljive med drugim razgalila teorija utelešenja, ki opozarja na načine, na katere vse izkušnje doživimo in materializiramo skozi telo (glej npr. Mascia-Lees 2011). Kot tipičen primer utelešene prakse lahko prepoznamo skrbstveno delo, torej tisto, ki zagotavlja storitve bolj ali manj neposredne oskrbe drugih ljudi (glej npr. Hrzenjak 2018).

9 Kar bi lahko sicer interpretirali tudi obratno – kot dodatni motiv za preučevanje medkulturnih razlik.

Plant 1997) je binarna koda računalniškega programiranja pravzaprav izpeljana iz pletenja oz. dinamike med levo in desno petljo. Poleg tega pletenje vsebuje tudi komponento mreženja in je celo »multimedijsko« (Plant 1997: 4), vsaj v preteklosti je namreč vključevalo petje, pripovedovanje zgodb, ples, igranje, pri tem pa so teksture pletenine delovale kot »sredstvo komuniciranja in informacijska shramba, dolgo preden je bilo karkoli zapisano«.

Ključna za posodobljeno dožemanje rokodelstva je torej predvsem preusmeritev pozornosti od končnega proizvoda k samemu procesu izdelave. Ta delavcu ob uspešnih ali neuspešnih potezah neizogibno ves čas zagotavlja elemente novega znanja in ga navdaja s čustvi, hkrati pa v sebi ves čas nosi tudi omenjeni medosebni element. Pri antropologiji dela moramo biti pozorni prav na afektivnost delovnih dejavnosti, torej na tisto nematerialno razsežnost, ki narekuje preoblikovanje čustvenih stanj drugih ljudi, temelji na medosebnih stikih, pri tem pa lahko ustvarja družbena omrežja, skupnosti in biomoč (glej npr. Hardt 1999: 95–96). V tem smislu ima tudi rokodelstvo jasen nematerialni vidik, saj podobno kot dela v storitvenem sektorju neizogibno deluje kot komunikacija med izdelovalcem in njegovo okolico oz. z delom (pre)oblikuje družbene in delovne odnose. Tradicionalno je bilo rokodelstvo tesno povezano s praksami obdarovanja in skrbi za druge, torej je izhajalo iz skupnostnih razmerij (Bratich 2010: 306). Tako lahko rokodelske in obrtniške izdelke že razumemo tudi kot opredmetenje družbenih simbolov in kot materializacijo ideologij, kot stalno neverbalno komunikacijo, ki hkrati zajema in reproducira družbene pomena. V predmet je vedno vpisano le sporočilo določene skupine ali posameznika, nikoli pa miselnost celotne kulture. Predmet lahko odraža odnos med proizvajalcem in uporabnikom, hkrati pa tudi samo dinamiko delitve dela ter širših delovnih in družbenih odnosov (glej Costin 1998: 3).

Od tu bi lahko stopili še korak dlje in v rokodelstvu iskali celo možnosti sodobnega ali pa prihodnjega preoblikovanja dela. Ko delo dojemamo kot nekaj afektivnega in smo pozorni na številne njegove posredne proizvode, to že ponuja morebitno alternativo kapitalističnim mehanizmom vrednotenja (Hardt 1999: 89). Rokodelstvo je sicer v osnovi že predkapitalistični način proizvodnje – na podlagi katerega se je kapitalizem tudi razvil – a se lahko kaže tudi kot upor proti škodljivim kapitalističnim družbenim razmerjem ali pa proti njegovim ekološkim posledicam (glej npr. Sennett 2008; Luckman 2015). Ker rokodelstvo deluje kot reprodukcija kulture, dediščine, znanja in veščin, s tem že spodbuja nove mehanizme ustvarjanja vrednosti (Vincent in Brandellero 2023: 7). Rokodelstvo so v svojo vizijo prihodnosti vključili nekateri teoretiki odrasti.¹² Ti

ga razumejo kot okolju prijaznejši način proizvodnje, ki lahko hkrati deluje tudi v smeri družbene integracije (Nierling 2012; Foster 2017). Kot pomemben kriterij drugačnih delovnih ureditev tu deluje že čas, ki je vložen v rokodelske dejavnosti in ga moramo upoštevati kot del vrednosti izdelka, kar spet odpira samo vprašanje ustvarjanja vrednosti. Z industrializacijo in uporabo ure (naprave) je namreč Evropo zajela tudi specifična »časovna disciplina« in kapitalizmu tlakovala podlago za nadaljnji razvoj, a je v očitnem nasprotju z nekaterimi naravnimi ritmi, po katerih so v preteklosti delali kmetje, umetniki ali pa študenti (Thompson 1967). Nekateri rokodelci pri izdelavi izdelkov sledijo »naravnim ritmom« in se torej z nizkotehnološkimi rešitvami načrtno držijo počasnejšega tempa (glej npr. Paredes 2017) ali pa načrtno poudarjajo kakovost in izvirnost rokodelskih izdelkov,¹³ kar pred obdelavo tudi skrbno zbirajo in preučujejo (npr. Gibson 2015). To je lahko njihova tržna niša ali pa zgolj pomeni, da jim glavni vir prihodka prinašajo druge dejavnosti in da z rokodelskimi niso odvisni od tržnih zakonitosti. Tudi pri slednjih pa procesa usposabljanja in uvajanja v rokodelstvo krepita čut za skupnost, kar se kaže v visoki stopnji sodelovalnosti, v njihovem poudarjanju pomena skupnega učenja, menjave orodij ali pa priporočanja strank drug drugemu (glej Vincent in Brandellero 2023: 5).

Preučevanje rokodelstva lahko odpre vprašanje možnosti skupnostnega aktivnega reševanja »socialnih in okoljevarstvenih izzivov« pa tudi spopadanja s psihosocialnimi težavami sodobnega posameznika (Fakin Bajec 2023). Pri tem lahko vlogo še vedno igra lokalna tradicija in s tem nova regionalna, turistična zaznamovanost specifičnih obrti (glej npr. Littlefield 1978), a se v ospredje etnološkega zanimanja prebijajo tudi sodobne mestne delavnice (Korun Hočevár 2014), s tem pa pravzaprav novi horizonti preseganja dihotomije med mestom in podeželjem. K popularizaciji in »urbanizaciji« sodobnih »krafsterskih« praks¹⁴ v zadnjem obdobju pripomorejo že tudi televizijske oddaje, dokumentarni filmi, spletne prodajne platforme in aktivistični projekti (glej Bratich 2010: 304). Sodobno etnološko zanimanje za rokodelstvo mora biti tako pozorno tudi na specifično predstavljanje in ohranjanje rokodelske dediščine, po eni strani vezano na specifične javne dogodke, npr. sejme, po drugi pa vse bolj tudi na splet in družbena omrežja (glej Bajič 2015). Tu gre lahko spet za iskanje obvodov kapitalističnega načina proizvodnje in potrošnje, a po drugi s selitvijo nekaterih rokodelskih dejavnosti v mesta, z njihovim preimenovanjem v skladu

12 Kritiki kapitalističnega imperativa produktivnosti in gospodarske rasti pa tudi rabe bruto domačega proizvoda kot glavnega merila družbenega razvoja.

13 S tem tudi nasprotujejo poznokapitalističnemu »razveščinjenju« delavstva, o katerem je pisal ekonomist Braverman (1974), kar bi bilo treba preučevati v širšem zanimanju za »veščine« (Ingold 2000; 2001).

14 Tovrstno sodobno preimenovanje dejavnosti s tujko lahko vsaj delno razumemo kot poskus njene modernizacije in približevanja dane prakse mlajšim generacijam.

z globalizirano kulturo mlajših generacij in njihovo novo umestitvijo v sistem tržne menjave ter tekmovalnosti spet tudi za afirmacijo kapitalizma. Rokodelske mestne delavnice pogosto zasedajo višji sloji, ki si tovrstno dejavnost lahko privoščijo, prav tako pa so premožnejšim zdaj pogosto namenjeni njihovi izdelki. Pri tem je z antropološkega vidika lahko zanimivo vprašanje potencialne umeščenosti tovrstnega »dela« v širši kontekst skupnostnega delovanja in druženja, v bistvu pa so se kot plodne izkazale antropološke metode preučevanja rokodelcev v podjetništvu (npr. Kozorog 2018), kar lahko spet potrdi tezo o vpetosti tovrstne dejavnosti v kapitalistični način proizvodnje, tudi v primeru sodobne, neoliberalne »espeizacije«.

V iskanju alternativnih načinov dela in zavračanju kapitalistične pridobitniške miselnosti je morda rokodelstvo pri nekaterih blizu umetniškemu delu, ki se prav tako nenehno smuka po robu definicij dela. A če sta denimo likovna umetnost in oblikovanje doživela intelektualizacijo in imata določen družbeni ugled, je z rokodelstvom drugače, saj je bilo prav z ločitvijo od umetnostnega dodatno marginalizirano (glej Risatti 2007). To bolj velja za t. i. domačo obrt, morda v zadnjem obdobju manj za umetnostno. »Inferiorni« status obrti in rokodelstva v primerjavi z umetnostjo temelji že na ločnici med materialnim (obrtim) in transcendentnim (sodobna umetnost), pri čemer pa je jasno, da se slednje brez opredmetenih večšin niti ne more izraziti (glej Adamson 2007: 5). Hkrati je lahko ta »inferiornost« v vsakem obdobju tudi znanilec spreminjajočega se družbenega vrednotenja različnih oblik dela. V nasprotju z rokodelskim izdelkom, ki prav tako lahko nosi umetniški pečat, je umetnina načeloma »popolnoma neuporabna« (Greiner in Pröpper 2016: 218), kar ji daje povsem specifično vrednost, a je treba poudariti, da je tudi ta ločnica v antropološki prizmi pogosto močno zamegljena. Tudi tovrstne »stvari« namreč nosijo svojo tvornost (Gell 1998), individualnost in identiteto oz. prej orisano moč na polju družbenih odnosov (glej tudi Greiner in Pröpper 2016). Nedavne raziskave materialne kulture so pri »ustvarjanju družbenih odnosov in celo pri preoblikovanju družbene ureditve« bolj poudarile prav aktivno vlogo predmetov samih (po Costin 1998: 5). Konceptualna osvežitev etnoloških raziskav rokodelstva so lahko že nekateri poudarki »ontološkega obrata« (glej Henare, Holbraad in Wastell 2007), kar bi pomenilo, da pri rokodelskih izdelkih hkrati prepoznavamo materialnost in tvornost oz. da pri njih presegamo dihotomijo med stvarmi in koncepti, med vsakdanjo rabo in družbeno vlogo.

Točka, na kateri lahko v to pripoved spet odločneje vstopi antropologija dela, pa je morda metodologija. Antropologi dela k svojim raziskovalnim vprašanjem pogosto pristopajo s samim delom oz. z zaposlitvijo, opazovanje z udeležbo pa pri njih privzame obliko opazovanja z zaposlitvijo. Čeprav so najbolj znani primeri antropoloških in socioloških zaposlitev v tovarni (Burawoy 1979; Roy 1959, pri nas Vodopi-

vec 2007), so se antropologi v zadnjem obdobju preizkusili tudi v več postindustrijskih službah, od strežbe (Allison 1994) do finančništva (Ho 2008). Podobne metode so že dalj časa prisotne tudi pri etnološkem preučevanju rokodelstva (Prentice 2008), kar je v primerjavi s historično metodo pogosto ponudilo tudi boljši vpogled v delovne odnose v delavnicah, v odnose med mojstri in vajenci ipd. (glej Greiner in Pröpper 2016). Če bomo želeli zares dojeti ontološko resničnost rokodelskega dela in njegovo mesto v določeni »opravilni krajini«, ¹⁵ nam bo gotovo koristila soudeležba v samem delovnem procesu. Še zlasti, če ga bomo dojemali ne le kot prostor drugačnih pogledov na svet (delovnih opravil), temveč kot povsem drug svet – prostor drugih misli, vrednot ter drugih odnosov z družbo in naravo.

Sklep

Sodobna kulturna antropologija združuje pisano paletu nastavkov potencialnega raziskovanja rokodelstva, a so tovrstne raziskave kljub temu sorazmerno redke in jih je konceptualno težko povezati v jasno linijo. Ni niti resnega konceptualnega pregleda antropološkega zanimanja za obrt, rokodelstvo in na splošno za ročno izdelavo stvari (po Greiner in Pröpper 2016: 210). Podobno bi lahko ugotavljali tudi o konceptualnih ali pa vsaj poglobljenih preglednih analizah same antropologije dela, prav v vrzelih med klasičnimi etnološkimi oz. antropološkimi raziskavami rokodelstva in moderno antropologijo dela pa bi lahko iskali odgovore na nekatere ključne dileme v razvoju naše vede in s tem morda tudi že naše družbe.

Predvsem lahko na primeru rokodelstva in njegovih raziskav opazujemo spremembe v družbenem dojemanju, vrednotenju in kategoriziranju dela. Čeprav lahko rokodelstvo vedno razumemo kot neko vrsto delovanja in delavnosti, so ga predvsem s širitvijo kapitalističnega proizvodnega načina in s tem meznega dela pomensko večinoma nekoliko ločevali od preživetvenih dejavnosti. Rokodelske dejavnosti so le v določenih obdobjih davčno obravnavali kot delovne in so za njihovo opravljanje le v določenih obdobjih pričakovali določena dokazila o veččinah. Etnologija – tudi slovenska – se je za rokodelstvo zanimala že v svojih akademskih začetkih, a ga vsaj sprva niso obravnavali kot delo v vsej njegovi pomenski širini – politični, družbeni, afektivni in kognitivni, kar vse zanima sodobno antropologijo dela. Kljub temu lahko tudi na samem začetku slovenske etnologije najdemo nekatere primere zanimanja vsaj za politično in družbeno zgodovino rokodelske dejavnosti na določenem območju, kar je z razvojem vodi-

¹⁵ V smislu skupne zbirke opravil, ki v medsebojni povezavi ustvarjajo družbeni vzorec aktivnosti, torej manjših delov širšega družbeno-ekonomskega sistema. Opravila so v teh okoliščinah specifična, družbeno vpeta oblika delovnih aktivnosti, ki ne obstajajo v izolaciji, temveč so le prepletene v krajino in vzorec vseh družbenih aktivnosti (glej Ingold 1993).

lo tudi do kompleksnejših, poglobljenih obravnav rokodelstva kot žive in aktualne družbene dejavnosti.

Naloga etnologije rokodelstva ob tem že nekaj časa ni več le ohranjanje, temveč tudi »nadgrajevanje« in »vključevanje v turizem oz. gospodarstvo nasploh« (Habinc 2022: 5). Prihodnost etnologije rokodelstva in zgodovine slovenske ljudske kulture sta ob tem odvisni prav od tega, ali jo bomo znali upoštevati kot del sodobnih delovnih in življenjskih praks. Pomembna je preusmeritev pozornosti od končnega izdelka v sam delovni proces, ob tem pa tudi v preseganje konceptualnih ločnic med materialnim in nematerialnim delom ter v prepoznavanje nematerialnih razsežnosti rokodelskega dela oz. predvsem tesnega prepleta materialnega in nematerialnega pri vsakem delu. Vse to je lahko podlaga za obravnavo rokodelstva z vidika antropologije dela, s tem pa tudi za večjo občutljivost za njegove politične okoliščine in implikacije oz. za družbeni in politični odnos do rokodelstva in njegove dediščine. Čeprav se bo v prihodnje antropološko zanimanje za rokodelstvo morda ponovno vrnilo k materialni kulturi in k »stvarem«, se pogled pri tem ne bo ustavil le pri stvarih samih, temveč bo segel »skoznje« in se s tem pripel na ontološke in fenomenološke usmeritve v srcu sodobne kulturne antropologije.

Literatura in viri

- ADAMSON, Glenn: *Thinking Through Craft*. London: Berg Publishers, 2007.
- ALLISON, Anne: *Nightwork: Sexuality, Pleasure, and Corporate Masculinity in a Tokyo Hostess Club*. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- BAJIČ, Blaž: Ustvarjanje prostorov ustvarjalnosti: Sodobni rokodelski sejmi v Ljubljani kot produkcija lokalnosti. *Traditiones* 44/3, 2015, 149–170.
- BAŠ, Franjo: Delo Zgodovinskega društva v Mariboru. *Slovenski etnograf* 2, 1949, 114–115.
- BAŠ, Franjo: Cehovsko tkalstvo v Dravski dolini (Vuzenica). *Slovenski etnograf* 3/4, 1950–1951, 159–179.
- BOGATAJ, Janez: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.
- BOGATAJ, Janez: *Sto srečanj z dediščino*. Ljubljana: Prešernova družba, 1992.
- BOGATAJ, Janez: *Mojstrovine Slovenije: Srečanja s sodobnimi rokodelci*. Ljubljana: Rokus, 1999.
- BOGATAJ, Janez: Trideset let – razcvet ali usihanje? V: Veronika Zavratnik in Mateja Habinc (ur.), *Rokodelstvo na Slovenskem: Sodobni izzivi in perspektive*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2022, 15–24.
- BOGATAJ, Janez in Ljudmila Bras: Rokodelstvo in obrt. V: Slavko Kremenšek, Vilko Novak in Valens Vodusek (ur.), *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Vprašalnica III*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1977, 1–35.
- BRAS, Ljudmila: Rokodelstvo in obrt: Sprehod skozi čas. *Slovenski etnograf* 33/34, 1988, 207–246.
- BRATICH, John: The Digital Touch: Craft-work as Immaterial Labour and Ontological Accumulation. *ephemera* 10/3–4, 2010, 303–318.
- BRAVERMAN, Harry: *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York: Monthly Review Press, 1974.
- BURAWOY, Michael: *Manufacturing Consent: Changes in the Labour Process under Monopoly Capitalism*. Chicago in London: The University of Chicago Press, 1979.
- COSTIN, Cathy: Introduction: Craft and Social Identity. *Archaeological Papers of the American Anthropological Association* 8/1, 1998, 3–16.
- DONKIN, Richard: *The History of Work*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.
- FAKIN BAJEC, Jasna: Stara rokodelska in tehnična znanja iz Vipavske doline med pozabo in vnovično uporabo. *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici* 20, 2023, 59–69.
- FOSTER, Katie: Work Ethic and Degrowth in a Changing Atlantic Canada. *Journal of Political Ecology* 24/1, 2017, 633–643.
- FOLZ, Jasmine in Rachel Smith: Work/Labour. V: Riddhi Bhandari (ur.), *The Open Encyclopedia of Anthropology*, 2024; <http://doi.org/10.29164/24worklabour>, 30. 9. 2024.
- GELL, Alfred: *Art and Agency: An Anthropological Theory*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- GIBSON, Chris: Material Inheritances: How Place, Materiality, and Labor Process Underpin the Path-dependent Evolution of Contemporary Craft Production. *Economic Geography* 92, 2015, 61–86.
- GRADIŠNIK, Marina: Gospodarska slika Ribnice od druge polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne. *Kronika* 66/3, 2018, 639–656.
- GREINER, Clemens in Michael Pröpper: Hands, Skills, Materiality. Towards an Anthropology of Crafts. V: Astrid Wonneberger, Mijal Gandelsman-Trier in Hauke Dorsch (ur.), *Migration – Networks – Skills: Anthropological Perspectives on Mobility and Transformation*. Bielefeld: transcript, 2016, 209–230.
- HABINC, Mateja: Rokodelstvo na Slovenskem v času četrte industrijske revolucije. V: Veronika Zavratnik in Mateja Habinc (ur.), *Rokodelstvo na Slovenskem – sodobni izzivi in perspektive*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2022, 5–8.
- HARDT, Michael: Affective Labor. *Boundary* 26/2, 1999, 89–100.
- HARDT, Michael in Antonio Negri: *Empire*. London in Cambridge (MA): Harvard University Press, 2000.
- HENARE, Amiria, Martin Holbraad in Sari Wastell (ur.): *Thinking Through Things: Theorising Artefacts Ethnographically*. London in New York: Routledge, 2007.
- HO, Karen: *Liquidated: An Ethnography of Wall Street*. Durham in London: Duke University Press, 2009.
- HRŽENJAK, Majda: Razsežnosti skrbstvenega dela. Ljubljana: Sophia, 2018.

INGOLD, Tim: The Temporality of the Landscape. *World Archaeology* 25/2, 1993, 152–174.

INGOLD, Tim: *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill* Psychology Press. London in New York: Routledge, 2000.

INGOLD, Tim: Beyond Art and Technology: The Anthropology of Skill. V: M. B. Schiffer (ur.), *Anthropological Perspectives on Technology*. Albuquerque: University of New Mexico Press, 2001.

ILO (International Labour Office): *Non-standard Employment Around the World: Understanding Challenges, Shaping Prospects*. Ženeva: ILO, 2016.

JOVAN, Janko: *Domači obrti na Kranjskem*. Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1903–1905.

KOCKA, Jürgen (ur.): *Work in a Modern Society: The German Historical Experience in Comparative Perspective*. New York in Oxford: Berghahn Books, 2010.

KOCKA, Jürgen: *Capitalism: A Short History*. Princeton in Oxford: Princeton University Press, 2016.

KOMLOSY, Andrea: *Delo: Globalnohistorična perspektiva od 13. do 21. stoletja*. Ljubljana: Založba / *cf, 2021.

KORUN HOČEVAR, Maja (ur.): *Delavnica, polna nereda: Sodobni rokodelci in oblikovalci v Sloveniji*. Ljubljana: Zavod lab laar, 2014.

KOZOROG, Miha: The Ecosystem Ideal and Local Neoliberalism of the Young Entrepreneur: The Millennials' Entrepreneurial Environment in Slovenia. *Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* 48/41, 2018, 259–280.

KREMENŠEK, Slavko: *Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1970.

KREMENŠEK, Slavko: Izvir in okolje delavk ljubljanske tobačne tovarne do prve svetovne vojne. *Slovenski etnograf* 29, 1976, 91–100.

KREMENŠEK, Slavko: Družbeni temelji razvoja slovenske etnološke misli. V: Slavko Kremenšek in Angelos Baš, *Pogledi na etnologijo*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1978, 9–65.

KREMENŠEK, Slavko: *Suburban Villagers: A Case Study of the Village of Moste near Ljubljana (Slovenia, Yugoslavia: The Transformation of a Rural Society, 1780–1931*. Amherst: University of Massachusetts, 1979.

KRESAL, France: *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.

LAZZARATO, Maurizio: Immaterial Labor. V: Paolo Virno in Michael Hardt (ur.), *Radical Thought in Italy*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996, 133–147.

LITTLEFIELD, Alice: Exploitation and the Expansion of Capitalism: The Case of the Hammock Industry of Yucatan. *American Ethnologist* 5/3, 1978, 495–508.

LUCKMAN, Susan: *Craft and the Creative Economy*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.

MASCIA-LEES, Frances E. (ur.): *A Companion to the Anthropology of the Body and Embodiment*. Malden (MA): Wiley-Blackwell, 2011.

MARX, Karl: *Capital: A critique of Political Economy*. London: Penguin, 1976 [1867].

MARX, Karl in Friedrich Engels: *The Communist Manifesto*. London: Penguin Books, 1967 [1988].

MOHORIČ, Ivan: Problematika domače obrti v zadnjem stoletju. *Slovenski etnograf* 3/4, 1950–1951, 9–27.

MOHORIČ, Ivan: Zgodovina plavža v Železnikih. *Kronika* 2/2, 1954, 95–100.

MOHORIČ, Ivan: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.

MOLIČNIK, Vesna: Monografija in spremljajoča razstava Janeza Bogataja (1999), Mojstrovine Slovenije: Srečanja s sodobnimi rokodelci. *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 39/1, 1999, 57.

MURŠIČ, Rajko: O razmerju med etnologijo in kulturno antropologijo ter predvsem o teoriji v etnologiji. *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 34/1–2, 1994, 10–16.

MURŠIČ, Rajko: Dr. Slavko (Vekoslav) Kremenšek. *Etnolog. Nova vrsta* 31/2, 2021a, 289–296.

MURŠIČ, Rajko: Slovenska etnologija in njena razpotja: Od kritike ljudske kulture do njenih uporabnih snovanj. V: Katja Mahnič in Barbara Pihler Ciglič (ur.), *O poslanstvu humanistike in družboslovja: Ob stoletnici Filozofske Fakultete Univerze v Ljubljani*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, 2021b, 89–114.

NAYLOR, Gillian: *The Arts and Crafts Movement: A study of its Sources, Ideals and Influence on Design Theory*. London: Studio Vista, 1971.

NIERLING, Linda: »This is a Bit of the Good Life«: Recognition of Unpaid Work from the Perspective of Degrowth. *Ecological Economics* 84, 2012, 240–246.

NOVAK, Vilko: Pridelovanje lanu v Slovenski Krajini. *Etnolog. Glasilo Etnografskega muzeja v Ljubljani* 17, 1944, 61–62.

NOVAK, Vilko: Lončarstvo v Prekmurju. *Slovenski etnograf* 3/4, 1950–1951, 111–130.

OREL, Boris: Domača delavnost in obrt v etnografiji. *Slovenski etnograf* 3/4, 1950–1951, 7–8.

PAREDES, Alyssa: The Problem of Mechanization: Craft, Machines, and 'Centering' in a Japanese Mingei Pottery Village. *Journal of Material Culture* 23/2, 2017, 133–150.

PLANT, Sadie: *Zeros + Ones*. New York: Doubleday, 1997.

POLJAK ISTENIČ, Saša: *Tradicija v sodobnosti: Janče – zeleni prag Ljubljane*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2013.

PRENTICE, Rebecca: Knowledge, Skill, and the Inculcation of the Anthropologist: Reflections on Learning to Sew in the Field. *Anthropology of Work Review* 29/3, 2008, 54–61.

RISATTI, Howard: *A Theory of Craft: Function and Aesthetic Expression*. Chapel Hill: University of Carolina Press, 2007.

ROY, Donald F.: Banana Time: Job Satisfaction and Informal Interaction. *Human Organization* 18/4, 1959, 158–168.

SANCHEZ, Andrew: Technologies of transformation. V: Sharyn Kasmir in Leslie Gill (ur.), *The Routledge Handbook of the Anthropology of Labor*. London in New York: Routledge, 2022, 361–371.

SENNETT, Richard: *The Craftsman*. New Haven: Yale University Press, 2008.

SLAVEC-GRADIŠNIK, Ingrid: *Etnologija na Slovenskem: Med čermi narodopisja in antropologije*. Ljubljana: Založba ZRC, 2000.

SLAVEC-GRADIŠNIK, Ingrid: Etnologija v Sloveniji in Srbiji. Dve tradiciji »jugoslovanske« etnologije? *Traditiones* 39, 2010, 17–35.

SPITTLER, Gerd: Beginnings of the Anthropology of Work: Nineteenth-Century Social Scientists and their Influence on Ethnography. V: Jürgen Kocka (ur.), *Work in a Modern Society: The German Historical Experience in Comparative Perspective*. New York: Berghahn Books, 2010, 37–53.

SPITTLER, Gerd: Work. V: Hilary Callan (ur.), *The International Encyclopedia of Anthropology*. Hoboken (NJ): Wiley-Blackwell, 2018.

STANONIK, Franc: Zakonske podlage za sistemsko ureditev področja rokodelstva. V: Veronika Zavratnik in Mateja Habinc (ur.), *Rokodelstvo na Slovenskem: Sodobni izzivi in perspektive*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2022, 39–47.

STRÜMPPELL, Christian: The Anthropology of Work and Labour: Editorial Note. *Ethnoscripts* 19/2, 2017, 5–14.

ŠMITEK, Zmago: Delovne skupnosti. V: Slavko Kremenšek, Vilko Novak in Vilko Vodusek (ur.): *Vprašalnice VIII: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1977, 1–24.

ŠMITEK, Zmago: Kam z antropologijo? *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 31/1–2, 1991, 16–18.

ŠMITEK, Zmago in Božidar Jezernik: Antropološka tradicija na Slovenskem. *Etnolog* 53/2, 1992, 259–266.

THOMPSON, Edward P.: Time, Work-Discipline and Industrial Capitalism. *Past & Present* 38/1, 1967, 56–97.

TRBANC, Martina: Zaposlenost in marginalnost. *Družboslovne razprave* 8/12, 1991, 35–51.

TROŠT, Janko: Ribniška suha roba v lesni domači obrti. *Slovenski etnograf* 3/4, 1950–1951, 28–67.

URCIUOLI, Bonnie: Skills and Selves in the New Workplace. *American Ethnologist* 35/2, 2008, 211–228.

VALENČIČ, Vlado: O slamnikarski domači obrti. V: *Kamniški zbornik*. Kamnik: Občina Kamnik, 1959, 165–193.

VINCENT, Olga in Amanda Brandellero: Transforming Work: A Critical Literature Review on Degrowth, Post-Growth, Post-capitalism and Craft Labor. *Journal of Cleaner Production* 430, 2023, 1–9.

VODOPIVEC, Nina: *Labirinti postsocializma: Socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev*. Ljubljana: ISH, 2007.

VREČER, Natalija: Etnologija ali/in kulturna antropologija: To je zdaj vprašanje. *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 31/1–2, 1991, 20–23.

WALLMAN, Sandra: Introduction. V: Sandra Wallman (ur.), *Social Anthropology of Work*. London: Academic Press, 1979, 1–24.

WILSON, Ara: Anthropology and the Radical Philosophy of Antonio Negri and Michael Hardt. *Focaal* 64, 2012, 3–15.

YANAGISAKO, Sylvia: Immaterial and Industrial Labor: On False Binaries in Hardt and Negri's trilogy. *Focaal* 64, 2012, 16–23.

ZORR – Zakon o ohranjanju rokodelstva. *Uradni list RS* 78, 19. julij 2023.

Handicraft as Work: Studying Handicraft through the Lens of the Anthropology of Work

The article explores ethnological and anthropological research on handicrafts through the lens of the anthropology of work, a subdiscipline of cultural anthropology concerned with the cultural and social dimensions of work and labour. Drawing on broad anthropological definitions of work, the author first argues that handicrafts represent a typical form of energy expenditure aimed at satisfying material needs. However, they have remained on the margins of mainstream labour activities ever since the early stages of capitalism. This marginalization is partly due to specific taxation and regulatory regimes, but more significantly, because handicraft has typically functioned as an ancillary activity that only modestly supplements a person's primary source of income.

Slovenian ethnologists began focusing on handicrafts in the early 20th century, but in line with prevailing trends in ethnology at the time, this interest was initially framed largely in terms of material culture and cultural heritage. The notable exceptions were scholars engaged in social history, although even they only paid limited attention to the political, relational, cognitive, and affective dimensions of craftsmanship; that is, some of the dimensions central to the anthropology of work. Paradigmatic shifts in Slovenian ethnology during the 1960s and 1970s expanded the scope of handicraft research but also marginalized it. Meanwhile, the anthropology of work was only beginning to be established and formalized on a global scale.

To study handicrafts through the lens of contemporary anthropology of work, we must consider their role in a post-industrial society, increasingly shaped by what some scholars term "immaterial" labour, often characterized as qualitatively distinct from traditional manual or physical labour. A closer examination, however, reveals numerous immaterial aspects of craft work – communication, social interaction, cooperation, relationship-building, and more – which challenge the dichotomy between material and immaterial labour. In this context, handicraft, with its unique rhythms and time regimes, can serve as a counterpoint to capitalist mass production and may offer inspiration for anti-systemic or ecological movements. Conversely, contemporary (and urban) handicraft workshops can also be seen as reinforcing capitalist class structures. Anthropology's task in these circumstances may be to examine the ways in which this kind of 'work' is embedded in broader frameworks of community action and sociality.

KULTURNI POMENI ROKODELSTVA

Strokovni članek | 1.04

Datum prejema: 4. 8. 2025

Uvod

Rokodelstvo je širok pojem, ki presega razumevanje zgolj s stališča dediščine, vanj se vključujejo različne znanstvene discipline, področja in stroke z interdisciplinarnimi metodami, raziskavami in uporabo. Razmisleki o ohranjanju in uporabi rokodelskih tehnik, dokumentiranju rokodelskih znanj in veščin ter njunem prenosu so aktualne zahteve kulture, družbe, okoljevarstva in gospodarstva. Ker poleg dediščine na široko polje rokodelstva vstopajo tudi dizajn, oblikovanje, umetnost, turizem, socialne in aktivistične prakse ter zdravstvo, so zanj značilni živahno mednarodno znanstveno, oblikovalsko, družbeno in umetniško povezovanje ter sporočilnost.

Tradicionalno rokodelstvo se uspešno povezuje s sodobnimi zahtevami, kar pomeni, da ni izključujoče, zaprto in konservativno. Prav na tem polju in z različnimi dejavnostmi in interpretacijami se namreč emancipira, osvobaja omejitev in z različnimi nosilci pridobiva nove pravice in veljavo ter s tem izziva tradicijo samo.

Rokodelstvo in umetniške prakse

Rokodelske tehnike so stalnica umetniškega izražanja, bodisi kot glavni izrazni medij in slog ali kot del umetniškega raziskovanja. Obsežno gibanje Art&Craft se je v drugi polovici 19. stoletja v Angliji razvilo kot protiutež industrijski proizvodnji, v našem prostoru pa so rokodelske vsebine poseben pomen dobile v umetnostnem gibanju, povezanem z narodnim prebujanjem, ko so umetniki v svoja dela vključevali rokodelska znanja in ljudske motive. Ljubljanska umetno-obrtna strokovna šola je temu sledila s pogostim črpanjem tudi iz ljudske umetnosti in obrti, arhitekt Jože Plečnik pa je kot diplomant dunajske obrtno-umetnostne šole vedno poudarjal pomen rokodelske odličnosti in sodelovanja z mojstri. Tudi ena najvplivnejših umetniških in oblikovalskih šol z začetka 20. stoletja – Bauhaus je bila tesno povezana z rokodelstvom in je pri vsakdanjem uporabnem oblikovanju tradicionalne rokodelske tehnike združevala z modernističnimi idejami.

O sodobnih vrednotah poznavanja in vključevanja rokodelskih tehnik v polje umetnosti veliko povedo novejša izdaja Beneškega bienala sodobne umetnosti. Nosilna tema Bienala 2024 Tujci vsepovsod (Foreigners Everywhere) je opozorila na umetniško ustvarjanje na robu, in to tako dežel, skupnosti, spolnih praks kot umetniških slogov in tehnik, zato se je v razstavnem konceptu rokodelstvo različno vključeva-

lo. Razstavljeni so bila dela samoukih umetnikov, ljudskih umetnikov oz. »outsiderjev« in avtohtonih umetnikov, kot so jih poimenovali kuratorji, ki so v svoja znanja in veščine vključevali znanja in veščine tradicionalnih rokodelstev. Vključevanje sodelujočih iz t. i. tretjega sveta z globalnega juga, različnih etničnih skupin in ustvarjalcev v diaspori pa so učvrščevale povezave z lokalnimi kulturami. Poleg tega je Bienale v skladu z zavezo okoljske trajnosti in ogljične nevtralnosti prisegal na umetnine iz naravnih materialov. Obenem je dokazoval, da je eksperimentiranje z različnimi naravnimi materiali, znanji in veščinami ročnega dela tudi v sodobnosti del pomembnih umetniških govoric in interpretacij rokodelstva. Mnogi umetniki in umetnice rokodelske tehnike uporabljajo tudi kot nosilce pomena, to je za izražanje spola, identitete, tradicije, kritike potrošništva. Rokodelske tehnike tako postajajo tudi politično ali kulturno orodje – zlasti v feminizmu, postkolonializmu in ekologiji. Tudi v Sloveniji več umetnic in umetnikov svoja umetniška dela ustvarja z uporabo rokodelskih tehnik in ročnih del.¹

Tekstil, nosilec spominov, zgodb in čustev

V polju umetnosti in oblikovanja še zlasti izstopata raziskovanje in uporaba različnih tekstilnih rokodelskih tehnik; v svetu umetnosti je tekstil enakovreden material. S svojo mehko – vključuje pletenje, vezenje in druga ročne tehnike – nasprotuje trdim skulpturam. Različni kosi tkanin so v umetniškem ustvarjanju primeren medij za izražanje intimnejših, družbeno povzročenih vsebin, ki pogosto poudarjajo žensko identiteto, vsebine, povezane s temami ženskega telesa, spolnosti in doma. Tako je za umetnice, ki so v svoj umetniški izraz v tekstilnih instalacijah vključevale oz. vključujejo določene rokodelske tehnike, tekstil pogosto nosilec spominov, zgodb in čustev.² Tkanine s svojo mehko simbolizirajo domačnost, mehak prehod med odprtostjo in zaprtostjo, med vidnim in

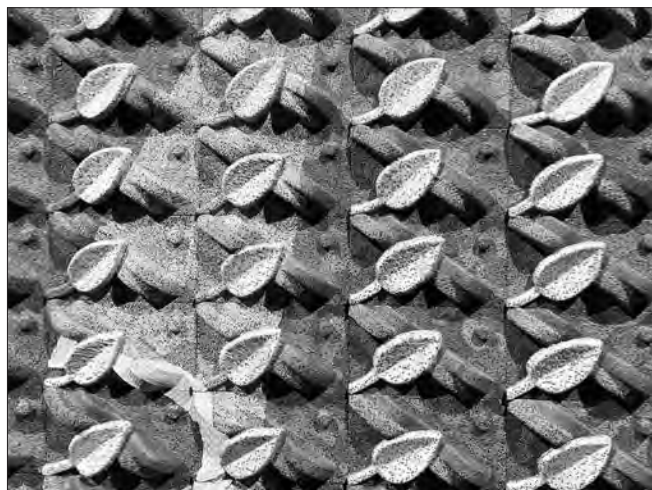
1 Npr. Marija Mojca Pungercar, ki uporablja tradicionalne ženske ročne tehnike, Tanja Pak vključuje tehnike ročnega steklopihašva, Eva Petrič uporablja čipke in druge ročno izdelane tekstilne materiale, Alenka Pirman rokodelske tehnike vključuje v svoje široko zanimanje za kulturno dediščino, Anja Slapničar oblikuje v keramiki in lončarstvu ter druge. Zanimive so tudi razstavljeni tapiserije v Cankarjevem domu (npr. avtorice Jagode Bujić), ki odražajo vključevanje tekstila v umetniško ustvarjanje v sedemdesetih letih.

2 Gl. dela umetnic Judy Chicago, Anni Albers, Sheile Hicks, Tracey Emin, Ghade Amer, Louise Bourgeois in drugih, ki so v tekstilu že v začetku 20. stoletja izražale globoke osebne ženske tematike.

skritim, simbolizirajo zaščito, varnost. Pogosta je uporaba starih oblačil in tkanin, ki so nosilci osebnih in družinskih zgodb, zato je tekstil poln čustvene napetosti – material pa je taktilen način raziskovanja osebne zgodovine.

Tekstilna instalacija na Beneškem bienalu sodobne umetnosti 2024 (foto: Tanja Roženberger, september 2024).

Tekstilna instalacija na Beneškem bienalu sodobne umetnosti 2022 (foto: Tanja Roženberger, september 2022).

Sodobna slovenska tekstilna umetnost in oblikovanje, ki z eksperimentiranjem s tekstilom kot medijem prenosa raziskujeta materialnost, spominjanje, identiteto in druž-

bena vprašanja, sta zelo živa. Poseben pomen imajo družbeno angažirani projekti, ki z vključujočimi in s socialnimi metodami spodbujajo opolnomočenje sodelujočih in prispevajo k družbeni dobrobiti. Ženski oblikovalski kolektiv Oloop,³ ki je ob 20-letnici delovanja v Centru Rog pripravil pregledno kolektivno razstavo, se osredotoča na socialni vidik ročnega izdelovanja, raziskuje medsebojne odnose, namen ustvarjanja pa ni samo izdelek, temveč predvsem delovni proces oz. učenje različnih tekstilnih ročnih tehnik. Te so vključene v delo z ranljivimi skupinami, predvsem s priseljankami in z begunkami.

Sodobni tekstilni center Kreativnice⁴ prav tako ustvarja v polju tekstila in oblikovanja, še zlasti zanimivi so kolektivni izdelki, ki presegajo posamezno avtorstvo in nogo-varjajo družbeno problematiko in spomine.

Tekstilne rokodelske tehnike tako oblikujejo intimni medij, pomemben predvsem s stališča spolov. Te umetnine imajo pogosto feministična sporočila, raziskujejo ženske identitete in feministično reinterpretirajo zgodovino. S tekstilom, tekstilnimi rokodelskimi tehnikami in ročnimi deli, ki so tradicionalno ženske veščine, kot so šivanje, vezenje, tkanje, čipkarstvo, predilstvo ... je oblikovano tudi polje feminističnega umetniškega izraza. Tekstil tako predvsem s stališča spolov lahko razumemo kot osebni medij.

Homo faber – delujoči človek

Vzajemno delovanje rokodelstva in oblikovanja je bila vedno pomembna in učinkovita zaveza. V sodobnosti so vrednote rokodelstva ponovno močno v ospredju, še zlasti z namenom trajnostnega razvoja, uporabe naravnih materialov, poudarjanja lokalne proizvodnje in ohranjanja kulturne identitete.

Pri ponovni integraciji rokodelskih vrednot ima močno vlogo neprofitna fundacija Michelangelo s sedežem v Ženevi. Ustanovljena je bila za spodbujanje rokodelstva kot trajnostne, humane in kulturno relevantne prakse z vplivom na širše področje oblikovanja, umetnosti in kulturne dedišči-

3 Ženski oblikovalski kolektiv Oloop sestavljajo Tjaša Bavcon, Katja Burger Kovič, Jasmina Ferček – umetnice, ki raziskujejo pomen tekstila predvsem v polju socialnega opolnomočenja. Na Trienalu rokodelstva so se predstavile s projektom Selfi, izdelkom izseljenk iz različnih kulturnih okolij. ³/₄ Omenjam še naslednje umetnice: Anjo Lokar (meje med modnim oblikovanjem), Majo Hodošek (performativni umetniški projekti), Simono Butina (tkanje), Bredo Škrjanec – tekstilne instalacije. Več o sodobnih oblikovalkah v tekstilu glej v katalogu *Triennale rokodelstva* in razstavnih katalogih. (Podrobnejša in celovitejša predstavitev ni namen pričujočega prispevka.) Omenjam še Bienale tekstilne umetnosti Bien 2025.

4 Sodobni tekstilni center Kreativnice sestavljajo Silva Horvat, Anja Musek, Lili Pajntar in Nina Vastl Štefe. Na razstavi Triennale rokodelstva je bila predstavljena skupna umetniška instalacija Gozd, kjer prepletajo različne tekstilne tehnike tkanja, šivanja, vezenja, preje, polstenja, kvačkanja, barvanja z naravnimi barvili. Nina Vastl Štefe je predstavila izdelek z naslovom Prešita odeja, izdelan iz različnih tekstilnih kosov, v katerega so vtكاني spomini in čustva.

ne. Pod imenom *Homo faber*, 'delujoči človek', z bienalnimi razstavami, štipendijami, usposabljanji, ki jih izvaja v Benetkah, podpira rokodelce in kreativne oblikovalce ter si prizadeva za njihovo kulturno, ekonomsko in družbeno prepoznavnost in uporabnost. Bienale *Homo faber* 2024 je s pomenljivo naslovno temo Potovanje življenja (The Journey of Life) pripravil pravo praznovanje globalne izkušnje sodobnega rokodelstva,⁵ razstave na njem pa so omogočale čutna doživetja, prikaze in vključevanje obiskovalcev. Pomembno je, da so bili v ponudbo Bienala vključeni tudi obiski delujočih rokodelskih delavnic v Benetkah; te svojo novo podobo gradijo prav z rokodelstvom.

Bienale *Homo faber* 2024 v Benetkah (foto: Tanja Roženberger, september 2024).

V Sloveniji ima v rokodelstvu dolgo tradicijo vseslovenska razstava domačih in umetnostnih obrti (DUO) v Slovenj Gradcu, ki je že vse od leta 1977 bienalno na ogled v prostorih Koroške galerije likovnih umetnosti.⁶ Pomembno

novost v razvoju razstave je ponudil leta 2015 uvedeni natečaj za ustvarjanje sodobnih inovativnih izdelkov na temeljih dediščine z naslovom Iz rok do oblike; tradicionalno rokodelstvo je odprl sodobnim izdelavi, tehniki, materialu ali motivu. V celoti dopolnjeni koncept projekta se je leta 2023 predstavil pod naslovom Triennale rokodelstva.⁷ Na natečaju izbrane izdelke je razdelil v tri temeljne skupine: Ohranjene tradicije – mojstrska znanja, spretnosti in veščine; Nove tradicije – prilagoditve rokodelskih simbolik in tehnik; Nova materialnost – konceptualni in socialni pristopi. Izdelki in projekti, predstavljeni na Trienalu rokodelstva, dokazujejo, »da tradicija in rokodelstvo nista toga in nespremenljiva, ampak prožna spodbujevalca novih, inventivnih procesov ročne izdelave (Požar, Roženberger in Vardjan 2023: 13).

Triennale rokodelstva v Slovenskem etnografskem muzeju (foto: Tanja Roženberger, februar 2024).

Razstava Triennale rokodelstva je gostovala tudi v Posavskem muzeju Brežice (foto: Tanja Roženberger, september 2023).

5 Razstavljeno gradivo je bilo zasnovano v različnih tematskih sklopih oz. razstavah – rojstvo, otroštvo, praznovanje, dediščina, ljubezensko dvorjenje, ljubezenska zveza, potovanje, narava, sanje, dialogi, posmrtno življenje.

6 V letih 1990 in 1992 je Slovenj Gradec gostil Mednarodno razstavo dežel skupnosti Alpe-Jadran, ki je predstavljala širše večregijsko območje, leta 2012 pa v okviru Evropske prestolnice kulture razstavo Rokodelstvo Art&Craft Europe. Razstava je ponudila pregled rokodelske ustvarjalnosti iz vseh stalnih članic Evropske skupnosti.

7 Partnerji projekta: Koroški pokrajinski muzej, Slovenski etnografski muzej, Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Center za kreativnost, Koroška galerija likovnih umetnosti, Podjetniški center Slovenj Gradec, Center Rog. Na razstavi so bila predstavljena tudi dela, nastala v koprodukciji Centra za kreativnost in pod okriljem platforme Distributed Design.

Muzej za arhitekturo in oblikovanje v svojih programih in konceptih uveljavlja in raziskuje odnose med dediščino in oblikovanjem, mednarodna platforma MADE IN raziskuje nove načine povezovanja tradicionalnih obrti s sodobnim oblikovanjem in z znanstvenimi raziskavami,⁸ »projekti imajo ambicijo, da vplivajo ali celo transformirajo širši socialni in kulturni sistem« (Vardjan 2020: 23).

Odločni premik ne samo k razmisleku, temveč tudi ustvarjanju ustreznih razmer za raziskovanja na relaciji oblikovanje–rokodelstvo–ročne spretnosti, v Ljubljani ponuja novi Center Rog, ustvarjalno središče z več ateljeji in delavnicami.

Nesnovna kulturna dediščina rokodelskih panog v Sloveniji in prenos znanj

Tradicija rokodelstva je močno zaznamovala celotno deželo, v nekaterih slovenskih krajih pa je ta danes del njihovih prepoznavnih identitet. Vsebine, povezane z rokodelstvom in domačimi, tradicionalnimi obrtni in trgovino, so pogosto prikazane na razstavah in v muzejih ter so eno najzgodnejših muzejskih gradiv. V nekaterih slovenskih mestih so obrtem in rokodelstvu namenjeni tudi posebni, specializirani muzeji in zbirke, kot so npr. Mestni muzej Idrija s čipkarsko zbirko, Tržiški muzej s predstavitvami čevljarške dediščine, Muzej usnjarstva na Slovenskem v Šoštanju, Slamnikarski muzej v Domžalah. Na tradicionalnih rokodelskih vsebinah svoj program gradi tudi Muzej na prostem Rogatec, rokodelske zbirke imajo pokrajinski muzeji, Slovenski etnografski muzej ponuja poseben program za mlajše obiskovalce Mali mojster, v njegovih prostorih delujeta tudi dva ateljeja – tkalski in lončarski. Izbrane obrtne delavnice predstavlja Tehniški muzej Slovenije, v Muzeju novejših zgodovine Celje je na ogled Ulica obrtnikov. Gradivo, hranjeno v muzejih, obsega različne surovine, orodja in pripomočke, stavbno opremo delavnic, umetniške predmete, predmete uporabne umetnosti in druge rokodelske izdelke, predvsem tradicionalnih, ponekod tudi sodobnejših obrti in obrti, ki so zaznamovale urbana okolja.

Med aktualno problematiko rokodelske dediščine spadajo ustrezno dokumentiranje znanj in veščin, prenos rokodelskih znanj⁹ in usposabljanje mladih rokodelcev. Pomembna dopolnitev razumevanja in ohranjanja dediščine je vzpostavitev instituta nesnovne kulturne dediščine. Slovenija je Deklaracijo o varovanju nesnovne kulturne dediščine ratificirala leta 2008, nato pa za to zvrst

dediščine vzpostavila nacionalni register. Deklaracija je dodatno strokovno pozornost namenila predvsem znanjem in veščinam izdelave različnih rokodelskih in obrtnih izdelkov, njihovi uporabi in sodobni reinterpretaciji. Znanja se večinoma medgeneracijsko prenašajo v družinah, le deloma tudi na delavnicah in tečajih. Samouki veščine usvajajo vsak na svoj način, le manjši del rokodelcev jih pridobi z rednim izobraževanjem, določene spodbude prinaša tudi Zakon o ohranjanju in razvoju rokodelstva.¹⁰

Strokovni koordinator za nesnovno kulturno dediščino, Slovenski etnografski muzej,¹¹ dokumentira stanje na terenu, sodeluje z nosilci in vodi strokovne postopke za vpis v Nacionalni register nesnovne kulturne dediščine. Pomembno je, da osnovni kriterij za vpis v Register ostaja živost obrti, kar pomeni, da se je ta neprekinjeno prenašala iz roda v rod. Povedno je, da je v nacionalni register NKD največ vpisanih vsebin prav iz rokodelstva; v razdelku tradicionalne obrtne veščine je 44 enot (avgust 2023). Vpisani so naslednji elementi: Izdelovanje papirnatih rož, Izdelovanje klobukov iz kostanjevega listja, Klekljanje idrijske čipke, Tradicionalno lončarstvo, Slamnikarstvo, Ribniško suhorobarstvo, Pletarstvo, Skodlarstvo, Oglarstvo, Izdelovanje kurentij, Ročno izdelovanje papirja, Izdelovanje trničev in pisav, Lectarstvo, Izdelovanje drevakov, Brodarstvo, Čebelarstvo, Izdelovanje pleten in vožnja z njimi po Blejskem jezeru, Piparstvo, Slamokrovstvo ter nekateri drugi elementi priprave hrane in jedi.

Slovenski etnografski muzej je že leta 2014 pripravil mednarodno konferenco z naslovom Dokumentiranje NKD, leto pozneje pa izdal zbornik prispevkov s konference (Valentinčič Furlan 2018). Zbornik, ki je bil posebne mednarodne pozornosti deležen na Forumu 16+1, je bil preveden tudi v kitajski jezik (Miao in Valentinčič Furlan 2019).¹² Prav organizacija drugega ekspertnega Forumu leta 2018 v kitajskem Hangzhou v provinci Zhejiang je z naslovno temo Z rokami oblikovani kulturni spomini (Creating Cul-

10 Zato je za pridobitev ustreznega statusa mojstrstva na področju rokodelstva pomembno upoštevati tudi neformalno usposabljanje in izobraževanje. Sistem nacionalne poklicne kvalifikacije ponuja možnost ovrednotenja in potrditve spretnosti in znanj, pridobljenih z neformalnim učenjem. Center RS za poklicno izobraževanje je leta 2021 v okviru evropskega projekta izdal publikacijo *Sistem kvalifikacij na področju domače in umetnostne obrti* (Košorok in Sekirnik 2021). Na tem področju je bilo izvedenih že več medpartnerskih in interdisciplinarnih iniciativ (npr. projekt Rokodelska akademija). Pomembna je Šola prenove – projekt za obuditev starih veščin in obrti, ki obuja stara graditeljska znanja, nujna za strokovno obnovo kulturnih spomenikov.

11 Vodja oddelka za NKD je Anja Jerin.

12 Prevod in izdajo je prevzel Kitajski spominski center, ki deluje v Nacionalni knjižnici v Pekingu. Urednik prevoda v kitajščino je Tian Miao, režiser, nastajanje knjige je koordinirala in vodila kustodinja za etnografski film v SEM, Nadja Valentinčič. Naklada zbornika: 2.000 izvodov.

8 Del rezultatov je razstavljen v Centru ROG in MAU v Ljubljani (15. 5.–14. 9. 2025), sledi gostovanje v Evropski prestolnici kulture v Chemnitzu; ta nagovarja prav ta področja.

9 To področje so leta 2003 poudarili tudi Dnevi evropske kulturne dediščine. Z naslovno temo Redka in dragocena znanja, spretnosti in poklici so opozarjali na izginjanje vsebin in dvigali zavest o nujnosti njihovega ohranjanja in razvoja. Na letošnjem arhitekturnem bienalu (2025) je slovenski paviljon posvečen znanju mojstrov v liniji arhitekt–mojster–arhitektura.

tural Memories with Hands)¹³ prinesla velik globalni premik. Med Forumom v Hangzhou sta potekala tudi festival in sejem nesnovne dediščine, na katerih so se na priložnostni razstavi z izbranimi predmeti predstavili tudi rokodelci gostujočih dežel. Slovenija se je predstavila z lectovim srcem (Gregor Celec), lesenim modelom za medeno srce (Petra Plestenjak Podlogar) in s panjsko končnico (Delavnica Kosmač). Slovenski predstavniki so razstavljene predmete pozneje donirali Centru za nesnovno kulturno dediščino province Zhejiang.

Seznam rokodelskih panog

Sprejeti Zakon o ohranjanju in razvoju rokodelstva (ZORR 2023) je podprt z različnimi strokovnimi raziskavami, projekti in gradivi, med pomembnejšimi je *Seznam rokodelskih panog* (Bokal, Roženbergar in Vrtovec Beno 2022).¹⁴ Celovit in aktualen pregled navzočnosti in stanja rokodelskih panog v Sloveniji obsega opise 71 rokodelskih panog, urejenih v enotne obrazce. Vsak zapis vključuje splošni opis panoge in evalvacijo glede na poudarjene parametre oz. merila.¹⁵ Pomembno je odprto polje poustvarjanja, bodisi z novejšimi tehnologijami bodisi z recikliranimi materiali. Dober model za predstavitev panoge in oblikovanje evalvacijskih stališč je uveljavljeni obrazec za vpis v Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije; še zlasti so bili pomembni že obstoječi zapisi, ki sodijo v obravnavano tematiko. Seznam vključuje rokodelstva, katerih rezultat je izdelek, pa tudi panoge, ki izražajo vzajemnost

storitvene dejavnosti in izdelka. Izločene so panoge, ki so v desetletjih prerasle v strojnoobrtne dejavnosti, ključna kriterija rokodelstva sta namreč unikatnost ter ročna izdelava produktov in izvedba del. Zato poudarek »ročni« tudi v nekaterih poimenovanjih (ročno knjigoveštvo, ročno izdelovanje papirja, ročno pletilstvo).

Rokodelske panoge se med seboj razlikujejo po svojih dinamikah, razširjenosti in prisotnosti. Med kvalificiranimi panogami so nekatere še izredno žive, znanja o spretnosti njihove izdelave rokodelci uspešno prenašajo (klekljarstvo, kovaštvo, kamnoseštvo, lončarstvo ...). Nekatere rokodelke in rokodelci svoja znanja prikazujejo le še v muzejih in na turističnih prireditvah (izdelovanje drevakov), njihovi izdelki so lahko le muzejski in turistični spominki (npr. piparstvo, coklarstvo, zvončarstvo ...). Posebna pozornost je namenjena dejavnostim, ki jih zaradi pomanjkanja rokodelcev uvrščamo med deficitarne in ogrožene (sedlarstvo, dežnikarstvo, jermenarstvo, slamokrovstvo idr.), na seznam pa so uvrščene z namenom ohranjanja in omogočanja priložnosti za nadaljnji razvoj, za kar je nujna dobra dokumentacija postopkov in znanj. Nekatere med njimi pa se na novo in uspešno obuja (npr. slamnkarstvo, izdelava bičev), zato seznam vsebuje tudi dragocene zapise rokodelskih panog, ki jih sicer ni na drugih seznamih (izdelava lesenih črk in klesanje črk). Za nekatere rokodelske panoge je opazen trend naraščanja zanimanja (npr. pečarstvo, lončarstvo). Nekaj rokodelskih panog, ki uporabljajo novitetne materiale in tehnike, je novejšega datuma. Zaradi razdrobljenosti rokodelskih panog in njihovih podvrst nekateri posamezni zapisi združujejo tesno povezane, komplementarne in soodvisne panoge (žimarstvo, sitarstvo in ščetarstvo, sedlarstvo in tapetništvo, intarzerstvo in rezbarstvo, kovaštvo in žebjarstvo, medicarstvo in svečarstvo, usnjarstvo in krznarstvo).

Seznam rokodelskih panog (Bokal, Roženbergar in Vrtovec Beno 2022) obsega naslednje vsebine: barvanje in krašenje velikonočnih jajc, bičarstvo, coklarstvo, čevljarstvo, čipkarstvo, dežnikarstvo, glasbilarstvo – izdelovanje glasbil, intarzerstvo in rezbarstvo, izdelovanje cvetja iz papirja in drugih gradiv, izdelovanje cvetnonedeljskih butaric, izdelovanje čolnov drevakov, izdelovanje lesenih črk, izdelovanje izdelkov iz cvetja, dišavnic in zelišč, izdelovanje krpank, izdelovanje lutk, izdelovanje mila in naravnih izdelkov za nego telesa, izdelovanje polsti, izdelovanje pripadnostnih kostumov, izdelovanje pustnih mask in opravi, izdelovanje trnič, kaligrafija, kamnoseštvo, umetno kamnoseštvo in brusaštvo, klesanje črk v kamen, klekljarstvo, klobučarstvo (in modistovska obrt), kolarstvo, kotlarstvo, kovaštvo (žebjarstvo), krojaštvo in šiviljstvo, lesostrugarstvo, lončarstvo, medicarstvo, lečtarstvo in svečarstvo, mizarstvo, nožarstvo, oblikovanje keramike, oglarstvo, opekarstvo, opekarništvo, pasarstvo, pečarstvo, peka bogoslužnih oblatov, piparstvo, pletarstvo, pletnarstvo – izdelovanje pleten, pletistvo, poslikavanje

13 The 2nd China – CEEC Expert-Level Forum 16+1 on Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, Creating Memories with Hands, Hangzhou, Zhejiang, 17. 9.–22. 9. 2018. — Forum je načrtovano nadaljevanje prvega foruma, ki je potekal leta 2016 na Poljskem. Ekspertnega Forumu so se udeležili strokovni predstavniki in rokodelci držav 16 +1 – Albanije, Bosne in Hercegovine, Hrvaške, Češke, Estonije, Madžarske, Latvije, Litve, Poljske, Srbije, Slovaške, Makedonije, Slovenije ter predstavniki Kitajske, Hongkonga – SAR Kitajska in Macaa SAR Kitajska. Predstavniki Bolgarije, Romunije in Črne gore na Forumu niso sodelovali.

14 Projekt je po naročilu Ministrstva za gospodarstvo, turizem in šport Republike Slovenije Slovenski etnografski muzej, Kustodiat za obrt in trgovino (dr. Tanja Roženbergar), izvedel v sodelovanju s partnerjema – Konzorcijem rokodelskih centrov Slovenije (zanj Razvojni center Srca Slovenije d. o. o. – Mija Bokal) in samostojno zunanjo svetovalko, etnologinjo dr. Ano Vrtovec Beno. V pripravo Dokumenta je bila vključena širša mreža sodelavk in sodelavcev, ki so prispevali zapise o posamezni panogi ali sodelovali kot recenzenti in strokovni pregledovalci besedil. Poleg sodelovanja z muzeji in območnimi enotami Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (delovna skupina etnologov konservatorjev) so sodelovali tudi strokovni zavodi, strokovne šole in inštituti. Seznam sodelujočih gl. v naslednji opombi. Dokument je dostopen na spletni strani MGTŠ (MGTŠ 2025).

15 To so: vidik rokodelskih in obrtniških znanj, vidik ohranjanja regionalnih razpoznavnosti in kultur, varstva in bogatenja kulturne dediščine, vidik identitete in prepoznavnosti, vidik družbenega in gospodarskega napredka, vidik učinkov na medgeneracijsko povezovanje in vseživljenjsko učenje, vidik učinkov na turizem.

panjskih končnic, predilstvo (preja na kolovratu), ročna izdelava papirja, ročno knjigoveštvo, sedlarstvo in jermenarstvo, sitarstvo (žimarstvo, ščetarstvo), slamnikarstvo, slikanje slik na steklo, sodarstvo, steklarstvo, suhorobarstvo, tapetništvo, svilarstvo, tesarstvo, tiskarstvo – tisk s pomičnimi črkami, tkalstvo, umetniško livarstvo, usnjarstvo in krznarstvo, veziljstvo, zvončarstvo.¹⁶

Pester *Seznam rokodelskih panog* (Bokal, Roženberger in Vrtovec Beno 2022) je dokaz tradicije rokodelskih znanj in njihove prisotnosti v družbi in okolju, identitete in prepoznavnosti, medgeneracijskega povezovanja, pa tudi novih priložnosti in vsestranskih pozitivnih priložnosti. Namen seznama niso samo dokumentiranje in ohranjanje kulturne dediščine ter podpora rokodelcev. Urejeni vsebina in analiza sta nujno potrebni izhodišči za uporabo dediščine v različnih izraznih poljih in spodbuda za prenos znanja na nove generacije in v nova interesna okolja.

Zaključek

Že kratek pregled dogajanja dokazuje živahno »rokodelsko misel« in njegovo ponovno družbeno veljavo. Ta se kaže v povečanem zanimanju za ročno delo, tradicionalne tehnike, rokodelska znanja in veščine, uporabi naravnih materialov, poudarjanju lokalne proizvodnje in ohranjanju dediščine. Obenem je rokodelstvo priložnost za eksperimentiranje z različnimi naravnimi materiali in izdelki, trajnostni razvoj ter družbeno povezovanje in opolnomočenje. Med podnebno krizo, hiperprodukcijo in globalizacijo se

vse več oblikovalcev odloča za trajnostnost, lokalne materiale in sodelovanje z rokodelci. Na muzejskih razstavah in v projektih opažamo nove dediščinske interpretacije, kot npr. na razstavah Muzeja za arhitekturo in oblikovanje, v projektu Triennale rokodelstva, ustanovljen je Center za kreativnost. Veliko pove tudi podatek, da v Sloveniji več evropskih raziskovalnih projektov poteka prav na temo rokodelstva: kot že omenjeni Made in ter Commheritour (rokodelstvo, NKD in turizem), Culturality, Alptextyles in drugi. Mednarodni simpozij Hand's on Ethnographies: Production and Mening of (Contemporary) Handicrafts, ki ga je Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo v Ljubljani organiziral v okviru leta dediščine 2025, je odprl nekatere nove možnosti uporabe in razumevanja rokodelskih znanj ter predstavil pomembne interdisciplinarne mednarodne raziskave, pomembne tudi s stališča spola, intelektualnih pravic, družbenega opolnomočenja in transformacij (Jerkič idr. 2025).

Veščine tradicionalnih obrti in rokodelstva so pomembne za kulturni turizem, povedni sta priljubljenost in dobra obiskanost različnih rokodelskih festivalov in sejmov v Sloveniji, med njimi tudi slovenskega rokodelskega festivala na Brdu pri Kranju.

Za vključevanje rokodelstva v sodobno družbo sta ključna ohranjanje in poznavanje njegove kulturne dediščine. Slovenski etnografski muzej je leta 2022 pregledal stanje in prisotnost rokodelskih panog po Sloveniji. V vprašalniku, ki ga je poslal slovenskim muzejem, so kustodinje in kustosi¹⁷ potrdili aktualnost tovrstnih raziskav in nujnost sprotnega evidentiranja in dokumentiranja stanja na terenu. Še žive dejavnosti, ki predstavljajo identiteto kraja, so temeljiteje raziskane, nekatere panoge so prisotne zgolj v določenem kraju, za nekatere pa so navedli, da jih posamezniki izvajajo le še občasno, oz. da nosilcev z znanji ni več. Z vprašalnikom pridobljeno gradivo je dober uvod v naslednjo obširnejšo raziskavo, kolegice in kolegi namreč navajajo, da sta za pripravo verodostojnih evidenc o ohranjenosti nujni raziskava terena in celostna dokumentacija. Različni kulturni vidiki sodobnega rokodelstva in njihovi medsebojni odnosi poudarjajo rokodelstvo kot vseprisotno, heterogeno ter močno kulturno in družbeno gibanje (Požar, Roženberger in Vardjan 2023: 13).

16 Seznam sodelavcev in institucij: Aplinc dr. Miran, Usnjarski muzej, Balažic Iris, Zavod Marianum Veržej – Center DUO, Beno Vrtovec dr. Ana, samostojna svetovalka, Bevc dr. Varl Valentina, Pokrajinski muzej Maribor, Bilušič Gordana, Rokodelski center Rogatec (Zavod za kulturo, turizem in razvoj Rogatec), Bizjan Branka, Društvo rokodelcev – Rokodelski center Moravče, Bokal Mija, Razvojni center Srca Slovenije d. o. o., Brezovnik Nives, Rokodelski center Rogatec (Zavod za kulturo, turizem in razvoj Rogatec), Delovna skupina etnologov konservatorjev pri ZVKDS, Dolžan Eržen Tatjana, Gorenjski muzej, Drpić Marko, TipoRenesansa, Fortuna Metka, Gimnazija Jurija Vege Idrija – Čipkarska šola Idrija, Hlačer Teja, Center DUO Slovenska Bistrica, Huber Mateja, Pokrajinski muzej Murska Sobota, Jerin mag. Anja, Slovenski etnografski muzej, Jerkič Tajda, Rokodelski center DUO Škofja Loka, Razvojna agencija Sora, Juhart Tjaša, Lutkovni muzej, Knific dr. Bojan, Tržiški muzej, Koren dr. Mirjana, Pokrajinski muzej Maribor, Lamovšek Alenka, Dolenjski muzej Novo mesto, Leban Irena, Šolski center Škofja Loka, Srednja šola za lesarstvo, Luciana Rebeka, Zasebni Inštitut za svilogojstvo in svilarstvo RLB, Maribor (ISS RLB), Polajnar Frelih Nataša, Muzej krščanstva na Slovenskem, Pšajd Jelka, Pomurski muzej Murska Sobota, Pukl Adela, Slovenski etnografski muzej, Rigler Grm Polona, Rokodelski center Ribnica, Rogelj dr. Škafar Bojana, Slovenski etnografski muzej, Roženberger dr. Tanja, Slovenski etnografski muzej, Sekirnik Kati, Rokodelski center DUO Škofja Loka, Razvojna agencija Sora, Sosič Barbara, Slovenski etnografski muzej, Šolski center Škofja Loka, Švara Damjan, Višja šola za oblikovanje materialov Sežana, Weber Sebastian, Muzej novejšje zgodovine Celje, Zamuda Anja, Center DUO Slovenska Bistrica, Zgonec Zorko Ljubica, Center DUO Slovenska Bistrica, Židov dr. Nena, Slovenski etnografski muzej, Žagar dr. Janja, Slovenski etnografski muzej.

17 Seznam sodelavk in sodelavcev, ki so se aktivno vključili v terensko raziskavo: Blaj Žiga, Zasavski muzej Trbovlje, Brancelj Bednaršek Andreja, Belokranjski muzej, Cvikel Nives, Pokrajinski muzej Maribor, Dolžan Eržen Tatjana, Gorenjski muzej, Kakež Mateja, Pokrajinski muzej Koper – Ilirska Bistrica, Knific Bojan, Tržiški muzej, Koloini Borut, Goriški muzej, Lamovšek Stražišar Alenka, Dolenjski muzej Novo mesto, Polajnar Frelih Nataša, Muzej krščanstva na Slovenskem, Peršič Magda, Notranjski muzej Postojna, Rajšter Brigita, Koroški pokrajinski muzej, Smolej Mirat Špela, Gornjesavski muzej Jesenice, Weber Sebastian, Muzej novejšje zgodovine Celje.

Literatura in viri

BOKAL, Mija, Tanja Roženberger in Ana Vrtovec Beno (ur.): *Seznam rokodelskih panog: Raziskovalni projekt*. Tipkopis. Ljubljana: Ministrstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, 2022.

JERKIČ, Tajda, Mateja Habinc, Jana Rajh Plohl in Veronika Zavratnik (ur.): *Hand-on Ethnographies: Production and Meaning of (Contemporary) Handicrafts, Book of Abstracts*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2025.

KOŠOROK, Boštjan in Kati Sekirnik: *Sistem kvalifikacij na področju domače in umetnostne obrti*. Ljubljana: Center RS za poklicno izobraževanje, 2021.

MIAO, Tian in Nadja Valentinčič Furlan (ur.): *Fei wùzhí wénhuà yíchǎn de yíngxiàng jìlù y chéngxiàn: Ouzhou de jingyàn*. Běijīng: Qīnghuà dàxué chubǎn shè, 2019.

MGTS: Ohranjanje in razvoj rokodelstva. Ministrstvo za gospodarstvo, turizem in šport, 4. 4. 2025; <https://www.gov.si/teme/ohranjanje-in-razvoj-rokodelstva/>, 30. 10. 2025.

POŽAR, Cvetka, Tanja Roženberger in Maja Vardjan: Pristopi v rokodelstvu za 21. stoletje. V: Tadej Pungartnik in Aleksandra Ramšak (ur.), *Triennale rokodelstva: Razstava sodobnih inovativnih izdelkov na temeljih bogate kulturne dediščine Slovenije: Katalog občasne razstave*. Slovenj Gradec: Koroški pokrajinski muzej, 2023, 8–14.

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja (ur.): *Vizualiziranje nesnovne kulturne dediščine*. Ljubljana, Slovenski etnografski muzej, 2018.

VARDJAN, Maja: Museum, Design and Craft: Collaborative Production Knowledge. V: *MADE IN: The Book of Two Year Activities of Six Partnering Organisations*. Zagreb, 2020, 22–24.

ZORR: Zakon o ohranjanju in razvoju rokodelstva. Uradni list RS 78, 19. julij 2023.+

EVROPSKI PROJEKTI O ROKODELSTVU

Kako slovenski etnologi podpirajo razvoj dejavnosti in območij?

Strokovni članek | 1.04

Datum prejema: 25. 8. 2025

Uvod

V zadnjih letih se na Slovenskem vse več pozornosti posveča rokodelstvu, in to tako zaradi njegove gospodarske kot kulturne vloge. Zasluge za to imajo zagotovo rokodelski centri, ki jih je v Sloveniji deset¹ in povezujejo več kot 750 rokodelcev. Leta 2014 so se povezali v Konzorcij rokodelskih centrov, da bi učinkoviteje sooblikovali pravne temelje statusa rokodelcev v Sloveniji. Njihovo delovanje je okrepilo zavedanje o pomenu ohranjanja in razvoja rokodelskih panog, kar se je leta 2023 izrazilo v Zakonu o ohranjanju in razvoju rokodelstva; Zakon je podlaga za sistemsko urejanje tega področja človekove ustvarjalnosti. Iz razprav ob sprejetju je bilo razvidno, da je Zakon utemeljen kot »rešiteljski« mehanizem redkega rokodelskega znanja in panog, ki nimajo več veliko nosilcev. Ukrepi so namreč med drugim namenjeni pedagoškemu izobraževanju rokodelcev in novim shemam prenosa znanja za posamezne panoge. Zakon vzpostavlja tudi pravni temelj za pripravo in izvajanje konkretnih ukrepov, ki nosilec in nosilkam rokodelskih znanj omogočajo lažje in dostojnejše delo. Opredeljuje pa tudi ukrepe in finančna sredstva za izboljšanje delovnih razmer v podpornem okolju, tj. v organizacijah, ki se ukvarjajo s strateškim in strokovnim razvojem rokodelstva. Ob rokodelskih centrih in Konzorciju delovanje rokodelcev in njihovo povezovanje še zlasti podpirajo Obrtno-podjetniška zbornica Slovenije, Slovenski etnografski muzej in Zveza društev upokojencev Slovenije (Konzorcij 2023; Republika Slovenija b. n. l.).

Po drugi strani je rokodelstvo tudi na evropski ravni postalo prepoznano kot pomembna dejavnost gospodarskega, demografskega in kulturnega razvoja območij. Evropska unija zato raziskovanje, razvijanje in ohranjanje rokodelskih panog spodbuja s sofinanciranjem raznovrstnih projektov. Medtem ko se nekateri projekti osredinjajo na krepitev organizacijskih ali osebnih zmogljivosti in raziskave

tržišča na splošno, so drugi bolj regionalno usmerjeni in se ukvarjajo z razvojem obrti in podpornega okolja na določenem območju. V nekaj evropskih projektih sodelujejo tudi slovenski etnologi in etnologinje.

Do zdaj se je večina etnologov z obrtmi in rokodelstvom ukvarjala v sklopu muzejske oz. razstavne dejavnosti; izjema so pregledna dela Janeza Bogataja (1989, 1993) in raziskovalne naloge študentov etnologije, ki analizirajo določeno obrt oz. delo obrtnika ali pa obrti na izbranem geografskem območju. Zadnja monografska publikacija o obrteh, pri kateri so sodelovali tudi etnologi, je *Delavnica, polna nereda* (Korun Hočevar 2014; za recenzijo gl. Sosič 2014); knjiga predstavlja uveljavljene rokodelce, ki presegajo tradicionalne ustvarjalne vzorce. Projekti sodelujočim etnologom po eni strani omogočajo raziskave (teoretske in terenske), po drugi pa z delom z lokalno skupnostjo lahko pripomorejo k razvoju območja. V nadaljevanju predstavljamo evropske projekte, v katerih sodelujejo slovenski etnologi, in analizirava njihov doprinos k projektnim in drugim ciljem.

Od raziskav rokodelske ustvarjalnosti do razvijanja odmaknjenih območij

Commheritour

Projekt Commheritour (s polnim imenom Community-based models for the sustainable valorisation of cultural heritage crafts to enhance economic and tourism performance of remote areas of the Danube Region; več gl. Interreg Danube Region b. n. l.), ki ga sofinancira program Interreg Podonavje, preverja kapacitete vrednotenja nesnovne kulturne dediščine (konkretnije rokodelstva) v odmaknjenih okoljih Podonavja.

Model vrednotenja se v projektu razume kot ekosistem turistifikacijskih, identifikacijskih, dediščinskih (in kulturnovarstvenih), ekonomskih in produkcijskih procesov oz. ljudi, ki v njih sodelujejo na lokalni ravni. Med projektom naj bi model(e) izboljšali s povezovanjem lokalnih deležnikov, z lokalnimi pilotnimi akcijami in izvajanjem treninga za projektne partnerje. Cilji projekta naj bi na ravni Podonavske regije zaokrožila predlog strategije in akcijskega načrta za vrednotenje dediščine na tem območju ter oblikovanje spletne platforme, na kateri bi predstavili

¹ S sprejetjem novega zakona so rokodelski centri del podpornega okolja, vendar se definicija centra nekoliko razlikuje od definicije članstva v Konzorciju. Uradno je na podlagi zakonske ureditve razglašeno devet rokodelskih centrov, ki pa ne sovpadajo popolnoma z ustanovnimi člani Konzorcija rokodelskih centrov Slovenije (glej Rokodelstvo, Sekcija b. n. l.).

* Saša Poljak Istenič, dr. etnologije, izr. prof., višja znanstvena sodelavka ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; sasa.poljak@zrc-sazu.si.

** Tajda Jovanovski, mag. etnologije in kulturne antropologije, asistentka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; tajda.jovanovski@gmail.com.

primere dobrih praks, uporabne predloge in informacije ter rokodelske delavnice.

Ožje partnerstvo zajema organizacije in institucije na Madžarskem (Občina Jászberény in Metropolitanska univerza v Budimpešti), Češkem (Razvojna agencija Južne Bohemije in Inštitut za družbene inovacije v Mikulovu), v Sloveniji (Univerza v Ljubljani in Javni zavod za kulturo Kamnik), na Hrvaškem (Lokalna akcijska skupina osrednje Istre), v Srbiji (Sklad za evropske zadeve in razvoj Avtonomne pokrajine Vojvodine), Romuniji (Okrajni svet Sibiu), Bosni in Hercegovini (Turistična skupnost Hercegovskoneretvanskega kantona in podjetje Rukotvorine) in Črni gori (Razvojna agencija za Bjelašico, Komove in Prokletijo) ter se deli na strokovne in operativne partnerje.

Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je v projekt vključen kot strokovni partner, ki svetuje in mentorira izvajanje projekta oz. aktivnosti osmih operativnih partnerjev. Ekipa pomaga pri zbiranju in analiziranju podatkov prvega tematskega sklopa. Ta je v modelu vrednotenja osredinjen na ozaveščanje o potencialih lokalne nesnovne kulturne dediščine, prenos rokodelskega znanja ter umeščenost v lokalno skupnost in podporno okolje. Naštete teme dopolnjuje drugi sklop, za katerega skrbi Metropolitanska univerza v Budimpešti, ki si prizadeva povečati prispevek rokodelskih izdelkov in storitev k lokalnemu gospodarstvu in turizmu.

Naloge so si sledile v naslednjem vrstnem redu: utemeljitev terminologije, priprava navodil za raziskovalna poročila o stanju vrednotenja lokalnih rokodelskih praks, analiza poročil, popis lokalnih deležnikov, raziskovanje primerov dobrih praks za omenjeno tematsko področje ter mentoriranje izvedbe štirih pilotnih akcij. Z njimi partnerji poskušajo izboljšati model vrednotenja v svojem okolju (npr. prenos rokodelskega znanja, vključitev izobraževalnih ustanov, povezovanje in organizacija rokodelcev). Poleg tega je Univerza v Ljubljani vključena tudi v skupino strokovnih partnerjev, ki pripravlja regionalno strategijo in akcijski načrt.

Za vse aktivnosti je bila temeljna premišljena priprava metodologije oz. navodil za pisanje poročila osmih partnerjev o vrednotenju dediščine. Navodila vključujejo kontekstualizacijo posameznega območja (geografsko, demografsko, ekonomsko, kulturno in družbenopolitično), pregled pomembnih ali reprezentativnih rokodelskih obrti, informacije o obstoječem vrednotenju nesnovne kulturne dediščine, ki so jih prispevali tudi lokalni deležniki, in končno etnografsko kontekstualizacijo rokodelk in rokodelcev – partnerje so pozvali, naj jih obiščejo in predstavijo njihov delovni proces. Navodila so predvidela, da bi raziskavo najbolje opravili etnologi in kulturni antropologi, a so to partnerji le delno upoštevali; med raziskovalci so bili tudi strategji, analitiki in turistični delavci, nekateri so sodelovali z muzejskimi delavci. Avtorji so pridobili

vpogled v reprezentacije in vrednotenje dediščine v osmih krajih ali regijah, lokalno problematiko in vpetost v nacionalno regulacijo. Čeprav so strokovni partnerji raziskave pregledali in komentirali, rezultati nekaterih poročil niso bili dovolj specifični in primerljivi, zato so za projektne aktivnosti manj uporabni. Opazili so, da raziskovalni pristop zavira delovanje projektnih partnerjev; ti so večinoma že vpreženi v idejo, ki jo želijo uresničiti. Najpogosteje si želijo razviti turistični produkt – npr. delavnico za lokalno specifično rokodelsko obrt – zato se je fokus priprave poročil z raziskovanja možnosti in zajemanja procesov v lokalnem okolju premaknil k argumentaciji izbrane ideje. Kljub pomislekom so se strokovni oz. podporni partnerji tej viziji prilagodili.

Druga pomembna naloga, ki so jo izpeljali na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, je bila analiza dobrih praks. Na podlagi izbranih kriterijev (kontinuiteta, prepoznavnost, vključenost v mreže in lokalno okolje, strokovnost, priznani dosežki) so v kategorijah profesionalnih rokodelcev, laičnega prenosa znanja, kvalificiranega prenosa znanja, društev za ohranjanje in ponovno oživljanje rokodelskih obrti, predstavitev rokodelstva v muzejih ter mreže za povezovanje in vključevanje lokalne skupnosti kvalitativno analizirali 16 primerov dobrih praks iz Podonavja. V analizi so želeli poudariti tiste dejavnike, zaradi katerih se zdi, da so primeri v svojih okoljih uspešni. Analiza je v navezavi na pilotne akcije v projektu Commheritour lahko model za spodbujanje ljudi, povezovanje elementov in nasploh učenje na primerih dobrih praks. Eno od uspešnih organizacij pri vrednotenju dediščine in povezovanju z lokalno skupnostjo, Zadrugo za razvoj podeželja Pomelaj, so partnerji povabili na mednarodno srečanje za izvedbo delavnice o strategiji povezovanja z deležniki; vsebino delavnice bodo sodelujoči lahko prenesli v svoje lokalno okolje. Delavnica je tudi del kombiniranega učnega načrta o vrednotenju dediščine; ta bo prav tako dostopen širši javnosti. Iz zapisanega je razvidno, da je Commheritour kompleksno zasnovan projekt. Zasnovali so ga v madžarski občini Jászberény na podlagi izkušnje s projektom o kulturnih in kreativnih industrijah oz. je delo Zsuzsanne Földi, strateginje na področju urbanega razvoja. Etnologi, v projekt vključeni kot strokovni partnerji, se večinoma prilagajajo vnaprej postavljenim zahtevam, ki niso raziskovalne, temveč pogosto utemeljevalne narave. Ekosistem vrednotenja zato ni plod opazovanja notranjih dinamik posameznih partnerjev ali njihovih okolij, ampak je model, po katerem naj bi stvari delovale, čeprav je ta velikokrat idealističen in ga ne moremo aplicirati na osem raznolikih lokalnih okolij. Vloga etnologa in kulturnega antropologa v omenjenem projektu bi bila bolj smiselna, če bi jo lahko uresničevali na lokalnem območju. Tako bi bila v vsaki od osmih ekip oseba, ki bi spremljala dogajanje, poznala zgodovinske, etnološke, lokalnopolitične in gospodarske dejavnike, opazila pa bi tudi razvojne potenciale in se zna-

la odločiti o smiselnosti pilotnih akcij glede na angažiranost lokalnih deležnikov. Ti bi zagotavljali, da se projekt z iztekom financiranja ne bi končal, temveč bi se vpletel v obstoječo družbeno, finančno in drugo infrastrukturo. Tako pa so etnologi pogosto zvedeni na vlogo kontrolorjev in upravičevalcev vnaprej določenih projektnih aktivnosti.

AlpTextyles

Projekt AlpTextyles (s podnaslovom Skupne rešitve za re-lokalizacijo trajnostnih, krožnih vrednostnih verig alpskega tekstila, dovzetne za dediščino in potrošnike; gl. Interreg Alpine Space b. n. l.) je mednarodni projekt, sofinanciran iz programa Interreg Alpski prostor. Združuje 12 organizacij iz šestih alpskih držav – Švice, Slovenije, Francije, Nemčije, Italije in Avstrije. Vodja projekta je Polo Poschivo iz Švice, kompetenčni center za poklicno izobraževanje in koordinacijo trajnostnih čezmejnih projektov teritorialnega razvoja, finančno pa projekt za črpanje sredstev iz Evropskega sklada za regionalni razvoj koordinira ZRC SAZU. Drugi partnerji (ob že omenjenih) zagotavljajo interdisciplinarni pristop k oblikovanju trajnostne tekstilne proizvodnje, zasidrane v dediščini alpskega prostora; to so Univerza Friedricha Alexandra Erlangen-Nürnberg (Nemčija), Poslovna šola emlyon (Francija), zasebna šola za modo, umetnost in dizajn Istituto Marangoni (Italija), strokovni center za raziskovanje medicinskih in aromatičnih rastlin Mediplant (Švica), združenje Techtera, ki je koordinator inovacijskega grozda za francosko tekstilno industrijo, zbornica delodajalcev za sektor tekstila, mode in modnih oblačil v Italiji Confindustria Moda, studio za komunikacijsko oblikovanje Bellissimo (Italija), italijanska pokrajina Lombardija, regionalni muzej Montafon, ki je del regionalnega združenja desetih občin Stand Montafon (Avstrija), in Rokodelski center Škofja Loka, ki je del Razvojne agencije Sora (Slovenija); ta na področju podjetništva, podeželja, turizma in trajnostnega razvoja deluje v občinah Škofja Loka, Gorenja vas - Poljane, Žiri in Železniki.

Projekt je nastal iz zavedanja, da tekstilne vrednostne verige nujno potrebujejo spremembe, saj so eden največjih onesnaževalcev z ogromnimi možnostmi za zmanjšanje izpustov ogljikovega dioksida. V preteklosti so bile verige prekinjene zaradi globalnih dobavnih poti in selitve proizvodnje v tujino. Po drugi strani imajo Alpe bogato tekstilno dediščino s specifičnima estetikom in znanjem, ki temeljita na vrednotah krožnega gospodarstva in občutljivosti za lokalne vire (npr. volna, lan, barvilne rastline). Namen projekta je na omenjenih temeljih razviti sodelovalne rešitve za pospešitev ponovne lokalizacije trajnostnih tekstilnih vrednostnih verig na alpskem območju, da bi povečali uporabo naravnih lokalnih virov in ustvarili privlačne ponudbe, ki bi upravičile višje cene alpskih tekstilnih izdelkov ter spodbudile regionalni razvoj in ustvarjanje delovnih mest.

Glavne cilje projekta so partnerji uresničevali v več povezanih sklopih. V prvem, ki ga je vodil Inštitut za slovensko

narodopisje ZRC SAZU in v katerem so imeli etnologi ključno vlogo, so za pripravo pilotnih akcij in rešitev raziskovali in mapirali tekstilno dediščino in krožnost v tekstilnih alpskih vrednostnih verigah. Raziskave so vključevale zgodovinski pregled tekstilnih tradicij, od predelave volne in lanu do sodobnih trajnostnih materialov, saj

[p]reučevanje proizvodnje, distribucije in uporabe tekstila razkriva raznolikost, specifičnost in medsebojno povezanost alpskih regij. Tekstilni sektor ponuja perspektivo, skozi katero lahko preučimo bogato mešanico tradicij, znanja in sprememb znotraj tekstilnih vrednostnih verig regije. Raziskave tekstilne proizvodnje hkrati spodbujajo inovacije, opredeljujejo poslovne priložnosti in obravnavajo izzive prilagajanja podnebnim spremembam in širšim okoljskim spremembam. (Šrimpff Vendramin in Logar 2024: 6)

Čprav so pri nastanku monografije, ki je izšla kot rezultat omenjenih raziskav, sodelovali tudi strokovnjaki z drugih področij in geografskih območij, so imeli pri zasnovi publikacije in pripravi obširnega zgodovinskega pregleda ključno vlogo slovenski etnologi. Njihova pregled slovenskega območja in predloga študija primerov sta bila zgled raziskovalcem iz drugih alpskih držav.

Etnologi so pogosto povabljeni k sodelovanju v izobraževalnih programih, vendar večinoma le za vodenje študijskih krožkov na univerzah za tretje življenjsko obdobje (oz. ljudskih univerzah), delavnic z otroki v osnovnih (in redko srednjih) šolah oz. za posamična predavanja na (večinoma) humanističnih fakultetah. V tem projektu pa se je pokazalo, da je znanje etnologov o (oblačilni) dediščini zaželeno tudi na drugih visokošolskih ustanovah, predvsem s področja oblikovanja (Fakulteta za dizajn); njihovo znanje je ključno za prenos v sodobne oblikovalske in rokodelske prakse. To navsezadnje dokazujejo tudi raznovrstni projekti in aktivnosti nekaterih slovenskih muzejev, npr. Slovenskega etnografskega muzeja in Muzeja za arhitekturo in oblikovanje, ki soorganizirata Triennale rokodelstva.

Posebnost tega projekta (med drugimi slovenskimi, ki jih Evropska unija financira iz različnih programov) je tudi to, da v njem ne sodelujejo le (slovenski) etnologi iz akademskih krogov, pač pa tudi iz strokovnih organizacij, ki povezujejo rokodelce in skrbijo za razvoj lokalnih območij. Razvojna agencija Sora, katere del je Rokodelski center Škofja Loka, namreč zaposluje dve etnologinji, ki sta ključni za prenašanje raziskovalnih spoznanj na teren, bodisi v obliki pilotnih akcij bodisi delavnic oz. drugih izobraževalnih aktivnosti. Zaradi poznavanja dediščine in povezav s podpornim okoljem laže podpirata ustvarjalce (npr. z nasveti, usmeritvami, s povezavami s terenom in podjetniškimi organizacijami). Razvojna agencija Sora je imela pomembno vlogo v delovnih sklopih oz. aktivnostih, ki so se ukvarjali z zasnovo, s testiranjem in z evalvacijo na dediščino občutljivih trajnostnih skupnostnih rešitev (delo z rokodelci in drugimi deležniki, pilotne akcije, izobraževanja in treningi).

V omenjenih primerih so bili etnologi »menedžerji« sku-
pnosti, saj so strokovno podprli ljudi pri razvoju želenih de-
javnosti, hkrati pa so bili tudi posredniki med skupnostjo in
odločevalci, ki lahko razvite dejavnosti nadalje podprejo z
ustreznimi strategijami in politikami.

Culturality

Projekt Culturality (s polnim imenom Cultural heritage in
rural remote areas for creative tourism and sustainability;
več gl. Culturality project b. n. l.) je multidisciplinarni pro-
jekt, ki ga sofinancira program Obzorje Evropa. Njegov
namen je oživljanje podeželskih in odmaknjenih območij
s trajnostnim, kulturno utemeljenim turizmom. Snovno in
nesnovno dediščino, predvsem rokodelstvo, pa tudi glas-
bo, kulinariko, ustno izročilo in druge prakse (zlasti naj-
bolj zanimive za turizem) razume kot gonilo za krepitev
družbene povezanosti, gospodarskega razvoja in okoljske
trajnosti.

V projektu sodeluje 13 organizacij iz devetih evropskih dr-
žav. To so visokošolske in raziskovalne institucije, regio-
nalni predstavniki podeželskih in odmaknjenih območij,
muzeji, organizacije, ki neposredno sodelujejo z lokalnimi
skupnostmi, ter mala in srednje velika podjetja iz sektorjev
turizma in podatkovnega rudarjenja. Projekt vodi Univer-
za v Ovidu (Španija). Ob njej so vključene še tri španske
organizacije: podjetje Espacio Tormaleo koordinira vklju-
čevanje deležnikov, mreženje in ozaveščanje, Ekomuzej
La Ponte vodi razvoj modelov uporabnih raziskav in skrbi
za njihovo nadaljnjo uporabo, podjetje UriaXait pa ko-
ordinira podatkovno rudarjenje in analize. Univerza v Ave-
iru (Portugalska) je odgovorna za komunikacijo, celostno
podobo in diseminacijo, Politehnika Torino (Italija) ko-
ordinira usposabljanja in prenos znanja, Univerza v St.
Andrewsu (Združeno kraljestvo) razvija digitalno platfor-
mo, Univerza v Tartuju (Estonija) pa koordinira terenske
raziskave rokodelskih in drugih praks. Druge organizacije,
kot so Applied Arts Scotland (Združeno kraljestvo), Fun-
dacija Muzeja Nord (Norveška), regija Värmland (Šved-
ska), županija Maramureş (Romunija) in ZRC SAZU
(Slovenija), izvajajo raziskave in analize v svoji ali izbrani
regiji, zbirajo gradivo za vizualno platformo, organizirajo
dogodke in skrbijo za promocijo projekta.

Projekt ima pet glavnih ciljev: vzpostaviti transnacionalno in-
terdisciplinarno mrežo za raziskave in spodbujanje trajnost-
nega dediščinskega turizma; oživiti lokalne ekosisteme z
raziskavami potencialov za kulturni turizem; uporabiti digi-
talne tehnologije za povečanje prepoznavnosti, produktiv-
nosti in vpliva rokodelstva oz. nesnovne kulturne dediščine;
razviti orodja za vključevanje deležnikov in organizacijo
dogodkov za njihovo mreženje ter krepitev zmogljivosti ro-
kodelcev in spodbujanje izmenjave znanja.

V projektu sodelujeta dve etnološki instituciji: Unescova
katedra za aplikativne študije nesnovne kulturne dedišči-
ne Univerze v Tartuju in Inštitut za slovensko narodopisje

ZRC SAZU. Čeprav sta vključeni v vse delovne sklope,
pa imata glavno vlogo predvsem pri tistem, ki se osredinja
na terensko delo in zbiranje podatkov za razvojne načrte
območij ter na analize raziskav, pomembnih za ohranjanje
dediščine, ustvarjanje gospodarskih možnosti in prepreče-
vanje izseljevanja iz odmaknjenih podeželskih območij.
Terensko delo je usmerjeno na dokumentiranje podeželske
nesnovne (in manj snovne) dediščine v izbranih regijah,
ob rokodelski (procesi, tehnike, materiali ter razumevanje
njihove kulturne in družbene vloge) predvsem tiste, ki je
zanimiva za turizem. Ob samem dokumentiranju nesnov-
ne dediščine pa so v ospredju tudi raziskave povezav med
tradicionalnim rokodelstvom in modernimi manifestacija-
mi, krožnega gospodarstva in vloge žensk v rokodelskih
podeželskih praksah.

Prva naloga etnologov je bila priprava metodoloških na-
vodil za projektne partnerje brez izkušenj s terenskimi
raziskavami. Ker pa so etnografske raziskave v projektu
vezane tudi na kvantitativne cilje in digitalno platformo
(število intervjuvanih umetnikov, število enot opisnega in
vizualnega gradiva za VERAP – Virtual European Rural
Artisans Platform) ter na primerjalno analizo intervjujev,
je bilo treba pripraviti vprašanja za relativno strukturirane
pogovore z rokodelci, navodila za zapisovanje povzetkov
intervjujev po tematskih sklopih (namesto transkripcij)
ter specifično (predvsem vizualno) dokumentiranje roko-
delskih prostorov, praks in izdelkov. Terensko delo je bilo
med pisanjem pričujočega prispevka že skoraj končano,
izkušnje pa kažejo, da je obdelava enega samega intervjuja
glede na vsebinske (analiza) in tehnične zahteve (kakovost
in količina predvsem vizualnega gradiva) časovno zelo za-
mudna. Strukturirani vsebinski obrazci za izsledke sicer
olajšujejo primerjalno analizo posameznih sklopov, one-
mogočajo pa globlje, intimnejše antropološke vpogled
v življenje rokodelcev na območjih z določeno specifik
o, ki bi nas sicer zanimalo v temeljnih (ne pa prvenstveno v
uporabnost usmerjenih) raziskavah.

Predvidene analize terenskih raziskav pridejo na vrsto v
naslednjem poldrugem letu. Najprej bodo raziskovalci, da
bi ugotovili vpliv tradicije na sodobno umetniško in roko-
delsko izražanje na izbranih (in podobnih) odmaknjenih
podeželskih območjih, analizirali povezave med tradicio-
nalnimi praksami in sodobnimi ustvarjalnimi oblikami,
kot so nove *krafterske* prakse, popularna glasba ali kuli-
narika. Drugi del analize se bo posvečal trajnosti, saj so
raziskovalci na terenu pozorni tudi na prakse krožnega
gospodarstva. Poskušali bodo identificirati ovire in možne
rešitve za njihovo uveljavljanje v rokodelstvu ter jih na
terenu tudi preveriti. Nazadnje bodo raziskovalci analiza-
li še zgodovinsko in sodobno vlogo žensk kot ustvarjalk,
nosilk in prenašalk rokodelske in druge kulturne dedišči-
ne, da bi prepoznali, v katerih dejavnostih imajo ženske
ključno vlogo in kakšen je njihov prispevek k ohranjanju
in prenosu znanja in veščin. Rezultati teh analiz naj bi pri-

spevali k razvoju kulturnega turizma in drugih poslovnih idej, ki bi temeljile na specifikah območja, lokalni identiteti in krožnem gospodarstvu.

Tako kot v projektu Commheritour so partnerji tudi v tej raziskavi analizirali t. i. »dobre prakse« oz. uspešne rokodelske iniciative. Medtem ko so etnologi vztrajali pri izbiri primerov, ki so jih na terenu že analizirali in/ali jih lahko preverjamo v živo, so partnerji večinoma zagovarjali spletne raziskave iniciativ z vsega sveta. Z redkimi izjemami »katalog« tako temelji na analizi spletnih predstavitev iniciativ, ki jih prikazuje v kar najlepši luči:

Združujejo ustvarjanje novih izdelkov in dejavnosti na inovativen način, tako v organizaciji kot v procesu. Podpirajo in spodbujajo ekonomsko, družbeno in okoljsko trajnost podeželskega okolja, kjer se izvajajo. Prav tako spodbujajo skupnosti k družbeni uporabi kulturne dediščine in pozitivno vplivajo na turizem, ki vodi k trajnostnemu razvoju podeželja. (Pérez Maestro 2025: 5)

Za celovito presojo vloge etnologov v projektu oz. njihovega vpliva na rezultate je še prezgodaj, saj se bo projekt končal šele marca 2028. Ob različnih disciplinarnih načinih raziskovanja dediščine pa se že od začetka kot glavni problem kaže razkorak med zahtevami po uporabnosti rezultatov za gospodarski, družbeni in kulturni razvoj odmaknjenih podeželskih območij (na spletni platformi naj bi sodelovalo kar 1000 rokodelcev) in znanstvenimi ambicijami projekta oz. programa, ki projekt sofinancira (navsezadnje je predvidena objava vsaj 38 indeksiranih prispevkov v odprtem dostopu).

Sklep

Prispevek opisuje tri aktualne evropske projekte, v katerih je v ospredju rokodelstvo v povezavi s kulturno dediščino, v njih pa etnologi opravljajo temeljne raziskave področja (in določenega območja), namenjene operativnim oz. uporabnim ciljem (razvoj dejavnosti, prenos znanj, strateški dokumenti). Njegov namen je bil odpreti razpravo o vlogi etnologov v opisanih projektih, ki pogosto niha med dokazovanjem, zakaj so ključni za temeljne raziskave in razvoj področij, povezanih s kulturno dediščino, in opozarjanjem na razkorake med raziskovalnimi in praktičnimi ambicijami oz. na omejitve projektnega dela.

V članku nisva analizirali že končanih projektov niti tistih, ki so vključevali samo slovenske partnerje, niso predvidevali temeljnih raziskav rokodelstva (npr. Crafts4Future, projekti LAS ipd.) in kjer so bila obrtniška znanja zgolj možno (ne pa ključno) sredstvo za razvijanje drugih znanj in veščin, npr. podjetništva. Med tovrstnimi projekti je npr. Cultural Bees, ki ga sofinancira program Ustvarjalna Evropa in katerega cilj je razviti in izvajati program usposabljanja ter digitalni nabor orodij, ki med mladimi podpirata spodbujanje podjetniških veščin v kulturnih in kreativnih industrijah. Na pobudo arhitekta in etnologinje

z Univerze v Novi Gorici, ki je eden od projektnih partnerjev, so bila rokodelska znanja v projekt vključena kot vsebina za razvoj podjetniških idej na področju kulturnih in ustvarjalnih sektorjev.

Prav tako je treba omeniti, da je Slovenski etnografski muzej vključen v pripravo seznama rokodelskih panog, ki vsebuje opis panoge, evalvacijo znanj, spretnosti in veščin panoge, vidike ohranjanja regionalnih razpoznavnosti in kultur, varstva in bogatenja kulturne dediščine, identitete in prepoznavnosti ter družbenega in gospodarskega napredka, pa tudi opis učinkov na medgeneracijsko povezovanje, vseživljenjsko učenje in turizem. V ta namen bo Ministrstvo za gospodarstvo, turizem in šport v sodelovanju z Ministrstvom za kulturo v naslednjih letih financiralo tudi pripravo avdiovizualnega gradiva o rokodelskih panogah, kar bo eden od obsežnejših in dolgoročnejših projektov za ohranjanje dediščine rokodelstva in pripravo podlag za gospodarsko uspešnost te dejavnosti.

Zahvala

Prispevek je nastal v sklopu projektov CULTURALITY: Cultural heritage in rural remote areas for creative tourism and sustainability, ki prejema sredstva iz programa Evropske unije za raziskave in inovacije Obzorje Evropa v okviru sporazuma št. 101132628; COMMHERITOUR: Community-based models for the sustainable valorisation of cultural heritage crafts to enhance economic and tourism performance of remote areas of the Danube Region, ki je sofinanciran iz programa Evropske unije za evropsko teritorialno sodelovanje Interreg Podonavje; in AlpTextyles: Collaborative solutions for a heritage & consumer sensitive relocalization of sustainable, circular, and innovative Alpine textile value chains, ki je sofinanciran iz programa Evropske unije za evropsko teritorialno sodelovanje Interreg Alpski prostor. Raziskavo je finančno podprla tudi Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije v sklopu raziskovalnega programa Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika (P6-0088).

Hvala tudi Katarini Šrmpf Vendramin in Jasni Fakin Bajec za ideje, pripombe in podatke o projektih AlpTextiles in Cultural Bees.

Literatura in viri

- BOGATAJ, Janez: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: DZS, 1989.
- BOGATAJ, Janez: *Ljudska umetnost in obrti v Sloveniji*. Ljubljana: Domus, 1993.
- CULTURALITY PROJECT: Culturality. Spletna stran projekta, b. n. l.; <https://culturalityproject.eu/>, 25. 7. 2025.
- INTERREG ALPINE SPACE: AlpTextiles. Spletna stran projekta, b. n. l.; <https://www.alpine-space.eu/project/alptextyles/>, 25. 7. 2025.

INTERREG DANUBE REGION: Commheritour. Spletna stran projekta, b. n. l.; <https://interreg-danube.eu/projects/commheritour>, 25. 7. 2025.

KONZORCIJ ROKODELSKIH CENTROV SLOVENIJE: Izjava Konzorcija rokodelskih centrov Slovenije: Vlada Republike Slovenije sprejela predlog zakona o ohranjanju in razvoju rokodelstva. Spletna stran Razvojne agencije Sora, 21. 2. 2023; <https://www.ra-sora.si/izjava-konzorcija-rokodelskih-centrov-slovenije/>, 25. 7. 2025.

KORUN HOČEVAR, Maja (ur.): *Delavnica, polna nereda: Sodobni rokodelci in oblikovalci v Sloveniji*. Ljubljana: Zavod Lab laar in JSKD, 2014.

REPUBLIKA SLOVENIJA: Ohranjanje in razvoj rokodelstva. Gov.si, b. n. l.; <https://www.gov.si teme/ohranjanje-in-razvoj-rokodelstva/>, 25. 7. 2025.

ROKODELSTVO: Sekcija, Zakon o ohranjanju in razvoju rokodelstva; <https://www.rokodelstvo.si/sekcija/zakon-o-ohranjanju-in-razvoju-rokodelstva>. 22. 8. 2025.

PÉREZ MAESTRO, Carmen: General Overview. V: Carmen Pérez Maestro (ur.), *Deliverable D3.1: Inventory of Good Practices*. Spletna publikacija projekta Culturality. Villanueva de Santo Adriano: La Ponte Ecomuséu, 2024, 3–22.

SOSIČ, Barbara: Maja Korun Hočevar (ur.): *Delavnica, polna nereda: Sodobni rokodelci in oblikovalci v Sloveniji*. Recenzija knjige. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 54/4, 2014, 47–48.

ŠRIMPF VENDRAMIN, Katarina in Erik Logar: Introduction. V: Katarina Šrimpf Vendramin (ur.), *Alpine Textile Heritage: An Overview*. Ljubljana: Založba ZRC, 2024, 5–7; <https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/view/2162/8818/2796>, 20. 8. 2025.

IZOBRAŽEVANJE O TRADICIONALNEM ROKODELSTVU V AVSTRIJI

Informacijski in izobraževalni center za ohranjanje stavbne dediščine v kartuziji Mauerbach

Strokovni članek | 1.04

Datum prejema: 10. 7. 2024

Zgodovina kartuzijanskega samostana Mauerbach in izobraževalni center

Izobraževalni center za ohranjanje stavbne dediščine se nahaja v prostorih kartuzije Mauerbach oz. nekdanjega kartuzijanskega samostana Mauerbach na obrobju Dunaja. Samostan je leta 1314 ustanovil avstrijski vojvoda Friderik Lepi (nem. *Friedrich der Schöne*) iz rodbine Habsburžanov, ki je bil pozneje tam tudi pokopan. Ko je Jožef II. leta 1782 ukinil kartuzijanski samostan, so poslopje uporabljali kot ubožnico in bolnišnico. V letih 1944-45 je nekdanji samostan služil za urgentno bolnišnico. Med letoma 1945 in 1961 so bili v njem nastanjeni brezdomci. Nato ga je leta 1961 prevzela avstrijska zvezna vlada in je več kot 20 let ostal prazen. Samostan je propadal, vse dokler ni leta 1979 prišel pod okrilje posebnega oddelka Zveznega ministrstva za znanost in raziskovanje, ki je odgovoren za učinkovito upravljanje in ohranjanje zgodovinskih stavb (Burghauptmannschaft Österreich b. n. l.). Leta 1984 so objektu namenili novo funkcijo in ga predali avstrijski Zvezni agenciji za spomenike (Bundesdenkmalamt b. n. l.), s čimer so zagotovili ohranitev tega zaščitenega spomenika. Novoustanovljeni Oddelek za nadaljnje usposabljanje in izobraževanje naj bi izvajal restavratorska dela neposredno na kraju kartuzije Mauerbach in tako omogočil izvajanje tečajev s področja tradicionalnega rokodelstva, ki naj bi čim bolj ustrezali dejanski praksi. Leta 1985 so se v kartuzijanskem samostanu Mauerbach začela konservatorska in restavratorska dela.

Nekdanje samostanske celice so preuredili v delavnice za različne obrti (kovaštvo, izdelovanje pasov, zidarstvo, slikopleskarstvo, štukaterstvo), v drugih prostorih samostana pa so zasnovali prostore za seminarje in prireditve.

Danes v nekdanjem kartuzijanskem samostanu Mauerbach delujeta Informacijski in izobraževalni center ter Oddelek za arheologijo avstrijske Zvezne agencije za spomenike. V njem že več kot 30 let potekajo strokovna usposabljanja s področja zgodovinskih rokodelskih tehnik, znanstveni seminarji in izpopolnjevanja o številnih problemih konservatorstva.

Naloge informacijskega in izobraževalnega centra

Usposabljanje

Nekdanji samostan z zgodovinskimi površinami in arhitekturnimi detajli, kot so okna ali tla, med tečaji usposabljanja postopoma obnavljamo. Predstavlja primer najboljše prakse ohranjanja stavbne dediščine. Tečaji za kovače, graverje, kamnoseke, slikopleskarje, zidarje in tesarje so osredinjeni na tradicionalno rokodelstvo ter ozaveščajo o spoštovanju in uporabi prvotnih snovi in njihovem ohranjanju. Poučevani pristop k ohranjanju spomenikov ter izobraževalne vsebine tečajev in seminarjev v kartuzijanskem samostanu so povzeti v Standardih ohranjanja spomenikov (Bundesdenkmalamt 2015), smernicah za ohranjanje stavbne dediščine v Avstriji. Nekateri programi tečajev so na voljo tudi zunaj samostana Mauerbach v sodelovanju z lokalnimi uradi za kulturno dediščino, društvi ali lastniki, in sicer neposredno na spomeniško zaščitenih stavbah.

Poleg več kot 20 izobraževalnih tečajev na leto, ki so osredinjeni na tradicionalno rokodelstvo, je na voljo tudi modularni program usposabljanja Evropske akademije za kulturno dediščino (European Heritage Academy b. n. l.). Evropska akademija za kulturno dediščino je mednarodno certificirana pobuda na področju nadaljnega izobraževanja in usposabljanja. Modularni program je uvedel Oddelek za učinkovito upravljanje in ohranjanje zgodovinskih stavb v sodelovanju z avstrijsko Zvezno agencijo za spomenike ter Informacijskim in izobraževalnim centrom za ohranjanje stavbne dediščine v kartuziji Mauerbach. Oddelek za učinkovito upravljanje in ohranjanje zgodovinskih stavb je vladna ustanova, ki skrbi za spomeniško

Pogled na informacijski in izobraževalni center za ohranjanje arhitekture v kartuziji Mauerbach (©Bundesdenkmalamt, 16. 5. 1999).

* Astrid Huber, Informacijski in izobraževalni center za ohranjanje stavbne dediščine, Zvezna agencija za spomenike; astrid.huber@bda.gv.at.

** Karl Stingl, Združenje VFB za razvoj stavbne dediščine; office@baudenkmalpflege.at.

„Zrnjenje“ (*graining*) in poslikava z imitacijo lesa v slikarski delavnici v muzeju kartuzije Mauerbach (©Bundesdenkmalamt, 25. 6. 2024).

zaščitene stavbe v lasti avstrijske države. Od leta 2017 je na voljo modularni tečaj nadaljnega izobraževanja za Vodjo vzdrževanja dediščine. V pripravi je modularno izpopolnjevanje za strokovnjake s področja energetske prenoje zgodovinskih stavb. Program, ki temelji na praktičnih izkušnjah, je ciljno usmerjen k vsem vrstam poklicnih skupin (projektantom, arhitektom, spomeniškim konservatorjem, restavratorjem, institucionalnim in zasebnim lastnikom spomeniško zaščitene stavbe), ki upravljajo z zgodovinskimi stavbami in delajo na njih. Središče za seminarje in prostori za praktično usposabljanje se nahajajo v kartuziji Mauerbach.

Usposabljanje na področju tradicionalnih rokodelskih tehnik in usposabljanje, ki ga izvaja Evropska akademija za kulturno dediščino, nista omejeni le na spomeniško zaščitene stavbe. Vsebinsko tečaja in praktično delo je mogoče uporabiti tudi pri obnovi zgodovinskih stavb in trajnostnih novogradnjah. Informacijski in izobraževalni center za ohranjanje stavbne dediščine v kartuziji Mauerbach deluje tudi kot informacijski in storitveni center za rokodelce, lastnike, arhitekte itd. glede vprašanj, povezanih z ohranjanjem zgodovinskih stavb in tradicionalnih rokodelstev.

Raziskovanje

Danes raziskovalno delo oddelka v kartuziji Mauerbach obsega raziskovanje tradicionalnih gradbenih tehnik, kot so žganje apna v eksperimentalnih apnenicah, tradicionalni ometi in barve, ročno izdelane opeke in raznolike vrste kamnov ter tradicionalni materiali, kot so naravni pesek, apno in hidravlična veziva. Dodatna naloga obsega preizkušanje inovativnih metod konserviranja in restavriranja ter posvetovanje z lastniki spomenikov, konservatorji in arhitekti. Za potrebe testiranja na prostem je kartuzija Mauerbach na voljo tudi več raziskovalnim projektom Univerze za uporabne umetnosti na Dunaju, Univerze za naravne vire in uporabne življenjske vede na Dunaju in mednarodnim

partnerjem. Površine kartuzije Mauerbach so namreč primerne za vzpostavitev testnih območij za dolgoročno opazovanje barv in ometnih sistemov. Širjenje tega strokovnega znanja med rokodelci, konservatorsko-restavratorskimi delavci in arhitekti poteka v okviru konferenc, seminarjev in praktičnih tečajev, medtem ko kartuzija deluje kot kraj za usposabljanje in opazovanje.

Zbirke

Zbirke se nahajajo v različnih delih nekdanjega kartuzijanskega samostana, nekatere od njih neposredno v tradicionalnih samostanskih rokodelskih delavnicah, in so večinoma odprte za javnost. Povezane so s posebnimi temami, ki zadevajo konservatorstvo in obnovo stavb (konservatorstvo zgodovinskih arhitekturnih površin, tradicionalno zidarstvo, popravilo lesenih oken, kamnoseštvo, kovaštvo, ...), ter zgodovinske in tradicionalne gradbene materiale (različne vrste opek, tlakovcev, oken, vrat, ometa, štukatur, gradbenega peska, gradbenih in okrasnih kamnov, kovaštvo, kovinski izdelki, orodje, knjižnica). Informacijski in izobraževalni center za ohranjanje stavbne dediščine v kartuziji Mauerbach uporablja svoje zbirke na izobraževalnih seminarjih in delavnicah ter za potrebe informiranja in ozaveščanja zasebnih obiskovalcev kartuzije. Na podlagi zbirk vsako leto pripravi tematske razstave. Zbirke dopolnjuje tudi veliko število tradicionalnih orodij.

Deli zbirke oken v razstavnih prostorih muzeja kartuzije Mauerbach (©Bundesdenkmalamt, 24. 9. 2017).

Dejavnost ozaveščanja javnosti

Javni dogodki imajo dva glavna cilja: na eni strani ozaveščanje javnosti o ohranjanju dediščine in trajnostni tradicionalni gradnji, na drugi pa motiviranje in spodbujanje mladih, da bi se odločili za poklicno pot v rokodelskem sektorju. Avstrijska Zvezna agencija za spomenike ponuja vodene ogleds kartuzije Mauerbach, dneve odprtih vrat in posebne tematske ogleds, povezane z rokodelstvom in ohranjanjem zgodovinskih stavb.

Mednarodni projekti na področju nadaljnega izobraževanja

Od leta 1999 je Informacijski in izobraževalni center za ohranjanje stavbne dediščine v kartuziji Mauerbach sodeloval v več evropskih projektih, ki so se ukvarjali z ometi okoli leta 1900, med drugim v projektu RENDEC, katerega tema so bili okrasni ometi okoli leta 1900 v Evropi, in v dveh projektih, ki sta se ukvarjala z rimskim cementom, ROCEM leta 2003 in ROCARE leta 2008. Projekt MODI-FY (Vzdrževanje zgodovinskih stavb in predmetov z razvijanjem in nadgrajevanjem individualnih veščin vodij projektov; MODI-FY b. n. l.) je leta 2014 privedel do ustanovitve Evropske akademije za dediščino z moduli usposabljanja za vodje ocenjevanja dediščine. Glavna naloga projekta ProHeritage (Varstvo veščin tradicionalne stavbne dediščine; ProHeritage b. n. l.) je bila izboljšanje izobraževanja o vprašanih energetske učinkovitosti za strokovnjake, ki delajo v sektorju stavbne dediščine. Eden od rezultatov je modularno nadaljnje usposabljanje za energetskega strokovnjaka za zgodovinske stavbe, ki ga še dopolnjujemo. Projekt FLIP 2 – INCREAS (Inovacije in ustvarjalne rešitve za kulturno dediščino; FLIP b. n. l.) pa je v zaključni fazi. Z rezultati projektov bomo izboljšali statistične podatke in podatke o trgu dela v sektorju kulturne dediščine ter pripravili priporočila za nadaljnje oblikovanje politik na evropski, nacionalni, regionalni in lokalni ravni. Del ciljev projekta je tudi razvoj koncepta evropskih centrov odličnosti za kulturno dediščino, ki služijo kot platforma za (nadaljnje) izobraževanje strokovnjakov, prostovoljcev in zainteresirane javnosti.

Trenutno Informacijski in izobraževalni center za ohranjanje stavbne dediščine v kartuziji Mauerbach sodeluje v projektu Erasmus+ Heritage Train, ki se ukvarja z nadaljnjim izobraževanjem na področju ohranjanja stavbne dediščine. Prva faza projekta Heritage Train (Heritage Train II b. n. l.) je bila osredotočena na primerjalno analizo trga nadaljnega izobraževanja na področju varstva stavbne dediščine v treh partnerskih državah: Avstriji, Slovaški in Češki. Prispevala je tržne podatke za razvoj in posodobitev strokovnega usposabljanja na področju varstva snovne kulturne dediščine. Na podlagi analize smo pridobili celovitejšo sliko o izvajanju izobraževalnih programih vseživljenjskega učenja in o njihovih izvajalcih v vseh partnerskih državah. Za posamezne ciljne skupine, tj. za zaposlene v ustanovah za varstvo kulturne dediščine, zaposlene v lokalnih in regionalnih delih državne uprave, lastnike kulturnih spomenikov, arhitekta in gradbene inženirje, restavratore in rokodelce smo razvili učne načrte za dolgoročne programe nadaljnega izobraževanja. V drugi fazi projekta Heritage Train II smo za ciljne skupine razvili podrobne programe tečajev, ki smo jih preizkusili na pilotnih usposabljanjih. Pri projektu Heritage Train II tesno sodelujemo z avstrijsko Zvezno agencijo za spomenike in nacionalnimi upravami za spomenike obeh partnerskih držav.

Trenutno stanje nadaljnega izobraževanja na področju tradicionalnega rokodelstva v gradbenem sektorju v Avstriji

Uporaba tradicionalnega rokodelstva je postala omejena skoraj izključno na ohranjanje zgodovinskih spomenikov. Nastala je niša, ki večjim delavnicam v tem majhnem tržnem segmentu ne omogoča več pridobivanja zadostnih naročil. Zato je veliko podjetij, ki so izvajala tradicionalne omete in barvanje, izginilo s trga ali pa so se skrčila na majhna podjetja ali samostojne podjetnike. Specializirani delavci ne morejo biti več polno zaposleni na svojem področju, nadaljnje in izpopolnjevalno usposabljanje se je skrčilo, vajeniško usposabljanje pa je bilo ukinjeno. Vajeniško usposabljanje se v Avstriji nanaša na dvojni sistem usposabljanja, v katerem se vajenec uči poklica na dveh učnih mestih. Vajenci večino usposabljanja opravijo s praktičnim delom v podjetju, medtem ko teoretično znanje in poglobljanje splošnega znanja pridobijo na poklicni šoli. Številne tradicionalne rokodelske tehnike danes niso več del vajeniškega usposabljanja (štukaterstvo, tradicionalno slikopleskarstvo, izdelovanje pasov). Avstrijska gospodarska zbornica v času vajeništva ponuja nadaljnje in izpopolnjevalno usposabljanje na svojih akademijah za gradbeništvo. To pomeni, da je na voljo poskusno vajeništvo, ki poteka v podjetju, na poklicni šoli in na akademiji za gradbeništvo. Usposabljanje na področju tradicionalnih rokodelskih tehnik je na akademiji za gradbeništvo zelo omejeno, zato poteka v sodelovanju s tečaji, ki jih organizira Informacijski in izobraževalni center za ohranjanje stavbne dediščine v kartuziji Mauerbach. Izjema je vajeništvo za slikopleskarja in strokovnjaka za premaze, specializiranega za zgodovinske tehnike pleskanja, ki je v Avstriji na voljo na dveh mestih. Že ime programa vajeništva »zgodovinske slikopleskarske tehnike« namesto »tradicionalne slikopleskarske tehnike« kaže, da ima klasično rokodelstvo v sodobnem poklicnem okolju v Avstriji nižji položaj. Znanje s področja tradicionalnih rokodelskih tehnik v gradbeništvu je zato večinoma mogoče pridobiti le z nadaljnjimi usposabljanji na višji stopnji.

Dodatne informacije o položaju izobraževanja na področju tradicionalnega rokodelstva v Avstriji in v nekateri delih Evropske unije so na voljo v evropskem poročilu iz leta 2019 (European Union 2019a, 2019b). Informacijski in izobraževalni center za ohranjanje stavbne dediščine v kartuziji Mauerbach je za to študijo pridobil informacije, Evropska akademija za dediščino pa je v poročilu navedena kot primer dobre prakse.

Informacijski in izobraževalni center za ohranjanje stavbne dediščine v kartuziji Mauerbach je uporabil podatke iz evropskih projektov (INCREAS, Heritage Train) in svojo obstoječo mrežo, da je zbral informacije o ponudnikih usposabljanja na področju stavbne dediščine. Cilj je bil ugotoviti, kakšna je vsebina takšnih programov usposab-

ljanja in ali so takšni programi usposabljanja na voljo kot posamezni tečaji ali kot del sistematičnega dolgotrajnega izobraževanja. To je poleg formalnega izobraževanja vključevalo tudi povratne informacije na srečanjih s sodelujočimi partnerji (zbornicami, strokovnimi šolami, univerzami) o dejavnostih usposabljanja. Analiza izobraževalne ponudbe na področju nadaljnega usposabljanja na področju tradicionalnega rokodelstva v Avstriji je pokazala, da sta na področju stavbne dediščine le dve ustanovi (Informacijski in izobraževalni center za ohranjanje stavbne dediščine v kartuziji Mauerbach in Združenje za napredek na področju stavbne dediščine – VFB), ki izvajata skoraj vse nadaljnje izobraževanje in usposabljanje v Avstriji. Informacijski in izobraževalni center za arhitekturno konservatorstvo v kartuziji Mauerbach izvaja večino tečajev nadaljnega izobraževanja in usposabljanja v sodelovanju z Združenjem za napredek na področju stavbne dediščine (Verein zur Förderung der Baudenkmalspflege b. n. l.). Združenje za napredek na področju stavbne dediščine je zasebno neprofitno združenje, ki ima prav tako sedež v kartuziji Mauerbach. Nekatera usposabljanja v Informacijskem in izobraževalnem centru za ohranjanje stavbne dediščine v kartuziji Mauerbach potekajo skupaj s ponudniki formalnega izobraževanja (sodelovanje z Zbornico kamnosekov, Zbornico ometalcev in slikopleskarjev, Tehnično univerzo na Dunaju, Podonavsko univerzo v Kremsu). Usposabljanje izvaja osebje Odbora za spomenike, osebje Združenja za napredek na področju stavbne dediščine in skupina zunanjih strokovnjakov. Nabor strokovnjakov se je v 25 letih usposabljanja nenehno povečeval, sestavljajo pa ga predvsem univerzitetni učitelji, rokodelci (mojstri svojega poklica) in restavradorji, ki imajo vsi dolgoletne praktične izkušnje na področju stavbne dediščine.

Potencial za razvoj strokovnega usposabljanja je mogoče najti v muzejih na prostem v Avstriji, ki še vedno potrebujejo osebje za vzdrževanje svojih stavb. Takšen je primer strokovnega usposabljanja za strešno kritino iz skodel v medregionalnem projektu EUREVITA (EUREVITA b. n. l.) v muzeju na prostem Stübing. Neposreden rezultat kampanje zbiranja podatkov v okviru evropskih projektov je sodelovanje Informacijskega in izobraževalnega centra za ohranjanje stavbne dediščine v kartuziji Mauerbach z muzejem Stübing na področju poznavanja strešnih kritin (slama, skodle).

Vajeništvo ali praktično usposabljanje za tradicionalno rokodelstvo, ki ga izvajajo zasebne ustanove (gradbena podjetja, rokodelska podjetja), se v Avstriji ne izvaja več na strokovni ravni. Usposabljanja, povezana z izdelki, ki jih zagotavljajo proizvajalci gradbenega materiala, niso primerna za strokovno usposabljanje na področju stavbne dediščine ali tradicionalnega rokodelstva. Redke izjeme so preostali proizvajalci tradicionalnih materialov, ki se usposabljujejo glede svojih izdelkov (barve iz lanenega olja, apnene barve).

Izkušnje za nadaljnje usposabljanje na področju tradicionalnega rokodelstva in zgodovinskih stavb

Dve smernici programov nadaljnega izobraževanja sta Usposabljanje za veščine, ne za poklice in Usposabljanje za čim več različnih poklicev. Veščine lahko obravnavamo v dveh različnih stopnjah: sposobnost razumevanja spretnosti in zmožnost postati strokovnjak v določeni veščini. Poklic je sestavljen iz niza spretnosti, od katerih je le nekatere mogoče v celoti razviti v mojstrstvo. Za razumevanje in sporazumevanje z drugimi poklici je potrebno razumevanje veščin, ki so blizu vašemu poklicu. Usposabljanje za različne poklice vključuje nekatere spretnosti, ki so potrebne v vseh poklicih s tega področja, vendar na različnih stopnjah izobrazbe. Pri načrtovanju in gradnji je bistvenega pomena sodelovanje z drugimi poklici. Zato je treba pridobiti osnovno razumevanje znanj in spretnosti drug drugega. Zlasti osnovni tečaji (vstop v poklic) morajo biti odprti za vse sorodne poklice ali ciljne skupine. Izobraževalni tečaj ne bi smel biti vedno poimenovan po poklicu (npr. »Osnovni tečaj poznavanja arhitekturnih površin« namesto »Ometavanje štukatur in slikopleskarska dela«). Osnovni tečaj vedno vključuje osnove varstva dediščine in predstavi namen veščin in spretnosti, ki jih bodo udeleženci usvojili na tem področju. Danes je treba to razširiti z učno uro o trajnosti (analiza življenjskega cikla). Sestavni del izobraževanja so tudi orodja in materiali, ki jih potrebujemo za usvajanje določene spretnosti ali sklop spretnosti, ter njihovo vzdrževanje in popravila. Udeležence je treba spodbujati k iskanju samostojnih rešitev. Sposobnost iskanja samostojnih rešitev je zlasti povezana z izkušnjami, ki se jih ne da naučiti, temveč jih je treba pridobiti. Kljub temu je pomemben del usposabljanj izmenjava izkušenj, zato je treba pustiti dovolj prostora za razprave, primere iz prakse in ekskurzije.

Osnovnemu tečaju mora slediti eden ali več nadaljevalnih tečajev s čim več praktično usmerjenega usposabljanja v eni ali več veščinah. Pri vseh tečajih sta komunikacija ter izmenjava znanja in izkušenj med udeleženci prav tako pomembna kot samo poučevanje. Vodja tečaja se mora odzvati na dejanske težave, na katere naletijo udeleženci med usposabljanjem.

Ustanova za vseživljenjsko sistematično usposabljanje na področju tradicionalnega rokodelstva bi morala imeti na voljo strokovnjake s področja naravoslovja ter prava, predpisov in javnih razpisov in naročil (mineralogija, kemija, gradbena fizika, gradbeno pravo itd.). Strokovnjaki bi morali biti deležni tudi kratkih učnih ur s področja razumevanja svojih poklicev ter biti na voljo za informacije in svetovanje. Prav tako pa bi tudi oni imeli korist od znanja udeležencev.

Informacije je treba zbrati v ustanovi za usposabljanje, vključno z zbirko podatkov o udeležencih, izvajalcih usposabljanja in strokovnjakih. Med usposabljanjem je

treba uporabljati obrazce za povratne informacije in neposredne povratne informacije med razpravami na tečajih ter družabnimi dogodki ali ekskurzijami. Usposabljanje in nadaljnje izobraževanje na področju tradicionalnega rokodelstva je usmerjeno v prakso in večinoma temelji na delavnicah in praktičnem usposabljanju, redko pa tudi na seminarjih. Delavnice in praktična usposabljanja potrebujejo delovna mesta in delovni prostor: tečaje je treba zasnovati v manjših skupinah od deset do največ dvajset oseb. Nadaljnje usposabljanje za rokodelce je treba izvajati v tečajih, ki trajajo največ en teden. Rokodelska podjetja so namreč pogosto manjša podjetja in daljša odsotnost zaposlenih zmanjšuje njihovo produktivnost. Za tečaje in seminarje bi bilo treba dati prednost zimskim mesecem, ko so delovne obremenitve v gradbeništvu nižje.

Spodbujanje mladih in nadarjenih ljudi

Kartuzija Mauerbach organizira javne dogodke za vse starostne skupine in ponuja vodene ogleda, zlasti za šolske razrede, da bi izboljšali sprejemanje in ozaveščenost javnosti o stavbni dediščini in rokodelstvu. V poletnih mesecih v sodelovanju z Oddelkom za učinkovito upravljanje in ohranjanje zgodovinskih stavb v kartuziji Mauerbach vsako leto gostimo združenje Prostovoljci evropske dediščine (European Heritage Volunteers b. n. l.). To je združenje, ki ga delno financira UNESCO in ima nalogo izboljševati praktične izkušnje in razvoj mladih za poklice na področju varstva dediščine. Od leta 2023 so prostovoljci s področja varstva dediščine na voljo mladim rokodelcem, študentom in mladim diplomantom. Sodelovanje mladih umetnostnih zgodovinarjev, konservatorjev in arhitektov z rokodelci na začetku njihove poklicne poti je nujno za razumevanje tradicionalnih rokodelskih tehnik in tradicionalnih stavb za vse poklice v gradbeništvu. Zanimanje mladih za rokodelstvo pa je treba vzbuditi že v osnovni in srednji šoli. Ekskurzije v rokodelska podjetja ali muzeje na prostem lahko mlade spodbudijo, da se odločijo za poklic v roko-

delstvu. Danes mladi pogosto odkrijejo svojo nadarjenost in ljubezen do rokodelstva šele po tem, ko končajo poklicno usposabljanje v drugem poklicu. Pridobivanje mladih za tradicionalno rokodelstvo in tradicionalno arhitekturo trenutno ovira zaprašena podoba teh poklicev. Tradicionalno rokodelstvo in arhitektura sta sodobni disciplini in bi ju lahko preimenovali v klasično rokodelstvo in arhitekturo.

Nastajajoča tržišča za tradicionalno rokodelstvo – trajnost

V zadnjih desetletjih se je uporaba rokodelstva, kot so tradicionalne slikopleskarske tehnike ali apneni in glineni ometi, omejila skoraj izključno na uporabo pri ohranjanju zgodovinskih spomenikov. Dela izvajajo z lokalnimi materiali. S tem je izpolnjena zahteva po trajnostnih rešitvah v celotni gradbeni industriji. Področje uporabe tradicionalnih barv, lesenih oken ter apnenih in glinenih ometov bi lahko v prihodnosti razširili z izključnega ohranjanja zgodovinskih spomenikov tudi na novogradnjo in prenove. To bi podjetjem omogočilo, da zaposlijo več strokovnjakov za tradicionalno rokodelstvo in spretnosti. Posledično bi se ta podjetja lahko tako razširila, da bi znova lahko usposabljala vajence na področju tradicionalne gradnje. Takšna širitev trga bi lahko prispevala k dolgoročnemu ohranjanju tradicionalnih rokodelskih podjetij ter zagotovila razpoložljivost tradicionalnih gradbenih materialov. Pri prenovi starih stavb in gradnji novih s tradicionalnimi tehnikami se uporabljajo podnebno nevtralni in trajnostni gradbeni materiali. Redno vzdrževanje in popravila tradicionalnih stavb opravljajo rokodelci, kar omogoča večstoletno življenjsko dobo stavb.

Ozaveščanje lastnikov stavb, arhitektov in projektantov

Razširitev področja uporabe tradicionalnih rokodelskih tehnik in materialov z izključnega ohranjanja zgodovinskih spomenikov na novogradnjo in prenovu zahteva lastnike, arhitekte in projektante, ki razumejo in sprejemajo tradicionalno rokodelstvo in materiale. Večja ozaveščenost o trajnostnih in tradicionalnih stavbah neposredno vpliva na sprejemljivost ukrepov in stroškov. Številni arhitekti ne poznajo več tradicionalnih gradbenih tehnik, kot so masivna opečna gradnja ali apneni ometi. Znanost o gradbenih materialih poučujejo le v omejenem obsegu, pogosto raje uporabljajo montažne materiale (pripravljeno malto, pripravljene barve). Projektanti pogosto ne poznajo posebnosti načrtovanja, kadar se pri gradnji uporabljajo tradicionalne tehnike. Razpisi in časovni načrti gradnje ne ustrezajo tehničnim zahtevam rokodelstva. Lastnike zgodovinskih stavb in graditelje novih stavb je treba spodbuditi k razumevanju tradicionalnih tehnik in videza ročno izdelanih površin. Obenem je treba lastnike stavb podrobneje seznaniti s prednostmi tradicionalne gradnje ter konceptom vzdrževanja in popravil, dolgimi življenji-

Izdelovanje opeke s šolarji ob odprtju sezone v muzeju kartuzije Mauerbach (©Bundesdenkmalamt, 28. 6. 2014).

skimi cikli in trajnostnimi gradbenimi materiali, ki so prisotni v tradicionalnih stavbah, ki so jih zgradili rokodelci. V splošnem bi bilo treba takoj začeti uporabljati nove strategije za ozaveščanje strank in gradbene industrije. Te ukrepe informiranja in izobraževanja morajo podpirati gospodarske zbornice, regionalni organi, šole in univerze.

Literatura in viri

BUNDESDENKMALAMT: Bundesdenkmalamt, b. n. l.; <https://www.bda.gv.at/>, 9. 12. 2023.

BURGHAUPTMANNSCHAFT ÖSTERREICH: Burghauptmannschaft Österreich, b. n. l.; <https://www.burghauptmannschaft.at/>, 9. 12. 2023.

BUNDESDENKMALAMT: *Standards der Baudenkmalpflege*, Bundesdenkmalamt, 2015; <https://bda.gv.at/de/publikationen/standards-leitfaeden-richtlinien/standards-der-baudenkmalpflege/>, 15. 12. 2024.

EUROPEAN HERITAGE ACADEMY: European Heritage Academy, b. n. l.; <https://www.european-heritage-academy.eu/>, 9. 12. 2023.

EUREVITA: Interreg Eurevita SI-AT 285, b. n. l.; <https://www.museum-joanneum.at/oesterreichisches-freilichtmuseum-stuebing/entdecken/projekte/interreg-eurevita-siat-285>, 9. 12. 2023.

EUROPEAN HERITAGE VOLUNTEERS: European Heritage Volunteers, b. n. l.; <https://www.heritagevolunteers.eu/>, 9. 12. 2023.

HERITAGE TRAIN II: International Cooperation for Professional Training in Protection of Monuments – Heritage Train II, b. n. l.; <https://ainova.sk/en/project/heritage-train/INCREASE>, 9. 12. 2023.

FLIP: Flip 2 – Increas, b. n. l.; www.burghauptmannschaft.at/Themen/Internationales/FLIP-2---INCREAS.html; 9. 12. 2023.

IWZB KARTAUS MAUERBACH: Information and Training Center for Architectural Conservation Kartause Mauerbach, b. n. l.; <https://www.bda.gv.at/themen/kartause-mauerbach.html>; 9. 12. 2023.

MODI-FY: Mody-fy, b. n. l.; <https://www.projektwelt-burghauptmannschaft.eu/event/modi-fy>, 9. 12. 2023.

PRO HERITAGE: Pro Heritage – Home, b. n. l.; <https://www.pro-heritage.eu/>, 9. 12. 2023.

EUROPEAN UNION: *Fostering cooperation in the European Union on skills, training and knowledge transfer in cultural heritage professions* – Report on the OMC (Open Method of Coordination) Working Group of Member States' Experts, *European Agenda for Culture, Workplan for Culture 2015-2018*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019a; <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e38e-8bb3-867b-11e9-9f05-01aa75ed71a1/language-en>, 9. 12. 2023.

EUROPEAN UNION: *A New European Landscape for Heritage professions*, Executive Summary, Report on the OMC (Open Method of Coordination) Working Group of Member States' Experts, *European Agenda for Culture, Workplan for Culture 2015-2018*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019b; <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c0482f3f-8681-11e9-9f05-01aa75ed71a1/language-en>, 9. 12. 2023.

VEREIN ZUR FÖRDERUNG DER BAUDENKMALPFLEGE: Verein zur Förderung der Baudenkmalpflege, b. n. l.; <https://www.baudenkmalpflege.at/>, 9. 12. 2023.

GOSPODARSKA PODOBA VSAKDANJIKA V FOLKLORNIH OBRAZCIH

Uvod v tematski sklop Jezik, kultura in vrednote

Tematski sklop Jezik, kultura in vrednote: gospodarska podoba vsakdanjika v folklornih obrazcih obravnava folklorne obrazce kot metaforične in stereotipne odtise različnih gospodarskih podob našega vsakdanjika in je rezultat projekta Jezik, kultura in vrednote: gospodarska podoba vsakdanjika v folklornih obrazcih (ARIS J6-50197). Jezik in kultura (v najširšem antropološkem pomenu) sta namreč najtesneje povezana in prepletena, deloma »zamrznjena« podoba pa se kaže v slovstveni folklori. Besede se združujejo v krajše ali daljše besedne zveze, te pa se v jeziku ustalijo in lahko pridobijo metaforično vrednost ter se pretvorijo v jezikovne izraze, ki delujejo kot vnaprej pripravljene, pomensko določene zveze. V folkloristiki se te oblike obravnavajo kot folklorni obrazci; ti so, kot je za folkloristične, antropološke, etnološke pristope k besedilom značilno, razvrščeni v žanre, tj. žanre kot »vrsto« (Barber 2007: 32), ki omogočajo delitev besedil v ločene kategorije. Zanje so značilni jednatost, zgoščenost in pogosta metaforičnost ter razmeroma stalne forme, vsebine in funkcije. Funkcija teh enot je tesno povezana z usmerjenostjo govorca ali pisca k poslušalcu oz. bralcu ter z usmerjanjem poslušalca ali bralca k samemu besedilu. Govorec / pisec deluje v pričakovanju, da bo prejemnik prepoznal žanr in nato ustrezno prilagodil svoja pričakovanja (Barber 2007: 32), kar pomeni, da morata imeti oba udeleženca skupni kod, tj. jezik (v širšem pomenu) in hkrati jezikovno kompetenco, ki omogoča prepoznavo figurativnosti, metaforičnosti sporočila, s katerim izražamo sebe, svoje potrebe in zahteve ter posredno družbene vidike, stališča in pričakovanja. Folklorni obrazci tako pričajo o svetovnih nazorih in tem, kako človek izraža doživljanje v jeziku, oblikuje osebni svet v svojem vsakdanjiku in kulturnem okolju. Na teh vzorcih temeljijo tudi kulturni modeli, ki jih posamezna družba oblikuje. Ti modeli so ključni za razumevanje človekovega konceptualnega sistema (Kövacs 2005: 193), torej kulturno utemeljenih načinov razvrščanja in vrednotenja izkušenj, s katerimi skupnost oblikuje smisel sveta. Psihologi, antropologi in jezikoslovci so ta pojem obširno uporabljali pod različnimi imeni, v tem tematskem sklopu in kontekstu projekta pa jih razumemo kot vsako koherentno organizacijo človeških izkušenj, ki (si) jih delijo ljudje.

Folklorni obrazci so v tematskem sklopu obravnavani kot diahroni odsev družbenih konceptov v vsakdanjem govoru in sinhrono rabljene enote, avtorji pa iz njih razkrivajo vsakdanjik, tj. banalne, razširjene fenomene kulture

(Bausinger 1987: 38) oz. najbolj univerzalno in hkrati najbolj enkratno, najbolj socialno in najbolj individualno prizorišče življenja (Lefebvre 1991). Avtorji so posebno pozornost namenili t. i. družinskemu gospodarstvu, kamor sodijo tako družinski člani kot tudi živinoreja, poljedelstvo in z njimi povezane dejavnosti, njihova oblačila in prehrana, oz. vse, kar (je) soustvarja(lo) vsakdanjik. Namen tega sklopa je predvsem pokazati, kako se folklornim obrazcem lahko približamo z različnimi pristopi: etnološkim, folklorističnim, etnolingvističnim, vendar šele ko vse navedeno združimo, lahko dobimo celovito podobo analize gradiva. V našem primeru pokažemo z različnimi pristopi, metodologijami in interpretacijami spreminjanje gospodarske podobe, odnosa in vrednotenja gospodarskih prizadevanj ter njihove družbene strukture, kakor se še danes izražajo v stereotipni ekspresivni formi.

Sklop sestavlja pet člankov, od tega dva strokovna, ki so za temeljno gradivo vzeli pod drobnogled paremiološko zbirko Pregovori 1.1 (Babič idr. 2023), shranjeno na repozitoriju Clarin.si. Zbirka obsega obsežno in izredno dragoceno diahrono zbirko 37.390 slovenskih pregovorov, ki je nastajala več kot 50 let na Inštitutu za slovensko etnologijo ZRC SAZU. Vsak pregovor je povezan s svojim virom, viri pa obsegajo 2.630 bibliografskih enot (1578–2010), to so tiskane knjige, revije, koledarji, zbiralne akcije v različnih revijah, terensko delo zbiranja folklorne, osebni zapiski itd. Vsak pregovor je predstavljen na dva načina: v diplomatski transkripciji, ki je zvesta izvoru (zaradi tehničnih težav transkriptorjev in človeških napak pri transkripciji je transkripcija starejših besedil neenotna), in v kritični transkripciji, ki modernizira uporabljeno abecedo. Iskanje po zbirki je omogočeno s ključnimi besedami ali besednimi zvezami. S pomočjo ključnih besed so avtorji poiskali paremiološke enote oz. pregovore, ki so bili relevantni za obravnavo teme.

Vanja Huzjan (2025) s paremiološkimi enotami zasleduje prakso dedovanja kot možno strategijo zagotavljanja preživetja. Avtorica prepleta etnološka in zgodovinska spoznanja s paremiološkim gradivom iz zbirke Pregovori 1.1 in izpostavi, da so dedovanske prakse generirale neenakost, čeprav naj bi načeloma zagotavljale preživetje kmečke hiše in njene posesti, kar je razvidno tudi iz paremioloških enot.

Rok Mrvič in Saša Poljak Istenič (2025) obravnavata vrednotenje prašiča, kot se kaže v slovenskem pregovornem izročilu. Raziskava na konceptualnem izhodišču razliko-

* Saša Babič, dr. literarnih ved, docentka in znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; sasa.babic@zrc-sazu.si.

vanja med vrednotami in vrednostmi z analizo etnoloških virov o prašičereji in kolinah ter paremiološkega gradiva razkriva pozitivno in negativno vrednotenje prašiča z rabo pregovorov v vsakdanjem življenju. Osrednje mesto raziskave je namenjeno natančnejšemu razumevanju ambivalentnega odnosa med človekom in prašičem.

Saša Babič (2025) se v obravnavi osredotoči na prisotnost poimenovanj (pripravljenih) jedi v slovenskih pregovorih iz zbirke Pregovori 1.1 in njihove simbolne pomene, pri čemer pokaže na prenos pomena hrane v vsakdanjiku na izrazne simbolne pomene, jasen razloček med manj cenjenimi enostavnimi jedmi in bolj cenjenimi prazničnimi jedmi ter vztrajanje posameznih stereotipov, pa čeprav omenjena zbirka vsebuje večinoma že zastarelo paremiološko gradivo, tj. večine obravnavanih enot ni več v aktivni jezikovni rabi.

Barbara Ivančič Kutin (2025) v članku obravnava paremije iz pomenskega polje blaginje (*bogastva oz. revščine*) ter z njima povezano ključno besedo *denar* in njegovimi nevtralnimi in ekspresivnimi sopomenkami v bovškem narečnem govoru, pri čemer so izpostavljene lokalnospecifične enote. V članku predvsem predstavlja gradivo, ki ga je zbrala pri terenskem delu na Bovškem, z namenom prikazati raznovrstnost izrazja v bovškem narečju in vpliv okolja na lokalnospecifično izrazje, obenem pa sopostavlja enote iz digitalizirane zbirke Pregovori 1.1 za ponazoritev podobnosti ali razlik.

Katarina Šrampf Vendramin (2025) v svojem članku predstavi slovenske pregovore, frazeme in kratke folklorne obrazce, ki vsebujejo poimenovanja tekstilij in tekstilne proizvodnje v preteklosti. Analiza pokaže, da so nit, preja, lan, volna, orodja in obrtni poklici vtakani v jezik kot prenašalci znanja, vrednot, spomina in predstav o usodi. Prispevek pokaže na preplet materialnih, družbenih pa tudi mitoloških razsežnosti tekstila ter njegovo vlogo pri oblikovanju kolektivne zavesti.

Prispevki v tematskem sklopu Jezik, kultura in vrednote: gospodarska podoba vsakdanjika v folklornih obrazcih z različnih zornih kotov pokažejo, kako vztrajno se gospodarski, družinski in delovni odnosi ohranjajo v jeziku – v pregovorih, frazemih in drugih folklornih obrazcih – ter kako jih skupnost s ponavljanjem potrjuje, preoblikuje ali ironizira. S kombinacijo etnološkega, folklorističnega in etnoling-

vističnega pristopa se odpre celovitejši vpogled v to, kako se vsakdanjik in vrednostne hierarhije zrcalijo v ustaljenih izraznih oblikah. Naša želja je prikazati, da so tudi folklorni obrazci dragocen vir za razumevanje kulture in družbe, hkrati pa upamo, da bo sklop spodbudil nadaljnje raziskave povezav med jezikom in vsakršnim vsakdanjikom.

Literatura in viri

BABIČ, Saša: »Dobra jed se sama hvali«: Konceptualni zemljevid slovenskih paremioloških enot s komponento poimenovanja jedi. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2, 2025, 94–101.

BABIČ, Saša, Miha Peče, Tomaž Erjavec, Barbara Ivančič Kutin, Katarina Šrampf Vendramin, Monika Kropelj Telban, Nataša Jakop in Marija Stanonik: *Collection of Slovenian Paremiological Units Pregovori 1.1*, Slovenian Language Resource Repository CLARIN.SI, 2023, ISSN 2820–4042; <http://hdl.handle.net/11356/1853>.

BARBAER, Karin: *The Anthropology of Texts, Persons and Publics*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore in São Paulo: Cambridge University Press, 2007.

BAUSINGER, Hermann: Jezik v etnologiji. *Traditiones* 16, 1987, 35–50.

HUZJAN, Vanja: Dedovanje kmečke posesti: »Majhni otroci in majhni dolgovi dajo veliko opraviti«. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2, 2025, 68–79.

IVANČIČ KUTIN, Barbara: Petdeset folklornih obrazcev o bogastvu, revščini in denarju v bovškem narečnem govoru. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2, 2025, 102–107.

KÖVACSES, Zoltán: *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore in São Paulo: Cambridge University Press, 2005.

LEFEBVRE, Henri: *Critique of Everyday Life: Vol. 1, Introduction*. London in New York: Verso, 1991.

MRVIČ, Rok in Saša Poljak Istenič: Podoba prašiča v slovenskem pregovornem izročilu na razkrižju vrednosti in vrednot. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2, 2025, 80–93.

ŠRIMPF VENDRAMIN, Katarina: Tekstilna kultura v ogledalu frazemov, pregovorov in kratkih folklornih obrazcev. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/2, 2025, 108–114.

UNDERHILL, James W.: *Ethnolinguistics and Cultural Concepts: Truth, Love, Hate and War*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore in São Paulo: Cambridge University Press, 2012.

DEDOVANJE KMEČKE POSESTI

»Majhni otroci in majhni dolgovi dajo veliko opraviti«

Izvirni znanstveni članek | 1. 01
Datum prejema: 10. 4. 2025

Izvleček: Avtorica prakso dedovanja predstavi kot možno strategijo zagotavljanja preživetja podeželskega prebivalstva v preteklosti na Slovenskem. Poudari, da so bili v nasprotju s to strategijo vzrok presežnega zadolževanja v tridesetih letih 20. stoletja prav dedni odpravki, predvsem izplačila dot, ki naj bi prispevala k akumulaciji imetja mladoporočencev. V članku etnološka in zgodovinska spoznanja prepleta s pregovori in z reki iz raziskovalnega repozitorija Clarin.si.

Ključne besede: pregovori, kmetje, na Slovenskem, 19. in 20. stoletje, dedovanje, dota, zadolževanje

Abstract: The author presents the practice of inheritance as a possible strategy for ensuring the survival of the rural population in Slovenia in the past. She emphasizes that, contrary to this strategy, it was precisely inheritance payments, especially dowry payments supposed to contribute to the accumulation of wealth by newlyweds, that were the cause of excessive indebtedness in the 1930s. The article intertwines ethnological and historical findings with proverbs and sayings from the Clarin.si research repository.

Keywords: proverbs, peasants, Slovenia, 19th and 20th century, inheritance, dowry, debt

Kratko pojasnilo

V projektu Jezik, kultura in vrednote: Gospodarska podoba vsakdanjika v folklornih obrazcih se osredinjam na nekdanje družbene strategije zagotavljanja preživetja kmečke družine na Slovenskem pred moderno dobo in v obdobju modernizacije. Preživetje podeželskega prebivalstva na Slovenskem se je stoletja srečevalo z mnogimi izzivi: visokimi dajatvami, ujmami, vojnam, epidemijami, načeli kapitalističnega gospodarstva in zadolževanjem. V različnih obdobjih so se kmetje različnim socialnim in ekonomskim razmeram prilagajali z različnimi preživitvenimi strategijami, na katere sta vplivali vsakokratna državna tvorba (habsburška monarhija, avstro-ogrska monarhija, Kraljevina Jugoslavija) z ekonomsko, pravno in vse do odprave konkordata »moralno« politiko ter Cerkev z navodili za pravilno življenje in nraevstveno kritiko. Pri raziskovanju primerjam etnološka in zgodovinska spoznanja s folklornim izročilom. Za gradivo mi služijo pregovori in reki, združeni v raziskovalnem repozitoriju Clarin.si (Babič idr. 2023), konglomeratu pregovorov od 16. stoletja do zdaj, torej iz različnih obdobj ter družbenih in kulturnih okolij zapisovalcev in govorcev. Paremiologija se strinja, da je čas nastanka posamičnega pregovora težko določljiv. Tako npr. Peter Grzybek zapiše, da so »v 19. in 20. stoletju zbiralci slovenske paremiološke izraze v veliki meri iz zbirke v zbirko prepisovali brez podatka o viru in te prepise bogatili z gradivom, ki so ga zasledili na terenu, vendar so med tema tipoma gradiva redko začrtali ločnico« (Grzybek 2008: 43). Zaradi manka znanja, ki zeva med nastankom in zapisom pregovora, se Matej Meterc sprašuje, ali lahko pomen posamičnega prego-

vora razberemo »z dokaj veliko mero gotovosti [...], saj je pomenska prosojnost lahko zgolj navidezna« (Meterc 2021: 46). Vprašanje je resnično pomembno; tolažim se, da je miselna igra osrednji del raziskovalnega dela, ki pa jo uokvirja odgovornost do ljudi in znanosti.

Pregovori so nosilci *ready-made* sporočil vladajoče ideologije in iz nje izhajajočih izkušenj »malega« človeka. Gre za individualno utelešenje kolektivne strukture, zato so odlično raziskovalno gradivo. Ta stereotipizirana znanja se v relativno stabilni obliki (večinoma) ustno medgeneracijsko prenašajo in s tem perpetuirajo obstoječa družbena razmerja (neenakosti). Ko se spremeni ekonomski in/ali politični kontekst, se modificirajo v t. i. antipregovore ali pa postanejo nerelevantni in utonejo v pozabo. A se koncipirajo novi, saj družbeni red svojo lastno ideološko upravičenost proizvaja s kulturnimi artikulacijami.

Uvod v tematiko

Vse do 19. stoletja je bila kmečka hiša (dom, domačija, kmečka posest, kmetija (Vilfan 1970: 559–560)) zaokrožena gospodarska-tehnična in organizacijska ter družinska skupnost poročenega para, njunih otrok in sorodnikov (bratov, sester in staršev kmečkega para) ter poslov,¹ ki so bili vključeni v kmečko gospodinjstvo – šlo je za sistem »cele hiše« (nem. *ganzes Haus*), ki je vključeval tudi nesorodstvo (Kos 2017: 119). Večgeneracijska kmečka skup-

¹ Posli so bili samske osebe do poroke: *Dekla sme tudi srp proč zag-nati in se omožiti*, pogosto pa vse do smrti (Makarovič 1988/1990). V 19. stoletju je oblast poselskim porokam nasprotovala zaradi siromaštva; nezakonska rojstva niso bila redka (Vilfan 1980a: 367). Za več o poročni svobodi glej Valenčič 1968 oz. Kos 2017.

nost, ki jo je Bogo Grafenauer poimenoval kar »kmečki obrat« (1970: 619), je omogočala medsebojno pomoč, še zlasti v bolezni ali starosti.² Med kmečko služinčad (hlapce, dekline, pastirje, pestrne) so spadali odpravljani (mlajši in/ali starejši) otroci malih kmetov in neodpravljani in/ali neporočeni potomci kmečkega para. Domačija je včasih gostila še gostače, ki so bivali v stranskih kmečkih poslopjih, se preživljali z dnino in imeli v zakupu kako zaplato njive, kjer so gojili krompir ali lan, a niso spadali h kmečki družini (Sieder 1998: 12, 14). Če je bilo dninarjev dovolj, je kmet zmanjšal število kmečkih poslov (prav tam: 57). Kmečko hišno gospodinjstvo je – da bi zagotovilo zadostno količino materialnih dobrin – vključevalo upravljanje s premičnim in z nepremičnim premoženjem in opravljanje (pridobivanje, rabo in porabo) gospodinjstev, hišnih in gospodarskih del (npr. kmetijskih in rokodelskih dejavnosti). Vsi člani kmečke hiše so morali po svojih močeh skrbeti za hišna in kmečka opravila v skupno korist. Pridobitne dejavnosti so bile živinoreja in poljedelstvo, gozdarstvo, vinogradništvo, lov, nabiralništvo in obrt ter prodaja pridelkov in izdelkov, ponujanje storitev ipd. Različne dejavnosti so imele v različnih obdobjih in različnih slovenskih pokrajinah različno gospodarsko težo; tako sta npr. sadjarstvo in vrtnarstvo po svoji razširjenosti relativno novi, dobrih sto let stari gospodarski dejavnosti.

Pojem kmečke hiše se navezuje na grški *oikos*, ki združuje hišo in družino v biološkem, socialnem in ekonomskem pomenu. Med kmeti (gruntarji), gostači in kajžarji (kočarji) je bila vzajemna odvisnost, vendar družbena asimetrija. Prvi so bili delodajalci, preostali pa bazen delovne sile. Pregovor *Bolje je enimu gospodarju grablje po ledini* [neobdelani zemlji, travniku] *uleči, kakor ob košni jet' u taberh*³ daje prednost poselski službi, kjer je bilo služenje stalno, pred dnino (Jakop in Babič 2025). Gostači in kajžarji so bili kot dninarji namreč vezani na sezonsko zaposlitev v kmetijstvu (večja kmečka opravila), zato so se za preživetje morali ukvarjati še s kako obrtno dejavnostjo (prejo, tkanjem, lončarstvom, izdelavo lesenih orodij ipd.), pri kateri so sodelovali vsi člani družine.

Hierarhično razčlenjena patriarhalna družba se je najvidneje pokazala prav v družinskih razmerjih (moči), kar odlično sporočajo pregovori: *Bog, cesar in hišni gospodar se ne morejo odstaviti* in *Cesar ukazuje deželi, gospodar družini*. Družbena in ekonomska neenakost je bila bistvena značilnost kmečke družine, ki jo je upravljal gospodar. Ta je samostojno odločal o reprodukciji delovne sile, vo-

denju gospodarstva in morebitni dodatni delovni moči. Imel je nadzor nad imetjem (zemljo, živino) in oblast nad njemu podrejenimi družinskimi člani. Ženska je imela v kmečkem patriarhalnem imaginariju nižjo vrednost od živine: *Kjer krave teletijo, kobile žrebetijo in žene mrjo, tam gospodarstvo dobro napreduje*. Zakaj? *Mož špara en dela, žena pa stran meče*. Zato *Bolna krava skrbi moža bolj ko bolna baba; babo dobi spet kjer jo hoče, krave pa mu ne da nihče zastoj*.

Družbena hierarhija se je vzpostavljala ne le s pozicijsko avtoriteto (*V hiši brez gospodarja ni strahu božjega, v deželi brez cesarja ni miru oz. Teško hiši, ki nima gospodarja, teško vojski, ki nima poglavarja*), temveč tudi v času socializacije glede na delovno zmožnost. Tako je imel starejši hlapec več družbene moči od kmečkega otroka (Sieder 1998: 41, 46, 49). Hierarhija se je izražala pri razvrstitvi za mizo in vrstnem redu razdeljevanja ter količini in kvaliteti jedi. Razvrstitev članov kmečke hiše za mizo je zrcalila patriarhalno strukturo: *Oče je gost, ki se najbolje poda k mizi*. Zaradi svojega robnega položaja otroci sploh niso sedeli za mizo.⁴

Življenje posameznika je nadzorovala vaška skupnost. Vse do druge polovice 19. stoletja, ko je na podeželje prodrlo tržno gospodarstvo⁵ (Lazarevič 1994a), je interes hišnega gospodinjstva prevladoval nad individuumom. Vsak družinski član je imel vsaj na deklarativni ravni svojo vnaprej začrtano družbeno vlogo, ob čemer se je moškemu še dopuščala možnost vertikalne mobilnosti, ženski pa ne: *Sin lahko postane knez, hči mati*. Ženskam naj bi bil *Hišni prag – najvišja planina*, na katero bi stopile. Zakon med žensko in moškim je imel značaj delovnega razmerja, v katerem je bil moški delodajalec. Občestvo je s poroko odobrilo seksualno dejavnost⁶ in rojevanje otrok. Z otroki naj bi se reproducirala delovna sila za gospodinjstvo, kmetijska in skrbstvena opravila, obnavljala družinska tradicija in varovalo obstoj posestva.

Moja prva raziskava (Huzjan 2024a) v projektu je bila namenjena analizi označevalca »otrok« v slovenskih pregovorih in rekih, združenih v repozitoriju Clarin.si (Babič idr. 2023), ki večinoma tematizirajo kmečko življenje; izražajo izkušnjo kmečkega človeka in napotujejo k ustreznim kulturnim normam in vrednotam. Eno pomembnejših spo-

4 Strahospoštovanje avtoritete je mdr. pomenilo, da morajo otroci pred odraslimi molčati: *Ko stari govore, otroci naj molče*. Vendar je gospod L. kot otrok ob povabilu svojega očeta, da pred kosilom vsi navzoči opravijo *stolno* [mizno] molitev, odvrnil: »Kako naj opravimo stolno molitev, ko nikoli ne sedimo za stolom?« Po pripovedovanju je očetova roka »poskrbela«, da je »letel« skozi vrata. Pozneje se je kot sedemnajstletni mizarski vajenec, naveličan socialnih krivic, leta 1937 vpisal v Komunistično partijo (L 1995).

5 Že od nekdaj so na trgu dela konkurirali kmečki posli. Založništvo in vinogradništvo pa sta bila celo pod vplivom delovanja širšega, mednarodnega trga in zato vpeta v denarno gospodarstvo.

6 To so bila bolj ali manj posilstva žensk (Miklavčič 2014).

2 Poleg deklarativne večgeneracijske solidarnosti je obstajala še skupnostna solidarnost. Pregovori, ki tematizirajo »sosed«, ga (pragmatično) vrednotijo zelo visoko, npr. *Dober сосед je boljši kot gotov denar*, saj *Sosed brez soseda ne more živeti*. Sosedje so si pomagali pri večjih delih, npr. ob žetvi, košnji, gradnji hiš ipd. Obstajale so tudi oblike skupnostne zaščite, kot so vaški odbori ali bratovščine (Makarovič 1979).

3 Zaradi preglednosti so pregovori in reki v prispevku zapisani ležeče.

znanj je bilo, da je skrb za otroka pomenila njegovo moralno zadolževanje. Med starši in otroki je bilo dolžnostno razmerje:⁷ *Kar daješ otrokam, to daš kot v posojilnico, če pa ženi, pa mečeš stran*. Otrok naj bi očetovsko investicijo na temelju moralnega dolga odplačal s skrbjo za starše, ko bi ti ostareli in postali opravično šibki. Avtoritativna (*Spoštuj očeta in mater, da ti bo dobro na zemlji; Ljubi starše, če so dobri; trpi in molči, če so slabi*) in avtoritarna (*Kdor se prepira z očetom, mu bodo usta postala gobava; Kdor mamo udari, naj se mu roka posuši (usahne)*) vzgoja je razkrila starševski strah pred neubogljivostjo otrok, strah pred neuspešnim prenosom vrednotnega sistema in torej otrokovim samovoljnim odpisom dolga, ko zraste. Trda vzgoja v poslušnost brez ugovora je bila ena od strategij preživetja ostarelih članov kmečke skupnosti v času, ko so bile kolektivne prakse skrbi za ostarele redke in podeželje ni poznalo skrbstvenih ustanov. Črtica Mačkova očeta Janka Kersnika (1937) ponazori, da je bil starševski strah, zgoščen v pregovoru *Ti očeta do praga, sin tebe čez prag*, utemeljen.⁸ Pregovor *Ne tepi matere svojih otrok, tvoj otrok nekoč te kaznuje, ne Bog potrjujejo opazovanja* Janeza Trdine (1987: 457): »Tepsti ne dajo se radi še otroci ne, večkrat maščuje se odrasčeni mladič nad onim, včasih še nad starši (da jim neče pomagati) ako je bil kot deček pretepan. Osveta včasih celo krvava, sliši se: Le čakaj, ti bom že vrnil kedar odrastem.«⁹ Pregovora ponazarjata tragiko majhnih otrok in preužitkarjev, tistih, ki so zaradi šibke delovne zmožnosti manj prispevali h gospodarstvu kmečke hiše in bili v patriarhalno hierarhično strukturirani kmečki družini najšibkejši člen.

Tudi moja druga raziskava (Huzjan 2024b) je tematizirala življenje otrok. Kljub temu da so otroci s svojim delom temeljno prispevali k preživetju kmečkega hišnega gospo-

dinstva, je njihovo delo veljalo za samoumevno. V (pre)govorih ne obstaja nekaj takega, kot je »otroško delo«, čeprav je v etnoloških in historiografskih prispevkih delo otrok še kako navzoče. Kmečko delo otrok je bilo moško ali žensko delo, otroškega ni bilo (Ravnik 1996: 169, 177–178; Destovnik 2002: 27–28). In vendar delo otrok ni bilo ne pomožno in ne dopolnilno (npr. Šmitek 1987), temveč primarno; nanj so odrasli »resno računali« (Ravnik 1996: 181). Nasploh je bila diferencirana delitev dela po starosti in spolu patriarhalni ideal, ki so ga morda dosegle premožnejše kmetije; vsakdanjik kajžarja, gostača ali viničarja ni poznal izrazite starostno in spolno določene delitve dela. Da se je delo kmečkih otrok komaj razlikovalo od dela dninarjev, je tudi Reinhard Sieder (1998) zatrdil za pretežni del stare celine. Tako najemanje poslov ni bilo odvisno le od zahtev kmečkega dela, temveč tudi od starosti otrok na kmetiji.

Kmetije so v predmodernejši dobi vse do agrarno-tehnične revolucije v 18. stoletju zaradi podložniških dajatev, deželnih davkov (od konca 15. stol), vojn in epidemij živeli iz rok v usta, »na robu možnega obstoja« (Grafenauer 1970: 629). V 16. in 17. stoletju je na podeželje namesto naravnega gospodarstva začelo prodirati tržno gospodarstvo. Takrat so se višale tudi deželne dajatve, kmetje pa so morali nekatere svoje obveznosti plačevati v gotovini (Gestrin in Melik 1966). Država je podpirala razvoj trgovine (merkantilizem), zato je denar začel postajati vse pomembnejši del podeželskega vsakdanjika. Tedaj je še veljalo *Žalost inu dolgovi so naglo sturjeni, al po času zbrisani*. Kljub temu si je kmečka hiša prizadevala za čim večjo samozadostnost, kar je bil ideal, h kateremu so »težile vse ruralne skupnosti v Evropi do 2. polovice 19. stoletja« (Gomiršek 2012: 244). Družina je za lastno porabo pridelovala hrano in surovine za izdelavo tekstila, gojila živino, izdelovala material za gradnjo, orodje in gospodinjne pripomočke. Namen dela ni bil ustvariti dobiček, temveč preskrbeti družino. Vključevanje majhnih otrok v delovna opravila je bila strategija zagotavljanja (njihovega) preživetja. Kadar družina ni bila zmožna zagotoviti hrane za vse člane, je poslala otroke, najmlajše kmečke proletarce, služiti k tujim, premožnejšim kmetijam.

V hiši se krsti ponavljajo, stari pa se na smrt pripravljajo

Ob rojstvu sorazmerno trdno določeni življenjska pot in družbena vloga v kmečki hiši in vaški skupnosti nista zagotavljali občutka varnosti, ki jo sicer prinašata stalnost in predvidljivost. Razmerja med člani kmečke družine so bila vertikalno (medgeneracijsko) in horizontalno (med sorodstvenimi) dinamična, najvidnejše ob dedovanju premoženja, ko *Stari odhajajo, prihajajo mladi*. Sinova poroka v zgodnji odraslosti naj bi bila povezana z umikom staršev iz gospodarjenja kmetije in otrokovim dedovanjem (Knežević Hočvar 2013: 25). S prehajanjem iz roda v rod naj bi posest ohranjala enovitost; dedovanje naj bi bila ena od strategij

7 Žarko Lazarević (1998: 11) sicer piše, da so imeli nekdanji starši nepreločljivo odgovornost do otrok, da jih preživljajo, vzgajajo in preskrbijo za prihodnost. Nepreločljivost sicer podpira pregovor *Pravico tepsti otroka ima samo tisti, ki mu kruh reže*, vendar Lazarevićev trditvi oporeka opustitev dedovanja pri nezakonskih otrocih, kar kaže na zgolj deklarativno raven (pre)govora o starševski odgovornosti. Tudi v preteklosti ni šlo za otroke, temveč za ohranjanje premoženja.

8 Črtica ponazori transgeneracijski vzorec nasilja nad ostarelim preužitkarjem, čeprav je bilo nasilje polnoletnih otrok nad svojimi starši kaznivo dejanje in se je ponekod bolj, ponekod manj sankcioniralo.

9 Etnolog Angelos Baš je zapisal, da so kmetije »premahnito strogost, mehkužno ravnanje in popustljivost glede privajanja k delu šteli za kvarno, ker so sodili, da otrok tedaj ne bo kos nalogam, ki ga čakajo potem, ko bo odrasel« (Baš 1967: 235–236). To ponazarja spomin pripovedovalke, ki ga je med raziskavo žrmelj zapisala etnologinja Inja Smerdel: »Če sta bili prepočasni, ker sta si z otroškimi šalami krajšali čas in se prerivali, katera bo [žrmelj] držala spodaj (kjer je bilo laže), ju je oče tepel s pasom in priganjal: »A bota hitro mlele! P'r nas ni nikol on mlel« (Smerdel 2002: 160). Tepež je bil stoletja dolgo kulturna norma, o čemer pričajo tudi pregovori: *Kdor ne kaznuje svojih otrok, jim ne želi dobro; Komur se šibe škoda zdi, sovražni svojega sina, kdor ga pa ljubi, ta ga vedno strahuje* ipd.

zagotavljanja preživetja kmečke hiše. Temu se posveča priučujoča raziskava.

Vse do zemljiške odveze je nad kmečkim posestvom »držalo čvrsto roko zemljiško gospostvo« (Vilfan 1961: 257), ki pa je »obdelovalcem svojih zemljišč priznavalo neke pravice do dednega nasledstva« (prav tam: 70), po odpravi podložništva pa je dedovanje uravnaval obči državljanski zakonik. Posest je bilo mogoče pridobiti na dva načina: v izročilni pogodbi sta se izročitelj in prevzemnik dogovorila o pogojih izročitve kmečkega gospodarstva in preužitka ali pa je prevzemnika kmečke posesti določila oporoka, a je bil ta način dedovanja manj zanesljiv, saj je zapustnik oporoko lahko tudi preklical (Vilfan 1980b: 466). Pregovor *Kdor živ da, da sam, po smrti pa drugi delijo* (Dolenc 1936: 38) podpira delitev premoženja pred smrtjo in ne po dednem zakonu, ko se je posest delila brez zapustnikovega nadzora: »Če je oče umrl brez testamenta, so na sodnji sprtili (razdelili) vsakemu nekaj« (Gomiršek 2022: 41). V nasprotju s kolektivnim spominom, da sta premoženje in z njim družbeni položaj avtomatično prehajala z očeta na sina ali najbližjega moškega sorodnika, je zgodovinar Dušan Kos ugotovil, da:

kmečka ženitna pisma iz 17. in 18. stoletja razkrivajo, da je kmetijo največkrat prevzel tisti sin (ali hči), ki se je prvi poročil [...]. Očitno je, da so kmetje svojo usodo in starostno oskrbo bolj kot s pravnim običajem krojili s pragmatizmom in uveljavljali dedni red, ki je v danem trenutku najbolj ustrezal družini in trdnosti kmetije. Drugi (ob poroki dediča pogosto še mladoletni) otroci so prejeli nujne dedne deleže, določene v denarju. Blížnji zapustnikov stranski sorodniki so prišli v poštev, le če zapustnik ni imel otrok (šele nato so prišli na vrsto starši in stari starši), vdova pa je bila upravičena le do svojega premoženja in poročnih daril (jutrne¹⁰ in dote); njeni sorodniki so po njej lahko dedovali le njeno doto. Gospostvo se v družinsko dedovanje ni vtikalo, če je na kmetiji vladal red in je dedovanje teklo po običajih. (Kos 2017: 121–122)

Razpolaganje z »očevino« ali »dedovino« je bilo »praviloma urejeno tako, da je [bil] zaščiten obstoj rodbinskega premoženja. To izraža na primer pregovor »kar dobiš po oči (očetu), varuj podnevi in ponoči« (Vilfan 1961: 257), da bi preprečil naslednji prizor: *Oče zbira slamo kot zlato, sin razsipa zlato kot slamo* ali *Kar je oče zbral z motiko, to sin razmetava z lopato*.

Izročanje in prevzemanje kmetije sta obvladovali, kot se je izrazil Miran Puconja (2005: 113), »posebna lastniška etika« in, kot je nasprotujoča si čustva ob predaji posesti opredelila Duška Knežević Hočevnar (2013), »medgeneracijska ambivalenca«. Na eni strani je izročitelj zaradi lastne negotove prihodnosti posest prevzemniku predal z veliko težavo (*Če so otroci dobri, očeta k možu postavi-*

jo; če so pa hudobni, ga na beraško palico), čeprav se je ta zavezal, da bo vzdrževal starša do njune smrti (Vilfan 1980b: 444), tj. da bosta uživala preužitek, pravico do bivanja in prehranjevanja na kmetiji, in da ju bo ob smrti dostojno pokopal. Na drugi strani se je želja prevzemnikov po gospodarjenju oz. družbeni moči zgostila v ultimativnem klicu k predaji posesti: *Staremu (očetu) luč – mlademu (sinu) ključ!* Kljub »medgeneracijski ambivalenci« so mladi sanjari o prevzemu brez zapletov, kakor Toma, lik iz črtice Ivana Tavčarja (1966: 73): »Bil je edini sin, dolga niso imeli, ali oča je bil star in gotovo se ne bode branil odložiti bremena, katero je že tako težko prenašal na svojih plečih!«

Konfliktne odnose med pretežno neukim kmetstvom so skušali uravnavati pregovori kot del »običajev od starine«, ki so bili »jak ščit domovine« (Dolenc 1936: 36). Ob predaji posesti so prevzemniki izročiteljem lahko pojasnili, da *hram ne more imeti dveh gospodarjev*, tako tudi *dve ženski ne moreta rabiti istega ognjišča* ali *En Bog na svetu, en cesar v deželi, en gospodar v hiši oz. Ena domovina, ena gospodinja*, in še: *Na dvorišču vlada samo en petelin, v hiši samo en gospodar; Če ima konj dva gospodarja, je mršav; Pes dveh gospodarjev ostane sredi ceste; Če je čoln last dveh gospodarjev, pušča vodo* ipd. Predajnikovo zavračanje realnosti, ko so s prevzemnikom kmetije zavladala drugačna pravila (*Nov gospodar – nova pravica*) in se izročitelj ni zmozel podrediti novemu gospodarju, je vodilo v spore, češ *Tudi star maček se mora privaditi novemu gospodarju!* Prenos kmetije je pomenil izgubo položaja v patriarhalni hierarhični strukturi družbene moči, kar ponazori npr. naslednji odlomek: »Kaj pa vi, ali boste večno gospodarili? Sina oženite, če ne vam bo prestar!« »Tega pa ne – gospod! Sedaj imam še sok, četudi brez zabele – in časih malo žganja; – potem pa nič – nič!« (Kersnik 1937: 31–32).

Ne osupne ugotovitev Sergija Vilfana (1961: 509), da je bil preužitek »eden izmed najpogostejših predmetov civilnih pravnih«. In vendar se kljub izkušnji *Hudobni otroci so žebli v krsto svojih staršev*, pogosto »izročitvi ključa ni bilo moči izogniti« (prav tam). Drugače rečeno: *Bogu dušico, sinu možnjico (zemljico)*. Starša sta dobila svoj prostor na kmetiji (kot, izbo ipd.) in pregovorno navodilo *Drži se družbe starih in tvoja noga naj brusi prag njihovih vrat!* je skrbelo, da mladi nanju niso »pozabili«,¹¹ ob čemer je bilo *Boljše umirati na sinovem pragu* [na svoji domačiji], *kakor na hčerini postelji* [v tuji hiši].

Napeto pa je bilo tudi razmerje med sorojenci – dediči; od tod pregovor *Bratje in bratje [sestre] se daleč narazen najbolj ljubijo* (Dolenc 1936: 37) oz. *Bratje in sestre se imajo daleč narazen najraje*. Na območju z načelom nedeljivosti posestva je imel za dediča določeni otrok po pravicah in

11 Zgodilo se je tudi, da so starši katero od hčera »sistematično poneumili« (Sieder 1998: 40) oz. je niso poročili, da je ostala za deklo staršem.

10 »Darilo, ki ga mož obljudi, dá ženi po poročni noči« (Ahačič 2025).

dolžnostih v skupini otrok nadrejeni položaj, na območju s prosto delitvijo posesti pa je bila skupina bratov in sestra manj tekmovalna, a vendar z vprašanji, kdo bo dobil katero njivo, pašnik, živino ipd. (Sieder 1998: 39, 40) in naukom: *Če so si bratje še tako blizu, njihovo imetje in koristi so si daleč narazen*. Ker so se z dedovanjem ohranjale družbene neenakosti in krivice (Goody 2003: 60), so bile zamere med sorojenci vsakdanje: *Kadar ni dediščine, se otroci na grobu svojih staršev ljubijo, če je je pa kaj, se pa grdo gledajo*.

Predvsem v alpskem svetu je prevladovalo pravilo 'prvorojenstva' (*primogeniture*), kjer je kmetijo dedoval najstarejši sin, ki je drugim izplačal njihove dedne deleže kot »odpravščino« (Vilfan 1980b: 443), in sicer so dobila *Dekleta teleta* [dota], *fantini pa cekini* [denar]. Tako so dedovali vsi dediči po enakih idealnih deležih, pri čemer se zemlja ni dejansko delila. Strategija *Več je vreden na kmetiji en slab gospodar, kakor devet dobrih* naj bi preprečevala drobljenje zemlje in revščino, ko je *Dosti gospodarjev – malo sukenj*. Drugi dediči so običajno odšli služiti drugam in se pozneje poročili v druge družine, neporočeni so živeli na domačiji pri starših preužitkarjih (Puconja 2005: 113). Veljalo je: *Če so bratje v soglasju med seboj, se dediščina ne deli*. Toda *Bratje so redko v soglasju med seboj*. Če [torej] *bratje niso enotni, jim drugi določajo postave*, tj. če se ne morejo sporazumeti, bo razsojal dedni zakon. Tako je »stari Šarevec« na smrtni postelji raje narekoval svojo oporoko, kakor da bi posest zapustil brez nadzora nad dedovanjem: »Imetje se bo razbilo, dosti je otrok; če bi dal vse enemu, shajal bi za silo, prav za silo! Če pa dam vsakemu nekaj, imel bo vsak malo, prav malo! Dekle je grdo in snubača ne bo! Naj ima sto goldinarjev, in tista sliva pri vogalu hiše je tudi njena!« (Tavčar 1966: 98)

V nekaterih regijah, predvsem na Dolenjskem in v Prekmurju, je bilo običajno deliti premoženje med vse otroke. To je sicer vodilo v drobljenje zemljišč, vendar naj bi omogočalo vsaj osnovno eksistenco vsem dedičem. Do določene ravni je koristilo tudi zemljiškemu gospodarstvu, »saj je večje število družinskih gospodarstev povečevalo gospodarsko rento« (Kos 2017: 122). V 18. stoletju je državna oblast spoznala, da so delitve kmečke posesti »nevarne za prehrano in obrambno sposobnost države« (Vilfan 1980b: 458), zato so z dekretom predpisali, da se sme posest deliti na največ štiri dele, na kar mora pristati zemljiški gospodar. Po zemljiški odvezi sredi 19. stoletja se je posest lahko svobodno delila. Po ogrskem dednem pravu je bila delitev kmetij v Prekmurju največja. Ogrsko pravo ni slo-nelo na »načelih rimskega prava o delitvi zapuščine med dediči po enakih deležih, temveč je dopuščalo tudi realno delitev teh deležev tako, da so delili posamezne parcele« (Vilfan 1980b: 468), kar je privedlo do neskončnega drobljenja posesti.¹² Tudi spori med brati – pridobitelji so bili

neskončni: *Poskrbi, da si najdeš prijatelje, za sovražnike bo poskrbel trebuh tvoje matere; Ni takega prijatelja, kot je brat, pa ga tudi ni takega sovražnika; Bratska ljubezen se često spremeni v sovraštvo; Medved je rekel: Nikogar se ne bojim – razen svojih dveh bratov; Jeza med brati je peklena jeza, zato laže osvojiš utrjeno mesto kot pa brata, ki si ga užalil*.

Ženi se tam, kjer boš imel klobuk obesiti kam

Z dedovanjem kmečkega posestva je bila poroka kot »brezpogojna predpostavka, če je hotel kdo priti v posest kmečkega imetja ali ohraniti kmetijo« (Sieder 1998: 53), povezana z družbenim statusom. Tako kot deklarativno spolno in starostno delitev dela ter dedovanijske norme je patriarhat obvladoval tudi ženitne odnose. S poroko je nadzoroval ekonomsko, kulturno in navsezadnje tudi biološko reprodukcijo skupnosti. Cerkev je kot patriarhalni »lovec na dediščino« (Goody 2003: 61) vse do absolutističnih reform postavljala pravila primerne družinskega življenja, s katerimi je odločala o poročnih pravilih, posvojitvah, nezakonskih otrocih ipd. (prav tam). Dedno pravo je sicer »predvidevalo prenašanje premoženja na hčere, ki niso imele bratov« (Kos 2017: 118), vendar je bilo to redko. Ker je bil dedič v večini primerov moški, so se ženske preselile na možovo domačijo (patrilokalnost). Posledica tega je bil pogost spor mlade gospodinje z moževim sorodstvom, češ *Nevista i mati saka svoje prati*, zato se je zdelo ženino sorodstvo precenjeno, možovo podcenjeno: *Kdor je po ženi v rodu, je zlato – po možu pa blato*.

Ob tem, da se kmečko prebivalstvo v prvih stoletjih razvitega fevdalizma že zaradi »osebne nesvobode ni moglo odseliti in poročiti brez dovoljenja zemljiškega gospoda« (Kos 2017: 120), se pozneje tudi zaradi narave dela ni veliko selilo. »Sistem enotnega podložištva (kljub nekaterim njegovim posebnostim) je pogojeval omejenost poročnih izbir« (prav tam). Najprimernejše in pričakovano je bilo torej iskanje zakonskega partnerja v domači vasi, navznoter (endogamnost), s sebi enakimi, najbolje po volji staršev, kar ni nujno izključevalo ljubezni (Goody 2003: 144). »Posredno je to pomenilo, da se je iskanje poročnega partnerja po večini ustavilo na župnijskih mejah, marsikateri ženin pa je prej ko slej izbral nevesto, s katero je že bil v sorodu«¹³ (Kos 2017: 120). O nevarnosti biološke degeneracije zaradi premočne endogamije je opozarjal pregovor *Kjer je veliko konj, je gotovo eden krumpast (pohabljen)*. Ta je bil za Boža Škerlja v 20. stoletju dokaz za nujnost evgeničnih metod (Škerlj 1935: 3).

13 Poroka med sorodniki je bila strategija ohranjanja celovitosti kmečke posesti. »Zlasti za revne edinke brez dote, a z zemljiško posestjo, je bila poroka s sorodnikom edina priložnost za osnovanje gospodarstva, zadržanje materialne varnosti in statusa zakupnice kmetije« (Kos 2017: 125).

12 Prekmurci so se ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja največ izseljevali prav iz ekonomskih in socialnih razlogov.

Družbena neenakost se je ohranjala s socialno endogamijo: posebej so se poročali dedujoči in posebej nededujoči (odpravljeni dediči) kmečki otroci. Slednji so se, če so se uspeli primerno poročiti, iz podkmečkega lahko znova povzpeli v kmečki sloj (Sieder 1998:11), a je bilo to zelo redko.¹⁴ Družine so pogosto izbirale partnerje iz istega družbenega sloja (izogamija) in z bližnjih kmetij (homogamnost), da bi ohranile ekonomsko stabilnost oz. premoženje ohranile v svoji skupini. Endogamne poroke, tudi poroke med sorodniki do te ali one stopnje krvnega in svaškega sorodstva (Kos 2017: 107–131), je podpiralo pregovorno izročilo: *Ženi se pri sosedu, posojila išči v deveti vasi* [da je upnik čim dlje] ali *Ženi se pri ognjišču, botre išči na sejmišču* [kjer je večja izbira] oz. *Ženi se čim bližje domu, botra pa išči čim dalje moreš* ali *Po ženo in po bika pojdi v domačo vas*.¹⁵ Prostorska bližina (v vasi, med bližnjimi vasm) je omogočala vpogled v premoženjsko stanje družine (*Ženo ali moža od hiše take iskati, da treba ne bo ta starih za ohcet poklati*), poznavanje razmer v družini (*Glej mater, jemlji hčer in Če sin skrbi za mater, bo tudi za ženo*) in nadzor nad upravljanjem dediščine (v idealnem primeru: *Oče polje skrči, sin ga orje, vnuk z njim bogati*). Endogamna poročna strategija je omogočala vnaprejšnje poznavanje vzorcev obnašanja, pravil in vrednot vaše skupnosti, njeno vzdrževanje oz. reprodukcijo: »Medtem ko je sorodstvo delovalo skozi več generacij, je mreža vseh socialnih vezi presegala meje sosesk in bila za kmečko življenje celo pomembnejša od sorodnikov; nadzor sosedstva ravno nad porokami je bil izrazit, pogosto pa so se za moraliziranjem skrivali povsem materialni razlogi« (Kos 2017: 127). Posledica njihovega neupoštevanja je bila izpostavljenost ali celo izločitev člana iz skupnosti (Segalen 1986; Goody 1988; Lévi-Strauss 2002 v Malečkar 2005: 17–20). Leta 1933 je katoliški vzgojeslovec Josip Jeraj priporočal:

Na zakon [se] temeljito pripravljaj! Skrbno varčuj, da si ustvariš gmotno podlago za zakon. Zatajaj se, da boš duševno dozorel za zakon. [...]. Previdno izbiraj nevesto! Kot kmečki fant si poišči kmečko dekle, ki bo sposobna sodelovati s teboj na kmečkem domu. Naj torej ne govori pri izbiranju neveste samo srce, ampak tudi razum. Pred vsem upoštevaj pridne roke! [...]. Tudi na želje svojih staršev ter bratov in sester se po možnosti oziraj. Saj bodo morali s tvojo nevesto složno živeti tudi domači. (Jeraj 1933: 179)

Ženin naj bi izbral dekle, ki bi ustrezala njegovemu »stanu in njegovemu načinu življenja, kakor tudi njegovi rodbini« (Lazarevič 1998: 12) oz. *Pri konju se gleda na hojo, pri*

dekletu pa na rod. Poroka je bila transakcija, »poslovno dejanje pri kupoprodajnih odnosih, pri katerem dobi vsaka stran določeno vrednost« (Ahačič 2025). Zato *Sina ženi kedar hočeš, hčer moži, kedar moreš*, torej ko se pokaže ugodna gospodarska priložnost, ob čemer *Do dvajsetega leta dekle lepoto moži, po dvajsetem pa doto*. Vedno privlačne za možitev so bile premožne neveste: *Pri revnih ljudeh kokoši, pri bogatih hčere ne postarajo*. Ženitni trg je uravnavala fantovščina,¹⁶ ki je poskrbela za snubitev – gospodarsko pogajanje obeh družin. Kljub kulturnim različicam poročnih šeg in navad (Ložar-Podlogar 2024) je bil v ospredju snubitve vedno gospodarski moment (Lazarevič 1998: 13). Na pogajanja so vplivali zemljiška posest staršev, ki se bo dedovala, dota in tudi osebna delovna zmožnost mladoporočencev.

Snubljenje so opravili starši na drugem srečanju,¹⁷ kjer so bili navzoči ženin, njegov oče in stric, ki so predstavili ženina in premoženjsko stanje njegove družine. Nato je prišlo na vrsto vprašanje nevestine bale in predvsem dote: kakšna je predlagana dota, njen obseg in pogoji izplačila.

Bodoči ženin je s seboj pripeljal očeta, svojega botra, velikokrat pa jim je družbo delal kdo, ki je imel zvit, pretkan in dolg jezik, kajti vse te lastnosti so bile zelo potrebne, ko je beseda nanese na doto. Dokler je šlo zlepa, je bilo še v redu. Toda velikokrat se je zataknilo in tedaj so padale tudi hude besede. To je bilo razumljivo, kajti pri kupčijah tudi danes ni milosti. (Miklavčič 2001: 48)

Helena Ložar-Podlogar (2024: 59) je poudarila, da je bilo snubljenje »pravo mešetarenje, ki je šlo tako daleč, da je že spominjalo na trgovino«. Ponekod sta si nevesta in njena mati ogledali ženinovo domačijo. Naposled so se dogovorili o oklicu v cerkvi in določili datum poroke (Kuhar 1972: 187–188). Ohranjeno je pričevanje o podpisu poročnih pogodb iz najzahodnejšega dela Goriških brd:

Pri teh pogodbah [so bili] prisotni ženin in njegov oče, nevesta z očetom in štiri priče, od katerih sta bili dve navadno uslužbenca na sodnem ali notarskem uradu. Če je pogodba vsebovala tudi prenos lastnine ali darilno pogodbo, je bila prisotna tudi mati, ki je sinu in ostalim otrokom določila svoj delež od premoženja. (Gomiršek 2022: 43; podobno Ložar-Podlogar 2024: 67)

Kljub pregovornim svarilom *Kdor vzame ženo radi blaga, se nameri na vraga; Ženska dota, moška zmota, saj mine dota, mine lepota; Dota gre svojo pot, a baba (žena) v kot*, izbira partnerja v večini primerov ni bila stvar osebnih htenj. To npr. ponazarja naslednji odlomek:

Po jedi se praznično napravi! Lazarjev Jakopè [snubač] pride takoj in potem gresta k Zakobiljekarju pod Gôro.

¹⁴ Gl. še op. 2.

¹⁵ »Ostaline te endogamije so tudi v vasovanskih običajih, ki jih je Valvasor omenil pri Vipavcih: če želi fant vasovati pri dekletu iz druge vasi (posledično si lahko razlagamo, da tam išče nevesto), mora fantom iz te vasi plačati odškodnino, če ne ga pretepejo in naženejo« (Kos 2017: 120–121). Podobno velja za šranganje.

¹⁶ Kriterija za pripadnost fantovščini sta bili spolna zrelost in samski stan in ne sloj (Sieder 1998: 41; Ložar-Podlogar 2024: 57).

¹⁷ Na prvem srečanju, ki je bilo namenjeno pristanku na poroko, je bil navzoč posrednik iz fantovščine.

Včeraj sem govoril s starim in dejal je, da ti dá svojo Franico. Imela bo dvanajststo [1200 goldinarjev?] dote. Hotel sem imeti še dva letna voliča, a o teh se še nisva dogovorila. Dal jih bo tudi! (Tavčar 1966: 75)

Nevesta je bila medij v ekonomski transakciji, po poroki pogosto moževa lastnina za zadovoljevanje njegovih seksualno-agresivnih potreb, večkratna nosečnica in porodnica ter pomembna delovna sila; zgoščeno v pregovoru *Nevesti pridnost je najlepša dota, nameček so stotaki in lepota in Nevesta prinese k hiši doto pa zibel*.

Pregovori so ženske nagovarjali k zvezi med starim moškim in mlado ženo, mdr. zato, ker naj bi bil starejši moški premožnejši: *Star mož zapusti ženi hišo in kmetijo, mlad pa kup otrok in dolgov in skrbi; Star mož zapusti ženi hišo, mlad pa še dreka ne, ker mu ostane ves v oštarijah*. V redkih primerih moževe smrti – umrljivost žensk je bila zelo visoka zaradi nevarnosti ob porokih – je lahko žena uveljavljala t. i. pravico do vnovičnega prevzema kmetije in se znova poročila (matrilokalnost), pogosteje pa je kmetijo prepustila moškemu potomcu (Sieder 1998: 54). Kadar je bila nevesta bogata je bila rada rogata, saj je s premoženjem izzivala patriarhalno razporeditev družbene moči, tj. *Pri bogati ženi ima mož vedno culo zvezano* ali *Pri bogati ženi je prazen mož revež*. Vendar je otrok ženskega spola le v redkih primerih podedoval kmečko posest; zgodilo se je celo, da so kmetje brez moških potomcev raje posvojili otroka moškega spola. Kmetje brez otrok pa so včasih »posvojili fanta in dekle, da sta se potem poročila in imela družino, drugi pa so šele na starost [...] vzeli k sebi mlade ljudi, včasih [...] sorodnike, da so skrbeli zanje, po njihovi smrti pa prevzeli posestvo« (Ravnik 2003: 41).

Dota projde po potu, a žena ostane v kotu

Ker potomka v večini primerov ni mogla podedovati kmetije, ji je bila ob poroki izplačana dota,¹⁸ delež premoženja kmetije, ki naj bi prispevala k novemu hišnemu gospodinjstvu. Izplačilo dote je pomenilo »odpoved kakršnim koli drugim dednim pravicam in zahtevkom do starševskega premoženja« (Lazarević 1998: 11). Toda žena je ob podedovanju lastnini pogosto prišla žejna čez vodo, saj je »brez dovoljenja otrok (ki so bili v tem njeni glavni dediči) in moža (kot upravljalca) ni smela odsvojiti« (Kos 2017: 123; tudi Lazarević 1998: 12). Drugače rečeno: »Po večini je mož upravljal ženinovo osebno premoženje z njenim soglasjem, vendar tudi ona brez moževega soglasja z njim ni mogla prosto razpolagati« (Kos 2017: 124). Žena v praksi ni imela nobenega nadzora nad premoženjem, ki ga je prinesla v zakon. Pravnik Metod Dolenc je že leta 1935 za-

pisal, da »dotalni sistem, ki je prišel po rimskem pravu, v ljudski pravni zavesti ni posebno dobro odjeknil v pogledu na pravni položaj soproge« (Dolenc 1935: 148). Dolenc je svojo trditev oprl prav na pregovore o doti, ki kažejo, da »žena, ki nima drugega nego doto, največkrat izgubi še to, a v gospodarskem pogledu ničesar ne pridobi« (prav tam). V 19. stoletju so ženinu obljubljeni doto imenovali ženinina, pogodbo pa overili pri notarju. Mož jo je ob opustitvi izplačala lahko izterjal (Lazarević 1998: 12). Če se je hči poročila proti volji staršev, čeprav je bila polnoletna, so bili starši oproščeni izplačila dote (prav tam). Prav tako v primeru velike revščine, ko neveste od staršev niso pričakovale ničesar in so si skromno balo naredile same: *Pridne roke si doto same pridobe*. Ob prezgodnji ženinovi smrti so doto »celoma ali deloma dobili otroci, sicer pa jo je mož vrnil njenim sorodnikom« (Ložar 1952: 229–230). Veljala je zapoved: *Če varješ sirote, ne snedaj jim dote!*

Dota je bila v večini primerov pogoj za sklenitev zakonske zveze. Zaradi dote so se pari poročali znotraj svojega sloja; bila je del sistema, ki je ohranjal družbeno neenakost, bila je »zveza med ekonomsko in socialno enakimi« (Goody 2003: 134). O njeni vrednosti so se starši dogovorili ob snubljenju, izplačali pa so jo največkrat po poroki. Vrednost je bila odvisna od »prepričevalne moči in spretnosti pogajalcev« (Lazarević 1998: 14); pogosto so jo določili šele po vrnitvi neveste in njenih staršev od t. i. ogledov oz. »razgledov« na ženinovem domu (Orel 1944: 278), ob čemer je veljalo *Kdor hoče lepo dekle za ženo imeti, mora mnogo denarja šteti! Z zaroko kot nekakšno »malo poroko je naš kmečki človek slovesno potrdil [...] dogovor, ki so ga nevestini in ženinovi starši sklenili med seboj glede dote«* (prav tam). Navadno je bila sestavljena iz denarja, živine in zemljišč ter nevestine opreme oz. bale (obleka, posteljno in namizno perilo, kuhinjska oprava, kolovrat, pozneje šivalni stroj, pri premožnejših oprema za spalnico oz. *Kolovrat, skrinja in poveseš* [predivo] – *nevesti najlepša pesem*) ter drugih vrednih stvari. Dota je bila namenjena gospodarstvu, bala, ki si jo je nevesta pripravljala za zakon že od poznega otroštva, pa gospodinjstvu (Ložar 1952: 230; Vilfan 1961: 257). Del bale se pogosto sploh ni rabil, ostal je nedotaknjen kot statusni simbol estetske vrednosti.¹⁹

Dota je bila v pregovornem izročilu v primerjavi z moškimi dednimi odpravinami ali dedovanjem kmečke posesti zelo nizko vrednotena: *Ženska dota pride na vrata noter, a gre na okno ven; Nevesta ima za nohti doto; Nevestina dota ali pa jeušeu* [les jelše je mehek, lahek] *plot je vse glih; Ženska doto je samo za eno leto kakor bukova* [trden les] *meja*, še zlasti ob upoštevanju naslednjega nasveta: *Kar dobiš po ženi, skoz gerlo poženi*. Vrednotenje ženske dote je bilo nizko zaradi njene nizke vrednosti: »Vsakdo pa ve, da dekleta, posebno na deželi vsekakor

18 Na jezikovnem portalu Fran (Ahačič 2025) in tudi nekaterih drugih mestih je dota opredeljena kot »delež, ki ga starši namenijo, določijo vsakemu otroku,« ne le potomki, npr. *Moška doto in juncov loj sta kmalo zvagana*. Na tem mestu izraz uporabljam le kot ženski dedni odpravek: *Ženska ima u rokah doto*.

19 Zato je danes lahko razstavljen v muzejih.

manj podedujejo oziroma vdobijo od svojih starišev kakor pa sinovi» (PAM/0645, spis Cg Ia 581/25 v Huber 2012: 298). Pregovor *Dota je (se) zmota, a revščina (baba) ostane* je »odmotal« Ivan Grafenauer (1952: 17): »Svoj čas so doma napredeno nit navijali v klobčič okoli kosca koruznega štor, ki se ga je nit dobro prijela; ko se je nit porabila, odmotala, je ostal le še štor.« Novejši izpeljanki sta bili: *Dota se lohku skus rit zmota* in *Dota se v krčmi izmota*.²⁰ Z enakim pomenom pa: *Dota je kakor predpustne klobase; obeh kmali mine; Dota je potepenka, pride in gre, da ne veš kedaj*.

Obseg dote je bil seveda odvisen od premoženja kmečke hiše, toda njena zgornja meja naj bi »ustrezala zakonskemu predpisu o nujnem deležu, to je polovici tistega dela premoženja, ki bi ga po smrti svojih staršev dobil vsak otrok, če [gospodar] ne bi napravil oporoke« (Lazarevič 1998: 14). Zato je veljalo, da *Dota ni kafa; kdor jo prav obrne, mu že zaleže* in da *Dota bi bila že dobra, ko bi se držala hiše*. Za družbe, ki so se ravnale po t. i. rimskem pravu, med katere je spadala tudi večina kmečkega življa na Slovenskem, je veljalo, da naj se zakon utemelji na kolikor mogoče veliki doti (Goody 2003: 138). In izplačila dot so, kot opišem pozneje, v tridesetih letih 20. stoletja najbolj prispevala k zadolževanju kmečkega prebivalstva. Zato je veljalo: *Kdor hoče biti prost, si ne sme želei dveh reči: žene in dolgov*, kajti Žena in otroci – to so računi. Preživetje je zagotavljalo samsko življenje, češ *Lastna toplota je nar bolji dota?*

Kdor je brez dolgov, je dovolj bogat

Največja sprememba, ki je vplivala na kmečko gospodinjstvo, je bila agrarno-tehnična revolucija sredi 18. stoletja, ko so kmetijske družbe²¹ s fiziokratskim naukom kmete poučevale o t. i. racionalnem kmetijstvu. Vodilo »racionalnega kmetijstva« je bila rast kmetijske proizvodnje s povečanjem obsega obdelane zemlje (odprava prahe, gnojenje – *Gnoj je zlata ruda na njivi*), z uvedbo novih kulturnih rastlin (koruze, krompirja, stročnic in detelje), hlevske živinoreje in boljših pasem (Grafenauer 1970; Smerdel 1990; Rösener 2007). Uvajanje tehnično-kmetijskih novitet naj bi s sodelovanjem kmečke skupnosti vodilo v udobno avtarkijo kmečke hiše, vendar je vladajoča (cerkvena in državna) ideologija vrednoto delavnosti (Makarovič 2004: 82)

20 Včasih vsa kmetija: *Krčmarska kreda grunte pojeda* ali *Kdor ljubi oštarijo, ljubi beračijo*. Alkoholizem je bil navzoč po vsem slovenskem svetu; izbira ženina ali neveste, ki sta bila pijanca, pa močno odsvetovana: *Deklet in mož ne išči v krčmi! Pijana žena se še svinji mrzi in Boljši je lejdig stan kot mož pijan* ter podobni nasveti pa zakonec niso odvrnili od zlorabe alkohola: *Mož po grčih* [trebušasta posoda za pijačo], *žena po vrčih*, saj je pijanost ugodno vplivala na njun odnos: *Dokler sta mož in žena pri vinu, se malokedaj stepeta*.

21 Kmetijska družba je bil neke vrste državni organ, ki je združeval za fiziokratske ideje vnete fevdalce, uradnike, učenjake ipd., le redko je bil med njimi kmet (Cvim 1999: 192–193).

oglaševala v smislu podjetnosti. Ta naj bi prinesla zaslužek kot dobiček, vendar fiziokratski napor ob vsakem ciklu slabih letin niso uspeli preprečiti revščine in zato morebitnega zadolževanja. Med strategijami odplačevanja dolga so bile mdr. poroke. Bile so:

najenostavnejši mehanizem poravnavanja dolžniških razmerij v lokalnih skupnostih, kjer so se usluge običajno obračunavale z brezgotovinskim poslovanjem [...]. Šlo je za enostavno izravnavanje izgube zaradi izplačila dot, tj. obvarovanja jedrne posesti. Seveda take poroke niso bile ideja mladih, marveč staršev. Tu pa tam so kot razlog resnicoljubno navedli končanje starih sporov ali celo združitvev nekoč razdeljene posesti. (Kos 2017: 129)

Večje zadolževanje kmečkega prebivalstva se je začelo po zemljiški odvezi (1848), ki je od kmetov zahtevala velike odškodnine. Obdelovalna zemlja je sicer v povprečju v več kot 85 odstotkih postala last kmetov, a je bila obremenjena s »težko hipoteko« (Grafenauer 1970: 632). Veljalo je, da *Dobri gospodarji pukrivajo krove eno plačavajo drugove*, vendar je bilo biti »dober gospodar« in odplačevati dolgove vedno težje. To je vedno bolj vodilo k prodaji zemljišč: »Zaradi neplačanih dolgov so od kmetij odpadala posamezna zemljišča in slednjič so prezadolžene kmetije v konkurznem postopku lahko šle tudi popolnoma v razdel. Posledica je bila drobitev kmečke posesti in diferenciacija po velikostni strukturi« (Vilfan 1980b: 466). Odprava podložništva je torej povzročila veliko drobljenje kmetij in nevarno zadolževanje (Lazarevič 1993, 1994a, 1994b; Kresal 1998; Rösener 2007: 210–229), ki ga je podpirala davčna zakonodaja (Vilfan 1980b: 466). Dolgovi ob zemljiški odvezi so še povečevali strah pred izgubo posesti in revščino. Od tod pregovori: *Dolgovi so kmetiji, kar črv drevesu; Dolgovi so volkovi; Boljše je iti lačen spat ko z dolgovi vstat, ker Dolg žre noč in dan* in povzroča zaskrbljenost oz. jemlje spanec: *Dolg ne kriči, pa vendar spati ne pusti; Kdor leži na dolgovih, ima trdo ležišče*.

Strukturno krizo podeželja je stopnjevala dograditev južne železnice (1857) in z njo povezan uvoz cenejšega blaga, kar je prispevalo k propadu prevoznitstva in prodaje tekstilnih izdelkov domače obrti. Kraji, ki so bili od železnice bolj oddaljeni, so gospodarske posledice občutili pozneje. Tanja Gomiršek (2015) tako piše o dvigu kupne moči v Brdih, ki se je odrazila v sestavi nevestine bale.

Drobljenje kmečkih posesti je povzročalo razslojevanje kmečkega prebivalstva in nastanek velikega bazena kmečkega proletariata:

Vse do prve, z manjšimi izjemami pa tudi še do druge svetovne vojne [je bila] ponudba poslov večja od povpraševanja (razen v obdobju prve in druge svetovne vojne, ko nasploh primanjkuje predvsem moške delovne sile in se kmetje rešujejo z intenzivnejšo medsebojno pomočjo). (Makarovič 1978: 281)

Tedaj je poselsko življenje obvladovalo še večje siromaštvo kot sicer: *Hlapec in dekla se z enim uhom pogneta, z drugim se pa odeneta*. Težak položaj je mlade silil, da so migrirali s podeželja in so kot t. i. neprofesionisti (nekvalificirani delavci) ponujali svojo poceni delovno silo premogovništvu in industriji ter za posle meščanskim družinam doma in na tujem. Nekateri so migrirali z namenom odplačati dolgove, tudi zanje je bila migracija ena od preživitvenih strategij; izkušnja pa je bila lahko tudi nasprotna: *Kdor po sili z domačega praga hiti, na tujem le gloda obrane kosti (se usede na tujem v blato)*.

Aleksander Videčnik je za Gornjo Savinjsko dolino ugotovil, »da je bil kmečki stan v drugi polovici 19. stoletja zelo ogrožen« in da se je takšno stanje »vleklo tudi še v čase stare Jugoslavije« (1986: 11). Na začetku 20. stoletja je poročevalec v tedniku *Štajerc* pisal o »kmetskih dolgovih« in z njimi v zvezi o »grozovitih razmerah« na vasi, kjer se kmetu »godi slabo, kmet trpi, kmeta se izkorišča« (N. N. 1908: 2). Med obema vojnama se je ne glede na regijo »na obzorju [...] kazal bankrot kmetijstva« (Lazarević 1998: 10, 1994a, 1994b, 1994c, 1995) zaradi prezadolženosti in razdrobljenosti kmečke posesti kot posledice dedovanja – prakse izročilnih pogodb z odpravninami. Zakonodaja je skušala zajezi propad kmetij, najprej s podaljšanjem rokov za odplačilo dolgov (Vilfan 1980b; Lazarević 1998) in nato z njihovim delnim odpisom (Videčnik 1986; Lazarević 1998). Ukrepa, ki naj bi ustavila propadanje kmečke zemljiške posesti, sta bila neučinkovita, kar je privedlo do »močnega strukturnega razkroja« (Vilfan 1980b: 473). Številne kmetije so prehajale v roke raznih oderuhov, ki so kmetom posojali denar (*Kdor si izposodi, je hlapec upniku oz. Dolžnik sužnik*) in ga potem brezobzirno izterjali (*Kdor je zabredel v dolgove, mu ne manjka obiskov*) – s plačilom v posesti (*Izposojen denar ima ostre zobe*). Zemlja je tako prehajala v roke nekmetov, ki so jo potem dajali revnim prebivalcem vasi v najem pod hudimi pogoji (Videčnik 1986: 11).

Med strukturno ekonomsko krizo pred drugo svetovno vojno je bilo prezadolženih že skoraj 40 odstotkov kmetij (Kresal 1998; Lazarević 2022), saj *Dolgovi rastejo brez gnoja ali pa, če je gnoja preveč. Dolgovi so [bili] kakor garje, težko se jih je bilo znebiti, saj Star dolg ne zarjavi in Dolgovi ležijo in ne strohnijo*. Tedaj so na podeželju vladali strah pred prezadolženostjo: *Dolgovi so čudi strahovi, dejanska revščina: Dolg je najhujša revščina* in obup: *Kdor je dolžan, je tužen* (Dolenc 1936: 39). Vendar *Sto zdihljajev ne plača enega dolga*.

V tridesetih letih 20. stoletja so postali dedni odpravki »neznosno« oz. »izjemno težko« (Lazarević 1998: 14) breme kmečke hiše. Četrtna dolgov (25,37 odstotka) več kakor »zidanje poslopij« (23,02 odstotka) ali »nakup zemlje« (16,92 odstotka) je nastala zaradi dednih izplačil, med katerimi so prevladovali »dote oz. odpravnine hčeram« (prav tam: 11). Očetje so dote svojim hčeram obljubljali v dvaj-

setih letih, »ko so bile cene kmetijskih pridelkov in vrednost zemlje še visoke« (prav tam: 14), a v tridesetih letih zaradi svetovne gospodarske recesije mnogi svoje obljube niso mogli izpolniti. Gospodarji niso več zmogli redno odplačevati dolgov, saj so postale cene kmetijskih pridelkov in zemljišč zelo nizke. Na eni strani je dedovanje v naturi pomenilo razkosavanje že tako majhnih kmetij, na drugi je izplačevanje dednih deležev v denarni protivrednosti že na začetku prevzema onemogočalo stabilnost kmetije oz. *Kdor se poroči v dolgovih, bo obresti plačeval s svojimi otroki*. Rešitev naj bi prinesel nov dedni zakon, o katerem so razmišljali že tedaj (Jeraj 1933; Jamnik 1931), a je bil oblikovan in sprejet šele po drugi svetovni vojni.

Sklep

Položaj prvega med neenakimi je kmečkemu patriarhu podelila širša neenakopravna in nepravilna družbeno-ekonomska struktura, ki je generirala izkoriščanje z nasiljem. Tudi razmerja med posameznimi člani kmečke družine, ki so utelešala to strukturo, so bila družbeno neenaka, in sicer glede na spolno (npr. mož–žena), generacijsko (npr. oče–sin) ali razredno (npr. gospodar–hlapec) razliko. Gospodarja je strukturno obvladoval strah pred gospodarsko »smrtjo« kmečke hiše oz. revščino in zapuščenostjo na stara leta oz. telesno šibkostjo; na eni strani strah pred prezadolženostjo in na drugi strah pred samodejnim odpisom »dolga« potomcev.

Od druge polovice 19. stoletja pa vse do konca druge svetovne vojne je bila večina podeželskega prebivalstva na robu eksistence, ne le zaradi gradnje železnice in vključevanja slovenskega ozemlja v mednarodno trgovino, temveč tudi zaradi dveh velikih dolžniških kriz. Prvo je povzročila odkupnina za zemljiško odvezo, drugo prva kapitalistična svetovna gospodarska kriza med obema vojnoma, ki je že zadolžene kmete prezadolžila. Največji vzrok presežnega zadolževanja so bili dedni odpravki, predvsem izplačila dot, ki naj bi prispevala k akumulaciji imetja mladoporočencev. Pregovorno izročilo nas opominja, da je bil obseg hčerkinega dednega odpravka v tridesetih letih 20. stoletja, kljub morda drugačni težnji, majhen. Dedovanske prakse, ki naj bi načeloma zagotavljale preživetje kmečke hiše in njene posesti, so ustvarjale neenakost. Zaradi prezadolženosti v času brez državne socialne in zgrešene ekonomske politike Kraljevine Jugoslavije so se pokazale kot spodletela strategija za skoraj polovico podeželskega prebivalstva.

Danes se kmetje v Sloveniji zaradi globalnih okolijskih, gospodarskih, političnih in zato družbenih kriz soočajo s povečanim tveganjem, z negotovostjo in nejasno prihodnostjo (Jarec 2024). Postavlja se vprašanje, kako to vpliva na njihova družinska razmerja. Spoznanje Mateje Slovinc Grasselli (2017), da se podeželsko prebivalstvo o medgeneracijskih odnosih in odnosih med spoloma večinoma sprašuje le ob dedovanju, glede na izkušnje iz preteklosti ne preseneča.

Zahvala

Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta Jezik, kultura in vrednote: Gospodarska podoba vsakdanjika v folklornih obrazcih (ARIS J6-50197) in v okviru programa Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika (ARIS P6-0088).

Literatura in viri

AHAČIČ, Kozma (ur.): *Fran, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Različica 12.1*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2025; <https://fran.si/>.

BABIČ, Saša idr. (ur.): *Collection of Slovenian paremiological units Pregovori 1.1*. Ljubljana: ZRC SAZU: Jožef Stefan Institute, 2023; <https://www.clarin.si/repository/xmlui/handle/11356/1853>, 27. 1. 2025.

BAŠ, Angelos: *Gozdni in žagarski delavci na južnem Pohorju v dobi kapitalistične izrabe gozdov*. Maribor: Obzorja, 1967.

CVIRN, Janez: *Reforme Marije Terezije in Jožefa II*. V: Janez Cvirn idr., *Ilustrirana zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999, 189–197.

DESTOVNIK, Irena: *Moč šibkih: Ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Celovec: Drava, 2002.

DOLENC, Metod: *Pravna zgodovina za slovensko ozemlje: Stavni načrt*. Ljubljana: Akademsko založba, 1935.

DOLENC, Metod: *Slovenski pregovori in reki pa naše pravo*. *Vodnikova pratika* 1936, 36–41.

GESTRIN, Ferdo in Vasilij Melik: *Slovenska zgodovina: Od konca osemnajstega stoletja do 1918*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966.

GOMIRŠEK, Tanja: *Skrbnštvo mladoletnih v jugovzhodnem delu Goriških Brd v 1. polovici 19. stoletja – pravni vidik in realnost*. V: Aida Škoro Babič idr. (ur.), *Zgodovina otroštva*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012, 243–255.

GOMIRŠEK, Tanja: *Spremembe v sestavi ženske bale od 1. polovice 19. stoletja do obdobja po 1. svetovni vojni: Vprašanja ob interpretaciji ohranjenih tekstilij v etnološki zbirki družine Sirk*. V: Roberto Dapit, Barbara Ivančič Kutin, Špela Ledinek Lozej (ur.), *Zbirke povezujejo: Etnološke zbirke, ustno izročilo in kulturni turizem med Alpami in Krasom*. Videm: Università degli studi; Ljubljana: ZRC SAZU, 2015, 283–302.

GOMIRŠEK, Tanja: *Naši predniki se pred 500 leti niso poročali v cerkvi, temveč doma: Poroča v Kamunu nekoč*. *Briški časnik* 26/106, 2022, 40–43.

GOODY, Jack: *Production and Reproduction: A Comparative Study of the Domestic Domain*. Cambridge [idr.]: Cambridge University Press, 1988.

GOODY, Jack: *Evropska družina: Zgodovinskoantropološki esej*. Ljubljana: Založba /*cf., 2003.

GRAFENAUER, Bogo: *Gospodarski obrat kmetije*. V: *GDZS, Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, 619–651.

GRAFENAUER, Ivan: *Narodno pesništvo*. V: Ivan Grafenauer in Boris Orel (ur.), *Narodopisje Slovencev II*. Ljubljana: Državna založba, 1952, 12–85.

GRZYBEK, Peter: *Fundamentals of Slovenian Paremiology. Traditiones* 37/1, 2008, 23–46.

HUBER, Ivanka: *Sociološki vidiki mikrozgodovine družinskega življenja v 20. stoletju na periferiji Srednje Evrope: Vas Kančevci in Križevci ter njune družine*. Doktorska disertacija. Maribor: Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za sociologijo, 2012.

HUZJAN, Vanja: *Etnološka analiza leksema »otrok« v Zbirki slovenskih paremioloških enot na Clarin.si*. V: Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič (ur.), *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2024a, 151–179.

HUZJAN, Vanja: *Dom je bilo samo delo, nič drugega: Problematika otroškega dela v slovenskih pregovorih*. V: Jožica Jožef Beg, Mia Hočevar in Neža Kočnik (ur.), *Jezik in književnost v spreminjanju: Slovenski slavistični kongres, Celje, 26.–28. september 2024*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2024b, 95–107.

JAKOP, Nataša in Saša Babič: *Gospodarske podobe vsakdanjika v luči folklornih obrazcev*. *Slavistična revija* 73/2, 2025, 295–308.

JAMNIK, Alojzij: *Vzroki našega siromaštva. Poti ter sredstva za izhod iz njega ter za dosego narodnega blagostanja: Agrarnopolitična in narodnogospodarska razmotrivanja*. Ljubljana: Tiskarna Slovenija, 1931.

JAREC, Morana: *Obiteljska poljoprivredna gospodarstva u Sloveniji i globalne nesigurnosti: Izazovi i mogućnosti*. *Narodna umjetnost* 61/2, 2024, 181–199.

JERAJ, Josip: *Naša vas: Oris vede o vasi*. Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1933.

KERSNIK, Janko: *Mačkova očeta*. V: Janko Kersnik, *Kmet-ske slike in ljudske povesti*. Ljubljana: Tiskarna Merkur, 1937, 27–32.

L., *priložnostni klepet*, Ljubljana, 6. 12. 1995.

KNEŽEVIČ Hočevar, Duška: *Etnografija medgeneracijskih odnosov: Dom in delo na kmetijah skozi življenjske pripovedi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2013.

KOS, Dušan: *Ljubezen, greh in kazen: Podobe in razvoj ljubezenske morale na Slovenskem do 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017.

KRESAL, France: *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.

KUHAR, Boris: *Odmirajoči stari svet vasi: Poljudno znanstvena razprava*. Ljubljana: Prešernova družba, 1972.

LAZAREVIČ, Žarko: *Kmečki dolgovi v avstrijski dobi. Pri-spevki za novejšo zgodovino* 33/1–2, 1993, 3–15.

LAZAREVIČ, Žarko: *Kmečki dolgovi na Slovenskem: Socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994(a).

LAZAREVIČ, Žarko: *Pota in zagate slovenskega kmetijstva v dobi kapitalizma. Zgodovina v šoli* 3/4, 1994(b), 8–13.

LAZAREVIČ, Žarko: *Kmečki dolgovi ob severni meji 1918–1945: (od Rateč do Hodoša)*. *Kronika* 42/2, 1994(c), 41–48.

LAZAREVIČ, Žarko: Razplet kmečke dolžniške krize v Jugoslaviji tridesetih let v primerjavi z nekaterimi evropskimi državami. *Prispevki za novejšo zgodovino* 35/1–2, 1995, 67–81.

LAZAREVIČ, Žarko: Dota in dedni odpravki v kmečkem okolju v obdobju med obema vojnama. *Zgodovina v šoli* 7/2, 1998, 10–16.

LAZAREVIČ, Žarko: *Delo in zemlja: Male študije kmečkega sveta*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022.

LÉVI-STRAUSS, Claude: Sorodstvena pravila. *Časopis za kritiko znanosti* 209/210, 2002, 399–411.

LOŽAR, Marta: Slovenska ljudska noša. V: Ivan Grafenauer in Boris Orel (ur.), *Narodopisje Slovencev II*. Ljubljana: Državna založba, 1952, 166–238.

LOŽAR-PODLOGAR, Helena: *Sledi in podobe izročila 1: Izbrani etnološki spisi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2024.

MAKAROVIČ, Gorazd: Delo. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 82.

MAKAROVIČ, Marija: O načinu življenja kmečkih poslov na Slovenskem. V: Angelos Baš (ur.), *Pogledi na etnologijo* 3. Ljubljana: Partizanska knjiga in FF, 1978, 275–307.

MAKAROVIČ, Marija: *Medsebojna pomoč na vasi na Slovenskem*. Ljubljana in Muta: Gorenje, 1979.

MAKAROVIČ, Marija: Kmečki posli. *Slovenski etnograf* 33/34, 1988/1990, 433–460.

MALEČKAR, Vilma: *Dalmatinske neveste: Procesi ženske poročne migracije iz zadrškega zaledja v Brkine v 20. stoletju*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Založba Annales, 2005.

METERC, Matej: Aktualna raba in pomenska določljivost 200 pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov. *Jezikovni zapiski* 27/1, 2021, 45–51.

MIKLAVČIČ, Milena: Žirovci ob rojstvu, poroki in smrti: Tak kat sma bl navajen. *Žirovski občasnik* 22/31, 2001, 39–54.

MIKLAVČIČ, Milena: *Ogenj, rit in kače niso za igrače*. Žiri: Jutri, 2014.

N. N.: Kmetski dolgovi. *Štajerc* 9/41, 11. oktober 1908, 2.

OREL, Boris: Slovenski ljudski običaji. V: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana: Klas, 1944, 263–350.

PUCONJA, Miran: O kmečki kulturi. *Traditiones* 34/2, 2005, 109–134.

RAVNIK, Mojca: *Bratje, sestre, strniči, zermani: Družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri*. Ljubljana: ZRC SAZU; Koper: Lipa, 1996.

RAVNIK, Mojca: Družina in selitveni pojavi v Nadiških dolinah v Beneški Sloveniji. *Traditiones* 32/1, 2003, 29–55.

RÖSENER, Werner: *Kmetje v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba/*cf., 2007.

SEGALEN, Martine: *Historical Anthropology of the Family*. Cambridge [idr]: Cambridge University Press, 1986.

SIEDER, Reinhard: *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia humanitatis: ZRC, 1998 [1987].

SMERDEL, Inja: Prelomna in druga bistvena gospodarska dogajanja v zgodovini agrarnih panog v 19. stoletju na Slovenskem. *Slovenski etnograf* 33/34, 1990, 25–60.

SMERDEL, Inja: Mati naša, daj nam danes naš vsakdanji kruh! O izdelovanju, prodaji in rabi žrnelj v odmaknjenih predelih Slovenije. *Etnolog* 12, 2002, 195–225.

SLOVENC GRASSELLI, Mateja: *Strategije družinskih kmetij v Sloveniji: Trajnostni razvoj, generacije in spol*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2017.

ŠKERLIJ, Božo: Evgenika v naših narodnih pregovorih. *Evgenika: Priloga Zdravniškega vestnika* 1/1, 1935, 2–11.

ŠMITEK, Zmago: Delo otrok in ostarelih v kmečkih družinah. V: Duša Krnel-Umek in Zmago Šmitek (ur.), *Kruh in politika: Poglavlja iz etnologije Vitanja*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1987, 71–77.

TAVČAR, Ivan: Med gorami. V: Ivan Tavčar, *Zbrano delo. Knj. 3*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1966 [1888], 5–119.

TRDINA, Janez: Posnetki in opazke 9 (začenši 20. septembra 1871). V: Snežana Štabi in Igor Kramberger, *Podobe prednikov: Zapiski Janeza Trdine iz obdobja 1870–1879, 2. knjiga: »Vsaka svinja naj si rje svoje korenje«*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1987, 453–476.

VALENČIČ, Vlado: O ženitni svobodi in njenih omejitvah od fevdalizma do liberalizma. *Zgodovinski časopis* 3/4, 1968, 225–260.

VIDEČNIK, Aleksander: *Kmečko delavstvo v Gornji Savinjski dolini med prvo in drugo svetovno vojno*. Mozirje: Občinski sindikalni svet, 1986.

VILFAN, Sergij: *Pravna zgodovina Slovencev: Od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.

VILFAN, Sergij: Kmečka hiša. V: GDZS, *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, 559–593.

VILFAN, Sergij: Delavci v agrarnem gospodarstvu. V: GDZS, *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 2, Družbena razmerja in gibanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980a, 355–402.

VILFAN, Sergij: Agrarna premoženjska razmerja. V: GDZS, *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 2, Družbena razmerja in gibanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980b, 403–479.

Inheritance of a Farm Estate: "Children and Small Debts are Lots of Work"

The paper enters by summarising the author's first two researches in the framework of the project Language, Culture and Values, in order to introduce the third. This study, weaving together ethnological and historiographical findings with proverbs collected in the Clarin.si research repository, is set in the Slovenian countryside in the 19th and first half of the 20th century, in and around the farmhouse as the gathering centre for all the members integrated into the family. Each member of the farmhouse was defined by the biological and social relations of the family: father, son, wife, mother, master, servant, etc. The whole of the members was linked to a central authority by a relationship of dependence and obedience. The position of first among non-equals was conferred on the peasant patriarch by a wider unequal and unjust socioeconomic structure that generated exploitation through violence. Where there is violence, there is fear. The master-father was structurally dominated by fear of poverty and abandonment in old age. The two defensive strategies employed were moral indebtedness of children during socialisation, and inheritance with lifelong maintenance obligations.

From the second half of the 19th century until the end of the Second World War, the majority of the rural population was on the brink of subsistence, not only because of the building of the railway and the integration of Slovenian territory into international trade, but also because of two major debt crises: the first was caused by the ransom for land disenfranchisement, the second by the first capitalist world economic crisis between the two wars, which over-indebted the already indebted peasants. The over-borrowing was largely due to inheritance payments, in particular dowry payments, which were supposed to contribute to the accumulation of newlyweds' assets. Proverbial tradition reminds us that the size of the daughter's inheritance allowance in the 1930s was small, despite what might have been a different tendency. While the otherwise unfair practice of inheritance in principle ensured the survival of the farmhouse and its estate, in the absence of a welfare state and the misguided economic policies of the Kingdom of Yugoslavia, inheritance through over-indebtedness proved to be a failed strategy for almost half of the peasant population. Highly stratified, they migrated to the outskirts of cities at home and abroad to survive.

PODOBA PRAŠIČA V SLOVENSKEM PREGOVORNEM IZROČILU NA RAZKRIŽJU VREDNOSTI IN VREDNOT

Izvirni znanstveni članek | 1. 01

Datum prejema: 7. 9. 2025

Izvleček: Avtorja obravnavata vrednotenje prašiča, kot se kaže v slovenskem pregovornem izročilu, in ga umeščata v razmerje med materialno vrednostjo in moralnimi vrednotami. Na podlagi etnoloških virov o prašičereji oz. kolinah in analize gradiva iz zbirke *Pregovori 1.1* razkrivata ambivalenten odnos med človekom in prašičem: prašič je pozitivno vrednoten kot rejna žival, saj človeku zagotavlja blagostanje, negativno pa kot metafora za človeka, saj simbolizira nečistost, požrešnost in pohlep. Ta dvojnost odseva postopne in dolgotrajne spremembe vrednotnih sistemov v slovenskem jezikovno-kulturnem prostoru.

Ključne besede: teorija vrednosti, vrednost in vrednota, paremiologija, ustno izročilo, slovenski pregovori, prašič

Abstract: The authors examine the evaluation of the pig as reflected in Slovenian proverbs, positioning it within the relationship between material value and moral values. Drawing on ethnological sources on pig farming and slaughter practices, and analysis of material from the *Pregovori 1.1* (*Proverbs 1.1*) collection, they reveal an ambivalent human–pig relationship: the pig is valued positively as livestock ensuring prosperity, and negatively as a metaphor for humans, symbolizing impurity, gluttony, and greed. This duality reflects gradual, long-term transformations of value systems in the Slovenian linguistic and cultural context.

Keywords: theory of value, value and values, paremiology, oral tradition, Slovenian proverbs, pig

Uvod

Nekaj tednov pred zakolom so prašiče pitali s posebno hrano, da so se poredili. Poleg redne piče so zanje na mleku kuhali laneno seme in jim tečno tekočo krmo polagali enkrat dnevno. Ker je šlo kmetom za čim večjo količino maščobe, so za zakol zredili po 200 do 220 kilogramov težke prašiče. (Počkar 2020: 118)

Tako etnologinja Ivanka Počkar opisuje prakse rejenja prašiča za domačo rabo v Posavju, ki odražajo, da se prašiča ceni predvsem zaradi mesa in maščobe oz. njunih količin. Po drugi strani pa smo lahko pred kratkim brali članek o prašičih v velikosti »čajne skodelice«, menda najmanjši sorti prašičev na svetu, ki »nimajo vonja in so idealni za hišne ljubljence, ne potrebujejo vrta«, ko pa so prašiči zrasli in se zredili, lastniki niso več mogli skrbeti zanje in so jih morali predati v posebno zavetišče na avstralskem podeželju, »namenjeno samo miniaturnim svinjam, ki to niso« (24 ur zvečer 2025). Čeprav gre za zgodbo iz Avstralije, podobne poznamo tudi iz Slovenije: pred kakim desetletjem so pri znancu soavtorice tega članka v pesjaku gojili vietnamskega prašiča, popularno imenovanega tudi »prtljakavi prašič«, ki ga sicer v Vietnamu gojijo za prehrano, njegova hčerka pa ga je prejela za rojstnodnevno darilo kot hišnega ljubljence. Ko je postal prevelik, so ga predali ljubljanskemu živalskemu vrtu. Prav tako najdemo poizvedovanja o »miniaturnih prašičih« na spletnih forumih (koroškaAnita 2003), slovensko podjetje, ki se ukvarja s prodajo in svetovanjem o hrani in opremi za domače ljubljence, pa ima na svoji spletni strani objavljen sestavek o značaju, vzgoji in skrbi ter

prehrani takšnih prašičkov (Aler 2012). V skladu s spremembami vrednot ljudi se je, kot kažejo navedeni primeri, spremenilo tudi razumevanje vrednosti prašiča.

Najin članek je navdihnil prispevek Neže Čebtron Lipovec in Matija Svetine (2025) o vrednotah in vrednosti, v katerem opozarjata, da je opredelitev oz. razmejevanje enega pojma od drugega sicer zapleteno, na splošno pa ju ločujeta tako, da se vrednote nanašajo na lastnosti ljudi in skupin (subjekta), vrednosti pa na lastnosti predmetov (objekta) (Čebtron Lipovec in Svetina 2025: 27). Vrednote so torej življenjska vodila in smernice, ki nam pri vsakodnevnem odločanju pomagajo tako, da dajejo stvarjem in dogodkom okrog nas vrednost in pomen. »Posamezni elementi [...] postanejo predmeti našega pomenjenja in določanja vrednosti«: glede na hierarhije vrednot, ki se vzpostavijo v nekem delu družbe, ljudje z njihovo strukturo glede na vrednotni sistem posamičnim pojavom pripisujemo vrsto pomenov in vrednosti. Vrednost je torej kot lastnost tega, kar je vrednoteno,¹ vedno povezana s

1 Razlikovanje med *vrednoto* in *vrednostjo* je v slovenskem jeziku razmeroma enostavna terminološka rešitev na poimenovalni ravni, v analizah pa se pokaže, da je zaradi prepleta kvalitativne (kakovostne) in kvantitativne (količinske) razsežnosti dosledno ločevanje med njima marsikdaj zelo zahtevno. To se kaže v izrazu *vrednotenje* nekega pojava, ki pomeni proces dojemanja in ocenjevanja določenega pojava in njegove skladnosti z neko v skupnosti oz. družbi prisotno vrednoto, denimo vrednotenje prašiča glede na prehransko preskrbljenost družine, ki je ena od tradicionalno vzpostavljenih vrednot v povezavi s prašičem. V nasprotju z nedvoumnima izrazoma *vrednost* in *vrednota* izraz *vrednotenje* v nadaljevanju uporabljamo kot preplet obeh razsežnosti – torej kot proces, po katerem se pojav povezuje z vrednotami po kakovostnem predznaku (pozitivno

* Rok Mrvič, dr. folkloristike, asistent z doktoratom, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; rok.mrvic@zrc-sazu.si.

** Saša Poljak Istenič, dr. etnologije, izr. prof., višja znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; sasa.poljak@zrc-sazu.si.

količino (števno ali neštevno) in jo zato lahko razumemo na razmerju osi več – manj, vrednote pa ne (prim. Čebtron Lipovec in Svetina 2025: 34).

Medtem ko se omenjena avtorja s tem vprašanjem ukvarjata v konservatorstvu, pa je naju zanimalo, kaj nam o družbenih vrednotah in pripisanih vrednostih lahko pove folklorno gradivo, predvsem pregovori,² ki jih razumeva kot medij, s katerim posamezniki in skupine zgoščeno izražajo sebe, svoje vrednote, poglede na družbo in svet. Kot pravi ameriška folkloristka in etnologinja Dorothy Noyes (2012: 27), so pregovori poustvarjen odziv na vsakokratne družbene razmere. Vsebina pregovorov temelji na izkušnjah, vtisih in spoznanjih ter zapolnjuje človeško potrebo po njihovem povzemanju (Mieder 2004: 1), obenem pa so tesno povezani s stalnimi procesi jezikovne stereotipizacije v družbi. Metaforičnost zgradbenih sestavin pregovorov v rabi omogoča posplošitve na ravni družbenih norm in vrednot, ki se vsakokrat znova preoblikujejo v konkretnih okoliščinah izvajanja. Metaforična razsežnost omogoča pregovorom spremenljivost in prilagodljivost, zaradi katerih je z njihovo uporabo mogoče presegati omejitve konkretnih kontekstov izjavljanja (Mieder 1993: x).³ Kljub spremenljivosti pa so v pregovore vpisane podobe, ki obsegajo vse od oseb do predmetov v specifičnih medsebojnih razmerjih – svojevrstnih konstelacijah, na podlagi katerih si ustvarjamo konkretne podobe. Lastnosti oseb ali predmetov teh konstelacij morajo biti kolektivno prepoznane, sprejete in razširjene v dovoljni meri, da jih skupnost sprejme ter v lastni jezikovni praksi uveljavi in ustali (Villers 2022: 8–9). Gre za splošno značilnost slovstvenofolklornih pojavov, ko konkretne jezikovne uresničitve postopno preidejo v družbena dejstva (Jakobson in Bogatyrev 1971: 2).

Namen najine raziskave je bil preučiti, kakšno gospodarsko podobo vsakdanjika nam razkrivajo pregovori, prašiča kot osrednji pojem analize pa sva izbrala, ker tako gospodarski zgodovinarji kot etnologi, ki so se ukvarjali z gospodarskimi načini, prehrano ali šegami in navadami, ugotavljajo, da so prebivalci na slovenskem ozemlju od mesa uživali največ svinjine (prim. Ložar 1944; Novak 1970; Godina Golija 2006, 2014). Statistični podatki za izbrana leta v 21. stoletju potrjujejo, da to še vedno drži (Burja 2024). Prašičereja je tako že več stoletij izredno pomembna gospodarska pano-

ga, hkrati pa so (bile) kolone vsaj na nekaterih podeželskih območjih eden »največjih praznikov slovenskega človeka« (Ovsec 1992: 37). Najin cilj je z analizo etnoloških objav o kolinah in pregovorov kot slovstvenofolklornega gradiva preučiti temeljne kategorije pozitivnega in negativnega vrednotenja, njihovo prekrivnost in ambivalentne položaje, ki so posledica človekovega dolgotrajnega bivanja s prašičem. Z vpeljavo razlikovanja med konceptom vrednote in vrednosti natančneje opredeljujeva diahrone spremembe v človekovem sobivanju s prašiči, kot se kažejo v pregovornem izročilu. S tem želiva prispevati k boljšemu razumevanju razmerja med človekom in domačim prašičem (lat. *Sus scrofa domesticus*), ki mu je bila po udomačitvi dodeljena zlasti vloga rejne živali (gl. Essig 2015; Lutwyche 2019).

Metodologija

Prispevek ni etnografski, pač pa temelji na pregledu objavljenih del o kolinah in zbirke *Pregovori 1.1* – zbirke slovenskih pregovorov Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, ki je prosto dostopna na repozitoriju Clarin.si (Babič idr. 2023).⁴ Eno od temeljnih izhodišč za izvedbo raziskave je kontrastivna ali sopostavitvena analiza jezikovnega gradiva (gl. Kržišnik 2005), ki je tematsko zamejena z besedjem za prašiča. Ta pristop pomaga prikazati, kako je podoba prašiča prikazana v pregovornem (ali drugem jezikovnem) gradivu, s pomočjo analize pomenonosnih sestavin v zgradbi obravnavanih pregovorov pa je mogoče med analizo izločiti tudi posamične kategorije oz. tipe pregovorov – zlasti glede na razmerje med pomenom sestavine in pomenom celotnega pregovora.

Pregovore v analizi obravnavava kot nekakšno obliko časovnega prereza v jeziku. Pregovori ne predstavljajo nujno enot, ki se danes redno uporabljajo, temveč zapise folklornih obrazcev (gl. Babič 2015), ki so jih v različnih obdobjih in kontekstih zbrali različni zbiralci – od laikov do poznavalcev. Francoski paremiolog Damien Villers je prenos in razširjanje posamičnih pregovorov v družbi predstavil s pomočjo dveh neposredno povezanih paremioloških procesov. Prvi proces je *geneza* in predstavlja »rojstvo pregovora« (Villers 2022: 8–9), ki se odvija v treh korakih. Prvi korak je *dražljaj* (specifične okoliščine poudarijo potrebo po nekem ekspresivnem izrazu), drugi *domislek* (posameznik se, pogosto nevede, domisli takega izraza) in zadnji *izpostavitvev* (novi izraz je lahko že hkrati s pojavom in avtorjevo domisljijo izpostavljen množici sredstev prenosa, občinstvu, ki z njim pride v stik). Drugi proces, ki sledi genezi pregovora, pa je *diseminacija* oz. širjenje pregovora v jezikovni rabi neke skupnosti in pomeni neke vrste življenjski krog pregovora v skupnosti, ki nam pove, kako pregovor kroži med ljudmi oz. kako se njegova raba krepi ali slabi (Villers

ali negativno), če to omogoča narava samega pojava, pa sega tudi v količinsko razsežnost. Meso prašiča je npr. glede na zgornjo vrednoto po kakovosti ovrednoteno kot pozitivno, a je samo vrednotenje mesa vedno povezano tudi s količino – meso je dobro, a ker je dobro, je zaželeno v čim večji meri.

2 V sodobnih paremioloških razpravah se je za tovrstno gradivo uveljavil splošni termin paremija, ki pomeni skupno poimenovanje vseh paremioloških žanrov, ne le pregovorov (gl. Meterc 2017: 33–39). Čeprav so v obravnavano zbirko *Pregovori 1.1* vključeni npr. tudi reki in velerizmi, v nadaljevanju uporabljava splošni termin pregovor.

3 To lastnost pregovorov paremiologi imenujejo heterosituativnost (gl. Krikmann 1984).

4 Za podrobno predstavitev okoliščin nastanka zbirke, njene zgradbe in pomena gl. Babič (2022b).

2022: 8–9). Začne se s *sprejetjem* (govorec, ki je prišel v stik z izrazom, ga razume in sprejema kot celoto, k čemur pripomorejo retorične figure, rime ipd.), sledita mu *ohranjanje* (izraz je shranjen v spomin) in *izražanje* (govorci se spomnijo na izraz, ko želijo ubesediti določene misli), krog pa se konča s *prenosom* (izraz dosega potencialne nove govorce, s čimer na novo zaganja celoten cikel širjenja). Zavedanje naštetih lastnosti življenjskega kroga posamičnega pregovora pomaga razumeti, da je moral vsak od pregovornih tekstov, vpisanih v obravnavano zbirko, doseči določeno mero razširjenosti v družbi, da ga je zapisovalec prepoznal kot relevantno enoto.

Upošteva osnovne zakonitosti nastanka in prenosa pregovorov v jeziku ter njihovo zmožnost vpisovanja podatkov o kulturi jezikovne skupnosti, ki jih ohranja, sva uporabila preprost način iskanja podatkov v zbirki *Pregovori 1.1*. Enote sva iskala s ključnimi besedami, enakovredno prilagojenimi iskanju poimenovanj za prašičje samce in samice. Ključne iskalne besede sva oblikovala na podlagi besednih korenov poimenovanj za prašiča, vključno z morebitnimi glasovnimi spremembami. Glavnino rezultatov je dalo iskanje z besedami *pras**, *pres**, *praš**, *preš**, *svinj**, *svij**, *čun** in *gud**. Iskanje po zbirki pregovorov sva razširila s pregledom pojmov, ki jih asociativno najpogosteje povezuje s prašiči: *blato*, *kruljenje*, *cviljenje*, *svinjak*, *svinjarija*, *korito*, *ščetine*, *riti*, *rilec*, *koline* idr. Ta razširjeni nabor iskalnih besed sva dopolnila z več narečnimi poimenovanji. Namesto zgolj osnovne besede *koline* sva tako iskala tudi *furovž*, *firovž*, *feravš*, *firavž*, *firovš* in druge možne oblike, primerljive z osnovnim iskanim pojmom, v katere bi jih v preteklosti lahko vstavili zapisovalci slovenskega pregovornega gradiva. Vendar pa narečne oblike pri odkrivanju novih pojmov niso prinesle dodatnega uspeha.

Od prašičereje do kolin

Prašiče so na slovenskem ozemlju glede na najdbe redila že predсловanska ljudstva, najstarejši vir o prašičereji pa je z začetka 9. stoletja. Poznejši viri, kot so listine, urbarji in freske, dokazujejo, da je bila v srednjem veku pomemben vir prehrane (Šalehar 2013: 11), v 16. stoletju pa je zaradi uporabe masti njen pomen še narasel (Novak 1970: 380). Sprva so prašiče redili predvsem na paši⁵ – še v 17. stoletju je bilo precej več z žirom in želodom bogatih hrastovih, bukovih in cerovih gozdov kot danes – hlevska živinoreja pa se je začela uveljavljati sredi 18. stoletja hkrati z uvažanjem novih krmnih rastlin; za prašiče predvsem krompirja, koruze in korenovk. Takrat so začeli intenzivneje rediti tudi nove angleške in nemške pasme;⁶ pred tem so

prevladovali potomci (srednje)evropskega divjega prašiča. Ob koncu 19. stoletja so slovenske dežele v prašičereji avstrijsko povprečje presegale tudi zaradi ugodnega trga za klavne in plemenske živali. Ljubljana je imela namreč od osemdesetih let 19. stoletja zmogljivo in za tisti čas napredno klavnico, ki je bila razširjena in nadgrajena leta 1928. Z nadgradnjo ljubljanskega in vzpostavitvijo dveh novih klavnih obratov – v Mariboru in Murski Soboti – so se slovenske klavnice po zmogljivosti in tehnologiji uvrstile v vrh Kraljevine SHS in pozneje Kraljevine Jugoslavije (gl. Lazarevič 2022: 172–173). Pod vplivom prometnih in trgovskih stikov so se kmetje na določenih območjih načrtno usmerjali v rejo za določen namen (npr. v rejo pujskov, *plemenjakov* ali plemenskih prašičev, *špeharjev*, *pršutarjev* ipd.), po drugi svetovni vojni pa je rejsko usmerjenost posameznih območij zaznamovala tradicija (Novak 1970: 381, 392). Sprva so prašiče v glavnem redili na kmetijah (in ne na državnih posestvih), kmalu pa so začeli graditi tudi moderne prašičje farme. Po analizi zootehnika Andreja Šaleharja (2013: 49–50) so se do osamosvojitve Slovenije razvile tri glavne oblike gojenja prašičev: farmska reja, tržna prireja na kmetijah in domača reja, ki je bila zaradi ritualnih razsežnosti zakola prašiča in prehranjevanja z njegovim mesom zanimiva tudi za etnologe.

Zakol prašiča na Slovenskem najpogosteje imenujejo *koline*, kar je tudi izraz za mesne izdelke iz zaklanega prašiča. Na severovzhodnem in vzhodnem delu Slovenije zakolu pravijo *furež* oz. uporabljajo narečne različice tega izraza, ob teh pa je na Slovenskem znanih še mnogo drugih lokalnih ali ožje regionalnih poimenovanj (mdr. *koljerija*, *klanje*, *ubijanje prašiča*, *mesarija*, *bekarjenje*, *svinjski praznik* ipd., več gl. Bogataj 2017b: 21). Čeprav je etnolog Boris Kuhar v poljudnoznanstveni razpravi *Odmirajoči stari svet vasi* (1972) zapisal, da koline na raziskovanem območju potekajo enako kot drugod po Sloveniji in lokalnih značilnosti zato ni popisal, je Janez Bogataj (2017b: 17) opozoril, da je nemogoče zajeti vse različnosti te prakse, ki so značilne ne le za posamezne pokrajine, ampak v posameznih naseljih tudi od hiše do hiše – »Pri nas ni tako, mi delamo drugače!« Prašiče so praviloma klali v začetku zime, saj so bile živali zaradi pridelkov dobro spitate in se je bilo treba pripraviti na čas, ko primanjkuje hrane (Kuret 1989b: 263), obenem pa so bile nizke temperature primernejše za rokovanje z mesom. Če značilen potek povzamemo po Niku Kuretu (1989b), so domači najprej pripravili vse potrebno: špile, trske, nože, *trugo*, stojalo in posodje, kolofonij ter nemesne sestavine za klobase. Klal je hišni gospodar ali pa so poklicali izurjenega (lokalnega) klav-

5 V nasprotju z živinorejo je prevladovala paša v nižinah; posebnih svinjskih planin v slovenskih gorah namreč ni bilo (Ložar 1944: 145).

6 Prisotnost uvoženih pasem od 18. stoletja, zlasti pa v 19. stoletju, je v podobah prašičjih votivov prepoznal etnolog Gorazd Makarovič. Votivi so v glavnem voščene in lesene figure, namenjene različnim

blagoslavljalnim, tj. magijskim oblikam varovanja zdravja prašičev v krščanskem verovanjskem okviru. Kot ugotavlja, »[figurica] očitno ne predstavlja domače temne vrste prašiča, ampak potomca berkširskih ali jorkširskih merjascev, katere je Štajerska kmetijska družba uvozila leta 1873« (Makarovič 1991: 53).

ca. Po jutranjem okrepčilu so zvlekli prašiča iz svinjaka in ga zaklali. S kože so odstranili ščetine, ga odrli, spustili kri in odstranili drobovje. Nato so razsekali meso, ga obrezali in odrezali špeh za zabelo. Zvečer so začeli delati klobase: umili čreva, pripravili nadev (kri, zabelo, mastno juho, zmleto drobovino, sol, dišave, riž, ajdovo ali prose-no kašo, lahko tudi ješprenj; za bele klobase je bil nadev brez krvi, za kranjske oz. mesene iz začinenega mesa), napolnili čreva, jih zvarili in ocedili. Ponekod so izdelovali tudi druge jedi, npr. želodec ali mavželjne. Slanino so predelali v mast ali zaseko. Nekatere izdelke so dali preka-jevati v dim. Na koncu so za domače, sosede in sorodnike pripravili pojedino, ki je bila izrazito družaben dogodek z igrami, ponekod so nanjo prišli tudi »koledniki«. Preostanek kolin so jedli ob posebnih priložnostih, nekaj pa so jih podarili prijateljem, sosedom, župniku in učitelju.

T. i. delovne šege, kamor so po etnološki sistematiki uvrščali koline, so bile v slovenski etnologiji skromnejše in manj sistematično raziskano področje kulture vsakdanjega in prazničnega življenja kot druge šege in navade (prim. Poljak Istenič 2012, 2013). Pregledne etnološke raziskave delovnih šeg so po eni strani glavno pozornost posvečale poljedelskim šegam, po drugi pa so etnologi, ki so upoštevali tudi z živinorejo povezane prakse, te pogosto obširneje popisovali (prim. npr. obravnavo steljeraje v Kotnik 1943).⁷ Med preglednimi deli, ki najobsežneje obravnavajo koline, sta *Praznično leto Slovencev* (Kuret 1989b) in *Velika knjiga o praznikih* (Ovsec 1992). Od slovenskih etnologov je koline na Slovenskem monografsko obravnaval zgolj Janez Bogataj (2017a, 2017b; gl. tudi 2011).⁸ Po drugi strani pa je norveški antropolog Robert Minnich objavil monografijo, ki ne le v obravnavi kolin, pač pa delovnih šeg nasploh močno odstopa od vseh drugih. Delo *The Homemade World of Zagaj* (1979) se od navedenih razlikuje tako po antropološkem pristopu k preučevanju ritualiziranih tehnologij kakor po pogledu tujca na slovensko kulturo. Minnichu *furež*, kot na preučevanem območju imenujejo koline, ni bil predmet preučevanja *per se*, pač pa sredstvo za interpretacijo kulture vaške skupnosti. Razumel ga je kot »dramatizacijo« tehnike, družbenega reda

in moralnega sveta preučevane skupnosti, kot osrednje sredstvo za izražanje kmečke identitete Zagajčanov. Utemeljeval je, da lahko praktično dejanje, ki ga sprva identificiramo kot posebno rutino ali zaporedje človeških dejanj – tj. udomačevanje in zakol – razumemo kot celosten ritual, saj je prašič posrednik simbolov, ki vzbujajo ne-instrumentalne odzive (tj. pomembna je simbolna vrednost oz. ritualna izkušnja, ne pa (samo) praktični učinki reje in zakola prašiča) (Minnich 1979: 168). Tudi raziskovalci kulturnozgodovinske vloge prašiča, kot je npr. strokovnjak za redke prašičje pasme Richard Lutwyche, so poudarjali poseben odnos med človekom in prašičem, ki se je izoblikoval z udomačitvijo, rejo in z njima povezanimi procesi vrednotenja. K temu so prispevali dejavniki, kot so vsejednost (Lutwyche 2019: 19) – prašič je namreč največja udomačena vsejeda žival – visoka inteligenca (Lutwyche 2019: 52–53), ki se odraža v iznajdljivosti in učljivosti te živali, ter velika fiziološka sorodnost s človekom (gl. npr. Lunney idr. 2021).

Zaradi pomembne vloge v družbenih razmerjih v kmečki družbi – tako v družini kot vaški (in drugi lokalni) skupnosti – prašiču med domačimi živalmi tako pripada poseben status, ki se kaže v njegovem neposrednem bivalnem okolju: ima svoje bivališče, *svinjak*, v *svinjskem kotlu*, ki je namenjen samo njemu, pa mu kuhajo posebno hrano.⁹ Ljudje se z njim pogovarjajo, za njim pa tudi žalujejo, najsi gre za smrt po bolezni ali po kolinah (gl. Počkar 2020: 99–101; prim. Golež Kaučič 2023: 400–401), zaradi česar se njegova vloga pogosto primerja z vlogo družinskega člana. Pregled etnografskih zapisov in zapisov pripovedi o različnih verovanjskih predstavah, ki so bile razširjene zlasti do začetka 20. stoletja, kaže, da so bile številne magijske varovalne prakse uporabljene na enak način in v enakem obsegu tako za prašičke kot otroke (gl. Dolenc 1999: 216–219). Tudi številni opisi apotropijskih praks in njihovih ostankov v besedilih voščil potrjujejo pomembno prašičjo vlogo v kmečki družini (gl. Počkar 2020: 121–122).

Kljub temu pa, kot v nadaljevanju pokaževa z analizo pregovorov, prašiču v folklornem gradivu niso pripisane zgolj pozitivne, temveč tudi številne negativne lastnosti. Slednje so še toliko bolj poudarjene oz. izrazite, kadar z živaljo primerjamo ali celo enačimo človeške lastnosti in vedenje (Keber 1996: 332–333; Bogataj 2017a: 52; Babič 2024: 77). Kot analizira Janez Bogataj (2017a: 52–55), prašič pomeni napredek (ker rije z glavo in rilcem naprej), ponazarja prijaznost (ker dá veliko mesa in masti), blaginjo in bogastvo (ker je debel in ima veliko mladičev) in na

7 V *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* koline (in martinovanje) na Celjskem omenja Vladimir Šlibar (2007), poljudni članek o kolinah (in še nekaterih drugih letnih praznikih) je objavil Franc Perc (2002). Koline so sicer tema najobširnejšega prispevka o delovnih šegah v tej publikaciji: Robert Minnich (1987) obravnava menjavo/obdarovanje s kolinami, postopek klanja prašiča, prvi izdelek, slavnostno gostijo ipd.

8 Treba je omeniti tudi *Elaborat Strokovne podlage o dediščini krško-poljca za projekt »Črno-belo bogastvo s Krškega polja«* etnologinje Ivanke Počkar (2020), v katerem je avtorica združila etnološke in folkloristične vidike ter v obravnavo vključila tudi s prašičem povezano folklorno gradivo – zlasti pregovore, reke, blagoslove in voščila, pa tudi posamične izraze in frazeme, značilne za posavsko območje. Elaborat ni javno dostopen; za njegovo posredovanje se zato zahvaljujemo direktorici Posavskega muzeja Brežice Alenki Černelič Krošelj.

9 Pomembno je poudariti tudi, da gre za edino udomačeno žival, za katero se je po prehodu s pašne na hlevsko rejo razvil poseben proces priprave in kuhanja hrane. Kjer je mogoče, ta proces poteka v zato namenjenem prostoru, imenovanem *svinjska kuhinja* (gl. npr. Počkar 2020: 102).

splošno prinaša srečo (družini in skupnosti po zakolu).¹⁰ Po drugi strani pa ljudje v povezavi s prašiči v ospredje postavljajo smrad, nečistočo, grobost, požrešnost in druge lastnosti, ki dobijo izrazito negativen pomen, kadar jih s prašiča prenesemo na človeka, kar je na posavskem folkloremu gradivu povzela Ivanka Počkar:

Njegovemu kratkemu življenju navkljub smo si ga priličili za simbol obilja, bogastva, sreče in zadovoljstva. Temu nasprotno pa je prašič že stoletja deležen kovanja zmerljivk, stereotipnih izjav in prisposodob o nečistosti, nemarnosti in sprijenosti. Za pol anonimno označevanje ničvredneža in njegove sprijenosti je bil v rabi rek: »Včasih je več svinj, kot jih je svinja povrgla.« (Počkar 2020: 35)

Katere vrednote torej povezujemo s prašičem in kakšno vrednost ima prašič za nas?

Vrednote in vrednosti

Ob že navedenem članku Neže Čebtron Lipovec in Matija Svetine (2025), ki naju je spodbudil k razmisleku o vrednotno-vrednostni razsežnosti človeškega odnosa do prašičev v pregovorih, je na teoretski okvir raziskave najbolj vplival antropolog David Graeber, avtor najtemeljitejšega dela o antropološki teoriji vrednosti (2001). Kot ugotavlja, ima sicer angleški pojem *value* tri pomene – sociološkega, po katerem koncipiramo, kaj je v človeškem življenju dobro, pravilno oz. zaželeno; ekonomskega, ki sporoča stopnjo zaželenosti in se meri s tem, koliko so ljudje pripravljeni za to prispevati oz. žrtvovati; in lingvističnega v pomenu smiselne razlike – vendar pa sta za najino razpravo ključna prva dva, ki ju v slovenskem jeziku praviloma tudi različno poimenujemo: o vrednotah govorimo, kadar se nanašamo na sociološki pomen, o vrednostih pa, kadar imamo v mislih ekonomskega.

Graeber je bil kritičen do strukturalističnega pristopa k vrednostim, ki ni upošteval, »kako vrednote vplivajo na življenje ljudi in kaj motivira akterje, da jih uresničujejo« (Robbins in Sommerschuh 2023: 6). Navdihoval se je po delu Victorja Turnerja in Nancy Munn ter vrednosti razumel kot

način, na katerega ljudje zase predstavljajo pomembnost svojih dejanj; običajno se to odraža v eni ali drugi družbeno priznani obliki. [...] Vrednost ni proces javnega priznavanja, ki je že del družbenih odnosov, ampak način,

na katerega ljudje, ki bi lahko storili skoraj vse (vključno z ustvarjanjem povsem novih vrst družbenih odnosov, če bi bile okoliščine prave), ocenjujejo pomembnost tega, kar dejansko počnejo, medtem ko to počnejo. To je nujno družbeni proces, vendar je vedno zakoreninjen v splošnih človeških sposobnostih. (Graeber 2001: 47)

Družbeno priznane oblike vrednosti, ki jih omenja, so denar in drugi ekvivalenti (npr. školjke kula), a kot poudarja, te oblike niso same vir vrednosti: denar – ki ga (po Marxovem zgledu) razume kot »zelo posebno vrsto simbola« – predstavlja vrednost oz. pomembnost ustvarjalnih dejanj (dela) v obliki, ki je družbeno priznana in je vir ustvarjalne moči, ki jo predstavlja. Ljudje potrebujejo denar za uresničitev želja, zaradi katerih so motivirani, da delajo za plačilo. V kontekstu dela je to razlikovanje rezultat načina, kako je delo organizirano: ali je plačano ali neplačano. Ljudje govorijo o vrednosti, ko je delo komodificirano, tj. plačano, o vrednotah pa, kadar delo ni blago in je torej neplačano (Graeber 2013: 224–225).

Podobno kot Čebtron Lipovec in Svetina (2025) tudi Graeber vrednost označuje kot tisto razsežnost vrednote, ki omogoča primerjanje in določanje, ali je nekaj enakovredno ali ne. Po drugi strani je vrednota glede na določeno vrednost neekvivalentna, enkratna, neprimerljiva, ne more (ali ne sme) se pretvoriti v denar:

Nihče ne bo nikoli mogel sestaviti matematične formule za to, kako primerno je izdati svoja politična načela v imenu vere ali zanemariti svojo družino na račun umetnosti. Res je, da ljudje takšne odločitve sprejemajo ves čas. Toda vedno se bodo upirali formalizaciji – že samo predlagati to je v najboljšem primeru čudno, verjetno pa žaljivo. (Graeber 2013: 224)

Na to razlikovanje opozarja tudi kulturni antropolog Michael Lambek, ki dokazuje, da sta (ekonomska) vrednost in (etična) vrednota nesorazmerni, saj se prva nanaša na navidežno relativne, sorazmerne vrednosti, druga pa na navidežno absolutne, nesorazmerne, ki se jih torej ne da (iz)računati. Slednje imenuje vrline (angl. *virtue*) (Lambek 2008).

Po drugi strani pa tako Graeber in Lambek kot antropolog Daniel Miller poudarjajo, da so vrednosti vedno povezane z vrednotami. Miller je pri tem namesto intelektualnih razmislekov o konceptu preučeval vsakdanjo rabo pojma in se namesto o tem, kaj ta je, spraševal, kaj počne (Miller 2008: 1122). Predvideval je, da izraz ustvarja most med vrednostjo v pomenu cene in vrednoto kot neodtujljivo lastnostjo, ker pooseblja vsakdanje kozmologije, po katerih živijo ljudje pa tudi podjetja in vlade (Miller 2008: 1123). Na etnografskih primerih iz poslovnega sveta je pokazal, da ljudje pri uporabi izraza povezujejo ločene vrednostne režime, kot sta cena in moralnost, in da to učinkuje na vsakdanje prakse. V idealnem primeru bi se to, kar preide iz vrednot v (finančno) vrednost, moralo vrniti nazaj k ljudem in okrepiti njihove vrednote; v kapitalističnem

10 Ko govorimo o prinašanju sreče, je glede na ohranjene etnografske zapise smiselno deliti srečonost oz. blagodejnost prašiča za hišno gospodarstvo na dve ravni, ki ju ne smemo zamenjevati. Prvo raven npr. zaznamuje aktivnost (prašič kot žival nekaj dejavno izvaja), drugo raven pa pasivnost prašiča (pozitivni učinki nastanejo z uporabo predmetov ali snovi, povezanih s prašičem). Na prvo raven npr. sodi dialog s prašičem, v katerem neporočena dekleta prašiča sprašujejo po letu poroke (območje Zilje in Kobarida, gl. Möderndorfer 1948: 120, 134), na drugo pa denimo apotropijske lastnosti prašičjega gnoja, npr. za onemogočanje toče (gl. npr. Verdinek 2002: 85–86), najpogostejše pa je navedena dobrodejnost prašičjega mesa za človeka in njegovo osebno srečo (gl. npr. Möderndorfer 1946, 1948).

sistemu bi se torej ustvarjeno bogastvo oz. dobrine, ki jim je pripisana pozitivna vrednost, vrnilo družbi v obliki višje socialne blaginje in boljših storitev – z njo bi podprli uveljavljanje svojih vrednot. Vendar pa odnosi moči in politika pogosto zavirajo uresničevanje idealov. Kot poudarja Lambek (2008: 136), etično naravnost (narediti pravo stvar, biti dober človek, živeti dobro življenje) pogosto nadomeščajo izračuni, kako to, kar hočeš, dobiti pred drugimi ali na njihov račun, kar Miller ilustrativno ponazorila z analizo novodobnih (*newageevskih*) vrednot (2008: 1126–1127). Iz tovrstnega navzkrižja lahko razberemo, da je določene vrednote mogoče hitreje in enostavneje opredeliti s pomočjo vrednosti in jih kvantificirati (npr. *premoženjsko bogastvo* proti *duhovnemu miru*), zaradi česar je njihovo dožemanje manj abstraktno od drugih. Če je vrednota mogoče vrednostno opredeliti z denarno valuto, jo je načeloma mogoče lažje razumeti, ker je materializirana in/ali merljiva.

Za razumevanje tega razmerja je pomembno tudi delo Nancy Munn (1986), ki v svoji študiji prebivalcev otoka Gawa opisuje »transformacijo vrednosti«. Glavna vrednota otoških prebivalcev je bila slava, ki se lahko ustvari ali uniči z dejanji: poveča z izmenjavo blaga, ki širi glas o lastnikovem imenu, zmanjša pa s potrošništvom in čarovništvom. Veliko vlogo pri tem ima hrana: njeno dajanje drugim je znak gostoljubja, ki se povrne v obliki vrednih stvari, med katerimi so najbolj cenjene školjke kula, ki s kroženjem prinašajo slavo; uživanje hrane nasprotno uniči možnosti za ustvarjanje vrednosti, tj. pridobitev školjk in z njimi slave. Prevelika telesna teža tako ponazarja »negativno vrednost«, saj kaže na prekomerno uživanje hrane in izgubljeno možnost, da bi jo pretvorili v vrednoto – tj. da bi jo dali drugim in tako v prihodnosti potencialno postali slavni.

V nadaljevanju ugotovitve iz tega poglavja aplicirava na analizo pregovorov o prašiču. V pregovorih, v katerih ima *prašič vlogo rejne živali*, nekatere njegove lastnosti povečujejo njegovo vrednost in se s tem, kot ugotavlja tudi Miller, ljudem vrnejo v obliki večje blaginje oz. boljšega življenja. Po drugi strani pa so v pregovorih, ki se nanašajo na *prašiča kot metaforo za človeka*, isti atributi negativno vrednoteni kot človekove značajske hibe. S tem se razkrivajo osnovne razsežnosti vrednosti prašiča oz. z njim povezanih vrednot, ki jih podrobneje obravnavava v naslednjem poglavju.

Prašič kot vrednota in vrednost

[P]ri prašičih ne govorimo le o teži, mesu in slanini, ampak tudi o drugih posebnostih, ki se pogosto pojavljajo v različnih ekstremnih povezavah in označevanjih pozitivnih in negativnih lastnosti. S tem pa se že približamo povezavam med prašičem in človekom, povezavam, ki so to žival verjetno najbolj neposredno postavile tudi med člane družinske skupnosti. Skupnosti, ki je leto za letom razvijala obred kolin ter tako omogočala združevanje

sorodnikov in prebivalcev lokalnega okolja za isto mizo. Leto za letom so ob kolinah poskušali odgovoriti na številna življenjska vprašanja, razumeti življenje in smrt, vrednote, moralnosti in nemoralnosti, celo obscenosti, pa tudi razmerja do prednikov. (Bogataj 2017b: 25)

Zgornji citat Janeza Bogataja ponazarja mnoštvo vlog in položajev, ki jih lahko žival, kot je prašič, zavzema v odnosu do človeka. Čeprav je v ospredju zlasti meso, torej mrtva žival (po zakolu), pri njegovem uživanju ne gre zgolj za konzumacijo in zadovoljitev osnovnih človeških presnovnih procesov. Namen analize v nadaljevanju je med drugim ugotoviti, ali je človek v prašiču prepoznal in kot vrednoto vpisal še katero od lastnosti, ki niso neposredno povezane z uživanjem mesa. To je že dlje časa povezano s tržnim odnosom do živali, ki živi živalski element umika in razmerje poenostavlja na dva neživa elementa, denar in meso (prim. Graber 2013; Golež Kaučič 2023).

Enačenje živali z njenim mesom se sicer v najnovejši slovarski opredelitvi prašiča ne zrcali, nakazana pa je pomembna ekspresivno-emotivna razsežnost v jezikovnem izražanju, ki je opazno zaznamovala dožemanje in vrednotenje prašiča. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika (gl. eSSKJ 2016–) je namreč prašič opredeljen kot »domača žival z rilcem, valjastim trupom, ščetinasto kožo in krajšim ožjim repom«, kar odraža osnovno biološko podobo živali, kakršna obstaja neodvisno od človeka (z izjemo pridevnika »domača«). Ta predstava se razširi z dvema dodatnima pomenoma, ki sta opredeljena kot slabšalna: »kdor je umazan, zanemarjen ali se mu to pripisuje« in »kdor ima negativne, nesprejemljive moralne lastnosti ali se mu to pripisuje«.

Ta dva slovarska pomena opredeljujeta uporabo besede »prašič« kot zmerljivke, kar dokazuje, da je vrednotenje prašiča kljub vsemu večplastno in ni omejeno zgolj na prehransko razsežnost. Poimovanje živali služi označevanju drugih ljudi glede na določeno vrednoto; tako sta pri zaželeni zmernosti in skromnosti pohlep in požrešnost, kot sta pripisana prašičem, nezaželena. Epistemološka težava, ki se pojavi pri raziskovanju te razsežnosti, pa je povezana s tem, da je tržne odnose na relaciji *meso (telesni deli) – denar (vrednost)* veliko enostavneje opredeliti v odnosu do vrednosti. Vrednoto kot nekakšno splošno prepričanje, ideal ali življenjsko vodilo, po katerem se ravna posamezniki ali skupine, pa je kljub vsemu tudi pri označevanju človeškega značaja mogoče opredeliti vsaj kot pozitivno ali negativno. Povezavo posrednih in neposrednih znakov vrednotnih in vrednostnih razmerij med človekom in prašičem vidiva v pregovornem izročilu. To se oblikuje in spreminja razmeroma počasi (gl. Villers 2022: 8). Čeprav je v folklorističnih analizah rabe pregovorov vedno treba upoštevati kontekst in čim več kontekstualnih dejavnikov, ki vplivajo na razumevanje pregovora, to pri delu z zbirko pregovorov ni mogoče. To je tudi omejitev te raziskave.

Glede na opisano metodologijo in izbrani pristop k pregovornemu gradivu o prašičih sva že ob prvem pregledu

zbranega gradiva ugotovila, da je to lahko v številnih primerih dvoumno. Izkazalo se je, da je v zbranih pregovorih na eni strani opazna predstava o prašiču kot udomačenem živalskem bitju, s katerim človek sobiva zlasti v vzrejemnem odnosu (gl. Minnich 1987; Bogataj 2017a, 2017b). Ti pregovori lahko prašiču odkrito pripisujejo vrednost glede na neko vrednoto – največkrat je to meso v povezavi s prehransko preskrbo (oz. preskrbljenostjo) – lahko pa gre zgolj za opisne primere z navedbo prašiča z izpostavljenimi lastnostmi, ki jih je tej živali mogoče empirično določiti v naravi (npr. vsejednost ali valjanje v blatu). Po drugi strani je isti označevalec lahko uporabljen tudi v primerih, ko je prašič metafora za ekspresiven in slikovit oris zlasti negativnih značajskih in vedenjskih lastnosti človeka. Ti kategoriji sva sprva vzpostavila priložnostno glede na kontekst in namen raziskave, saj sta se med pregledovanjem pridobljenega pregovornega gradiva zdeli najprimernejši za primerjalno analizo vrednot in vrednosti, pripisanih prašičem. Na koncu pa se je izkazalo, da je mogoče prav vse pregovore uvrstiti vsaj v eno od izbranih kategorij, pri čemer izstopa manjša skupina pregovorov, ki jo lahko brez dodatne kontekstualizacije uvrstimo ali v eno ali drugo. V nadaljevanju najprej prikaževa najpogostejše kategorije lastnosti, ki neposredno opisujejo žival in jih v interpretaciji pomena pregovora večinoma ne moremo pripisati člo-

veku. V drugem delu navajava najpogostejše podkategorije lastnosti, ki opisujejo človeka, a lahko pri tem opišejo tudi naravno lastnost prašiča. Posamične podkategorije lastnosti so tako pri prvi kot pri drugi kategoriji razdeljene glede na to, ali so iz konteksta zbirke oz. vira pozitivno ali negativno ovrednotene (kvalitativno vrednote ločiva s predznakoma +/-). Pri posamičnih kategorijah, kjer je to mogoče, pa poudarjava še morebitna kvantitativna razmerja – ko je vrednoti, povezani s prašičem, pripisana še bolj ali manj konkretna vrednost.

Ne glede na to, ali gre za *prašiča kot žival* ali *prašiča kot metaforo za človeka*, je iz gradiva ene in druge skupine pregovorov posebej mogoče izluščiti posamične lastnosti, ki so bile za uporabnike pregovorov izhodiščna pomen-ska motivacija pri oblikovanju pomena pregovora. Kjer so možne dvojne interpretacije pomena pregovorov in pregovornih sestavin s pomenom »prašič« (npr. *prasec* ali *prase*), sva te primere za več transparentnosti in nedvoumnosti opremila z oznakama *ž* (= žival) in *č* (= človek). Oznaki torej nakazujeta, kako je mogoče razumeti pomen celotnega pregovora – ali leksikalna sestavina, ki v pregovoru izraža pomen »prašič«, pomeni samo žival ali tudi človeka. Če je mogoča razlaga po obeh možnostih, sta pregovoru pripisani obe oznaki (*ž/č*).

Pregovorno gradivo navajava s podatkom o razponu letnic izpričanosti pregovora v virih, vključenih v zbirko *Pregovori 1.1*. Pri tem opozarjava, da npr. izpričanost pregovora v drugi polovici 19. stoletja ne pomeni nujno, da ga danes ne poznamo več, le da se v virih, ki so nastali pozneje in so prav tako vključeni v zbirko, ni več pojavil. Enako velja v obratni kronološki smeri – če je pregovor v zbirki izpričan šele leta 2000, to ne pomeni, da ga v slovenskem jezikovnem prostoru v 19. stoletju še nismo poznali.

Pregovorno vrednotenje prašičjih lastnosti

V spodnjih podkategorijah so poimenovanja za prašiča uporabljena v pregovorih, s katerimi je ovrednoten prašič kot žival v odnosu do človeka. Gre za pregovorno gradivo, ki lahko govori o stvari, nauku ali ideji, ki je s prašiči popolnoma nepovezana, a pri tem prašičem vseeno pripisuje neko lastnost in žival tudi ovrednoti.

Glasna žival (-): Cviljenje in značilno kruljenje prašiča je označeno kot neželjeno, saj ga je gospodar nekoč dojemal za nepotreben hrup in vznemirjanje – podobno kot pri otrocih. Cviljenje obenem označuje proces zakola in čas kolin, ki pa je številnim dekletom in ženskam v Posavju pustil številne travme (gl. Počkar 2020). Oglašanje prašiča tematizirajo pregovori: *Sposojen pujs kruli vse leto* (2001; č); *Veliko krika, pa malo volne; kakor tisti, ki je prašiča strigel* (1887–1889; ž) in *Bog ne posluša vsake svinje, ki za plotom kruli* (2000; č).

Umazana žival (-): Povezave prašiča z zemljo, blatom, lužami so zelo stare, saj ga številne kulture povezujejo s telesno nečistostjo, ki je posledica vrednotenja prašičjega

Tabla ob smerokazu na Osolnik v občini Medvode, ki ponazarja pomenske razsežnosti besede prašič (foto: Saša Poljak Istenič, 7. 9. 2025).

ritja ali valjanja po blatu, kar je za človeka nesprejemljivo, za prašiča pa biološka potreba (gl. Počkar 2020; tudi Baert idr. 2022). Nečisto zunanost prašiča tematizirajo številni pregovori, npr.: *Prešič rije v blato, če je prav fajmoštrov* (1987; č); *Obleci prašiča v zlato, a on pojde zopet v blato* (1931; č) in *Svinja se v blatu zredi* (1983–1985; č). Most oz. povezavo med telesno in moralno nečistostjo, ki jo v nadaljevanju podrobneje razčleniva pri naslednji skupini pregovorov, pa je pregovor: *Kdor se neče osvinjati, naj se ne meša ne med prešiče ne med pijance* (1987; ž).

Nečistost je pogosto povezana tudi s koprofagijo ali hranjenjem z lastnimi iztrebki; gre torej za nečistost ravnanja, ki zunanjetesni dodaja tudi notranjetesno nečistost. Obe razsežnosti sta tesno povezani s prašičjo biologijo in sta bili v zgodovini kontekstualizirani zlasti z ozirom na verovansko predstavo v judovsko-krščanskih religijskih tradicijah (gl. Essig 2015): *Gospoda streže na besedo ko prasica na govno* (1934–1974; ž). Fiziološki učinki koprofagije sicer raziskovalcem še niso povsem znani (Aviles-Rosa idr. 2019).

Neugledna, neplemenita žival (-): Zlasti v odnosu do kovanja kot najplemenitejše živali na kmetiji pregovori poudarjajo kontrast med eno in drugo živaljo (prim. Makarovič 1991: 31, 32): *Kmetovskemu človeku gosposka sukna tako stoji kakor prasici sedlo* (1842; ž).

Neposlušna, svojeglava žival (-): Zgoraj sva že omenjala vzporednice med prašički in otroki ter sovpadanje njihovih vlog v nekaterih družinah, na tem mestu pa dodajava, da tudi raba pregovorov v preteklosti potrjuje te vloge. Tako prašiček kot otrok sta oblika naložbe, ki pravo vrednost za družinsko gospodarstvo pokaže šele čez čas, zaradi česar je po mnenju gospodarja potrebna čvrsta vzgoja (prim. Huzjan 2024: 151–152; v nadaljevanju gl. tudi razlago prašiča kot »mesne« naložbe, ki ji je pripisana pozitivna vrednost): *Detetu in prasetu ni mogoče nič dopovedati* (1983–1985; ž).

Vsejeda žival (+): Kot omenjava v prvem delu članka, je prašič največja domača vsejeda žival, zato ne preseneča, da v pregovornem gradivu prašiči uživajo vse od buč, korenja in želoda do otrobov in pomij. Vsejednost kot lastnost se v človeški presoji dopolnjuje zlasti s pripisovanjem domnevne požrešnosti (gl. v nadaljevanju). Odnos prašič – vrsta krme se jasno odrazi v pregovoru *Svinja bere želod, pa ne ve, odkod pada* (1974; č) ter *Kadar je buča zrela, jo moramo svinjam položiti* (1974; č/ž).

Okusno meso (+): Kakovost okusa mesa se v pregovorih poudarja zlasti v drugi polovici 20. stoletja (glede na letnice spodaj navedenih pregovorov), ko svinjsko meso ni več ključno za človekovo preživetje in postane dobrina, cenjena zaradi maščobe in bogatega okusa; v tem obdobju postane svinjina ena od vrst mesa, ki so na voljo posamezniku (potrošniku): *Ni ga tiča čez prašiča* (1975–1999; ž) in *Ni ga ptiča čez prašiča* (2000; ž); *Vsaka jed je boljša, če*

prašič not stop (1999; ž);¹¹ *Jed je boljša, če svinja vanjo stopi* (2002; ž) in *Najboljši jezik je svinjski* (1983–1985; ž). Po drugi strani pa je treba glede na starozavezni svetopisemski kontekst, ki je pomembno zaznamoval razvoj slovenske slovstvene folklore, omeniti, da je svinjina opredeljena kot nečisto meso.¹² Vendar pa tega nisva uspela zaznati v nobenem delu slovenskega pregovornega izročila.

Cenjeno meso (+): Pregovorno gradivo ohranja prepričanje o pravi vrednosti prašiča, ki se pokaže šele po smrti, in sicer v količini oz. teži mesa. V ljudski terminologiji ločimo med zvezama *živa* in *mrtva vaga*, tj. med telesno težo žive rejne živali in končno težo očiščenega in razkosanega mesa, pripravljenega za uporabo v prehrani. Razmerje do mesa se jasno odrazi v naslednjih pregovorih: *Prasici in trgovci se vagajo po smrti* (1927–1978; ž); *Lakomnik in prešič sta šele po smrti koristna* (1919; ž). Odstopanje, ki znova vzpostavlja vzporednico med vzgojo otrok in vzrejo prašičev, pa je v poudarku kratkosti življenjskega cikla rejne živali: *Revnih ljudi prešiči in bogatih ljudi otročiči so kmalu zreli* (1922; ž).

Zaradi omejenih možnosti za vzrejo in pridobivanje mesa je bilo uživanje mesa nevsakdanje in omejeno na praznični čas, kar je neposreden odraz vrednosti mesa, ki vzajemno označuje tudi praznike (ker so bili pomembni, se je jedlo meso, in ker se je jedlo meso, so bili pomembni): *Vsak udek ma svoj gudek* (1957; ž). Razlaga tovrstne načrtne porazdelitve uživanja mesa čez leto v naslednjem primeru pojasnjuje pomen pregovora in jo je zato mogoče opredeliti kot paremiološko razširitev (gl. Meterc 2022): *Vsak udek ima svoj gudek: glava je za o pustu, pleče je za Veliko noč in parklji za žuco*¹³ (1950; ž).

Blagostanje (+): Pregovori prejšnje kategorije označujejo prehod od okusnosti mesa k dobri hrani kot enem od domnevnih treh splošnih znakov človekovega (moškega!) blagostanja: *Tri naj večje dobrote so: vinska kapljica, svinjska reberca pa ženska stegenca* (1987; ž). S poosebitvijo sreče kot pastirice pa naslednji primer sporoča, da vzreja svinj jamči izobilje in srečo: *Sreča svinje pase* (1987; ž).

Rejena, ješča žival (+): Prašič je bil še zlasti cenjen zaradi zmožnosti uživanja relativno velikih količin hrane v razmerju do lastne telesne mase. Presežek energije, ki ga prejme iz hrane, shranjuje v telesno maščobo, ki je še zla-

11 Razširjene so tudi variante pregovora s konkretnimi poimenovanji jedi; Janez Keber denimo navaja primer *Ričet je boljši, če je prašič vanj stopil* (Keber 1996: 332).

12 Opis simbolne vloge prašiča in njegovega mesa najdemo v Levitiku, tj. v tretji Mojzesovi knjigi: »Izmed prežvekovalcev in izmed tistih s parklji pa ne smete jesti kamele, ker sicer prežvekuje, pa nima parkljev: za vas je nečista; skalnega jazbeca, ker sicer prežvekuje, pa nima parkljev: za vas je nečist; zajca, ker sicer prežvekuje, pa nima parkljev: za vas je nečist; in svinje, ker sicer ima parklje, preklane parklje, pa ne prežvekuje: za vas je nečista. Njihovega mesa ne uživajte in njihove mrhovine se ne dotikajte: za vas so nečiste« (SPP3 2021: 3 Mz 11,4–8; poudarek avtorjev).

13 Najverjetneje gre za narečno poimenovanje žolce.

sti cenjena, prenašanje in izdatnejše rejenje pa je omogočil šele prehod s pašne reje na hlevsko, v kateri prašič dobi bolj kalorično hrano, obenem pa je omejeno njegovo gibanje (Li in Patience 2017). Ta prašičja zmožnost obilnejšega hranjenja ima neposredno povezavo s trajno prehrambno preskrbljenostjo. Slednjo sta na slovenskih tleh v zgodovini zagotovila šele krompir in koruza (Lazarevič 2022: 144), ki sta se začela vse pogostejše uporabljati v prehrani ljudi in živali, meso pa je kljub omenjeni klavniški in mesnopredelovalni dejavnosti v tridesetih letih 20. stoletja ohranilo status prestižnejšega živila.

Do srede 19. stoletja je postal krompir priljubljena jed in je pozitivno vplival tudi na razvoj prašičereje, ki je v primerjavi z ovčerejo postajala vse pomembnejša (Godina Golija 2006: 65). Po Makarovičevi oceni je bil prašič zelo pomemben za kmečko gospodarstvo, vendar izguba prašiča po njegovem ni bila primerljiva s poginom govedi, ki je kmečkim družinam celo leto omogočalo pridobivanje mleka in preskrbo s širokim naborom mlečnih jedi. Prašičja mast in meso se zaradi nizke frekvence pridobivanja nista mogla količinsko primerjati s pridobivanjem mleka (prim. Makarovič 1991: 30). Imeti prašiča je torej pomenilo razpolagati s pomembnim prehranskim virom: *Nima ne krave ne prasca* (1974; ž); *Težko hiši, ki nima poleti krave, a pozimi prasca* (1974; ž); *Kdor zelje sadi in prasce redi, temu se lakote bati ni* (1940; ž); *Človeka redi delo, prešiča pa človek* (1987; ž).

Kot sva že nakazala, se lahko ješčost stopnjuje do požrešnosti, ki je pripisana prašičem: *Če v zelje prešič cebne, malokdaj kaj vstane*¹⁴ (1852–1859; č). Z rejenostjo prašičev je povezano tudi vreme – medtem ko prašiči pozimi zaradi večje porabe kalorij počasneje pridobivajo na telesni teži (gl. zgoraj naveden pregovor: *Težko hiši ...*), pa je nekatere mogoče povezati tudi z vremenskimi napotili, ki so se ohranjali kot odraz starejših verovanjskih predstav (prim. Möderndorfer 1941): *Če je Martinje na petek, bodo prašiči suhi* (1970; ž).

Pregovor *Od mlina ne praséta od krčme ne dekléta* (1868–1912; ž) poudarja možnost razvajanja prašičev pri reji, če se jih krmi z boljšo hrano, zaradi česar je mogoče, da ne bodo želeli uživati manj kakovostne krme od tiste, na katero so se navadili. Neposredno povezavo s hrano (med količino hrane in njeno izbiro) pa izraža pregovor, ki poudarja tudi razsežnost reje kot naložbe v prihodnost: *Mast raste iz rilca* (1987; ž). Ješčost in z njo povezana rejenost gospodarju oz. rejcu sicer narekujejo skrb, da prašiča dovolj hrani. Pomen zadostne prehrane prašičev in povezava med rejenjem kot rastočo vrednostjo, ki jo je mogoče določiti, se tako kaže v pregovoru *Še prase je malo vredno, če se ne more najesti pri enem koritu* (1927; ž).

Prašič je naložba (+): Najočitnejši primer sovpadanja vloge prašiča in otroka je pregovor *Otrokove roke in svinjsko korito morajo biti zmeraj polni* (2000; ž).

Kratkost življenjskega cikla (+/-): Kratkost življenjskega cikla prašiča, ki se je znašel v prireji in se mu obeta zakol, je poudarjena v dveh pregovorih. Prvi nakazuje visoko frekvenco menjav za koritom in je nasploh zelo priljubljen: *Korita ostanejo, svinje se menjajo* (2000; č). Naslednji primer sva že navedla; opisuje kratkost življenja prašičev, ki so v reji pri tistih kmetih, ki jih ne morejo dolgo rediti ali pa njihovo meso potrebujejo že prej, da lahko preživijo: *Revnih ljudi prešiči in bogatih ljudi otročiči so kmalu zreli* (1922; ž).

Žival kot odraz gospodarja (+/-): Odnos na ravni rejec – rejna žival je v pregovornem gradivu poenostavljen po preprostem vzorcu: *kakor je rejen prašič, tako dober je gospodar*. Pri tem se merila za presojo vsakokrat nekoliko razlikujejo – velikokrat se nanašajo na gospodarjevo ali gospodinjino spretnost oz. skrbnost ter koliko hrane in časa namenjata živali: *Ne glej korita, glej le prešiča* (1852–1859; č); *Skrbnost gospodinje je najboljša met za svinje* (neznano leto; ž). »Lepa« v naslednjem pregovoru pa najbrž pomeni »lepo urejena«, kar pomeni, da je delo kmeta ali kmetice, ki se ukvarjata z rejo prašičev, umazano in naporno: *Lepa ženska ne zredi lepega prašiča* (1995; ž).

Pregovorno vrednotenje človeških lastnosti

V tem poglavju so poimenovanja za prašiča uporabljena v pregovorih, ki so namenjeni vrednotenju značajskih lastnosti pri ljudeh. Če se je del pregovorov prejšnjega poglavja nanašal tako na žival kot na človeka, so pregovori v nadaljevanju namenjeni izključno metaforizaciji domnevnih prašičjih lastnosti, s katero se prenesejo na človeka – zlasti na njegovo vedenje in značaj.

Pohlep, požrešnost (-): Zlasti ješčost in rejenost prašičev, ki sta v kmetijsko-vzrejnem kontekstu obravnavani kot pozitivna atributa, se v metaforizaciji in označevanju človeških značajskih lastnosti preobrazita v prispodobo požrešnosti in pohlepa nasploh. Gre za vse oblike prekomernosti, med katerimi ne gre zgolj za požrešnost posameznega naslovnika: *Kdor se med otrobe meša, ga svinje snedo* (1825–1999; č). Gmotno ugoden položaj, ki omogoča osebno pridobitništvo, je med drugim pregovorno opredeljen kot korito, izkoriščevalci tega položaja, čeprav zgolj začasni, pa so enačeni s svinjami: *Korita ostanejo, svinje se menjajo* (2000; č). Želja po nečem, ne da bi bilo zeleno ozaveščeno, od kod prihaja, pa ponazarja omejenost in naravnost k preprostosti, ki vodi v brezbržnost – kaže odsotnost potrebe po refleksiji nečesa samoumevnega: *Svinja bere želod, pa ne ve, odkod pada* (1974; č). Ta pregovor je verjetno starejšega nastanka, saj je moral nastati v času, ko je bila paša svinj še povezana z želodom in žirom s travniško-gozdnih pašnikov (gl. Makarovič 1991: 30).

¹⁴ Glede na starost zapisa lahko po smislu predvidevamo, da gre za glagol *ostati*, ne *vstati*.

Preračunljivost (-): S pohlepom in požrešnostjo je povezana tudi preračunljivost. Ta je usmerjena k premagovanju šibkejših od sebe, ki so lahek plen, ter k postopni krepitvi moči: *Prasec prasca ne požre, če sta oba enako velika prasca* (1961; č).

Nazadnjaškost, nekulturnost (-): Prispodoba za nazadnjaškost izhaja iz že omenjenega stika prašiča z blatom in umazanijo ter je povezana z njegovim preprostim življenjem, saj mu druge dobrine očitno ne pomenijo kaj dosti. Na temelju telesne umazanije oz. nečistosti se je razvila tudi oznaka za etično nečistost človeških dejanj: *Nima smisla dajati svinjam draguljev* (1998; č);¹⁵ *Vsaka svinja svinjsko misli* (1983; č); *Obleci prašiča v zlato, a on pojde zopet v blato* (1931, č); *Ne daj gosel svinji in bobna oslu* (1852–1859; č).

Razvratnost in pohujšljivost (-): Pregovorom o umazanosti živali, ki vrednotijo prašičje lastnosti, je treba na tem mestu dodati pregovor *Vsaka svinja svinjsko misli* (1983; č). Ta se namreč lahko poleg pripisovanja telesne nečistosti uporablja tudi za oznako duhovne nečistosti, ki izhaja iz moralno izprijenega in nesprejemljivega vedenja. Gre za višjo raven označevanja, ki jo je folkloristka Saša Babič med drugim tematizirala s pomočjo prašičjih zmerljivk, namenjenih pohotnim in/ali pijanim moškim (Babič 2024: 77). Moralna izprijenost pa se lahko nagiba tudi k prekomernosti in ekscesnosti ter ni povezana le s sebičnim kopičenjem dobrin in izboljševanjem lastnega gmotnega položaja. V pregovornem gradivu se najpogosteje povezuje še s pijančevanjem in razvratnim, pohujšljivim vedenjem, ki izhaja iz povezave pohotnih moških s prašiči (prim. Babič 2024; gl. zgoraj). Svinja tako pomeni skupni splošni simbol nečistega, moralno spornega vedenja in ravnanja: *Pri prvem kozarcu postane človek ovca, pri drugem lev, pri tretjem svinja* (neznano leto; č).

Sebično ravnanje (-): Sebičnost je poudarjena zlasti v prehranskem smislu ter se neposredno povezuje z negativno vrednoto požrešnosti in siceršnje prašičje zmožnostjo zaužitja razmeroma velikih količin hrane, ki sva jo že omenila: *Vsako prase rije zase* (2000; č); *Sam zá se, ko prase* (1887–2001; č); *Vsaka svinja naj si rije svoje korenje* (1987; č) in *Vsaka prasica sebi korenje ruje* (1983–1985; č).

Dvoličnost, samozaverovanost (-): Vzrok za presojanje drugih po dvojnih merilih in namerno hinavščino je lahko to, da posameznik ni zmožen videti lastne napake, druge pa presoja po drugačnih (strožjih) merilih kot sebe. To prikazuje pregovor *Nobeni svinji svoj drek ne smrdi* (1999; č).

Ozkoglednost (-): Omejenost duhovnega obzorja posameznika in nezmožnost poistovetenja s položajem druge-

ga/drugih se kaže tudi kot ena od oblik ozkoglednosti – ko zmore posameznik pojave dojemati le z lastnega gledišča: *Svinjam je vse svinjsko* (1975; č). Pregovor ima kar nekaj možnih pomenskih interpretacij (ena od njih je zgoraj omenjena pri nemoralnem početju), zato ga navajava posebej.

Brezznačajnost, neodgovornost (-): Nečistost, povezana z navadami, ki jih v naravnem okolju razvije prašič, je preko umazanije kot metafore za etično sporna dejanja prisotna tudi v pregovorih, v katerih je prašič prispodoba za človeka:¹⁶ »Vse, kar družba prepozna za napako, za nedopustno, nekorektno, izkoriščevalsko dejanje, označi kot umazanijo, ki je ne pozabi. Ob sporazumevanju s takimi člani družbe je družba v svarilo izoblikovala misel: *Umazana svinja hoče še druge umazati*« (Babič 2022a: 49, prim. 2002; č). Nečista dejanja torej ne vplivajo le na tistega, ki jih izvaja, temveč tudi na tiste, s katerimi je človek obdan, zlasti če želi odgovornost za storjeno prenesti na druge.

Kaj nam torej sporočajo pregovori o prašiču?

Pregovori, ki sva jih podrobno razčlenjevala v kategorijah *prašič kot žival* in *prašič kot človek*, po eni strani izkazujejo simbolno projekcijo stereotipiziranih in izrazito negativnih značajskih ali vedenjskih lastnosti prašiča na ljudi, po drugi strani pa pozitivno vrednotenje enakih atributov pri prašiču kot rejni živali, ki je pomemben vir mesa. Med pregovori obeh kategorij je občutna razlika. Prašič kot žival je v gradivu, ki sega od srede 19. do prvih let 21. stoletja, dosledno povezan s hrano in je pozitivno ovrednoten, saj obeta prehransko preskrbljenost in celo izobilje. Tradicionalno je torej za kmečko družino, ki je skrbela za njegovo vzrejo, napovedoval obdobje varnosti. V nasprotju s pregovori, v katerih prašič nastopa kot človek, pa se mu je dejanska vrednost glede na omenjene vrednote (preskrbljenost, obilje, varnost) vsakič znova pripisovala šele po smrti, tj. po zakolu, ko je postalo jasno, kakšno je njegovo meso, koliko je masti in kolikšen je izkupiček rejčeve »žive naložbe«. Takrat se je tudi vedelo, koliko in kakšne bodo »mesne transakcije«, kdo vse bo v vaški ali neki drugi lokalni skupnosti po kolinah deležen darov. S tem je gospodar lahko preračunal tudi, koliko bo ostalo zanj in njegovo družino (prim. Minnich 1987). Prašič je torej v pregovorih tradicionalno opredeljen kot družinska zaloga hrane in živa valuta v lokalnih ekonomskih transakcijah vaške skupnosti. Posamezne negativne lastnosti (glasnost, umazanost, neposlušnost) se večinoma razume kot naravna in sprejemljiva odstopanja, ki jih odehta končna vrednost pridobljenih dobrin po zakolu živali.

15 Gre za razširjeni biblični frazem *metati bisere svinjam* (prim. SPP3 2021: Mt 7,6: »Svetega ne dajajte psom, in svojih biserov ne mečite svinjam, da jih ne pomendrajó z nogami in se nato obrnejo ter vas raztrgajo.«). Zaradi omejenih podatkov o razširjenosti pregovorne oblike razmerja med potencialnim pregovorom (tj. med obliko, za beleženo v zbirki *Pregovori 1.1*) in frazemom ne moreva opredeliti.

16 Enako denimo svinja (podobno kot pes) označuje človeško ravnanje že v svetopisemskem kontekstu: »Za take bi bilo bolje, če ne bi spoznali poti pravičnosti, kakor pa da so jo spoznali, a so se kljub temu obrnili proč od svete zapovedi, ki jim je bila izročena. Take doleti, kar pove resničen pregovor: Pes se vrne k lastnemu izbljuvku, in: Svinja se okopa, pa se spet valja v blatni luži« (SPP3 2021: 2 Pt 2,21–22).

Po drugi strani pa je v pregovorih prašič metafora za označevanje človeka, v kateri lahko enake lastnosti dobijo izrazito negativno vrednost. Ješčost se spremeni v požrešnost, rejenost v pohlep, umazanost v moralno nečistost, neposlušnost v razvratnost. S tem prašič v pregovorih postane učinkovita prispodoba, ki se v antropocentrični perspektivi uporablja za kritiko človekovih vedenjskih in značajskih pomanjkljivosti. Odmik od negativnega vrednotenja živali se pojavi takrat, kadar je ta človeku v neposredno gmotno korist. To še zlasti zaznamuje odnos med človekom in prašičem, saj gre za odnos, ki vsaj po predstavljenem pregledu gradiva ponazarja eno večjih razlik med pozitivno ovrednoteno, tj. glede na vrednoto kvantificirano vrednostjo živali (vsota njenih telesnih delov po zakolu), in negativno ovrednoteno vrednostjo značajskih lastnosti, ki so s prašičem kot metaforo preslikane na človeka ter jih je znatno težje opredeliti zgolj s pomočjo pomenske analize pregovorov in njihovih sestavin.

Med obema sklopoma pregovorov se pojavljajo tudi primeri, kjer je pomen prašiča dvoumen in lahko hkrati pomeni žival in človeka. Prav ti pregovori kažejo na tesno prepletenost materialnega sveta kmečkega vsakdanjika in simbolnih jezikovnih sredstev, uporabljenih za izražanje moralne presoje. Pregovori tako odsevajo dinamiko med vrednotami (npr. skrb za prehransko preskrbljenost, varčnost, pridnost) in nevrednotami oz. negativnimi vrednotami (pohlep, sebičnost, nečistost), ki se projicirajo bodisi na žival bodisi na človeka. To nasprotje potrjuje, da pregovori delujejo kot orodje tako pragmatičnega kot moralnega orientiranja v skupnosti.

Sklep

Ta razprava je uvod v obsežnejšo etnografsko raziskavo o vlogi prašičev v vsakdanjem življenju. Metodologija članka, ki je upoštevala pregovore v digitalni zbirki, ob katerih ni zapisanega niti konteksta rabe niti načina zbiranja, je kljub kategorizaciji in sistematični analizi omogočila zgolj preliminarne sklepe o vrednotenju te domače živali. Čeprav folklorno gradivo ne razlikuje med pasmami prašičev, se nameravava v nadaljevanju podrobneje ukvarjati z edino avtohtono pasmo v Sloveniji, krškopoljcem, saj je ta glede na etnografske drobce iz dostopnih objav in najinih bežnih raziskav izrazitejši primer pripisovanja vrednot in vrednosti kot druge prašičje pasme. Kot poudarja Ivanka Počkar (2020: 132), se krepí zavedanje o pomenu in načinu reje krškopoljca, ki velja za kulturno dediščino in dejavnik biotske raznovrstnosti tako na območju Krško-Brežiškega polja kot širše, po drugi strani pa je njegovo meso (znova) med najbolj cenjenimi vrstami svinjine, prireja pa zato večja od povprečne:

Pravijo, da je meso veliko boljše kot od drugih pasem; da pa je mastnost odvisna predvsem od prehrane, so pokazali tudi v soboto, ko je pod nožem končal kar 450 kilogramov težak merjasec, ki ni imel niti za dva pr-

sta maščobe. Merjasec v svojem triletnem življenju ni plemenil le domačih 16 plemenskih svinj, pač pa tudi kakšno iz okolice, tako da se za prihodnost avtohtone slovenske pasme ni treba več bati. Iz prašiča, ki je končal pod spretnimi rokami mesarja Rasta Glogovška z Velike Doline in domačinov ter prijateljev, bo mogoče narediti kar spoštljiv kup klobas in drugih mesnih dobrot, prav za predelavo pa naj bi bil krškopoljski prašič najboljši. (Gazvoda po Počkar 2020: 18)

Tehtnejše zgodovinske in etnološke raziskave prašičereje in kolin so v navezavi na pregovore pokazale, da je imel prašič izjemno pomembno in izrazito pozitivno vlogo v tradicionalnem kmečkem gospodarstvu, ki pa se je praviloma v obliki kolin »izmerila« šele po njegovem zakolu. Koline je bilo mogoče prodati ali podariti oz. zamenjati za določene usluge. Vsejednost, ješčost in rejenost so bile vrednote, ki so po smrti prispevale k večji vrednosti prašiča; ta je podpirala vrednote, kot so preskrbljenost, obilje in varnost. Hkrati pa so prašiča prav zaradi ključnega pomena v družini in lokalni skupnosti pogosto vzporejali z družinskimi člani (še zlasti otroki) ter njegovo vedenje oz. lastnosti primerjali s človeškimi. V moralnem obzorju (kmečkega) prebivalstva je tako imel prašič pogostejše negativen kot pozitiven prizvok; ta je opozarjal na družbeno nezaželeno, neprimerno, skrajno vedenje in lastnosti, npr. požrešnost, pohlep, debelost, umazanost in razvratnost. Treba je omeniti, da lahko postopni razvoj najbolj negativno ovrednotenih lastnosti prašiča, uporabljenih tudi za označevanje človeškega značaja, pripišemo prav človeku in načrtnemu prehodu od čredne reje na prostem k hlevski reji v ograjenem prostoru. Omejevanje prostora za gibanje, ločevanje posamičnih živali, povečanje kaloričnega vnosa, a tudi bolj strukturirana skrb za vzdrževanje svinjaka in pripravo kuhane hrane so povečali število in dolžino stikov, namenjenih reji prašičev. Velik del pregovorov, ki tematizirajo požrešnost, sebičnost in umazanost, bi zato utegnil nastati šele po spremembi načina prašičereje in prenosu reje živali s pašnikov v svinjake.

Anekdotične novejšje objave, s katerimi sva uvedla razpravo, nakazujejo na premike v vrednotenju prašiča (predvsem) v nekmečkem okolju: vietnamski prašički so v nasprotju s prašiči v (tradicionalni) kmečki družbi cenjeni, dokler so majhni in se zanje lahko skrbi kot za hišne ljubljence, se jih ljubi in razvaja; njihova vrednost pa pada, ko postanejo podobni »klasičnim« prašičem s kmetije in potrebujejo večjo »naložbo« v skrb (prehrano, prostor, zdravje ipd.) – finančno in delovno. V tem primeru smrt prašiča lastniku ne prinese vrednosti, pač pa občutek finančne in čustvene izgube. V pregovorih je prašičem tradicionalno pripisana le vloga rejne živali, ne pa tudi druge vloge, ki jih opravljajo v sodobni družbi – od spremljevalcev do službenih in terapevtskih živali.

Pregovorno gradivo sicer kaže, da se v slovenskem jeziku, s tem pa tudi družbi in prostoru, oba pomena angleške besede *value* – vrednota in vrednost – ne izključujeta.

Moralna in materialna ekonomija se nenehno prepletata in zaznamujeta medsebojne odnose. Značilnosti prašiča, ki so družini in skupnosti koristile (vsejednost, ješčost, rejenost), so bile v povezavi s člani te skupnosti pojmovane kot znak moralne šibkosti, saj so poimenovala odklonsko vedenje in lastnosti (požrešnost, pohlep, sebičnost, nesolidarnost). Pregovori nam razkrivajo tako pragmatične kot moralne orientacije določene skupnosti v nekem času in prostoru, ki pa jih zaradi pomanjkljivosti metapodatkov o gradivu v zbirkah težko (zanesljivo) določimo. To vrzel bi, kot omenjeno, zapolnila etnografska raziskava o odnosu človeka in prašiča ter drugih kulturnih vidikov prašiča v sodobni (kmečki in urbani) družbi, ki bi lahko – v skladu s pozivi za pravice živali (prim. Golež Kaučič 2025) – opozorila tudi na »prijaznejšo rejo, skrb in spoštljiv odnos do prašičev kot čutečih in pametnih živih bitij« ter pozvala »k ohranjanju nesnovne dediščine znanj in modrosti o vzreji, negi, zdravljenju, prosti paši in sočutnem ravnanju s prašiči, preden [s prašiči povezana nesnovna dediščina] povsem izgine, ne da bi se ob njej zamislili in jo upoštevali pri svojih ravnanjih« (Počkar 2020: 37).

Zahvala

Raziskavo je finančno podprla Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije v sklopu projekta Jezik, kultura in vrednote: Gospodarska podoba vsakdanjika v slovenskih folklorinih obrazcih (ARIS P6-50197) in raziskovalnega programa Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika (ARIS P6-0088).

Literatura in viri

- 24 UR ZVEČER: Miniaturni pujs, ki doseže težo 300 kilogramov. *24ur.com*, 16. 7. 2025; <https://www.24ur.com/novice/tujina/miniaturni-pujs-ki-doseze-tezo-300-kilogramov.html>, 16. 7. 2025.
- ALER: Vietnamski prašiček kot domači ljubljencek. *Aler.si*, 23. 5. 2012; <https://www.aler.si/novice/vietnamski-prasicek-kot-domaci-ljubljencek>, 16. 7. 2025.
- AVILES-ROSA, Edgar O., Anoosh Rakhshandeh in John J McGlone: Preliminary Study: Depriving Piglets of Maternal Feces for the First Seven Days Post-Partum Changes Piglet Physiology and Performance before and after Weaning. *Animals (Basel)* 9/5, 2019, 268.
- BABIČ, Saša: *Beseda ni konj: Estetska struktura slovenskih folklorinih obrazcev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- BABIČ, Saša: Pogled v jezik smeti in umazanije. V: Dan Podjed in Katarina Polajnar Horvat (ur.), *Nevidno življenje odpadkov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2022a, 41–52.
- BABIČ, Saša: Raziskovanje paremioloških enot in nastajanje znanstvene zbirke pregovorov v okviru Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. *Slavistična revija* 70/3, 2022b, 289–298.
- BABIČ, Saša idr.: *Collection of Slovenian Paremiological Units Pregovori 1.1*. Slovenian Language Resource Repository CLARIN.SI, 2023; <http://hdl.handle.net/11356/1853>, 2. 6. 2025.
- BABIČ, Saša: Živali kot stereotipizacijski in karakterizacijski element v slovenskih poimenovanjih. *Traditiones* 53/1, 2024, 69–84.
- BAERT, Sarah, Lydiane Aubé, Derek B. Haley, Renée Bergeron in Nicolas Devillers: The Protective Role of Wallowing Against Heat Stress in Gestating and Lactating Sows Housed Outdoors. *Physiology & Behavior* 254, 2022, 113898.
- BOGATAJ, Janez: *Mojstrovine s kranjsko klobaso iz Slovenije*. Ljubljana: Založba Rokus Klett, 2011.
- BOGATAJ, Janez: *Ni ga tiča čez prašiča! Kultura kolin na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Rokus Klett, 2017a.
- BOGATAJ, Janez: *Koline*. Ljubljana: Založba Rokus Klett, 2017b.
- BURJA, Alenka: Potrošnja hrane – proteini živalskega izvora. *Kazalci okolja v Sloveniji*, 27. 9. 2024; <https://kazalci.arso.gov.si/sl/content/potrosnja-hrane-proteini-zivalskega-izvora-0>, 16. 7. 2025.
- ČEBRON LIPOVEC, Neža in Matija Svetina: Vrednosti in vrednote: Razmislek o rabi temeljnih pojmov v interdisciplinarnem delu konservatorske stroke. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 65/1, 2025, 27–36.
- DOLENC, Milan: *Zagovori v slovenski ljudski medicini ter zarotitve in apokrifne molitve*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani in Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 1999.
- ESSIG, Mike: *Lesser Beasts: A Snout-to-Tail History of the Humble Pig*. New York: Basic Books, 2015.
- eSSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Spletni rastoči slovar, 2016–. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU; <https://fran.si/201>, 14. 10. 2024.
- GODINA GOLIJ, Maja: *Prehranski pojmovnik za mlade*. Maribor: Aristej, 2006.
- GODINA GOLIJ, Maja: Hrana in praznovanja: Meso in mesne jedi v prazničnih jedilnih obrokih na Slovenskem. *Etnolog* 24/75, 2014, 59–79.
- GOLEŽ KAUCIČ, Marjetka: »Človek je najhujša zver«: Živali v folklori, literaturi in kulturi. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2023.
- GOLEŽ KAUCIČ, Marjetka: Home Pig Slaughter; or, the Redefinition of Tradition and the Industrial Holocaust. V: Marjetka Golež Kaučič in Saša Babič (ur.), *Animals in Focus / Živali v žarišču*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 2025, 115–166.
- GRAEBER, David: *Toward an Anthropological Theory of Value: The False Coin of Our Own Dreams*. New York: Palgrave Macmillan, 2001.
- GRAEBER, David: It is Value that Brings Universes into Being. *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 3/2, 2013, 219–243.
- HUZZAN, Vanja: Ethnological Analysis of Lexeme 'otrok' (Child) in the Collection of Slovenian Paremiological Units on Clarin.si. V: Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič (ur.), *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / Paremiology between Tradition and Innovation*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2024, 151–179.
- JAKOBSON, Roman O. in Petr G. Bogatyrev: Fol'klor kak osobaja forma tvorčestva [Die Folklore als eine besondere Form der

Schaffens]. V: Petr G. Bogatyrev (ur.), *Voprosy teorii narodnogo tvorčestva*. Moskva: Iskusstvo, 1971 [1929], 369–383.

KEBER, Janez: *Živali v prispodobah* 1. Celje: Mohorjeva družba, 1996.

koroškaAnita: Vietnamski prašiček. *Med.over.net*, 17. 2. 2003; <https://med.over.net/forum/tema/vietnamski-prasicek-1297723/>, 16. 7. 2025.

KOTNIK, France: *Slovenske starosvetnosti: Nekaj zapiskov, orisov in razprav*. Ljubljana: Svet, 1943.

KRIKMANN, Arvo: On Denotative Indefiniteness of Proverbs. *Proverbium* 1, 1984 [1974], 47–91.

KRŽIŠNIK, Erika: Frazologija v luči kulture. V: Marko Stabej (ur.), *Večkulturnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, 2005, 67–81.

KUHAR, Boris: *Odmirajoči stari svet vasi: Poljudno znanstvena razprava*. Ljubljana: Prešernova družba, 1972.

KURET, Niko: *Praznično leto Slovencev: Starosvetne šege in navade od pomladi do zime*. 2. knjiga. Ljubljana: Družina, 1989b.

LAMBEK, Michael: Value and Virtue. *Anthropological Theory* 8/2, 2008, 133–157.

LAZAREVIĆ, Žarko: *Delo in zemlja: Male študije kmečkega sveta*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2022.

LI, Qingyun in John F. Patience: Factors Involved in the Regulation of Feed and Energy Intake of Pigs. *Animal Feed Science and Technology* 233, 2017, 22–33.

LOŽAR, Rajko: Pridobivanje hrane in gospodarstvo. V: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana: Klas, 1944, 98–191.

LUNNEY, Joan K., Angelica Van Goor, Kristen E. Walker, Taylor Hailstock, Jasmine Franklin in Chaohui Dai: Importance of the Pig as a Human Biomedical Model. *Science Translational Medicine* 13/621, 2021, eabd5758.

LUTWYCHE, Richard: *The Pig: A Natural History*. Princeton in Oxford: Princeton University Press, 2019.

MAKAROVIČ, Gorazd: *Votivi*. Slovenski etnografski muzej: Ljubljana, 1991.

METERC, Matej: *Paremiološki optimum: Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2017.

METERC, Matej: Razlikovanje med dopolnitvijo in razširitvijo pri podaljšavi pregovora v frazeološki teoriji in paremiografiji. *Slavistična revija* 70/3, 2022, 315–331.

MIEDER, Wolfgang: *Proverbs are Never Out of Season: Popular Wisdom in the Modern Age*. New York in Oxford: Oxford University Press, 1993.

MIEDER, Wolfgang: *Proverbs: A Handbook*. Westport in London: Greenwood Folklore Handbooks, 2004.

MILLER, Daniel: The Uses of Value. *Geoforum* 39/3, 2008, 1122–1132.

MINNICH, Robert G.: *The Homemade World of Zagaj: An Interpretation of the 'Practical Life' among Traditional Peasant-Farmers in West Haloze, Slovenia, Yugoslavia*. Bergen: University of Bergen, 1979.

MINNICH, Robert G.: Koline kot darilo in izražanje identitete v slovenski kmečki družini. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 27/3–4, 1987, 115–122.

MÖDERNDORFER, Vinko: *Verovanja, uvere in običaji Slovencev: Narodopisno gradivo*. V. knjiga: Borba za pridobivanje vsakdanjega kruha. Celje: Tiskarna Družbe sv. Mohorja, 1946.

MÖDERNDORFER, Vinko: *Verovanja, uvere in običaji Slovencev: Narodopisno gradivo*. II. knjiga: Prazniki. Celje: Tiskarna Družbe sv. Mohorja, 1948.

MUNN, Nancy: *The Fame of Gawa: A Symbolic Study of Value Transformation in a Massim (Papua New Guinea) Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.

NOVAK, Vilko: Živinoreja. V: Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan in Fran Zwitter (ur.), *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog*. Zvezek I: Agrarno gospodarstvo. Ljubljana: DZS, 1970, 343–394.

NOYES, Dorothy: The Social Base of Folklore. V: Regina F. Bendix in Galit Hasan-Rokem (ur.), *A Companion to Folklore*. Malden, Oxford in Chichester: Wiley-Blackwell, 2012.

OVSEC, Damjan: *Velika knjiga o praznikih: Praznovanja na Slovenskem in po svetu*. Ljubljana: Domus, 1992.

PERC, Franc: Zima na Kozjanskem. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 42/4, 2002, 53–55.

POČKAR, Ivanka: *Elaborat Strokovne podlage o dediščini krškopoljca za projekt »Črno-belo bogastvo s Krškega polja«*. Brežice: Posavski muzej Brežice, 2020.

POLJAK ISTENIČ, Saša: *Tradicija v sodobnosti: Janče – zeleni prag Ljubljane*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2013.

POLJAK ISTENIČ, Saša: *Šege ob delu: Transformacija ritualnih praks in raziskovalni problemi*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2012.

ROBBINS, Joel in Julian Sommerschuh. Values. V: Felix Stein (ur.), *The Open Encyclopedia of Anthropology*. Facsimile of the first edition in The Cambridge Encyclopedia of Anthropology, 2023; <https://www.anthroencyclopedia.com/entry/values>, 10. 2. 2025.

SPP3: *Sveto pismo: Slovenski standardni prevod*. Svetopisemska družba Slovenije, 2021 [1996]; <https://www.biblija.net>, 24. 5. 2024.

ŠALEHAR, Andrej: *Prispevki k zgodovini razvoja reje in pasem prašičev v Sloveniji*. Slovenj Gradec: Kmetijska založba, 2013.

ŠLIBAR, Vladimir: Celjani in zagotavljanje prehrabnih sestavin med drugo svetovno vojno. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 47/3–4, 2007, 79–82.

VERDINEK, Bojana: *Lesene cokle*. Ljubljana: Kmečki glas, 2002.

VILLERS, Damien: What Makes a Good Proverb? On the Birth and Propagation of Proverbs. *Lexis* 19, 2022; <http://journals.openedition.org/lexis/6383>, 2. 6. 2025.

The Image of the Pig in Slovenian Proverbial Tradition At the Crossroads of Values

This article explores how pigs are represented in Slovenian proverbial tradition, focusing on the contrast between their role as domesticated animals and as metaphors for human behavior. It derives from the theory of value (Graeber 2001, 2013; cf. Munn 1986; Lambek 2008; Miller 2008) and analyzes value's qualitative and quantitative dimensions. The study is not ethnographic but relies on two main sources: published works on pig farming and slaughter practices, and the digital corpus *Pregovori 1.1*, an online collection of Slovenian proverbs compiled by the Institute of Slovenian Ethnology ZRC SAZU. Methodologically, the research follows a contrastive linguistic approach, limiting its scope to vocabulary referring to pigs. To identify relevant units, the authors conducted a keyword search based on word roots for both male and female pigs, accounting for phonetic variation, and expanded the search to associative terms such as mud, grunting, sty, trough, or slaughter. Findings show that proverbs attribute ambivalent values to pigs, depending on whether the animal is viewed literally or metaphorically. As livestock, pigs symbolize nourishment, wealth, and household security. Proverbs emphasize their role in providing tasty and prestigious meat, their ability to consume diverse food sources, and their function as an investment guaranteeing future stability. However, when applied metaphorically to humans, the same attributes turn negative: pigs embody greed, gluttony, selfishness, dirtiness, or moral corruption. In this sense, proverbs both normalize the pragmatic, economic importance of pigs in rural life and simultaneously use the animal as a moral mirror, projecting undesirable traits onto human behavior. This duality illustrates how proverbial language preserves cultural attitudes toward both animal husbandry and social conduct.

»DOBRA JED SE SAMA HVALI«

Konceptualni zemljevid slovenskih paremioloških enot s komponento poimenovanja jedi

Izvirni znanstveni članek | 1. 01

Datum prejema: 12. 6. 2025

Izvleček: Avtorica se v članku osredotoča na slovenske paremiološke enote, ki vsebujejo imena (pripravljenih) jedi: hrana, jed, kruh, hlebec, juha, kaša, močnik, polenta, klobasa, meso, pečenka, prata, štruklji, žganci, potica, kolač. Z etnolingvistično in folkloristično analizo pokaže pomenska polja teh paremioloških enot, njihove simbolne pomene in prek tega začrta konceptualno kartiranje in konotacije samih poimenovanj. Ob analizi diahronih konotacij ugotavlja tudi aktualno zrcaljenje vrednot, ki jih vsebuje diahrono gradivo.

Ključne besede: jezik, pregovor, uganka, hrana, prehrana

Abstract: The article focuses on Slovenian paremiological units from the archive collection of the Institute of Slovenian Ethnology at ZRC SAZU that contain the names of (prepared) dishes: food, meal, bread, loaf, soup, porridge, gruel, polenta, sausage, meat, roast, prata, štruklji, žganci, potica, kolač. Ethnolinguistic and folkloristic analysis reveals the semantic fields of these paremiological units and their symbolic meanings, which allows us to outline the conceptual mapping and connotations of the names themselves. In addition to analyzing diachronic connotations, we also identify the current reflection of the values contained in the diachronic material.

Keywords: language, proverb, riddle, food, dish

Uvod

Hrana je del našega vsakdanjika: brez nje ne moremo preživeti; pomanjkanje povzroča trpljenje, izobilje nudi užitek in možnost izbire; ker je povezana z identitetnimi koncepti (gl. Mlekuž 208, 2018), določa (tudi) družbeno vpetost, povezanost, pripadnost: pomembno je, kaj in s kom jemo, katero hrano pogrešamo, ko gremo v tujino, in s katero hrano povezujemo narod (Ličen 2018: 51).

Hrano potrebujemo za zadovoljevanje primarnih potreb, tj. za potešitev lakote: v revščini je prehranjevanje skrbno načrtovana dejavnost, v obilju pa eden od samoumevnih elementov vsakdanjega življenja. Poleg tega je (zdaj) hrana užitek, lahko tolažba, za nekatere je priprava hrane vsakodnevni obred ali celo konjiček. Vse to nakazuje, da je prehranjevanje veliko več kot le zagotavljanje hranilnih snovi telesu: je družbeni dogodek, obred – prehranjevanje je »kulturno dejanje« (Roberts in Stahlbrand 2018: 314–315). Glede na ekonomsko in gospodarsko vpletenost prehranjevanja v naše vsakdanje življenje in diktate o tem, kaj naj jemo in kako naj hrano pripravljamo, ga lahko opredelimo tudi kot »agrarno-kulturno dejanje« (Berry 1990: 145).

V etnoloških in antropoloških raziskavah so hrana, priprava jedi in prehranjevanje vse od 19. stoletja ena pomembnejših raziskovalnih tem, kar kaže na osrednji položaj prehrane v vsakdanjiku. Tema prehranjevanja je vpeta tako v širše družbene procese (političnoekonomski in simbolni pomen, družbena konstrukcija spomina) kot tudi v kulturni in zgodovinski materializem; raziskovalce so zanimale tako posamezne surovine in sestavine kot hrana in družbene spremembe, prehranska negotovost ter prehranjevanje in

rituali, prehranjevanje in identitete ter učno gradivo; največ raziskav se je posvečalo prehranski negotovosti, prehranjevanju in ritualom ter prehranjevanju in identitetam (Mintz in Du Bois 2002: 99).

Vsakodnevno ukvarjanje s prehranjevanjem in hrano se je odtisnilo tudi v jezik (poimenovanje jedi, razlikovanje glede na podrobnosti ali sestavin ali priprav, npr. različne vrste kaš, in s tem primernosti za različne jedce ipd.) in folklorne žanre. O prehranjevanju in hrani poslušamo in beremo v pravljicah, povedkah in najkrajših folklornih žanrih, npr. voščilu ob začetku obreda prehranjevanja »dober tek«, ki je ustaljena jezikovna oblika (želja, naj nam bo hranaokusna (tj. naj nam tekne) in naj se hrana od žlice do konca prebavnega trakta dobro prebavi), pa tudi v pregovorih in ugankah. Navsezadnje tudi v paremioloških enotah,¹ ki so neposredno navodilo za obnašanje med prehranjevanjem: *Malo govorite med jedjo; Hrana, ki jo ješ, medtem ko govoriš, je le napol prebavljena oz. duhovit komentar: Ko jeste, ne jejte stoje, sicer vam bo hrana šla v pete.* V tem gradivu gre vsekakor za paremije »s funkcijo modeliranja stvarnosti« (Meterc 2017: 28).

Prehrana na Slovenskem

V družbah pomanjkanja je hrana še zlasti cenjena vrednota (Makarovič 1988–1990: 163). Kmečke jedi so bile v 19. stoletju zelo preproste, npr. nebeljena kaša na vodi, sok z

¹ Termin »paremiološke enote« obsega frazeološko in pregovorno gradivo v širšem smislu, ne le pregovore, tudi reke, pragmatične frazeme (npr. pozdravi, voščila), frazeologizirane slogane, velerizme, celo uganke in kratke šale (Meterc 2017: 27).

zelenjavo (tj. redek močnik (gl. Huzjan 2023: 95)), ovseni kolači, kruh iz pire (pirjevčev), kruh iz otrobnikov in repa s korenjem (Makarovič 1988–1990: 128–138). Družbene norme so ostro ločevale med vsakdanjimi in prazničnimi jedmi ali jedmi za posebne priložnosti. V kmečkem okolju ob običajnih dnevih niso kuhali boljših jedi (prav tam: 164), pri čemer so poudarjali njihovo potratnost: *Včasih je jedel štruklje, štruklji pa so jedli zemljo; Štruklji razbija jo streho, potice gonijo po svetu; Žganci razbijajo streho, štruklji po svetu ženo*. Navedeni pregovori izražajo prepričanje, da bogato in potratno prehranjevanje vodi v propad kmetij, medtem ko, nasprotno, varčnost in uživanje navadnih, revnejših jedi krepi kmetije: *Kislo zelje na grunt pripelje*. Ob tem omenjam argument Vanje Huzjan (2023: 103), da so meso in mesnine kot pretežko hrano odsvetovali otrokom in ženskam; to je bila predragocena hrana, da bi jo uživali tisti člani družine, ki domov ne prinašajo denarja in z njim družbene moči, kar odstira podobo »varčnosti« v patriarhalni hierarhiji. Opisani odnos do boljše hrane je veljal zlasti na kmetijah, kjer je vladalo prepričanje, da je treba kakovostnejšo hrano prodati. To je bil namreč pogosto edini način, da je kmet dobil denar za številne datjave, davke in nujne stroške (Makarovič 1988–1990: 164; Godina Golija 2006; Huzjan 2023: 102). Tudi pri premožnih meščanih iz večjih središč naj bi izrazi »domače,« »kmečko« in »slovensko« v vsakdanjem meščanskem jedilniku pomenili uživanje preprostejših jedi večinskega prebivalstva, kar je bilo bolj posledica meščanske varčnosti in manj nacionalizacija »kmečke« prehrane v 20. stoletju (Huzjan 2023: 102).

Tam, kjer so si lahko, so si le ob nedeljah privoščili meso oz. »boljšo hrano«, skoraj gotovo pa večina prebivalstva tudi ob nedeljah ni jedla boljše hrane oz. mesa (Makarovič 1988–1990: 141); oz. z besedami pripovedovalke (A. P. 2025) v naključnem pogovoru: »*Oh, bili smo prisilni vegetarijanci! Saj mesa sploh ni bilo* [doma, op. a.]« Največja težava večinskega prebivalstva je bilo že v izhodišču zagotavljanje zadostne količine hrane, kvaliteta je bila šele na drugem mestu (Makarovič 1988–1990: 146; Huzjan 2023: 102–105). Med osnovne prehranske sestavine so v slovenskem prostoru sodila predvsem žita, iz katerih so kuhali močnike in kaše: proso (kot avtohtono žito), ajda od 15./16. stoletja, koruza od 17. stoletja; ta se je razširila v 18. stoletju, hkrati z njeno uvedbo so začeli saditi tudi sončnice in buče ter iz njihovih semen stiskati olja, ki so nadomestila makovo in repično olje (Godina Golija 2006: 64, 65). Z uporabo koruze se je zmanjšala poraba prosa in ječmena. Krompir, ki je zdaj eno od osnovnih živil, se je razširil šele po hudi lakoti v začetku 19. stoletja, ko je zaradi slabe letine začelo primanjkovati žit (prav tam: 65). Do srede 19. stoletja je postal priljubljena jed, vplival je tudi na razvoj prašičereje, ki je v primerjavi z ovčerejo postajala vse pomembnejša (prav tam). Po prvi svetovni vojni je bil krompir po obsegu zasajenih površin glavna poljščina v Sloveniji, tako je osta-

lo vse do konca 20. stoletja. Prašičereja je bila namenjena predvsem preskrbi ljudi z mesom in svinjsko mastjo ter izdelavi mesnih pogač ter pripravi mesa za prekajevanje in sušenje (prav tam: 65); v 20. stoletju se je razmahnila mesna industrija; zdaj meso na jedilniku ni več nobena izjema.

Jezik in kultura

Hrana je kot pomemben del preživetja in vsakdanjika prežemala misli in s tem jezik posameznika in družbe – na tem mestu se pokaže močna prepletenost jezika in kulture: poimenovanja jedi, sestavin, postopkov niso več označevala le primarnega označenca, temveč so pridobila sekundarni, tj. metaforični / metonimični pomen. Tako so poimenovanja s polja (pre)hrane zavzela relativno velik izrazni prostor. Jezik namreč na denotativni ravni poimenuje svet in vsakdanje življenje (tj. od šestih funkcij je v tem kontekstu na besedni ravni najpomembnejša referencialna funkcija),² te elemente postavlja v različna pomen-ska razmerja (nadrejeno/podrejeno, vključujoče/izključujoče), poudarja podobnosti in primerjave ter v posameznih dejavnostih postane izraz obredja (Krikmann 1998): tako so poimenovane same sestavine jedi ter tudi posamezne jedi, ki so jih poimenovanja razlikovala že po podrobnostih. Poleg referencialne ima jezik tudi poetično funkcijo, ki se (tudi) v vsakdanji jezikovni rabi med drugim kaže tudi kot metaforično izražanje (Jakobson 1996: 158), to pa razumemo kot enega vidnejših pokazateljev družbenih konceptov. Metaforični jezik sicer najizraziteje izstopa v umetnostnem jeziku (širše gledano). In prav slovstvena folklor z estetiko istovetnosti (Jakobson 1966) ohranja družbeno sprejete metafore in metonimije. Motivi jedi in pijače so pogosti v pripovedništvu; pravljice najpogosteje navajajo kruh, krompir, žgance in kašo; od mesnih jedi najpogosteje omenjajo svinjino; repa je tudi v pravljicah sinonim revščine (Kropej 1995: 61–63). Tudi folklorni obrazci kažejo na prepletenost jezika in kulture (v najširšem antropološkem smislu) ter omogočajo diahroni vpogled v razvoj družbene miselnosti.

V prispevku pregovore in uganke – ter v njih rabo elementa jedi – predvsem zaradi večkrat navezujoče se metaforičnosti in kračine, prikazujem kot dva med seboj povezana folklorna žanra (Babič 2021: 23–24). Pregovori nam kot sledovi družbenega načina razmišljanja, normalizacijskega sistema in zgodovinskih dejstev (Dundes 1965; Grzybek 2014) jasno pokažejo tako vrednotenje posameznih

2 Roman Jakobson je določil šest funkcij jezika: 1. referencialna funkcija je usmerjena h kontekstu; 2. emotivna funkcija je osredinjena na pošiljavca in je izraz govorcevega odnosa do tega, o čemer govori; 3. k naslovljencu je usmerjena konativna funkcija, ki je najpogosteje izražena v zvalniku in velelniku; 4. k stiku je usmerjena fatična funkcija, s katero npr. preverjamo, ali nas poslušalec sliši; 5. če sogovornika preverjata, ali uporabljata isti kod, upravlja jezik metajezikovno funkcijo; 6 naravnost k sporočilu zaradi njega samega pa je poetska funkcija jezika (Jakobson 1996: 153–158).

jedi kot – metaforično – vrednotenje človeka kot aktivnega dejavnika v gospodarstvu. Pregovori poudarjajo presojanje nečesa kot dobrega ali slabega, predvsem s funkcijo, da v danih okoliščinah lahko argumentirajo situacijo ali dejanje. Uganke tega ne omogočajo, lahko pa iz njih razberemo, katere jedi so bile širše znane (sicer jih v njih ne bi bilo), njihove metaforične pomene v bolj igrivih žanrih, z njimi pa lahko podpremo tudi ugotovitve, ki nam jih ponujajo pregovori.

V analizi gradiva in iskanju svetovnega nazora ter konotacij poimenovanj jedi je treba poudariti diahroni, zgodovinski vidik. V 20. stoletju je v prehrani prišlo do izredno velikih sprememb, tako zaradi načinov pridobivanja posameznih živil, večanja razpoložljivih količin kot zaradi globalizacije konec 20. stoletja. Jedilniki so postali pestrejši, običajno vsebujejo prej redke jedi ali celo jedi iz prej nepoznatih kulinaričnih svetov (azijski, južnoameriški ipd.). Zato zdaj težko govorimo o sodobni predmetnosti, ki odseva v besedišču izbranih enot. Vsekakor pa lahko pokažemo na diahroni vidik (razvoja) razumevanja hrane, na vrednostno lestvico, ki je veljala v 19. in prvi polovici 20. stoletja in je odsevala čas počasnejših sprememb. Kljub vsemu pregovori še vedno odražajo velik pomen dobre in količinsko zadostne hrane, ob tem pa kažejo na zgodovinski konceptualni zemljevid zaokrožene družbe.

Metodologija

Za analizo pregovorov in ugank sem uporabila folkloristično metodo izbora enot iz zbirke *Pregovori 1.1* (Babič 2023) in *Uganke 1.0* (Babič 2025). Obe zbirki vsebujeta digitalizirano gradivo iz arhiva Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Zbirka *Pregovori 1.1* vsebuje 37.390 slovenskih paremioloških enot iz 2.630 tiskanih, rokopisnih ali terenskih (ustnih) virov, večinoma iz 19. in prve polovice 20. stoletja, nekaj enot je tudi sodobnejših. Zbirka *Uganke 1.0* vsebuje 2.790 slovenskih ugank iz 171 virov, večinoma tiskanih, vmes je nekaj rokopisnih in terenskih virov. Gradivo je skoraj v celoti iz 19. in prve polovice 20. stoletja ter razdeljeno na osem tipov ugank (prave uganke, zgodbene prave uganke, šaljiva vprašanja, modra vprašanja, šaljiva modra vprašanja, logična vprašanja, uganke za reševanje življenja, seksualne uganke).

Gradivo za pričujočo analizo sem izbrala glede na sestavino poimenovanja jedi, tj. hrana, pripravljena za uživanje, navadno z dodatki (gl. geslo ‚jed‘, SSKJ 2014), ali tisto, kar se uživa, in je pomensko ožja od hrane (gl. geslo ‚hrana‘, SSKJ 2014), ki je mišljena kot tisto, kar organizem sprejema za snovi, potrebne za rast in obstoj, ali te snovi, in je lahko tudi tisto, kar je pripravljeno kot jed za redno dnevno uživanje. Enote za analizo sem poiskala s ključnimi besedami, ki označujejo ali hrano na splošno ali pa poimenujejo jedi: hrana, jed, kruh, hlebec, juha, kaša, močnik, polenta, klobasa, meso, pečenka, prata, štruklji, žganci, potica, kolač. Hrana je v kulinaričnem besednjaku najsplošnejši izraz,

ki označuje tisto, kar pojemo in nam da energijo. Hrana je lahko dobra, kvalitetna, nasitna ali obratno, slaba, ne-kvalitetna itd., lahko označuje simbolne navezave na praznike (cerkvene, življenjskega cikla) ipd. V pregovorih sta jed in hrana večinoma sopomenki, vsekakor pa dobrina, povezana z več kategorijami vsakdanjika: z zdravjem, delom, užitkom ... O hrani govorimo, ko se pogovarjamo o prehranjevanju, hkrati pa je hrana pridobila konotativne in metaforične pomene, razvidne iz analiziranega gradiva. Posamezne podkategorije kažejo na različna semantična polja, s katerimi se je hrana konceptualno povezala. Poleg splošnega poimenovanja »hrana« so dodane tudi posamezne temeljne jedi, kot so juha, močnik, kaša, kruh itd. Ob njihovem analiziranju lahko dobimo vpogled v metaforične konotacije posameznih jedi.

Za članek izbrano gradivo je povezano z gospodarskim pomenskim poljem, to pomeni, da obravnavam enote, ki tematizirajo človeka kot aktivni gospodarski dejavnik, njegovo moč in zdravje za opravljanje dela, plačilo, blaginjo in sposobnosti, tj. točke, ki so širše povezane z družinskim gospodarjenjem. Za analizo izbranega gradiva sem uporabila etnolingvistični pristop, ki v ospredje postavlja jezik in posebne načine izražanja določenih običajev ter tradicionalnih in kulturnih razumevanj stvarnosti.

Analiza paremiološkega gradiva

Hrana je eden od osnovnih gradnikov našega zdravja, je energetski vir, ki omogoča telesu (že osnovno) delovanje pa tudi aktivno delovanje v delovnem procesu oz. delovanje v skupnosti. Nujnost uživanja hrane se kaže že v frazemu *privezati si dušo*, s pomenom ‚utešiti si žejo, glad‘ (gl. geslo ‚Privezati si dušo‘, SSKJ 2014) in z očitno idejo, da z zaužitjem hrane pritrdimo dušo na telo oz., z drugimi besedami, ne umremo.³ Podobno je razvidno iz pregovora *Prazna vreča ne stoji pokonci*, s pomenom ‚brez zadostne hrane človek ni sposoben za delo, se ne počuti dobro‘ (gl. geslo ‚pokonci‘, SSKJ 2014); podoba obnemoglega, lačnega človeka je metaforično prikazana s prazno vrečo, ki ne stoji pokonci. Hrana je predvsem osnovno gorivo za telo, kar potrjujejo tudi metaforične enote. Poleg za človekovo preživetje je dobro zdravje pomembno tudi za opravljanje dela, kar je v pregovorih povezano s hrano iz vsakdanjika, tj. s kapusnicami in sočivjem, prav te sestavine so zapolnjevale jedilnike revnejšega sloja: *Zelje in fižol najbolj razmnožujeta kri*, veliko (dobre) krvi pa pomeni dobro zdravje. Bolezen je poleg nezmožnosti za delo lahko povzročila tudi velik strošek: *Kar privarčuješ pri hrani, znosiš zdravnikom*, kar je pomenilo, da pretirano varčevanje pri hrani nikoli ni prineslo bogastva, temveč prav nasprotno. Kljub temu da je hrana ena najbolj zaželenih oz. nujnih dobrin, pa sta bila presežek in nezmernost

3 V ozadju vztraja zgodovinska predstava o duši, ki lahko zapusti telo. Ob tem telo (lahko) umre.

pri prehranjevanju že v 18. stoletju odsvetovana. »Dobro« v pregovorih kaže na mastno hrano in prevelike količine alkohola – oboje namreč vodi v bolezen: *Bolezen se vedno pojavi tam, kjer je dobra hrana; Več ljudi je umrlo zaradi hrane in pijače kot zaradi lakote in žeje*. Bolezen je bila nezaželena ne le zaradi slabega počutja, temveč tudi zaradi pomanjkanja delovne sile v družinski skupnosti in stroškov zdravljenja.

Hrana je bila in je še vedno neposredno ali posredno povezana z delom in plačilom. Delo je bilo ena od osnovnih vsakdanjih dejavnosti, človek je z delom pridobil sredstva za življenje oz. hrano, zaslužil plačilo, uredil svoj bivanjski prostor itd. Tako še zdaj poznamo frazem *iti s trebuhom za kruhom*, ki temelji na predstavi, da gre kdo iskati zaslužek, s katerim se lahko preživi oz. si kupi kruh, kar je pozneje postala tudi prispodoba za najosnovnejšo hrano za preživetje (Nikolovski 2023: 119). Hrana kot plačilo je bila v obliki konkretnega obroka, ki ga je delavec dobil ob opravljenem delu. To je v pregovorih še tematizirano, pa čeprav gre danes za posredno, metonimično (vzročno-posledično) razmerje – če ne delamo, ne dobimo denarja, s katerim bi si kupili hrano: *Ni dela, ni hrane; Kjer je delo, je tudi hrana; Hrana je delavčeva prva plača, sredstvo za preživetje ali del vsakdanjega življenja, ki se mu raje izogremo*. V teh pregovorih hrana dobi metaforični pomen preživetja. Le ena enota poudarja, da mora ta, ki dela, dobiti obrok pred začetkom dela: *Pred delom je hrana*, danes pa se sliši tudi *Brez jela ni dela* – enota je izkazana v sodobnem gradivu, v obravnavani zbirki je (še) ni. Pregovori tematizirajo tudi pravilo pravičnega plačila, kar pri hrani pomeni, da mora biti dobro delo poplačano z dobro hrano: *Za krepko delo, krepko hrano; Za pošteno delo, obilno jelo*. Ker pa je hrana nujna za zadovoljitev primarnih potreb in si jo zaslužimo z delom, pregovor *Roke za vsako delo, zobje za vsak obrok* kaže na nujno pripravljenost za delo tistih, ki želijo zaslužiti.

Z delavnostjo, ki je bila zelo cenjena, sta se razvila tudi koncept pridnosti in družbeno stališče – kdor je delaven, ima tudi hrano: *Kdor zgodaj vstaja, mu kruh ostaja; Pridni najde povsod dosti kruha; Kdor je marljiv, povsod najde veliko kruha; Priden človek najde za vsakim grmom kos kruha, pod vsakim kamnom krajcar; Ne stori kruha moka, ampak roka; Zidarjeva žena je poleti brez moža, pozimi pa brez kruha*; ter obratno: *Za lenuha ni kruha*. Obenem v ospredje postavlja pripadnost, lojalnost delodajalcu: *Čigar kruh se je, tega hvala se poje*, kjer je poudarjeno tudi, da mojster lahko obvlada eno delo, več del ni mogoče opraviti dobro, zato tudi plačilo ne more biti dobro in ne more zado- stovati: *Mojster več poklicev prosi za kruh v nedeljo*.

Delo je hkrati motivacija, saj naj bi prinašalo družbeni ugled, hrana pa naj bi imela boljši okus: *Delo nam prinaša čast, nagrado in okus za hrano; Kdor trdo dela, je njegova hrana dišeča*, hkrati pa je merilo *Kdor hitro poje, hitro tudi dela*.

Zaradi vloge, ki jo je imel kruh v vsakdanjem življenju ljudi, je nastalo tudi več sekundarnih pomenskih prenosov, npr. kruh kot metafora za delo in poklic (več v Jakop 2022: 351). Delo je vedno predstavljalo težaki del življenja: *Vsak kruh ima trdo skorjo*, vendar so posamezni poklici, da je človek zaslužil plačilo, terjali več dela, kot npr. rudarji, mornarji, zidarji itd. Omenjeni poklici so bili fizično skrajno naporni oz. so od človeka terjali tudi daljšo odsotnost iz domačega okolja: *Mornarjev kruh ima sedem skorjic; Zidarju in kovaču poleti nobena pečenka ni premastna, pozimi pa nobena skorja pretrda*. Metafori za težke poklice / težko delo sta bili trda skorja in kruh, ki je metafora za zaslužek. Po drugi strani pa so posamezni poklici pomensko povezani s prevarami: *Prerok, ki zelje je, nič ne ve* in z dvoličnostjo: *Godec je zelje hvalil, a meso jedel*. Navedene paremije posamezne poklice vrednotijo s pomočjo jedi, pri čemer je očitno, da je zelje hrana za revnejši sloj, medtem ko je meso praznična hrana najpogostejše premožnejšega sloja prebivalstva.

Delo je načeloma zahtevalo kalorično hrano, hkrati pa je bilo merilo za plačilo. Energijska vrednost prehrane je bila ocenjena glede na težakost dela: težja dela so terjala hrano z višjo kalorično vrednostjo. Pregovori jasno kažejo na tovrstno vrednotenje: *Žganci po drva hodijo, opleve pa lahko tudi kaša; Kaša do praga, močnik čez prag, polenta pa v gozd in iz gozda; Bob čez gozd, močnik do praga; Ješprenj do praga, močnik čez prag; Kaša do praga, močnik čez prag, polenta pa v gozd in iz gozda*. Lokalno je npr. na Tolminskem *frika*⁴ pojmovana kot izključno delovna jed, ki zaradi visoke kalorične vrednosti daje moč za fizično najtežja kmečka in gozdarska opravila (Ivančič Kutin 2021: 160), kar pa se je odtisnilo v paremiološko enoto, poznano na omenjenem območju: *Frika je mož* (Ivančič Kutin 2021: 164).

Kaša in močnik sta bila kot najlažje prebavljiva jed in očitno kalorično najmanj krepka namenjena otrokom: *Kaša – otroška paša; Kaša – mati naša; Od kod je kaša, otrok ne vpraša* (več o prehrani v otroštvu gl. Huzjan 2023: 87–103). Neza- dostnost močnatih jedi za odrasle tematizirata tudi pregovora *Kaša po kruhu vpraša; Zaradi kuhanja kaše je človek lačen*, po drugi strani je z mastjo zabeljena kaša lahko nasitila tudi odraslega: *Poštengana kaša po hlebu ne vpraša*.

Priprava jedi je tako dobesedno kot tudi metaforično opisovala človekove sposobnosti. Pregovori tematizirajo tako neodvisnost videza od kakovosti kot tudi sposobnost timskega dela. Tako npr. pregovor *Tudi grd/a kuhar/ica lahko skuha dobro jed* poudarja, da zunanji videz ne vpliva na človekove sposobnosti in da ni prav človeka soditi po zunanosti. Da sta tudi pri kuhi osnovnih jedi pomembna znanje in občutek, tematizira pregovor *Kruha ne naredi moka, ampak roka*. Sposobnost kuhanja je bila zelo

4 *Frika* je »v ponvi pečena oz. ocvrta jed, katere stalna sestavina je trdi sir v kombinaciji z drugimi sestavinami« (Ivančič Kutin 2021: 159).

cenjena, predvsem pa je bilo pomembno, da je kuhar/ica pozorno spremljal/a, kaj počne: *Če se samo kuha, je slaba juha; Micka pijana, juha neslana*. V povezavi s funkcijo ali poklicem kuharja se izkaže, da spol pri tem ni pomemben, saj obe varianti: *Mnogo kuharic, presoljena župa* in *Če je puno kuharju, je župa preslana / Mnogo kuharjev, prismojena jed* tematizirata, da gre za individualno delo in da pri kuhanju več ljudi ne naredi boljše jedi.

Pri pripravi hrane je poudarjeno delo, da dobimo / dosežemo želeno oz. je metonimično poudarjeno, da sta za kuhanje potrebna ustrezna postopek in čas: *Vrelo kašo je treba skuhati; Kaša se ne pere v mlačni vodi*. Priprava je terjala tudi navodila, pri katerih so poudarjena nasprotja, sploh če je šlo za zagotavljanje boljše jedi s slabšimi sestavinami: *Slabo meso naredi dobro juho; Če je meso sladko, je juha slaba*. Obenem pregovori poudarjajo, da tisto, kar je narejeno dobro, ne rabi opisovanja, saj samo pokaže, da je dobro: *Dobra jed se sama hvali*. Poleg tega je bila pomembna kvaliteta orodja, sestavin: *Dobra juha se tudi v starem loncu skuha; Brez kvasa se kruh ne obdrži*.

Pregovori izražajo tudi pomembnost, da je delo opravil en človek, ne pa, da eno delo opravlja več ljudi, saj se je tako odgovornost porazgubila, s tem pa se je zmanjšala tudi kvaliteta opravljenega dela: *Veliko kuharjev juho pokvari; Veliko kuharic, slana juha*. Pokvarjeno hrano se je prepoznalo po vonju in okusu; čeprav so bile začimbe namenjene izboljšanju okusa, te niso bile dopustne za prekrivanje pokvarjenega: *Starega ne popravljamo z začimbami*.

Hrana je bila težko pridelan ali prislužen del vsakdanjika, zato je bila pomemben del blaginje, njeno obilje je lajšalo življenje, lahko celo prinašalo ugodje in zadovoljstvo. Pomanjkanje hrane je (bilo) eden izmed pokazateljev revščine, zato prispodobe pomanjkanja osnovnih živil ne presenečajo in jih najdemo že v frazeoloških enotah, kjer je kruh osnovno živilo: *biti kruha lačen, biti ob kruhu in vodi, ob kruhu in vodi, živeti ob kruhu in vodi, življenje ob kruhu in vodi* (gl. tudi Nikolovski 2023: 119). Pomen hrane v vsakdanjiku je razviden že iz tega, da jedi pogosto nastopajo kot metaforični element, ki je v osnovi nosilec dobrega. Pomanjkanje hrane je pomenilo slabše življenje in težave, predvsem pa je takrat v ospredje stopilo dejstvo, da ob pomanjkanju hrane oz. lakoti zadostuje že malo hrane: *Za lačnega tudi malo mlačne hrane diši dobro; Kmetu ni sila, dokler ima kup vina in kos ajdovega kruha* (ajdov kruh je bil del vsakdanje prehrane, vino v vinorodnih deželah vsakdanja pijača). Pomanjkanje hrane se je odtisnilo tudi v uganke, kjer je poudarjeno zadovoljstvo ob dejstvu, da hrana sploh je: *Kdaj človeku jed najboljše diši? – Kadar jo ima*. Pomen (zadostne količine) hrane nam kažejo pregovori *Bolje brez žlice kot brez juhe; Lačna usta pojedjo juho brez kuhanja*; juha je v teh pregovorih tematizirana kot osnovna jed v dnevu oz. jed, ki pomeni prehranski minimum. Pa vendar, ko je bilo hrane dovolj, so ljudje raje posegli po boljši in ne po osnovni hrani: Si-

ta mačka ne je kaše. Po drugi strani je poudarjen pomen dobre partnerke in dobre hrane, če je moški dobil oboje, je to pomenilo veliko blaginjo za družinsko gospodarstvo: *Dobra žena in dobra polenta morata biti nekakšna rajska zveza*. Pregovori celo upomenjajo, da morajo moški bolj gledati na delo oz. zaslužek kot na ljubezen: *Bolje je imeti ob sebi kruh kot dekleta*. Poudarjene pa so tudi socialne krivice, da se bogati sloj hrani na račun revnega: *Siti pojedo večino kruha, ki so ga pridelali lačni*, kritizira pa se tudi zagovarjanje bogatega sloja: *Kdor v mladosti zagovarja beli kruh, bo na stara leta rad hrustal črni kruh*. Ob tem poudarja, da varčnost lahko pripelje do boljšega (gospodarskega) položaja: *Kislo zelje na grunt pripelje*, varčnost pri hrani lahko celo omogoči, da si posameznik privoščijo več luksuznih dobrin: *Jej repo, pa boš imel ženo lepo* (ob skromnejših izdatkih za jedi bodo bolj dostopna npr. lepa oblačila ali druga lepotila).

Pri elementih blaginje je varčnost ena od najbolj zelenih lastnosti, saj s hrano, sploh praznično, ne gre razsipavati: *Ko je praznik mimo, je na vrsti spet grahova kaša; Več je dnov, nego klobas; Današnji post začini jutrišnjo juho; Kdor brani beli kruh, bo hrustnil črnega; Preveč kruha ni dobro; Gosposka juha je dobra, vendar je draga; Bogate pojedine izpraznejo mline*. Pregovori celo svetujejo, kako ohranjati minimalno blaginjo v domačem gospodarstvu in se izogniti lakoti: *Kdor sadi zelje in redi prašiče, se ne boji lakote; Fižol in zelje trebuh postelje*. Pregovori izražajo celo prepoved potratnosti in metanja hrane proč:⁵ *Bolje je, da trebuh poč, kot da dobra hrana propade, S klobasami nikjer plotu ne zapletajo ter grožnjo slabšega življenja ob potratnem obnašanju: Kdor zapravi kos kruha, bo pogosteje iskal drobtinice; Žganci streho dero, štruklji okoli sveta ženo*.

Minimalni prehranski standard so poleg juh še močnate jedi, tj. močnik, kaša, ki je otrokom omogočila, da so zrasli: *Kaša je naša mati; Kaša je otroška paša; Kaša, naša mati*; omogočila pa je tudi preživetje najrevnejših: *Močnik je steber Kranjske dežele; Kdor ima denar, je pečenko, drugi pa se morajo zadovoljiti z ovseno kašo*. To izražajo tudi s krajem povezani pregovori, ki kažejo stereotipno podobo tamkajšnjega nižjega sloja: *V Ljubljani lupijo repo z nožem*, tj. zelo na tenko, zato da je čim manj odpadka.

Diskusija

Paremiološke enote kot relativno stalne jezikovne enote jezikovni pogled na svet ponujajo kot interpretacijo realnosti, ki je zakoreninjena v jeziku in dostopna prek njega; v njih najdemo tako stereotipe kot vrednote, ki se pode-

5 V nasprotju s tem se zdaj v sprotnih komunikacijah pogosto poudarja, da človek ni »smetnjak«, da bi jedel »odvečno« hrano / ostanke, kar je očiten kazalec obilja – o hrani se govori tudi kot o odpadku; zdaj tudi sicer lahko govorimo o vesplošni t. i. pandemiji odpadkov (Podjed in Polajnar 2022 tu ni treba navajati strani, ker gre za celo njuno poglavje, ta navedba je v seznamu na koncu), povezanih s celotnim svetom dobrin.

dujejo med usvajanjem jezika. Če parafraziramo besede Bartmiškega (2009), lahko rečemo, da je jezik nosilec stereotipov in vrednot, vir informacij o njih in tudi orodje za vplivanje na procese stereotipizacije in vrednotenja. Pomembno je poudariti, da je jezikovni pogled na svet interpretacija resničnosti in ne njen odsev: gre za subjektivno, antropocentrično, celo intersubjektivno (družbeno) percepcijo in konceptualizacijo resničnosti, ki se odvija okoli govorcev danega jezika. Ta interpretacija ljudi združuje v določeno družbeno okolje in s tem v družbo misli, občutij in vrednot (Bartmiški 2009: 23).

Analiza folklornih obrazcev, predvsem paremiološkega gradiva, osredotočenega na tematiko hrane, dela in blaginje, razkriva kompleksno mrežo družbenih vrednot, ključnih za preživetje in vsakdanje življenje preteklih generacij v slovenskem prostoru. Analiza je bila izvedena na zbirki pregovorov z Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, ki vsebuje predvsem gradivo iz 19. in z začetka 20. stoletja, zato ponuja diahroni vpogled v svetovne nazore (vsaj) takratne družbe, pa še to predvsem tako, kot jo interpretiramo danes.

Pregovori, ki vsebujejo poimenovanje jedi, v svoji jedrnatosti ne le normativno usmerjajo posameznika, temveč tudi izražajo konkretne materialne razmere, predvsem pomanjkanje, družbeno razslojenost in pomen marljivosti kot temeljne vrednote. V raziskavo so vključene tudi uganke, vendar so te žanrsko in funkcijsko drugačne – namenjene so igrivosti, ne sprotni komunikaciji – in se večinoma izogibajo neposredni tematizaciji dela in prehrane, kljub vsemu pa tudi v njih najdemo simbolno raven, kjer poimenovanja jedi nosijo določene kulturne pomene. Zaradi svoje pretežno zabavne in didaktične narave ostajajo zunaj fokusa pričujoče razprave.

Delo se v obravnavanih paremioloških enotah pogosto pojavlja kot osrednji življenjski imperativ – ne le kot sredstvo preživetja, temveč tudi kot vir dostojanstva, ugleda in družbene vključenosti. Pregovori, kot je *Kdor zgodaj vstaja, mu kruha ostaja*, zgoščeno izražajo tradicionalno etiko delavnosti, ki presega specifične zgodovinske okoliščine in kot aktualni ostajajo v rabi tudi v sodobnih kontekstih, ko časovnega ritma ne določa več agrarna razporeditev dneva. Te enote pričajo o medgeneracijskem prenosu vrednot in so eden izmed mehanizmov oblikovanja kolektivne identitete, hkrati pa v njih lahko opazujemo postopne spremembe pomenskih podrobnosti pregovorov.

Hrana kot temeljni eksistenčni element je v paremioloških enotah pogosto predstavljena metaforično – npr. kruh, ki ima že sicer v pripovedništvu najvidnejše mesto (Kropej 1995: 61), se v paremijah ne pojavlja zgolj metonimično kot simbol za osnovno prehrano, temveč tudi preživetje (*Živeti ob suhem kruhu in vodi*), blaginjo in pripadnost skupnosti in kulinarčni družbi (*Kjer vzhaja sonce, se peče kruh*). Hierarhija vrednotenja posameznih jedi, ki se izrisuje v pregovorih, razkriva praktični pogled na

prehrano: simbolni status jedi so določali kalorična vrednost, občutek sitosti in primernost za fizično delo. Tako so močnate in mlečne jedi, pogosto povezane z otroki in revnimi sloji, pomenile osnovno preživetje in označevale minimalni standard, medtem ko so mesne in zabeljene jedi predstavljale praznik, bogastvo in družbeni prestiž. Folklorna podoba hrane presega zgolj prehranske vidike – jedi v pregovorih delujejo kot označevalci družbenega reda, vedenjskih norm in identitetnih razlik. Posebno mesto pri tem ima kaša, ki ni le simbol skromnosti in revščine, temveč nosi tudi generacijsko in celo poklicno konotacijo. Pregovori, kot je *Kdor ima denar, je pečenko, drugi pa ovseno kašo*, neposredno poudarjajo ekonomske razlike, vrednotenje posameznih jedi – pri čemer je meso za premožnejše, revnejši sloj si lahko privoščil kašnate jedi – in nakazujejo na socialne krivice, pri čemer hrana deluje kot sredstvo razmejevanja med sloji.

S stališča pomenskih polj, ki jih pokrivajo paremiološke enote, je mogoče ugotoviti, da se kategorije zdravja, dela, hrane, družbenih odnosov in blaginje pogosto prepletajo. To kaže na neločljivo povezanost vsakdanjih praks z družbenim redom in vrednostnim sistemom. Pomembna dimenzija je tudi simbolna vloga hrane pri vzpostavljanju in ohranjanju družbenih vezi – v konkretnem primeru v družini, na kmetiji ali v širši skupnosti.⁶

6 Čeprav članek obravnava slovensko gradivo, pa je navsezadnje smiselno omeniti, da je marsikatera pomenska raven obravnavanih paremij splošno evropska, kruh v evropskih jezikih npr. velja kot metonimija za hrano (*Človek ne živi samo od kruha* (sln.); *Der Mensch lebt nicht vom Brot allein* (nem.); *Nielen chlebom je człowiek żywy* (slov.); *Nejen chlebem živ je člověk* (češ.); *Nemcsak kenyérről él az ember* (madž.)) ali plačilo (*Čigar kruh jem, tega pesmi pojem* (sln.); *Whose bread I eat, their song I sing* (ang.); *Wes Brot ich ess, des Lied ich sing* (nem.); *Či chlieb ješ, toho pieseň spievaj* (slov.); *Koho chleba jíš, toho píseň zpívej* (češ.)). Zgodnje vstajanje je povezano z delavnostjo (*Rana ura, zlata ura* (sln.); *Early bird gets the worm* (angl.); *Morgenstund hat Gold im Mund* (nem.); *Ranná hodina, zlatá hodina* (slov.); *Ranní ptáče dál doskáče* (češ.); *Ki korán kel, aranyat lel* (madž.)). Prav tako v skupini slovanskih jezikov najdemo enako ubesedene napotke oz. pravila (*Stara kuha, dobra župa* (sln.); *Stara kokoš, dobra juha* (hrv.); *Stara kokoš, dobra čorba* (srb.); *Tek pride z jedjo* (sln.); *Der Appetit kommt beim Essen* (nem.); *S jedlom rastie chuť* (slov.); *S jidlem roste chuť* (češ.); *Evés közben jön meg az étvágy* (madž.); *Too many cooks spoil the broth* (angl.); *Veliko kuharjev juho pokvari* (sln.); *Veliko kuharic, slana juha* (sln.)) in enake identitete predstave (*Kjer sonce teče, se kruh peče* (sln.); *Kuda sunce teče, tud se i kruh peče* (hrv.)). Takih vzporednic bi lahko nizali še več, pa vendar je namen pričujočega odstavka le poudariti, da kljub temu da sem svetovni jezikovni nazor prikazala na slovenskem gradivu, stereotipi (lahko) veljajo za širša družbeno-kulturna območja s podobnimi življenjskimi razmerami, družbenimi pravili in sistemi. Paremije so – kot vsa slovstvena folklor – prav tako »potujočec«: enake ubeseditve se lahko pojavljajo v različnih jezikih iz enake ali različne skupine, pomensko pa se lahko enako sporočilo le drugače ubesedi (npr. *Half a loaf is better than no bread* (ang.); *Bolje vrabec v roki kot golob na strehi* (sln.)). Vsi navedeni pregovori so s portala Sprichtwort (Jesenšek idr. 2008–2010), razen angleških, ki so s portala Franja (2024). Prav različne ubeseditve pa so glavni kazalec jezikovnih stereotipov, ki kažejo na specifične družbene razmere.

Zaključek

V članku sem analizirala pregovore s poimenovanjem jedi, s katerimi sem z etnolingvistično in folkloristično analizo pokazala, kako se jedi konceptualno povezujejo z družbenimi stališči in človeškimi lastnostmi. Članek prikazuje konceptualno povezovanje in razumevanje družbe in okolice ter jezikovnega izraza.

Ugotavljam, da pregovori niso zgolj ostanek preteklosti, temveč aktivni nosilci tradicije, ki še vedno vplivajo na dojemanje temeljnih življenjskih kategorij, kot so delo, hrana, zdravje in skupnost. V njih se zrcalijo vrednote, ki so oblikovale družbo v preteklosti, še zdaj pa vplivajo na način razmišljanja, vedenja in odločanja posameznikov.

Zahvala

Raziskavo je finančno podprla Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije v okviru projekta Jezik, kultura in vrednote: Gospodarska podoba vsakdanjika v slovenskih folklornih obrazcih (ARIS P6-50197) in raziskovalnega programa Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika (ARIS P6-0088).

Zahvaljujem se tudi recenzentoma članka za odlične komentarje, humorne pripise in konstruktivne nasvete.

Literatura in viri

A. P., roj. leta 1939, Dolenjska, pogovor, 17. 6. 2025.

BABIČ, Saša: *Uganke na Slovenskem*. Ljubljana: ZRC, Založba ZRC, 2021.

BABIČ, Saša idr.: *Zbirka slovenskih paremioloških enot Pregovori 1.1*, Repozitorij slovenskih jezikovnih virov CLARIN.SI, 2023; <http://hdl.handle.net/11356/1853>, 20. 10. 2025.

BABIČ, Saša idr.: *Collection of Slovenian riddles Uganke 1.0*, Repozitorij slovenskih jezikovnih virov CLARIN.SI., 2025; <http://hdl.handle.net/11356/2023>, 20. 10. 2025.

BARTMIŃSKI, Jerzy: *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Sheffield in Oakville, CT: Equinox, 2009.

BERRY, Wendell: *The Pleasures of Eating*. V: Wendell Berry (ur.), *What are People for?*. San Francisco: North Point Press, 1990, 145–152.

DUNDES, Alan: *The Study of Folklore*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1965.

FRANJA: večjezični portal Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2024, različica 1.2; www.franja.si, 14. 8. 2025.

GODINA GOLIIJA, Maja: *Prehranski pojmovnik za mlade*. Maribor: Aristej, 2006.

GRZYBEK, Peter: Semiotic and Semantic Aspects of the Proverb. V: Hrisztalina Hrisztova-Gotthardt in Melita Aleksa Varga (ur.), *Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies*. Waršava in Berlin: de Gruyter, 2014, 68–111.

HUZZAN, Vanja: *Materialni svet otroštva* (Ethnologica - Dissertationes, 9). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2023.

IVANČIČ KUTIN, Barbara: Tolminska frika: Od izrecno delovne jedi do simbola tolminskosti. *Etnolog* 31, 2021, 159–177.

JAKOBSON, Roman: *Lingvistika i poetika*. Beograd: Nolit, 1966.

JAKOBSON, Roman: *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: Inštitut za humanistične študije, 1996.

JAKOP, Nataša: Vpliv družbenih omrežij na rabo paremioloških enot: Na primeru enot s sestavino kruh. Sodobne raziskave v paremiologiji. *Slavistična revija* 70/3, 2022, 340–360.

JESENŠEK, Vida, Peter Ćurčo, Kathrin Steyer, Denis Helic, Tamás Forgács in Libor Marek (ur.): *Sprichwort*, spletna platforma, 2008–2010; http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Sprichwort_si, 20. 10. 2025.

KRIKMANN, Arvo: On the Relationships of the Rhetorical, Modal, Logical, and Syntactic Planes in Estonian Proverbs. Part 3. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 9, 1998; <https://www.folklore.ee/folklore/vol8/pdf/syntmod2.pdf>, 22. 10. 2025.

KROPEJ, Monika: *Pravljica in stvarnost: Odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljicah in povedkah ob primerih iz Štrekljeve zapuščine*. Ljubljana: ZRC SAZU, 1995.

LIČEN, Daša: Reinventing Habsburg cuisine in twenty-first century Trieste. *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 71, 2018, 37–54; <https://www.folklore.ee/folklore/vol71/licen.pdf>, 22. 10. 2025.

MAKAROVIČ, Gorazd: Prehrana v 19. stoletju na Slovenskem. *Slovenski etnograf* 33/34, 1988–1990, 127–205.

METERC, Matej: *Paremiološki optimum: Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, 2017.

MINTZ, W. Sidney in Christine M. Du Bois: The Anthropology of Food and Eating. *Annual Review of Anthropology* 31, 2002, 99–119.

MLEKUŽ, Jernej: *Burek.si?!: Koncepti, recepti*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2008.

MLEKUŽ, Jernej: *I feel kranjska kobasica: Kako je kranjska kobasica podigla slovenski narod*. Zagreb: Srednja Europa, 2018.

NIKOLOVSKI, Gjoko: Bogastvo in revščina v slovenski frazeologiji. *Slavia Centralis* 16/2, 2023, 114–131.

PODJED, Dan in Katarina Polajnar Horvat: Pandemija odpadkov. V: Dan Podjed in Katarina Polajnar Horvat (ur.), *Nevidno življenje odpadkov*. Ljubljana: Založba ZRC, 2022, 7–20.

ROBERTS, Wayne in Lori Stahlbrand: A Smiling Face is Half the Meal: Setting a Place for Culture and Food Advocacy. V: Kathleen Lebesco in Peter Naccarato (ur.), *The Bloomsbury Handbook of Food and Popular Culture*. London in New York: Bloomsbury Publishing Plc., 2018, 314–328.

SSKJ: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, 2014. Elektronska objava. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU; www.fran.si, 14. 8. 2025.

Good Food Speaks for Itself: Conceptual Map of Slovenian Paremiological Units with a Food Naming Component

The article analyses proverbs containing food items, using ethnolinguistic and folkloristic analysis to show how food is conceptually linked to social aspects and human characteristics. It demonstrates the conceptual linking and understanding of society and the environment, as well as linguistic expression. An analysis of folklore forms, particularly paremiological material focusing on the themes of food, work and prosperity, reveals a complex network of social values that were crucial for the survival and everyday life of past generations in Slovenia. The analysis was carried out on a collection of proverbs from the Institute of Slovenian Ethnology at the ZRC SAZU, which mainly contains material from the 19th and early 20th centuries, thus offering a diachronic insight into the worldviews of the society of that time, especially as we interpret them today.

Proverbs containing the names of dishes, in their conciseness, not only provide normative guidance to individuals, but also reflect specific material conditions, especially scarcity, social stratification and the importance of diligence as fundamental values. We initially included riddles in our research, but these are of a different genre and mostly avoid directly addressing work and food. Nevertheless, we can find a symbolic level within them, where the names of dishes carry certain cultural meanings. Due to their predominantly entertaining and didactic nature, however, they remain outside the focus of this discussion. In the paremiological units under consideration, work often appears as a central imperative of life – not only as a means of survival, but also as a source of dignity, prestige and social inclusion. Proverbs such as *Kdor zgodaj vstaja, mu kruha ostaja* ('He who rises early has abundant bread') succinctly express a traditional ethic of industriousness that transcends specific historical circumstances and remains relevant even in a contemporary context, where the rhythm of work is no longer tied to the agrarian distribution of the day.

In conclusion, we can say that proverbs are not merely remnants of the past, but active carriers of cultural heritage that still influence the perception of fundamental categories of life, such as work, food, health, and community. They reflect the values that have shaped society and continue to shape the way individuals think, behave and make decisions in modern times.

PETDESET FOLKLORNIH OBRAZCEV O BOGASTVU, REVŠČINI IN DENARJU V BOVŠKEM NAREČNEM GOVORU

Strokovni članek | 1.04

Datum prejema: 30. 6. 2025

Uvod

Folklorni obrazci, podobno kot paremije, s katerimi se deloma prekrivajo, vsakdanje izkušnje in splošna opažanja jedrnato podajajo v formulirani obliki jezika. Kot učinkovita govorna figura v ustnem ali pisnem sporazumevanju so lahko zapomnljive in tako že pripravljene za takojšnjo rabo pri opisu in povzemanju kot parafraziranju najrazličnejših situacij (Mieder 2004: xi); tega se uporabniki pogosto niti ne zavedajo, saj so tako vsakdanje in razširjene, da jih uporabljajo »avtomatsko«.

Pričujoči prispevek prinaša nabor petdesetih folklornih obrazcev s pomenskega polja *blaginje* tj. *bogastva* oz. *revščine* in z njima povezano besedo *denar* ter njene nevtralne in ekspresivne sopomenke. To pomensko polje je bilo v slovenskem knjižnem jeziku že obravnavano (npr. Nikolovski 2023; Jakop 2024), tukajšnje gradivo pa je iz bovškega narečnega govora. Primeri so del še neobjavljene, delovne zbirke folklornih obrazcev (trenutno obsega okoli 3000 enot), ki jih že dve desetletji dokumentiram med govoricami bovškega narečnega govora. Enote so zapisane v narečni obliki (fonetični ali poenostavljeni fonetični zapis). Raznolika skladenjska struktura zapisov največkrat ohranja obliko, v kateri je bil frazem izrečen, torej nestavno ali stavčno, z neosebno ali različnimi osebnimi glagolskimi oblikami, z različnimi slovničnimi števili (v ednini ali množini, manjkrat v dvojini) ter v različnih slovničnih časih. Ob nekaterih enotah je opisan tudi kontekst rabe (več o zapisih gl. Ivančič Kutin 2022: 337). Podatka o frekvenci in generacijski razporeditvi pojavitve določenega folklornega obrazca zbirka nima, saj se je gradivo na seznam dodajalo po principu *že je / še ni*, ne pa vsakič, ko se je primer pojavil v diskurzu. O časovni oddaljenosti je mogoče sklepati v primerih, ko enota ni več v rabi in posledično obče znana, zato jo govorci/zapisovalci pospremi s pojasnilom *včasih so rekli, nona je vedno dejala, ranjki »taiinta« je pravil ... ipd.*

Gradivo je razvrščeno po folklornih žanrih. Prednost take razvrstitve je, da raba žanra pogosto že določa ali nakazuje pragmatično funkcijo folklornega obrazca oz. frazema; ob vsaki enoti je – če ta ni razviden iz samega primera – podan kontekst pojavitve. Pri definiranju pomena rabe sem se opirala na lastno jezikovno znanje in izkušnje domačinke, prav tako pa sem se posvetovala z nekaterimi drugimi

govorci narečja.¹ Enotam so dodana etnografska pojasnila oz. umestite v t. i. idealno-tipski kontekst, kar lahko precizneje osvetljuje rabo; to je še zlasti pomembno pri enotah, ki so že izgubile stik s prvotno motivacijo oz. so od nje že tako oddaljene, da uporabniki ne prepoznavajo več prvotne asociacije, temveč prevzemajo le njihov v jezikovnem sistemu utrjen pomen.

Gradivo iz bovške zbirke folklornih obrazcev je bilo doslej obravnavano v dveh znanstvenih člankih: *Paremiološko gradivo iz Zgornjega Posočja v dveh rokopisnih zbirkah: Elementi lokalnosti s poudarkom na kulturnospecifičnih folklornih obrazcih z lokalnimi antroponimi* (Ivančič Kutin 2022) in *Žanrske, pomenske in zgradbene značilnosti bovških pregovorov in (primerjalnih) frazemov z leksemsko sestavino rit* (Ivančič Kutin 2024). Pri pripravi drugega sta bili izjemno produktivni metodi: 1) usmerjene pozornosti na rabo teh frazemov v spontanem diskurzu ter 2) spodbujanje govorcev, da se sami spomnijo še katere enote. Obe metodi sem uporabila tudi pri pripravi pričujočega prispevka, vendar je samo prva prinesla nekaj novega gradiva, druga pa ni bila učinkovita.

V bovškem govoru je beseda *soud* večinoma nevtralna sopomenka za denar. V bovščini je tudi nekaj besed oz. besednih zvez za »denar majhne, neznatne vrednosti«: *fičnik, čentežim, pet par(a), tri bele in tri črne, palanka*.

Gradivo s komentarji o pomenu in rabi

Izbrane enote so razporejene v osem žanrskih skupin, ki običajno nakazujejo tudi funkcijo (namen). Ob vsakem primeru je najprej dobesečni knjižni prevod, sledita pomensko pojasnilo in opis najznačilnejših / najpogostejših kontekstov, pri primerih, katerih pomenska motivacija je že oddaljena, pa tudi etnološka umestitev. Lokalno specifične enote so označene z znakom *.

Pregovori

- * *Souda so dikla, ča jäh znaš nucata, ča jäh pa na znaš, pa guspudar.*

¹ Govorci bovščine, s katerimi sem se posvetovala o kontekstih rabe in pomenu, so bili: Monika Ivančič Fajfar, Ivo Ivančič, Vlasta Komac, Štefka Horvat, Berti Kravanja in Zoran Pavlin. Vsem se iskreno zahvaljujem za sodelovanje.

Denar je dekla, če ga znaš uporabljati, če pa ga ne znaš, pa gospodar. Pregovor pojasnjuje odnos človeka do denarja in s tem posredno tudi vpliv na njegovo blaginjo. Uporablja se kot komentar na različne predvsem negativne situacije, npr. če je nekdo (preveč) razsipen, stiskaški, pohlepen, redkeje za opis pozitivnih lastnosti, kot so ravno pravišnja varčnost, preudarnost ...

- **Poki šoldi, poka roba.*

Malo denarja, malo dobrin/stvari; Malo denarja, slaba kvaliteta. Ustreznica knjižni obliki (Za) *malo denarja, malo muzike.* Pregovor se uporablja citatno, v italijanščini, kot komentar k poceni izdelku slabe kakovosti, npr. ko se gospodinjski aparat pokvari kmalu po nakupu. Prav tako je v rabi za poceni ali zastoj storitev slabe kakovosti, včasih tudi v pomenu, da ne gre iskati pomanjkljivosti v stvareh, ki so bile poceni ali zastoj, podobno kot pri pregovoru *Podarjenemu konju se ne gleda v zobe* (Meterc 2020). Pregovor nosi tudi zgodovinsko-kulturno asociacijo, ko so prebivalci obmejnega pasu po drugi svetovni vojni vse do vstopa Slovenije v EU imeli t. i. maloobmejne prepustnice; dokument jim je omogočal prehajanje državne meje na lokalnih mejnih prehodih ter »uvoz« dobrin v omejeni vrednosti; ljudje so tako v Italiji lahko kupovali stvari, ki jih v Jugoslaviji ni bilo, so bile teže dostopne, slabše kakovosti ali pa ni bilo veliko izbire; toda za nakup je bilo treba imeti denar (devize).² Pregovor se še danes uporablja za kjer koli kupljene izdelke/dobrine.

- *Za mihn dnar se malo dubuo.*

Za malo denarja se malo dobi. Gre za sopomenko prej navedeni italijanski citatni obliki ter slovenski varianti *Malo plačaš, malo dobiš.* Kontekst rabe je lahko podoben, vendar se v praksi bolj uporablja za količino kot kvaliteto.

- *Soude an art je trieba skritæ.*

Denar in rit je treba skriti. Napotek, naj se nekaterih zasebnih zadev, kot so podatki o premoženju in telesu (spolnost, morda zdravstveno stanje), ne razgláša, saj lahko povzročajo negativne misli / občutke pri drugih (da je nekaj nespodobno, zavist) ali napotujejo k škodljivim dejanjem, npr. kraji, izdaji, prevari, (verbalnemu / spolnemu) nadlegovanju ... Soroden, širše znan pregovor *Ogenj, rit in kače niso za igrače* poudarja nevarnost, medtem ko bovški tabuizira; motiva obeh sta enaka.

- *Dnar – svæta vlædar.*

Denar – sveta vladar. Kdor ima denar, ima tudi oblast / besedo / moč, zato lahko vse doseže / izsili: s pregovorom se komentira dejanja, ki jih motivirata koristoljubje ali socialna (pre)moč, ne pa morala.

- *Ni use tu dnarjæ.*

Ni vse v denarju. Bogastvo oz. količina premoženja / denarja za srečo ni bistvena. Npr. komentar ob sprejetju manj plačanega dela, ki pa ima druge prednosti, npr. možnost kreativnosti, bližina doma, veselje ...; tudi kot komentar k neugodnim razmeram nekoga, ki je bogat (npr. težave z zdravjem, odnosi, otroki ...).

- **Dnar diela jæntrih.*

Denar povzroča spor / prepir. Komentar k situacijam, ko se prijatelji, sorodniki sprejo zaradi premoženja, npr. delitve dediščine.

- *Duobr prjatu je buolš ku dnar. / Duobr prjatu je buolj ku dnar.*

Dober prijatelj je boljši kot denar. / Dober prijatelj je vreden bolj kot denar. Pregovor poudarja vrednost / pomembnost dobrih (prijateljskih) odnosov. V nekaterih situacijah, predvsem v stiskah, so (iskrena) pomoč / razumevanje / sočutje prijatelja nekaj, česar se ne dobi za (noben) denar (česar ni mogoče kupiti). Pregovor, ki poudarja vrednoto čustvene bližine in zanesljivosti, na Bovškem ni znan; v korpusu Clarin.si npr. sta v pomensko enaki obliki dokumentirana *Pravi prijatelj je največji zaklad na svetu; Dober prijatelj je boljši od gotovega denarja.*

- **Blægù ni særuota.*

Blago ni sirota. Posedovati nekaj (navadno materialnega) v večji količini, kot je nujno (zaloga), je pametno, preudarno in lahko pride prav v kritični situaciji. Beseda *sirota* je v pomenu (materialne) *nebogljenosti* ali *revščine*. Pregovor je lahko tudi v funkciji šale ali pikrega / posmehljivega komentarja nekemu / o nekom, ki je (pre)debel.

- **Čæ junja sunce žge an umies dæš ræmušljà, zemlja buget prdielk dæ.*

Če junija sonce žge in vmes dež rosi, zemlja bogat pridelek da. Vremenski pregovor, ki ob zadostnem soncu in dovolj vode meseca junija obljublja dobro, bogato letino (blaginjo).

- **Væč_k ma, buolj zja.*

Væč kot ima, bolj zija. Pregovor opisuje domnevno pogosto lastnost bogatih ljudi – pohlep; kdor je bogat / ima veliko, mu to ni dovolj, rad bi imel še več. Pregovor slikovito oriše pohlepneža, ki z odprtimi usti in očmi preži, kje bi še kaj dobil; v bovškem govoru ima glagol *zijati (zjætæ)* več pomenov: zehati in z odprtimi usti in očmi strmleti.

- **Čento meštirji – čento mižerje.*

Sto poklicev – sto revščin. Kdor se loti veliko različnih poklicev / opravil sočasno, ne opravlja nobenega dovolj dobro, kar pomeni, da nobena od teh dejavnosti ne omogoča (dobrega) preživetja. Pregovor ima negativno konotacijo

² Kava, banane, pralni prašek, oblačila, tehnične naprave, gradbeni material, kot so keramične ploščice, cement, radiatorji ipd.

in se v diskurzu pojavlja kot komentar, ko nekdo pogosto menja dejavnosti, s katerimi se preživlja / ukvarja (služba, šola, konjički). Pojavlja se kot komentar k malomarno, mimogrede površno opravljenemu delu. Včasih je raba tudi brez negativne konotacije, kot pomilovanje nekoga ali samoironija, ko nekdo opravlja dve prekarni deli ali več, ki mu ne prinašajo dostojnega zaslužka.

- *Riwəvž (zmiəri) ustane riewž. / Riewəž – zmierm ri-ewž.*

Revež – vedno ostane revež in varianta z elipso glagola *revež – vedno revež*. Kdor se rodi reven / v revni družini, tudi v pomenu *nesposoben* ali prizadet, tak ostane vse življenje. Komentira tudi neuspešno prizadevanje nekoga, ki bi rad izboljšal (materialni / socialni) položaj, a mu to zaradi nesrečnih okoliščin / nespretnosti / neinteligentnosti / neiznajdljivosti ne uspeva. Včasih tudi komentar h kopičenju neugodnih okoliščin / nesreče pri nekom, ki mu že tako ali tako ne gre dobro. V tem pomenu je soroden pregovor *Zluodi grie sret ta, kjer je žie kupc. (Zlodej gre srat tja, kjer je že kup.)*; *Zluodi grie nə kupc sret. (Zlodej gre srat na kup.)*

- *Tejst_k riewəžəm daje, Bugù pusoja.*

Kdor revežem daje, Bogu posoja. Kdor je usmiljen, mu bo Bog povrnil. Pregovor spodbuja sočutje in dejanja pomoči tistim, ki so te potrebni (revni). Eno od pomembnih vodil krščanskega nauka je močno vplivalo na mišljenje in vrednote ljudi na Bovškem; motiv usmiljenja / dobrote, ki sta (od Boga) poplačana že na tem svetu, je npr. tudi v povedki o nastanku Rabeljskega jezera (gl. v Dolenc 1992: 172–173). V Clarin.si je mogoče najti več variant z istim ali zelo sorodnim pomenom: *Bogu posoji, kdor revežu daruje!* *Kdor revežu pomaga, Jesusu roko poda; Kdor revežu pomaga, temu Bog plačuje obresti.*

Frazemi

- *bit uriedno dnarja*

biti vredno denarja > dobra naložba, nakup; skupaj z zamkom svoj pa se nanaša na osebo in ima večinoma negativno konotacijo: pomeni biti prebrisan, iznajdljiv v škodo drugih, brezobziren, malovreden, izrečeno s cinično intonacijo. *Tejsta je uridna suojga dnarja!* Enak pomen (in intonacijo) ima srbohrvaška oblika *Da te neznam, skupo bi te platila!*, ki sem jo večkrat slišala med domačini na Bovškem.

- *ən par soudu (fičnku / čantežimu / palank / lir / dinárju / tolárju) kuštat mietə, datə ...)*

nekaj soldov (fičnikov, čentežimov, palank, lir, dinarjev) stati (imeti, dati ...) > zelo malo denarja ali majhne denarne vrednosti. Konc miesca mo je ustalo səmu n par fičnku. / Kej žie-le je dubiu zə bajto, n par fičnku! > Mu je

ostalo le nekaj fičnikov; Kaj neki je dobil za hišo – nekaj fičnikov! Z izjemo *fičnika*, ki je splošna sopomenka za novc majhne vrednosti (gl. SSKJ, geslo *fičnik*) in posredno kaže na zgodovinske okoliščine, pa druge sopomenke, ki se pojavljajo v tem frazemu, ohranjajo spomin na različna zgodovinska obdobja, v katerem so se uporabljale valute državnih tvorb, pod katere je spadalo območje Bovškega.

- *datə / dubitə soude nə ruoke*

dati (dobiti) denar na roke > plačati takoj, vnaprej. V preteklosti je takšno poslovanje dokazovalo zanesljivost kupčije (takojšnje plačilo) in imelo pozitivno konotacijo; danes je pomen drugačen, pomeni storitev brez računa, posledično brez plačila davka, kar ni zakonito. Frazem se povezuje tudi z drugimi glagoli (*plačati, vzeti, vreči ...*).

- *zə (n)uben denar / zə nubene soude in varianta ga ni dnarja*

za nikakršen denar / ga ni denarja > absolutno zanikanje, nepripravljenost nekaj storiti (povedati, iti, vzeti, zamenjati ...).

- *dnar / soude sratə*

denar srati > na lahek način, brez truda pridobivati denar ali druge dobrine. Funkcija frazema je največkrat zaničanje ali zavrnitev, čeprav je v vprašalnem ali povednem naklonu. – *A_m pusodš malo dnarja?* – *A misləš, də ga (denar) sierjəm?* S členkom *saj* tudi v pomenu predrago: *saj nə sierjem dnarja.*

- *kuštat (dat) ən soud / par soudu*

stati/dati en sold > biti skoraj zastoj; malo denarja dati, prispevati. *Je kuštalo ku ən soud* > bilo je poceni / *Kušta par soudu.*

- *par soudu gore al dou*

nekaj soldov gor ali dol > cena je v vsakem primeru podobna. Frazem izraža (sproščen / brezbrizen) odnos govorca do cene nečesa. Kot kupec se je pripravljen sprijazniti z višjo ceno, kot prodajalec pa z nižjo.

- *bit nubenə soudə*

biti nobeni soldi > biti zelo poceni. *Je dau dwajst taužənt z pərcelo, tu niso nubenə soudə. Za pərcelo je dal dvajset tisoč, to ni noben denar.* Za kupca zelo ugodna kupčija.

- *soude mətat skuz okno*

Denar metati skozi okno > po nepotrebnem (zaman) zapravljati, trošiti z nespametnim ravnanjem. Soroden tudi s frazemom *kuriti denar: tejst_k rauha, kuri dnar/soude an zdraulje* > *kdor kadi, kuri denar in zdravje.*

- *ena pəlanka / par pəlank*

Ena palanka / nekaj palank > malo denarja. Večkrat v zvezi s števniki ena, dve, tri, pet, deset, ali nedoločenim števi-

lom *par* (nekaj), v vsakem primeru je to zelo malo denarja: *je zaslužila piet palank*.

- *ne vredno biti pet para*

Ni vredno pet par > frazem je iz obdobja Jugoslavije, ko je bila ena para stotina dinarja, pet par pa najmanjši kovanec z nizko vrednostjo: *Tu ni uriednao piet para*. Kot kaže, frazem ohranja citatno, srbohrvaško slovnično obliko; ima isti pomen kot *Ni vredno nima / ni vredno prebite pare* ali *Ni vredno počenega groša*; ti dve obliki na Bovškem nista bili dokumentirani. Vrednost dinarja je z inflacijo padala, primer neparemijske, dobesedne rabe: *K_səm biu mičkən, je kuštou sladoled piet para*.

- **puguzəntə dnar*

primakniti denar > frazem opisuje način, kako nekdo nekomu izroči denar – diskretno, tako da drugi ne vidijo; tudi v pomenu s težkim srcem. Pogosto se uporablja z elipso leksema denar. Glagol *guzati* pomeni premikati s porivanjem nekaj tako, da drsa ob podlago (npr. premikanje težkega pohištva).³ *Stric mo zə guod zmiri kej (= denarja) puguzne. / T_niso nəč puguzəlnə? Kumi je pugiznu malo*. Frazem se uporablja tudi v pomenu podkupnina: *je blu treba malo puguznte* (diskretno izročiti denar).

- **dat /miet, da pəs ne uščije*

dati/imeti (tolko denarja), da te pes (ne) oščije > komentar, ki pospremi darovanje manjše vsote denarja bližnjemu, običajno v družini (starši, stari starši otrokom, mož ženi in obratno) ali med prijatelji. Največkrat se uporablja v situaciji, ko nekdo komu (spontano in s hipno odločitvijo) podari nekaj denarja, če je npr. pozabil denarnico, potrošil vse, kar je imel pri sebi, otroku za sladoled ...). Navadno je frazem v zanikani obliki: *Na, də te pəs nə uščije!* (Izvoli, da te pes ne oščije.) Pasje označevanje teritorija (lastnine) z urinom morda nakazuje pomen, da je človek, ki je popolnoma brez denarja, brez vsakršne možnosti izbire, svobode in mora biti podvržen kateremukoli gospodarju, še psu.

- *ne bit uriedən, də pəs uščije*

> biti zelo malo (nič) vreden. Čeprav so sestavine v frazemu podobne kot v prejšnjem primeru, pa je pomen drugačen, tak, kot ga pozna širši slovenski jezikovni prostor.

- *tri biele an tri črne*

tri bele in tri črne > kupčija, pri kateri prodajalec zaradi svojega neznanja, kupčeve premetenosti ali podrejenega družbenega položaja v primerjavi s kupcem nekaj proda pod ceno, za majhen denar, in tako iztrži manj, kot je predmet prodaje vreden: *Sta se zmənala zə tri biele an tri črne; Je dau tri biele an tri črne*. Izvirne motivacije mi ni

uspelo najti, morda je v zvezi z nekdanjo črno palanko in beličem, oba sta bila novca majhne vrednosti.

- *Kajšna mižerja! / vəlika mižerja*

Kakšna revščina! > Vzklik čudenja z negativno konotacijo kot komentar na slabo stanje nečesa, npr. slabo opravljenega dela, predmeta / naprave slabe kakovosti, slabe izdelave, slabo delujoče. Podobno tudi *Tu je na vəlika mižerja!* > velika beda, npr. slabo / siromašno stanje gospodinjstva, domačije, osebe ... ali slabo opravljenega dela.

Primerjalni frazemi

Primeri primerjalnih frazemov so v osebni glagolski obliki, saj jih je težko razvezati v knjižni jezik in nevtravno slovnično obliko, ne da bi se pri tem ohranila nazornost.

- *Ma soudu, də nə vie, kem z njimi*.

Ima denarja, da ne ve, kam z njim > je zelo bogat / premožen.

- **Ma, də nə vie, s kirem prstəm tu rət štuokntə*.

Ima, da ne ve, s katerim prstom v rit dregniti. > ima več kot dovolj in še preveč.

- *Tem je soudu ku listja an trawe*.

Tam je denarja kot listja in trave > zelo veliko denarja.

- *Se walja tu dnarjə. / Se walja tu soudəh*.

Se valja v denarju. > je zelo bogat, ima veliko denarja.

- *Siedi nə soudəh*.

Sedi na denarju > je varčen, ne zapravlja, tudi v pomenu škrtosti.

- *buget ku tajfl*.

Bogat kot hudič > zelo je bogat.

- *riewən ko crkviena məš*.

Reven kot cerkvena miš > zelo reven.

- *Riewn (buožəc), de se še kamno smilə*.

Reven, ubog, da se še kamnu smili.

Nekonvencionalna replika

- **Kaj je ura? Zə riewəže je gore u / nə turnə!*

Koliko je ura? Za reveže je v zvoniku / na zvoniku.

Izštevanka / rima

- **Miškna je šla nə sudnijo, də puwrne čast Mətijo, je pləčala taužənt lir, də buo u Čəsuočə mir*.

Miškna šla je na sodnijo, da povrne čast Matiju, je plačala tisoč lir, da bo v Čezsoči mir. > Izštevanka je folklorizir-

³ *Puguzəntə mizo ta_h stienə*. Gl. geslo »guzati« v SBG (Ivančič Kutin 2007).

rana kitica šaljive pesmi avtorja Franca Kavsa – Paljka o dogodku v Čezsoči z naslovom Čezsoška nagajivka (gl. Komac 1996: 100–101).

- *Riewəž je biv an riewəž buo, *dokler na svet živu buo.*

Revež je bil in revež bo, dokler na svetu živel bo. Frazemska varianta pregovora *Enkrat revež – vedno revež*, razširjena v rimo. Ista struktura je v rabi tudi za izražanje nezadovoljstva govorca z lastnostjo / ravnanjem neke osebe: *briečla* (= *cmerav otrok*) *s bila, briečla buoš, dokleār n sviet žviela buš. Šlampeast* (= *površen, nemaren pri delu*) *sā an šlampāt buoš, dokāe nā svieta živu buoš.*

- **Bžite ubuogime, an puzdravite phie!*

Pojdite vbogajme in pozdravite bolhe. > šaljiv pozdrav otrokom, ki odhajajo v posteljo, podobno kot v širše znani *Lahko noč pa eno bolho na pomoč!*, ki pa na Bovškem ni bila dokumentirana.

Vraže

- *Čā griā dāš nā dan wehcitā, buo dnar.* Če gre dež na dan ohceti, bo denar.
- *Čā te srbi tā prawa (diesna) roka, buš dubil dnar, če te srbi tā liewa, ga buoš muoru pa datā.*⁴ Če te srbi desna roka, boš dobil denar, če te srbi leva, ga boš moral dati.
- *K_slišāš uprwo kukuco, se muorāš takoj prjet z dnar, dā ga buoš mou cālū lieto.* Ko slišiš prvič (spomladi) kukavico, se moraš prijeti za denar, da ga boš imel vse leto.
- *Tejst_k je kusmet, buo buget!* Kdor je kosmat (porasčen), bo bogat.
- *Čā stopiš tu drek, buoš dubiu soude.* Če (nehote) stopiš na drek, boš dobil denar.
- *Čā te pusierje tāč, buojo soudā /srejšča.* Če te pokaka ptič, boš bogat / srečen.

Zaključne formule pravljic

- *An so jədlā an so pilā an so mielā usga zədost.*

In so jedli in pili in so imeli vsega dovolj. > niso (več) živeli v pomanjkanju. V zaključnih formulah pravljic je pogosto največja nagrada / bogastvo, da je človek sit (ima dovolj hrane), ne le na Slovenskem, pač pa globalno. V pravljicah z Bovškega, ki jih je v petdesetih in šestdesetih letih Milku Matičetovemu pripovedoval pravljčar

Joza Kravanja – Marinčič (1876–1969) iz Vrsnika, se ta struktura zaključka ponovi v vseh enotah, ki se končajo s poroko.

Šege

Koledovanje – konja kovati: otroci so na novega leta dan šli z jabolkom po vasi in pri vsaki hiši voščili:

- **»Wem weščām, wem weščām še sam nā viem kej, seāgnite tu waržāt an dējte mā kej. Srejščno nuwu liāto, Buoh dēj zraulje nuna /nunc. [...] A_m pudkujeate konja?«*

Vam voščim, vam voščim, še sam ne vem kaj, segnite v važet (žep) in dajte mi kaj. Srečno novo leto, Bog daj zdravja, teta / stric. Včasih so dodali še: *»Ali mi podkujete konja?* In pri tem pomolili jabolko, da je ta, ki je odprl vrata ali nekdo od domačih iz hiše, vanj zapičil kovanec.

Sklep

Petdeset primerov folklornih obrazcev je uvrščenih v osem žanrskih tipov, od tega so trije predstavljeni z nekoliko več gradiva, to so pregovori, frazemi in primerjalni frazemi. Za gradivo je značilna pragmatična funkcija, ki je odvisna tudi od neverbalnih znakov (ton glasu, geste) in besedilnega konteksta. Brez upoštevanja vraž, pri katerih navzočnost v širšem slovenskem prostoru ni bila preverjena v virih, je lokalno specifičnega gradiva nekaj več kot ena tretjina (15 od 44 primerov). Največ lokalno specifičnih enot je med pregovori (8 od 14), kar nakazuje, da so se izkušnje ljudi v tem prostoru najpogostejše oblikovale v stalno stavčno zvezo. Nekateri primeri so časovno motivirani, npr. z omembo nekdanjih valut (*čentežim, palanka, lira, par, tolar*) ali elementov arhaičnega vsakdana, ki jih sedanje mlajše generacije ne poznajo več (npr. spanje na slami). Ne glede na to pa so v jeziku tako močno zasidrane, da so še vedno v rabi. Bližino romanskega jezikovnega prostora izkazujejo obrazci, ki (deloma) ohranjajo citatno obliko.

Nabor petdesetih primerov gradiva izkazuje tako številčnost in v marsičem edinstvenost bovškega gradiva, dokumentiranega na relativno majhnem in omejenem jezikovnem območju, kot možnost nadaljnje raziskovanja.

Zahvala

Prispevek je nastal v sklopu projekta Tradicionalne paremiološke enote v dialogu s sodobno rabo (J6-2579) in raziskovalnega programa Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika P6-0088, ki ju je finančno podprla Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

⁴ Tudi v obratnem zaporedju, najprej leva, potem desna: *Čā te srbi tā liewa roka, buoš dau soude. Čā te srbi tā prawa, dubuoš soude.*

Literatura in viri

DOLENC, Janez: *Zlati Bogatin*. Ljubljana: Kmečki Glas (Glasovi, 4. knjiga), 1992.

IVANČIČ KUTIN, Barbara: *Slovar bovškega govora*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2007.

IVANČIČ KUTIN, Barbara: Paremiološko gradivo iz Zgornjega Posočja v dveh rokopisnih zbirkah: Elementi lokalnosti s podarkom na kulturnospecifičnih folklornih obrazcih z lokalnimi antroponimi. *Slavistična revija* 70/3, 2022, 333–348.

IVANČIČ KUTIN, Barbara: Žanrske, pomenske in strukturne značilnosti bovških frazeoloških enot: Na primeru pregovorov in (primerjalnih) frazemov s sestavino rit. V: Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič (ur.), *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / Paremiology Between Tradition and Innovation*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2024, 75–92.

JAKOP, Nataša: Proverbs About Wealth and Poverty on Social Media: Usage and Functions. / V: Saša Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič: *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo / Paremiology Between Tradition and Innovation*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2024, 201–216.

KOMAC, Vlasta: *Čez Boko gre čeča*. Nova Gorica: Založba Branko, 1996.

METERC, Matej: *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*, 2020; www.fran.si, 6. 5. 2025.

MIEDER, Wolfgang: *Proverbs: A Handbook*. Westport (CT) in London: Greenwood Folklore Handbooks, 2004.

NIKOLOVSKI, Gjoko: Bogastvo in revščina v slovenski frazeologiji. *Slavia Centralis* 2, 2023, 114–131.

TEKSTILNA KULTURA V OGLEDALU FRAZEMOV, PREGOVOROV IN KRATKIH FOLKLORNIH OBRAZCEV

Strokovni članek I 1.04

Datum prejema: 2. 10. 2025

Uvod

V članku obravnavam, kako slovenski pregovori in frazemi iz zbirke *Pregovori 1.1* odražajo nekdanje pomene tekstilne kulture in katere njene sestavine so našle mesto v jeziku in pridobile prenesen pomen. Osredotočam se predvsem na odraz vsakdanjih izkušenj nekdanjih generacij, njihovih tehnoloških praks in kolektivnih predstav o delu in družbi. Pokažem, kako so poimenovanja tekstilnih postopkov, orodij in materialov pridobila simbolne pomene, ki presegajo njihov prvotni dobresedni, označevalski pomen. Razkrivam plasti v jeziku ohranjene tekstilne kulture – od materialnih in poklicnih do simbolnih – ter kaj nam te povedo o načinu življenja, delu in vrednotah skupnosti, v katerih so nastale. Ker pa je večina pregovorov danes manj znanih, je vpogled zgodovinski in ne odraža sodobnih simbolnih pomenov.

V članku uporabljam v tujini uveljavljeno terminologijo *textile culture* oz. 'tekstilna kultura', ki izhaja iz širšega razumevanja tekstilnih praks in pomenov ter vključuje materialne, družbene in simbolne razsežnosti proizvodnje in rabe tekstila (prim. Jefferies, Clark in Wood Conroy 2015; Harris 2020). Tekstilna kultura tako obsega znanja, materiale, orodja in tehnike, pa tudi pomene, vrednote in družbene odnose, ki se z njimi izražajo. Pregled razkriva, da so nit, preja, lan, volna in rokodelski poklici v jezik vtakani kot prenašalci vrednot in izkušenj ter kot odraz razumevanja dela, skupnosti in družbenega.

V tekstilu se namreč ne odražajo zgolj kulturne, gospodarske in tehnološke razmere določenega časa (prim. Gordon 2013; Miller 2016: 29), temveč tudi posameznikovi okus, osebnost, družbeni status, verska pripadnost, poklic, starost in spol. Ti pomeni pa se prenašajo tudi v jezik, kjer poimenovanja materialov, postopkov in orodij pogosto pridobivajo metaforične in simbolne razsežnosti, ki razkrivajo vrednote, odnose in predstave skupnosti. Tako lahko v frazemih, pregovorih in kratkih folklornih obrazcih pa tudi v drugih daljših folklornih ter navsezadnje tudi literarnih žanrih opazujemo odseve materialnega sveta in tekstilne proizvodnje; pa tudi, kako omenjena odražata družbene norme, kolektivne modrosti, odnose med spoloma in predstave o delu, času, usodi itn. (Mieder 2004: 4). Ti simbolni pomeni temeljijo na družbeno oblikovanih stereotipih, na podlagi katerih se oblikuje svetovni nazor, kakor je zapisal etnolingvist Jerzy Bartmiński (2009: 23). Frazemi, kot so *presekati nit življenja*, *držati niti v rokah*, *zamešati štrene*, ali pregovori, kot sta *vsaka preja pride v statve* ali *obleka*

naredi človeka so odsevi izkušenj in stališč (predvsem) preteklega časa, ki so se oblikovali v stalne besedne zveze s figurativnim pomenom. V njih se zrcalijo družbene vrednote, medtem ko posamezni semantični elementi nosijo tudi simbolne pomene (Mieder 2004: 4), povezane tako z izdelavo tekstila in oblačil kakor tudi drugih vidikov tekstilne kulture.

Članek temelji na zbirki slovenskih pregovorov *Pregovori 1.1* (Babič idr. 2023).¹ Do sedaj je bilo v zbirki najdenih približno 800 enot, ki se na različne načine navezujejo na tekstilno in oblačilno kulturo. Da bi ugotoviti, koliko pregovorov sploh odraža tekstilno kulturo ter na kakšne načine – od proizvodnje in uporabe materialov do izdelave oblačil in njihove simbolike (Šrmpf Vendramin 2024a) – je bila zbirka prvič pregledana v okviru projekta Tradicionalne paremiološke enote v dialogu s sodobno rabo. Pregled se je začel z iskanjem po posameznih ključnih besedah, povezanih z oblačili, kot so obleka, čevlji, srajca itn., ki se pojavljajo v najbolj znanih slovenskih pregovorih (prim. Meterc 2017). Druga faza pregleda se je osredotočala na iskanje pojmov, povezanih s proizvodnimi postopki in orodji (šivanje, preja, kolovrat, preslica itn.); poklici (npr. krojač, šivilja, tkalec); surovinami in materiali (lan, volna, svila, žamet itn.); oblačili in deli oblačil (plašč, krilo, rokavice, nogavice, žep itn.). V pričujočem članku predstavljam pregled, tematsko osredotočen na izbor paremioloških enot in pregovorov.

Med tematskim pregledom se je pokazalo, da so pregovori s specifično terminologijo – npr. poimenovanja določenih oblačil, blaga ali materialov – redki, čeprav vemo iz drugih virov, da tako poimenovanja kot posamezne paramije s takšno terminologijo obstajajo. Takšen primer je omemba ženskega naglavnega pokrivala, imenovanega *avba*, in frazema *iti pod avbo*, kar pomeni poročiti se (Žagar 2004: 19). Tako v zbirki npr. ni pregovorov z besedami, ki jih danes najdemo v literaturi o nekdanji oblačilni kulturi ali

1 Zbirka je začela z delom Milka Matičetovega nastajati že ob ustanovitvi Inštituta za slovensko narodopisje (ISN) leta 1951. Sistematično urejanje in digitalizacija pa sta se leta 1997 začela s projekti Marije Stanonik. Zbirka pregovorov in paremioloških enot je nastajala s prepisovanjem pregovorov iz tiskanih virov, kot so knjige, revije, koledarji, z zbirateljskimi akcijami v različnih revijah, terenskim zbiranjem, osebnimi zapiski itd. ter pregledom starejšega gradiva v arhivu ISN. Tako je tudi datacija, še zlasti za starejše gradivo, nezanesljiva, a lahko zapišem, da gre za enote, ki so bile zapisane ali v rabi med letoma 1578 in 2010.

pa so še vedno del tekstilne terminologije, kot so *bombaž*, *loden*, *irh*, ali oblačilni kosi, kot so *bluza*, *ruta* ali *kom-bineža*, ki jih v zbirki prav tako ni. Sklepamo lahko, da ti izrazi – čeprav so danes splošno znani – ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja, od koder izvira večina pregovorov v zbirki, verjetno niso bili v širši rabi ali pa so se zanje uporabljala drugačna poimenovanja.

Čeprav so številni pregovori zapisani v knjižni obliki, lahko v paremiološkem gradivu zasledimo tudi narečne izraze, zlasti v starejših zapisih ter v regijsko obarvanih variantah. Ti narečni elementi – bodisi v leksiki bodisi v skladijskih posebnostih – pričajo o krajevnem izvoru, živem ustnem izročilu in vpetosti pregovorov v konkretno govorno okolje. Takšni primeri so:

Mojškra (šivilja) Klara ponoči šiva, podnevi para.

Če se lepe ženske ne drži za firtuh (predpasnik) mož, pri-mejo pa drugi zanj.

Bohlonej ne trga varžetov (žepov), štelaže pa lom.

Žida (svila) in žamet pogasita ogenj na ognišu.

Pregovori in frazemi kot odsev tekstilne kulture

Pregovori ne izražajo le splošnih življenjskih resnic in moralnih nauk, kot je v definiciji pregovora zapisal paremiolog Wolfgang Mieder (2004: 4), temveč so tudi dragocen jezikovni arhiv znanja o vsakdanjem delu, rokodelskih in obrtnih praksah ter gospodarski logiki nekdanjih skupnosti (Jakop in Babič 2025). To še zlasti velja za tekstilstvo, ki je bilo stoletja eno temeljnih področij (preživetvene) ekonomije ter eno ključnih področij rokodelske, obrtne in pozneje tudi industrijske dejavnosti.

Pomembnost pregovorov, ki odsevajo tekstilno kulturo, se pokaže predvsem v združevanju omembe konkretnih postopkov, veščin, materialov, orodij in poklicev, s čimer ne razkrivajo le materialnega sveta, vezanega na različne vidike tekstilne proizvodnje, temveč tudi nematerialnega, kot so npr. spolna delitev dela pri proizvodnji, sezonskost opravil, spomin na rokodelske in obrtne procese ter znanja. V pregovorih pa lahko obenem odkrivamo tudi metafore in simbolne pomene, ki so jih sčasoma pridobili nekateri izrazi, s tem pa tudi figurativni pomen (npr. obleka – človek, nit – življenje) (Šrmpf Vendramin 2024a). Tekstilna proizvodnja je povezovala tako delo, znanje in preživetje kot tudi ritualnost in identiteto, hkrati pa je bila povezana tudi z natančno razdeljenimi spolnimi vlogami.²

² Spolna zaznamovanost nekaterih postopkov tekstilne proizvodnje in opravil se ohranja vse do danes; npr. prejo so tradicionalno izdelovale ženske, za potrebe prodaje so v slovenskem prostoru tkali moški, v 20. stoletju so ženske večinoma delale v proizvodnji, moški so bili njihove vodje, še danes skrb za oblačila v gospodinjstvu ostaja v veliki meri v rokah žensk (Clark 1919: 93–149; Hunter in Macnaughtan 2010; Vodopivec 2015).

O tekstilnih obrtnikih

Krojači, šivilje, tkalci in barvarji ter drugi tekstilni obrtniki so s svojimi izdelki oblikovali vsakdanje življenje skupnosti; zagotavljali so namreč temeljne potrebščine – tkanine in oblačila. Kako pomemben gospodarski pomen je imelo izdelovanje tekstila in oblačil v preteklosti, nam da slutiti dejstvo, da je bil krojaški ceh eno najstarejši poklicnih združenj. V Piranu se kot poklicna skupina omenjajo že leta 1281, med najstarejše cehe, ki so delovali na današnjem slovenskem ozemlju, pa spadata ljubljanski in škofjeloški krojaški ceh, ustanovljena v letih 1399 in 1457 (Bogataj 2004: 258). Ne preseneča, da omembo s tekstilom povezanih gospodarskih dejavnosti zasledimo tudi v kratkih folklornih žanrih, to nam celo kaže, kako globoko je bilo to delo v preteklosti prepleteno z vsakdanjikom skupnosti.

Pregovori, ki omenjajo tekstilne obrtnike – krojače, šivilje in tkalce – nam razkrivajo, kako so ljudje njihovo delo vrednotili oz. dojemali ter kakšen pomen je imelo v gospodarskem in družbenem kontekstu svojega časa. Nekdanjo vlogo krojačev razkrivajo tudi uganke, kot je *Kdo gospoda naredi?* – *Krojač* (Babič 2021: 73), ter nekateri pregovori, zapisani v drugi polovici 19. stoletja, npr.:

Krojač naredi gospoda.

Krojač naredi človeka.

Krojači so naredili že precej velikih gospodov.

Ti pregovori ne pričajo samo o pomembnosti te rokodelske panoge, temveč tudi o pomenu zunanjega videza, ki ga kroji obleka, in vlogi krojača kot tistega, ki materializira družbeni status. Zato so ponekod po Evropi imeli krojači, še zlasti v času cehov, pomemben družbeni status (Crowston 2008).

V zbirki so tudi zapisi o šiviljah, in sicer *Pri šivilji ni svile kupovati* ali *Od mojškare židanje draga*. Zgodovinske študije in analize dela šivilj in krojačic v drugih evropskih deželah razkrivajo, da so bile te manj cenjene od svojih moških kolegov. Tudi njihova obrt je bila v primerjavi z moškimi kolegi veliko bolj regulirana (Crowston 2008).³ Čeprav so bile sprva manj cenjene in strožje nadzorovane, pa so se s profesionalizacijo obrtništva v 20. stoletju nekatere med njimi povzpele med priznane mojstrice (Tomažič 1983: 25–29). Prej omenjena pregovora pa lahko beremo kot rahlo ironičen odsev tedanjih predstav o vrednotenju šiviljskega dela.

Še v obdobju med obema svetovnima vojnima je v tekstilstvu delovalo kar od 14 do 18 odstotkov vseh obrtnikov na tedanjem slovenskem prostoru, kar potrjuje gospodarski pomen tekstilnih poklicev pri nas (Cerar 2003; Makarovič

³ V 19. stoletju so v avstro-ogrski monarhiji ženske sicer smele šivati, a svojih lastnih delavnic niso smele imeti. Dovoljena jim je bila le samostojna modistovska obrt, t. j. izdelava damskih pokrival in nglavne okrasja (Baš 1987: 76).

2007, 2009, 2011). A podatki iz drugih raziskav, posredno pa tudi nekateri pregovori, pričajo, da njihov družbeni status ni nujno odražal njihove gospodarske pomembnosti. Zlasti v 19. stoletju, ko so nekateri delovali zunaj kmečkega gospodarstva, torej kot obrtniki, so jih vaščani pogosto dojemali kot obrobne figure, celo kot družbeno manjvredne (Globočnik 2005). Čeprav pregovor *Krojač nosi strgano obleko* lahko razumemo podobno kot *Kovačeva kobila je zmeraj bosa*, pa ga lahko morda beremo tudi dobesedno. Kljub nujnosti njihovih storitev je njihova lastna podoba ostajala skromna, pogosto celo tarča posmeha, kot pričajo podatki iz analiz drugih virov.⁴

Pregovori poleg družbenih odnosov razkrivajo tudi sezonsko naravo tekstilnega dela. Pregovor *Ko kukavica zapoje, je tkavec ob delo svoje* opozarja na prekinitev delovnega ritma, ki je bil v preteklosti tesno povezan z naravnimi cikli. Tekstilna in oblačilna proizvodnja je sledila razpoložljivosti surovin (npr. volna, lan, konoplja), vremenskim razmeram in ritmu kmetijskih opravil – pozimi so ljudje predli in tkali, spomladi sejali, poleti pa zbiral in pripravljali surovine. Podoben sezonski ritem je zaznati tudi v krojaškem delu, kar ponazarja pregovor *Ko na gradu ustreli, žnidar s stola pade!* (Tomažič 1983: 19). Pregovor izraža, da se je krojaško leto vsaj v 19. stoletju in vse do druge svetovne vojne odvijalo v intervalih, ki so sledili letnim časom in povpraševanju. V zimskih mesecih je bilo dela malo, zato ga je opravil mojster sam ali s pomočnikom; naročila so se povečala marca in aprila, zlasti pred veliko nočjo, nato pa so se do binkošti postopoma zmanjševala. Poletna naročila za izdelavo težjih oblačil so bila redka, spet pa so se povečevala konec avgusta in septembra, ko so krojači pripravljali zimsko garderobo (Tomažič 1983: 19–20). Tudi podeželski krojači in šivilje so imeli podoben cikel dela, a so delali predvsem v jesenskih in zimskih mesecih; takrat so delali na svojem domu ali pa so *hodili na t. i. »štero«* na domove kmetov, kjer so več dni ali tednov popravljali ali izdelovali nova oblačila, v tem času pa stanovali in jedli pri družini ter bili za svoje delo plačani. Poleti, ko so bila v ospredju druga kmečka opravila, so ostajali brez dela (Baš 1987: 75–78; Makarovič 2007: 43–44).

Poleg sezonskosti dela so pregovori ohranili tudi sledove gospodarskih mehanizmov, ki so urejali razmerja med naročniki in izvajalci. Pregovora *Čigar prejo prela, tega kruh jela* in *Katere prejo prela, te kruh jela* ubesedujeta povezavo med delom in preživetjem ter razkrivata, da je bilo tekstilno delo tesno vpeto v širši sistem izmenjave in ekonomskih odnosov. Pregovora lahko beremo na dva načina, ali kot odsev medsosedske oz. vaške pomoči, ko so si ženske med seboj pomagale in kot plačilo dobile hrano in pijačo, ali pa kot od-

sev založniškega sistema, ki se je na slovenskem podeželju ohranil vse do prve polovice 19. stoletja. Pri založniškem sistemu je založnik oz. trgovec priskrbel surovino – prejo ali nit – obrtnik pa jo je doma spredel v nit ali stkal, za svoje delo pa prejel plačilo ali del pridelka (Šorn 1978).

O surovinah – lan, volna in svila

Med najpogostejšimi motivi v pregovorih, ki se nanašajo na tekstilno proizvodnjo, so surovine, iz katerih nastajajo niti in tkanine. Najpogostejše sta omenjena volna in lan – ključni surovini slovenskega tekstilstva, kar potrjujejo tako arheološke kot etnografske raziskave (prim. Makarovič 2007; Gleba in Mannering 2012; Grömer 2016). Pregovori, ki vključujejo volno in lan, ne odražajo le pomena osnovnega materiala, temveč tudi sezonskost in znanja, potrebna za njuno pridobivanje in predelavo. Iz njih je razvidno razumevanje, da je končni izdelek dober le, če je kakovostna že osnovna nit. Takšni izrazi izhajajo iz vsakdanjih izkušenj rokodelcev, obenem pa, kot poudarjajo paremiologi, izražajo splošno življenjsko modrost, da je uspeh odvisen od trdnih in kakovostnih temeljev.

Kakršna preja, tako bo platno.

Kakovo runo, takova ovca.

Omenjeni pregovori odražajo izkušnjo ljudi, ki so neposredno občutili povezanost med naravo in proizvodnjo. Zdrava žival je pomenila dobro volno, dober pridelek pa varnost in preživetje. Zato ti in podobni pregovori ne izražajo le tehničnega spoznanja, temveč tudi družbeno zavest, da je kakovost celote odvisna od skrbi za izvor – tako v materialnem kot tudi v simbolnem smislu.

O dolgi prisotnosti lanu kot kulturne rastline na današnjem slovenskem ozemlju pričajo arheološki ostanki iz prazgodovinskega koliščarskega naselja na Ljubljanskem barju, datirani nekje 3400 let pr. n. št. (Tolar in Velušček 2009), kakor tudi številni pregovori, ki odsevajo tako gospodarsko vrednost kot tudi sezonsko in kompleksno naravo njegove obdelave. V tem kontekstu je zgovoren pregovor *Lan je lan, z njim je posla leto in dan*. Ta pregovor izraža celoletni proces opravil, ki so bila potrebna za predelavo lanu – od setve spomladi do končnega izdelka čez eno leto.⁵ Metaforično pa bi pregovor lahko interpretirali s potrpežljivostjo, vztrajnostjo in spoštovanjem do dolgotrajnega procesa – sporočilo, da za dober rezultat potrebujemo čas, trud in zavzetost skozi vse leto.

Pregovor *Najlepši zakladi so za gospodinjo, če ima s platnom napolnjeno skrinjo* jasno izraža status lanenega platna

4 Takšni pogledi so se širili predvsem s pripovedmi, podlistki in karikaturami, v katerih so krojači karikirani kot visoki, suhljati možje z dolgimi udi – skoraj kot poosebljene škarje ali pajki z upognjenimi nogami (Globočnik 2005: 351–352).

5 Gojenje lanu je bilo povsem podrejeno letnim časom – sejanje, puljenje, sušenje in godenje, ki je vsaj tritedensko izpostavljanje populjenih lanenih stebel soncu in dežju, da so se razrahljale vezi med posameznimi vlakni, so morali slediti naravnemu zaporedju, ki ga je narekovalo vreme. Prav zato je bilo za kakovost končnega prediva odločilno poznavanje letnega cikla.

kot oblike premoženja, kar dodatno potrjuje posebno mesto lanu v vsakdanjem in simbolnem življenju kmečkega prebivalstva. Polna skrinja platna je imela pomembno vlogo v različnih življenjskih prehodih: bila je nevestina dota, pokrivalo za pokojnika in del dediščine: platno je bilo pogosto zabeleženo med zapuščinskih inventarjem (npr. Destovnik 1996; Smrdel 1998: 93; Makarovič 2007: 391).

Pomen časa rasti lanu na polju in vremenskih razmer, ki so vplivale na kakovost vlaken, potrjuje tudi skupina vremenskih in koledarskih pregovorov ter kmetijskih napotil kot praktičnega opomnika in vodila, ki so ga skupnosti uporabljale za pravočasno razporeditev del za najboljšo letino (Babič 2016). Koledarski pregovori npr. svetujejo, kdaj začeti posamezna opravila in kako jih izpeljati:

O sv. Jerneju lan sejat, o sv. Jakobu ajda, o sv. Ani repa, potem mora biti nedelja ali Če boš zgodaj lan sejal, boš mnogo dobrega lanu nabral (Smrdel 1998: 91). Vremenski pregovori, kot sta *Jasen in solnčen svečnice dan ženam obeta dobro za lan* in *Suho vreme, lan še pri tleh, če ga ne pleveš, ti bo le v zasmeh*, pa napovedujeta letino glede na vremenske razmere. Pomembno je bilo tudi pravočasno spravilo lanu s polja. Pregovor opozarja na pomembnost pravočasnega puljenja lanu: *Lan raste še devet dni, ko odcvete* ali pa drugih faz obdelave: *Bolje je, da terica reži, kakor da lan preleži*.

Tovrstni pregovori, kot ugotavlja Saša Babič (2015: 63–70, 2016), nimajo metaforičnega pomena, so nekakšni načrtovalci časa, koledar nekdanjih skupnosti, v preteklosti so napovedovali tudi vreme in letine. Ljudje so jim pripisovali vlogo usmerjevalcev vsakdanjega življenja, saj so z njihovo pomočjo skušali napovedati tako vreme kot letino – oboje je neposredno vplivalo na blaginjo skupnosti. Z opazovanjem ponavljajočih se vremenskih ali naravnih pojavov so prepoznali vzorce, po katerih so sklepali, kaj prinaša prihodnost – sušo ali dež, vročino ali mraz, dobro ali slabo letino. Takšno spremljanje naravnih ciklov razkriva razumevanje časa kot krožnega in ponavljajočega se procesa, v katerem se vsako leto znova pojavljajo znamenja, ki napovedujejo, kaj bo sledilo.

Iz pregovorov, ki omenjajo lan, lahko izpeljemo, da je ta rastlina lahko tudi simbol vztrajnosti, reda in cikličnega razumevanja časa, pa tudi blaginje, saj povezuje naravne ritme z delom, ta pa ustvarja materialno in simbolno bogastvo skupnosti.

Čeprav sta bila lan in njegovo gojenje v evropskem prostoru prisotna že zelo zgodaj, je tudi ovčereja in s tem volna v gospodarstvu alpskega prostora igrala pomembno vlogo (Šrmpf Vendramin 2024b: 33–35). Prisotnost številnih pregovorov o volni v zbirki kaže, kako močno je bila tudi ta tekstilna surovina povezana z vsakdanjikom kmečkega prebivalstva. V preteklosti je bila volna namreč tudi za slovensko podeželje eden najpomembnejših stranskih produktov živinoreje. Ta nekdanji gospodarski in kulturni pomen ovčereje se kaže v pregovorih, ki volno postavljajo na prvo mesto oz. pred druge dobrine in koristi ovce.

Bolje dati volno, nego živo ovco.

Kdor dobi ovco, naj dobi tudi volno z njo.

Jajca so kurja volna.

Dobra ovca da malo mleka, pa veliko volne.

Volna v pregovorih torej ni zgolj surovina – pogosto je metafora za rezultat truda, pa tudi opozorilo pred nepremišljenostjo ali razočaranjem. Pregovori, kot so: *Veliko krika, pa malo volne; Kockar pride, da bi dobil volno, a odhaja ostrižen; Kdor za tujo volno hodi, sam ostrižen domov pride* izražajo nesorazmerje med pričakovanji in rezultati ter poudarjajo tveganje, ki ga prinašajo nepremišljene odločitve.

Čeprav je volna mehka, se ji v pregovorih pripisuje tudi druge lastnosti, še posebej tam kjer je v ospredju poudarjanje vrednot, kot so delavnost, odgovornost in spoštovanje reda, tako kot v teh pregovorih:

Od lenuha kakor od bika – ne volne ne mleka.

Kazén ima res noge iz mehke volne, pa tudi roke iz jekla in železa.

Noge bogov, ki se maščujejo, so obute v volno.

Znani so humorni, absurdni ali ironični pregovori, ki volno uporabljajo za duhovito primerjavo, pogosto z namenom izreči kritiko, opozorilo ali zbadljiv komentar na neumnost, nerealna pričakovanja ali neproduktivna dejanja, kot je *Ne išči volne pri oslu*. V tem kontekstu ima posebno mesto frazem: *Poslati koga po žabjo volno (ali po žabje dlake)*. Ta izraz temelji na očitnem nesmislu: žaba nima ne volne ne dlak. Takšno pošiljanje pomeni zavajanje, norčevanje ali izigravanje in je metafora za nekaj nemogočega ali brez vrednosti. Frazeološka družina izraza vključuje tudi oblike, kot so *presti žabjo volno, prodajati žabjo volno* ali *delati za žabjo volno* – vse s pomenom zaman, brez učinka, brez realne koristi (Keber 2015).

Tekstilni postopki in orodja

Zgolj pridelava lanu ali striženje ovac še ni dalo končnega produkta – bistvenega pomena je bila dolgotrajna in večstopenjska predelava surovine. Od lanenega stebila ali ovčjega runa do blaga je vodila celotna veriga opravil, ki so zahtevala znanje, čas in specializirano opremo. Da je bilo delo naporno in včasih mukotrpno, nakazuje tudi uganka: *Mali lepo narejeni, pa se žena pri njem muči. – Kolovrat* (Babič 2021: 69). V tej uganki je skrit komentar ženskega dela: kolovrat je sicer estetsko dovršen predmet, a za žensko pomeni dolgotrajno, naporno delo in telesno utrujenost. Takšne uganke nas opozarjajo na pogosto spregledano, a ključno vlogo žensk v domačem gospodinjstvu in pri proizvodnji tekstila. Orodja, kot je kolovrat, tako pridobijo simbolne pomene in kažejo tudi na delitve dela v skupnosti, ki jih sicer poznamo tudi

iz drugih virov (Auslander 2014; Gordon 2013; Parker 1984; Novak 1964).

Na spolno zaznamovanost tekstilnega dela opozarja tudi pregovor *Kakor mati prede, tako hči tke*, ki simbolno povezuje tekstilno obrt z medgeneracijskim prenosom znanja, družinskih vrednot in družbene vloge žensk. Tekstilno delo je bilo za ženske namreč tudi oblika socializacije in učenja vstopa v odraslost – s prejo, tkanjem in vezenjem so se učile ženskih vlog, s pripravo bale pa so aktivno sodelovale pri oblikovanju svoje prihodnje življenjske poti (Auslander 2014; Gordon 2013; Parker 1984; Novak 1964).

Sezonskost tekstilne proizvodnje odražajo tudi pregovori, ki omenjajo prejo – npr. *Kadar se začne post, vrzi preslico v gozd* ali *Ko se dan podaljšuje, se kodelja po malem zmanjšuje*. Preja je bilo tesno povezana z zimskim mirovanjem drugih kmečkih opravil, ko je bilo več časa za pripravo in obdelavo tekstilnih vlaken. Takrat so se predice v številnih krajih zvečer zbrale ob skupni preji, ki je imela tudi pomembno družabno funkcijo (prim. Novak 1964; Gordon 2013: 123). Hkrati pa je bila preja tudi dejavnost z izrazito simbolno težo: v nekaterih obdobjih koledarskega in življenjskega cikla je bila strogo prepovedana, saj je v številnih evropskih tradicijah veljala za most med svetom živih in onostranstvom (Mencej 2013: 63–90). V takšnih obdobjih – zlasti med božično-novoletnimi prazniki in v pustnem obdobju, ko naj bi bil svet odprt za stike z onostranstvom – so to opravilo opuščali.⁶ Čeprav teh prepovedi v pregovorih ni zaznati, pa ti kljub temu razkrivajo sezonsko naravo preje in njeno vpetost v širši ritem kmečkega leta.

Nit je temeljni element tekstilne proizvodnje in hkrati ena najstarejših metafor, povezanih z delom in življenjem. Njena simbolika je močno zasidrana ne le v pregovorih, temveč tudi v drugih folklornih žanrih, kjer pogosto prevzema vlogo nosilke pomena, reda in povezovanja, kakor tudi človekovega življenja.⁷ V slovenski folklori se nit tako pogosto pojavlja kot simbol prehodnosti, še zlasti kot povezava med rojstvom in smrtjo, med svetom živih in mrtvih.⁸ Tega metaforičnega pomena sicer v zbirki prego-

vorov ISN ni mogoče najti, so pa v njej pregovori, ki nit povezujejo z zdravjem, kot npr. *Bolezen gre v človeka z vozom, iz človeka po niti; Bolezen po vrvi, zdravje po niti; Zdravje curkom doli, po niti gori. Ti pregovori povezujejo bolezen z vrvjo (močjo, silo) in ozdravitev z nitjo (počasnostjo, ranljivostjo)*. Tukaj je nit metafora počasnega, a dragocenega vračanja v ravnovesje, kar kaže na krhkost telesa in pomen vztrajnosti.

Pregovori, ki omenjajo nit, govorijo tudi o gospodarjenju in ekonomiji vsakdanjega življenja in povzemajo logiko življenjske izkušnje, da je pridobivanje premoženja počasno in zahtevno, medtem ko je izguba lahko nenadna: *Premoženje gre curkom dol, po niti pa gor; Imetje se po niti nabira, po vrvi zapravi; Dolg pride po vrvi, odhaja po niti. Uganka Jaz vem za tako stvar, ki je sto konjev ne odvede na breg, jaz sam pa jo odnesem – klobka* (Babič 2021: 69) razkriva navidežno protislovje niti in klobke – drobnih, lahkih predmetov, ki moč in učinkovitost simbolizirajo nesorazmerno z njihovo fizično naravo.

Danes nit ohranja svojo simbolno vrednost predvsem v jeziku, kjer je postala del frazeološkega izraza. Med najpogostejše rabljenimi frazemi sta *imeti (vse) niti v svojih rokah* in *(kot) rdeča nit*. Prvi frazem pomeni obvladovati situacijo in imeti nadzor, pogosto iz ozadja, medtem ko drugi označuje osrednjo vsebinsko ali idejno povezavo, ki se ponavlja ali poteka skozi celoto, na primer skozi besedilo ali argumentacijo (Keber 2015).

Če se nit pojavlja kot *nit življenja*, ki simbolizira posameznikov življenjski tok, je tkanje dejanje, ki iz teh niti ustvarja celoto – življenjsko zgodbo ali celo kozmični red. Pregovor *Križ so statve, na katerih se tke človek* razkriva, da tkanje ni razumljeno le kot ročno delo, temveč tudi kot simbolni proces, prek katerega se oblikuje človek sam.

Zaključek

Raznovrstnost slovenskih pregovorov, ki omenjajo oblačila, surovine, obrtna orodja in tekstilno delo, nedvoumno potrjuje močno vpetost tekstilne kulture v vsakdanjik nekdanjih skupnosti. Pregovori ne vključujejo le poimenovanj tehničnih postopkov (preja, tkanje, šivanje) in orodij (statve, kolovrat in preslica), temveč odražajo tudi sezonskost opravil (npr. puljenje lanu, zimska preja in tkanje, spomladansko sejanje lanu), specializacijo dela (krojač, šivilja, tkalec), pomen znanja in vedenja (npr. kdaj sejati in puliti lan ali pregovor *Kakor mati prede, tako hči tke*, ki ponazarja medgeneracijski prenos znanja in veščin) ter spoštovanje kakovostne surovine (lan, volna) in vrednotenje posameznih materialov (npr. svila in žamet).

Slovensko paremiološko gradivo razkriva kulturno vlogo tekstila kot metafore, ki se kaže v jezikovnih vzorcih in podobah, povezanih z delom, časom in družbenimi odnosi. Članek prikazuje, kako so poimenovanja tekstilnih postopkov, orodij in materialov z jezikovno rabo pridobila simbolne pomene, ki presegajo njihov prvotni, dobesedni

6 Nad spoštovanjem teh prepovedi so v slovenskem prostoru bdela ženska nadnaravna bitja, kot so Pehtra baba, Zlata baba, Torka ali Kvaternica, ki so imela varovalno in hkrati kaznovalno funkcijo. Kršitev prepovedi naj bi imela resne posledice, kot so deformacije ljudi in živali, bolezni, nesreče v gospodarstvu, neugodne vremenske razmere ali celo nezaželen stik z mrtvimi (Kropej 2008; Mencej 2013: 63–90).

7 V antični Grčiji so Moire predle niti življenja – Klotho je predla, Lakhesis merila, Atropos pa jo je pretrgala. Podobno funkcijo v slovenski mitološki tradiciji opravljajo sojenice, ki ob rojstvu določajo posameznikovo usodo (Mencej 2010; Kropej 2008).

8 Ta motiv je znan že v grški mitologiji in zgodbi o Ariadni (ATU 874), različice se pojavljajo tudi v slovstveni folklori, zlasti v povedkah in čudežnih pravljicah, v katerih se pojavi motiv čudežnega klobčiča volne, ki junaka vodi skozi neznane pokrajine – pogosto tudi čez mejo med svetovi. Takšen klobčič ni vedno neposredno povezan s smrtjo, a ima vlogo mejnega predmeta: protagonista vodi v onostranstvo ali ga iz nevarnosti vrača v domači svet (npr. Orožen 1936: 206).

pomen, ter razkrivajo vrednote in načine razmišljanja nekdanjih skupnosti.

Vendar pa sodobna raba kaže, da so številni pregovori, obravnavani v zbirki *Pregovori 1.1.*, danes večinoma pozabljeni. V najnovejšem *Slovarju pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov* sta namreč ohranjena le pregovora *Obleka naredi človeka* in *Obleka ne naredi človeka* (Meterc 2024), kar kaže na zastarelost drugih enot in deloma tudi na izgubo poznavanja izrazov, povezanih s tradicionalnim tekstilnim delom (npr. *preslica* ipd.). To razkriva, da družba ohranja le tiste stalne besedne zveze, ki ostajajo pomensko aktualne v sodobnem jeziku, medtem ko se metaforičnost in figurativna funkcija drugih izrazov postopoma izgubljata.

Zahvala

Članek je nastal v okviru projekta Jezik, kultura in vrednote: Gospodarska podoba vsakdanjika v folklornih obrazcih (J6-50197) in raziskovalnega programa Etnološke, antropološke in folkloristične raziskave vsakdanjika (P6-0088).

Literatura in viri

AUSLANDER, Leora: Deploying Material Culture to Write the History of Gender and Sexuality: The Example of Clothing and Textiles. *Clio* 40, 2014; <https://doi.org/10.4000/cliowgh.716>, 16. 5. 2025.

BABIČ, Saša: *Beseda ni konj. Estetska struktura slovenskih folklornih obrazcev*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.

BABIČ, Saša: Prostor in čas v slovenskih kmetijskih napotilih. V: Erika Kržišnik, Nataša Jakop in Mateja Jemec Tomazin (ur.), *Prostor in čas v frazeologiji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016, 345–355.

BABIČ, Saša: Waste and Dirt in Short Folklore Forms. *Traditiones* 49/1, 2020, 125–139.

BABIČ, Saša: *Uganke na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021.

BABIČ, Saša, Miha Peče, Tomaž Erjavec, Barbara Ivančič Kuttin, Katarina Šrmpf Vendramin, Monika Kropelj Telban, Nataša Jakop in Marija Stanonik: Collection of Slovenian paremiological units *Pregovori 1.1*. CLARIN.SI data & tools. Ljubljana: ZRC SAZU; Jožef Stefan Institute, 2023; <https://www.clarin.si/repository/xmlui/handle/11356/1853>.

BARTMIŃSKI, Jerzy: *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*. Sheffield in Oakville, CT: Equinox, 2009.

BAŠ, Angelos: *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času: 1. polovica 19. stoletja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1987.

BOGATAJ, Janez: Krojaštvo. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 258.

CERAR, Estera: *Tekstilna obrt na Slovenskem med obema vojnama*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2003; <http://hdl.handle.net/11686/30171>.

CLARK, Alice: *Working Life of Women in the Seventeenth Century*. London: George Routledge & Sons, 1919.

CROWSTON, Clare: Women, Gender, and Guilds in Early Modern Europe: An Overview of Recent Research. *International Review of Social History* 53, 2008, 19–44.

DESTOVNIK, Irena: *Ko bo cvetel lan: Etnološka razstava o lanu in ovci*. Celovec: Slovenska prosvetna zveza, 1996.

GLEBA, Margarita in Ulla Mannering (ur.): *Textiles and Textile Production in Europe from Prehistory to AD 400*. Oxford: Oxbow Books, 2012.

GLOBOČNIK, Damir: Satirični motivi na panjskih končnicah. *Etnolog* 15/66, 2005, 345–365.

GORDON, Beverly: *Textiles: The Whole Story: Uses, Meanings, Significance*. London: Thames & Hudson, 2013.

GRÖMER, Karina: *The Art of Prehistoric Textile Making: The Development of Craft Traditions and Clothing in Central Europe*. Dunaj: Naturhistorisches Museum, 2016; <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/32825>.

HARRIS, Jennifer (ur.): *A Companion to Textile Culture*. Hoboken: John Wiley & Sons, 2020.

HUNTER, Janet in Helen Macnaughtan: Gender and the Global Textile Industry. V: L. H. van Voss, E. Hiemstra-Kuperus in E. van Nederveen Meerkerk (ur.), *The Ashgate Companion to the History of Textile Workers, 1650–2000*. Farnham: Ashgate Publishing Ltd, 2010, 703–724.

JAKOP, Nataša in Saša Babič: Gospodarske podobe vsakdanjika v luči folklornih obrazcev. *Slavistična revija* 73/2, 2025, 295–308; <https://srl.si/ojs/srl/article/view/4240>.

JEFFERIES, Janis, Hazel Clark in Diana Wood Conroy (ur.): *The Handbook of Textile Culture*. London, Oxford, New York, New Delhi in Sydney: Bloomsbury Publishing, 2015.

KEBER, Janez: *Slovar slovenskih frazemov*. Ljubljana: Založba ZRC, 2015; www.fran.si, 4. 5. 2025.

KROPEJ, Monika: Slovene Midwinter Deities and Personifications of Days. V: Mirjam Mencej (ur.), *Space and Time in Europe*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2008, 181–197.

MAKAROVIČ, Marija: *Obleka predela človeka*. Maribor: Littera, 2007.

MAKAROVIČ, Marija: *Po sledeh bele noše v Beli krajini*. Ljubljana: JSKD, 2009.

MAKAROVIČ, Marija: *Oblačilna kultura v Zgornji Savinjski dolini*. Ljubljana: JSKD, 2011.

MENCEJ, Mirjam: Simbolika niti in predenja v evropski folklori. *Studia mythologica Slavica* 13, 2010, 151–70.

MENCEJ, Mirjam: *Sem vso noč lutal v krogu: Simbolika krožnega gibanja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2013.

METERC, Matej: *Paremiološki optimum: Najbolj poznani in pogosti pregovori ter sorodne paremije v slovenščini*. Ljubljana: Založba ZRC, 2017.

METERC, Matej: *Slovar pregovorov in sorodnih paremioloških izrazov*. Rastoči slovarji. Ljubljana: Založba ZRC, 2024.

MIEDER, Wolfgang: *Proverbs: A Handbook*. Westport, CT: Greenwood Press, 2004.

MILLER, Daniel: *Materialna kultura*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2016.

NOVAK, Anka: Domače tkalstvo v Gornjesavski dolini. *Slovenski etnograf* 16/17, 1964, 245–256.

OROŽEN, Janko: *Gradovi in graščine v narodnem izročilu*. Celje: Zvezna tiskarna, 1936.

PARKER, Rozsika: *The Subversive Stitch*. London: Women's Press, 1984.

SMRDEL, Inja: Dediščina lanu in platnarstva na Slovenskem. V: Paolo Moro (ur.). *Linen on Net*. Videm: Arti Grafiche Friulane, 1998, 73–96.

ŠORN, Jože: Kmečka in obrtniška proizvodnja ter založništvo v drugi polovici 18. stoletja. *Zgodovinski časopis* 32/1–2, 1978, 61–99.

ŠRIMPF VENDRAMIN, Katarina: Clothing in Proverbs: Between Symbol and Meaning = Oblačila v pregovorih. V: Saša

Babič, Nataša Jakop in Rok Mrvič (ur.), *Paremiologija med tradicijo in sodobnostjo = Paremiology Between Tradition and Innovation*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2024a, 137–50.

ŠRIMPF VENDRAMIN, Katarina (ur.): *Alpine Textile Heritage: An Overview*. Ljubljana: Založba ZRC, 2024b.

TOLAR, Tjaša in Anton Velušček: Discovery of Flax (*Linum usitatissimum*) at Ljubljansko Barje, Slovenia. *Histria Antiqua* 18, 2009, 187–194.

TOMAŽIČ, Tanja: *Ljubljana po predzadnji modi: O krojačih, šiviljah, modistkah in njihovem delu*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1983; https://www.etno-muzej.si/files/ljubljana_po_predzadnji_modi_1983.pdf, 26. 5. 2025.

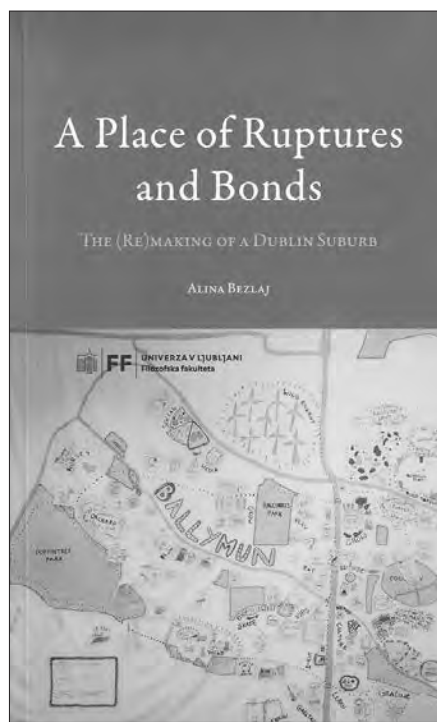
VODOPIVEC, Nina: *Labirinti postsocializma: Socialni spomini tekstilnih delavk in delavcev*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2015; http://www2.sistory.si/publikacije/monografije/Vodopivec_Labirinti/, 26. 5. 2025.

ŽAGAR, Janja: *Pokrivala: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2004.

ALINA BEZLAJ: A Place of Ruptures and Bonds: The (Re)making of a Dublin Suburb.

Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2024, 167 str.

Le količkar, a vendar, se v kuloarjih našega pedagoškoraizskovalnega dela, zlasti tam, kjer prebiramo, recenziramo in ocenjujemo kopico zaključnih študentskih nalog, pojavi besedilo, ki že po nekaj pičlih straneh vzbudi radovednost in z analitično ostrino ter metodološko zrelostjo zadrži našo pozornost vse do zadnje stani. Med takšna nedvomno sodi magistrsko delo nekdanje študentke etnologije in kulturne antropologije na mednarodnem programu KREOL, Alina Bezljaj, ki je leta 2024 pri Znanstveni založbi Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani izšlo kot monografija, naslovljena *Place of Ruptures and Bonds: The (Re)making of a Dublin Suburb* (v prevodu: Kraj prelomov in vezi: [pre] oblikovanje dublinskega predmestja). Magistrska naloga, za katero je avtorica leta 2023 prejela Prešernovo nagrado Univerze v Ljubljani, je pozneje, v razširjeni različici (revidirano besedilo dopolnjuje dodatno empirično poglav-

je) izšla še v knjižni obliki. Gre za poglobljeno etnografsko raziskavo zgodovinskega razvoja in družbenokulturnih dinamik v soseski Ballymun v Dublinu. Knjiga poleg uvoda in sklepa obsega šest kronološko urejenih empiričnih poglavij, kar omogoča jasno sledljivost preobrazb prostora in skupnosti, pri čemer se ugotovitve opirajo na polletno terensko delo.

Da bi celovito razgrnila množstvo dejavnikov in zgodovinskih plasti, ki so botrovali genezi dublinske soseske, prvo poglavje seže globoko v preteklost, in sicer v 12. stoletje, v čas anglo-normanske invazije in angleške (pozneje britanske) kolonizacije Irske, in ga sklene v šestdesetih letih 20. stoletja, ko zamisel urbanističnega modernizma pravzaprav konkretizira v materialni stvarnosti Ballymuna. Namen poglavja je pokazati, kako je zgodovinski preplet političnoekonomskih sil na različnih ravneh (lokalni, globalni) strukturiral, prosto po Lefebvru, produkcijo urbanega prostora. Avtorica poda jedrnat zgodovinskopolitično kontekstualizacijo procesov, ki so vodili v prostorsko segregacijo in specifične oblike produkcije prostora – od razvoja socialnih politik na Irskem, prek (sub)urbanizacije, gentrifikacije in stanovanjskih kriz. Prav branje skozi prizmo *longue durée* ji omogoči, da razpre različna, več stoletij trajajoča razmerja moči, discipline in nadzora, ki so se vztrajno nalagala in vpisala v Ballymun: od kolonialnih vezi med Irsko in Anglijo, dinamike med državo in lokalnimi mikrostrukturami, do vloge katoliške Cerkve ter razrednih antagonizmov.

Preučevana skupnost, kot ugotavlja Alina Bezljaj, ni statičen monolit, temveč tvorba v nenehnem procesu (pre) oblikovanja in postajanja; opredeljujejo jo raznovrstne zunanje in notranje meje (simbolne, družbene in materialne).

Od sedemdesetih let 20. stoletja se Ballymun najprej konstituira z artikulacijo zunanosti: kot meja med sosesko in drugimi, v družbenopolitični imaginaciji uglednejšimi (beri: gospodskimi) okoliškimi območji Dublina. Obenem je bilo prebivalstvo zaradi prepleta številnih socialnoekonomskih dejavnikov – med drugim: neustreznih socialnih politik, razširjene rabe drog in infrastrukturnih deficitov – podvrženo notranjim procesom stigmatizacije. Toda avtorica to enodimenzionalnost preseže in odstre še drugo, kompleksnejšo plat. Pokaže namreč, kako je prav stigmatizacija Ballymuna – v sponi z zgodovinsko zaznamovano perifernostjo, politično-administrativnim zapostavljanjem ter materialnimi pogoji vsakdanjega življenja – delovala kot povod za notranjo konsolidacijo skupnosti. V takšnih okoliščinah so se tako vzpostavile različne oblike solidarnosti in podporni mehanizmi vzajemne pomoči.

Če je stigmatizacija izraz spirale razmerij moči in družbene neenakosti, se ji prebivalci zoperstavijo z gradnjo tistega, kar bi lahko nemara imenovali »kontramoč« (prim. Graeber 2013: 25–33), prek katere relativno novo dublinsko predmestje brez globoko zakoreninjenih identifikacij s krajem dobi konkretno družbeno vezivo. Namesto poenostavljenega antagonizma med Ballymunom in zunanjimi Drugimi, ki bi zlahka ustvaril utvaro o notranji homogenosti ali harmoniji, nam poglavje predoči prisotnost ,notranjih drugih‘ (*the others within*) (str. 67), tj. uporabnikov in razpečevalcev trdih drog, s čimer dobimo uvid v razredno in moralno ekologijo soseske. Tako Alina Bezljaj znova pokaže, da je Ballymun prostor nenehnih protislovij, konfliktov in raznolikih interesov, ki vznikajo na pregibu zgodovinskih, političnih, materialnih ipd. okoliščin, po-

* Sandi Abram, dr. kulturne antropologije, docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; sandi.abram@ff.uni-lj.si.

gosto v soodvisnosti z drugimi strukturalnimi na mestni, državni in/ali globalni ravni (denimo v obdobju gospodarske recesije, ki jo je Irska občutila kot posledico naftne krize v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja). Meje, tako zunanje kot notranje, ostajajo fluidne in spremenljive, vendar prav z njihovo artikulacijo in vsakdanjim upravljanjem vznikne seme urbanosti. Ali, kot zapiše avtorica, »pri reševanju težav skupnosti in v boju za svoje pravice so domačini, vključeni v skupne družbene dejavnosti, včasih ustvarili nove kontekste, ki so presegali konceptualne meje soseske« (str. 68). Ballymun je tako prepričljivo predstavljen kot prostor v dialektičnem procesu postajanja – ta se proizvaja od zgoraj navzdol, s strani struktur moči, kakor tudi od spodaj navzgor, z vsakdanjimi praksami. V četrtem poglavju avtorica razčleni razmerje med skupnostjo, lokalno oblastjo in ‚vladnostjo‘ (*governance*) v spreminjajočih se sistemskih razmerah. Kljub nedavnemu porastu zasebne stanovanjske gradnje in preselitvi novih prebivalcev številna življenja v Ballymunu še naprej temeljijo bodisi na prisotnosti države (prek socialnih transferjev) bodisi na delovanju mestne uprave (z dostopom do socialnih stanovanj). Izhodišče za obravnavo transformacij vladnosti tvorijo prelomne spremembe na Irskem v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja, zlasti njihov vpliv na preoblikovanje dojemanja skupnosti in njenega upravljanja. V tem obdobju se kot ključna pokazeta odziv skupnosti na gospodarsko krizo in poznejši odgovor lokalne oblasti z uvajanjem navidezno bolj vključujočih, participatornih praks, ki se v osemdesetih letih postopoma prelevijo v novo, neoliberalno obliko vladnosti – vključno s kooptacijo »skupnosti« kot tehniko upravljanja. Obdobje, zaznamovano s težnjo po aktivnem vključevanju revnejših slojev na trg dela, prinese uveljavitev novega političnega diskurza o socialni izključenosti. V zameno za socialne pravice se od prejemnikov vse izraziteje terjajo nove dolžnosti in individualizirane

odgovornosti. V tem okviru se državne socialne politike Irske v Ballymunu konkretizirajo kot ‚skupnostni razvojni programi‘ (*community development*) in spodbujanje ‚aktivnega državljanstva‘ (*active citizenship*), katerih implicitni namen je bil med drugim depolitizacija in pacifizacija lokalnega prebivalstva. Sklicujoč se na Petra Millerja in Nikolaso Rosa, Alina Bezljaj sklene, da je »vladanje skozi skupnost« specifična oblika neoliberalne kooptacije. Različni institucionalizirani akterji (prosto-voljske organizacije, svetovalna telesa ipd.) postanejo podaljški mehanizma vladnosti: v zameno za izvajanje podpornih programov in politik, usmerjenih v zmanjševanje revščine, prejema-jo izdatna finančna sredstva. Skupnost, kakorkoli jo želimo definirati (glej str. 52–55), tako avtorica, »nikoli ni že vnaprej [vzpostavljen] tretji prostor med posamezniki in državo, marveč mora biti kot taka nenehno kooptirana« (str. 79; poudarek v izvirniku). V petem poglavju se analitična pozornost preusmeri od razumevanja upraviteljskega prostora novih tehnik vladnosti k preučevanju utelesnenja nove družbeno-ekonomske resničnosti. S pomočjo novjših pristopov k čutno-afektivnemu doživljanju urbanih krajin avtorica izvirno pokaže, kako so prebivalke in prebivalci dublinske soseske neoliberalizem občutili ne le skozi ekonomsko sfero, temveč predvsem telesno – s spremembami v »strukturah občutja« (Williams 1977). Etnografsko najnazornejše to oriše na primeru termocep-cije, tj. čutnega doživljanja toplote. Konkretno: v času keynesianske države blaginje je sistem centralnega ogrevanja v socialnih stanovanjih omogočal kolektivno izkušnjo materialne in simbolne toplote; s prihodom neoliberalizma pa toplota postane individualizirana dobrina, prežeta z retoriko osebne izbire, potrošnje in skrbi zase. Antipod toplote, občutek mraza in pomanjkanja, se neposredno vpiše v telo, v intimno izkušnjo vsakdana. S tem se razkrije prelom med dvema režimoma oblasti, ki jih najemnice in najemniki socialnih stanovanj dobesedno izkusijo

na lastni koži: med keynesianskim modelom blaginje in skrbi ter neoliberalno vladnostjo, ki pronica v pore čutnih in afektivnih registrov.

Če se prejšnje poglavje posveča transformacijam občutkov v intimnem zavetju domačink in domačinov, se predzadnji sklop analize usmeri k vprašanju morale in skrbi v različnih prostorih soseske. V Ballymunu se izrišeta dva osrednja moralna registra. Na eni strani si lokalne oblasti prek grajenega okolja in raznoterih političnih programov prizadevajo uveljavljati določene moralne normative, ki pa jih domačinke in domačini le redkokdaj ponotranjijo. Na drugi strani pa v soseski živče (predvsem starejše) prebivalstvo artikulira drugačne moralne norme, vezane na pojmovanje skupnosti in njenega (imaginarnega) kraja, saj sta tako »skupnost« kot »kraj« »vrednostno nabita termina«, ki »v njihovih normativnih okvirih dosledno zasedata visoko mesto« (str. 104). Dvojnost moralnih registrov se izostri v pregibu med »novim Ballymunom«, oblikovanim skozi različne regeneracijske projekte in neoliberalne pobude po recesiji leta 2008, ter »staro« sosesko, ki danes obstaja zgolj kot imaginarni kraj, sestavljen iz kopice lepih spominov (zlasti nostalgije) in pozitivnih afektov. Čeprav je »stari Ballymun«, kot mu pravijo domačinke in domačini, neoprijemljiv, deluje natančno kot iztočnica za samoniklo moralno angažiranost in relacijsko etiko skrbi tako za ljudi kot za kraj. Sklepno empirično poglavje sicer povzema nekatere že orisane poteze navezanosti na kraj, a jih eksplicira s pomočjo teorije afekta. Zastavi si vprašanje, kako »preteklost in sedanjost so obstojata v afektivnih izkušnjah rezidentov Ballymuna« (str. 115). Čeprav avtorica napove navezavo na lastno »somatsko delo« (Vannini, Waskul in Gottschalk 2012), se (nekoliko prese-netljivo) vseeno nasloni predvsem na naracije in spomine sogovornic in sogovornikov, osredinjene na personifikacijo kraja, infrastrukturo soseske in v njej živečih ljudi oz. skupnosti same.

»Kraj je *de facto* tisti prostor, ki ga ljudje prežemajo [*invested with*] s pomeni in afekti; med tistimi, ki vanj najpogosteje vpisujejo te pomene in afekte, so prav tisti, ki v njem prebivajo« (str. 121), pravi avtorica.

Alina Bezlaj v svoji raziskavi dosledno in premišljeno sledi pristopom in usmeritvam sodobne urbane antropologije. Kritično osvetli t. i. prostorski obrat, osredini koncept ustvarjanja kraja in z izčrpnim pregledom literature prikaže njegove rabe v različnih disciplinah. Pri tem opozori, da kulturno-anthropološke raziskave kraja/prostora praviloma izhajajo iz treh prevladujočih tradicij (marksistične, družbeno konstrukcionistične in fenomenološke) in poudari, da je historični materializem v številnih etnografijah, osredinjenih

na ustvarjanje kraja, (pre)pogosto potisnjen na rob ali celo zapostavljen. Sama se takšni redukciji zavestno izogne. V celotnem besedilu vztraja pri analizi materialne produkcije prostora, ki jo s čutno (avto)etnografijo obogati tudi s pogosto spregledanimi razsežnostmi »senzorično-senzualnega prostora« (po Lefebvre 2013: 248). Stalnica besedila je kritična refleksija lastne raziskovalne pozicije v odnosu do ljudi, skupnosti in kraja; prav tako »skupnost« in njeni pripadniki ter pripadnice niso romantizirani, temveč (re)interpretirani znotraj protislovnih dinamik. V kombinaciji z natančno interpretacijo bogatega empiričnega gradiva monografija ponudi celovito in večplastno razumevanje ustvarjanja kraja ter je dragocena referenca k domači anthropološki refleksiji

urbanih prostorov, režimov vladnosti in čutno-afektivnih sprememb v evropskih mestnih kontekstih, ki jo na koncu lahko zgolj toplo priporočam v branje.

Literatura

GRAEBER, David: *Fragments of anarhistične antropologije*. Ljubljana: Založba / *cf, 2013.

LEFEBVRE, Henri: *Produkcija prostora*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2013.

VANNINI, Phillip, Dennis D. Waskul in Simon Gottschalk: *The Senses in Self, Society, and Culture: A Sociology of the Senses*. London in New York: Routledge, 2012.

WILLIAMS, Raymond: *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press, 1977.

NADJA VALENTINČIČ FURLAN: Znanje in identitete v filmih o nesnovni kulturni dediščini.

Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Slovenski etnografski muzej, Ljubljana 2024, 517 str.

Knjiga z naslovom *Znanje in identitete v filmih o nesnovni kulturni dediščini* izstopa kot zgleden in izviran prispevek k vizualni antropologiji in preučevanju nesnovne kulturne dediščine. Osem tematsko bogatih poglavij sledi logični, dobro strukturirani liniji argumentacije in bralca vodi od teoretičnih osnov do empirično utemeljenega in metodološko inovativnega raziskovanja filma, znanja in identitet. Uvodno poglavje učinkovito uokvirja osrednja raziskovalna vprašanja in avtorefleksivni pristop, drugo poglavje jih umešča v širše disciplinarno področje vizualne antropologije – področja, ki zajema tako teoretske in metodološke prelome etnografskega filma kot prakso vizualne etnografije. Tretje poglavje razvija niansirano razpravo o terminologiji, praksah in politikah, ki obkroža-

jo nesnovno kulturno dediščino, hkrati pa se ukvarja s teoretičnimi razpravami o konstrukciji znanja in identitet. Avtorica Nadja Valentinčič Furlan dokazuje impresivno obvladovanje kompleksnih presečišč med reprezentacijo, ohranjanjem in politiko kulturne dediščine. Teoretični del knjige končuje četrto poglavje z obravnavo vprašanj identitet in njihovega oblikovanja v procesih ustvarjanja, dokumentiranja, ohranjanja in predstavljanja nesnovne kulturne dediščine.

Ta teoretična podlaga postavlja temelje za empirično jedro študije – tri skrbno zasnovana poglavja temeljijo na raziskavah dediščine v Sloveniji, ki pa je obenem vpeta v globalno varovalno paradigmo. Avtorica tukaj spretno prepleta teorijo in prakso ter ponuja obsežno, kontekstualizirano analizo,

* Tanja Bukovčan, dr. etnologije, izredna profesorica, Univerza v Zagrebu, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; tbukovcan@m.ffzg.hr.

kako so v Sloveniji izoblikovali sistem varovanja nesnovne kulturne dediščine in tudi njeno vizualizacijo s filmom (peto poglavje), kako Unescove prakse varovanja oblikujejo lokalne kulturne izraze na primeru suhozidne gradnje (šesto poglavje) in kako v Slovenskem etnografskem muzeju pristopajo k izdelavi filmov, ki spremljajo nominacije na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva (sedmo poglavje). V zadnjem poglavju povzame vloge vida, gledanja in pogledov ter glavna spoznanja o konstrukciji znanja in identitet v nesnovni dediščini in filmih o njej.

Ena izjemnih značilnosti knjige je njena metodološka inovativnost. Avtorica vizualne antropologije ne obravnava kot ločenega ali zgolj analitičnega podviga, temveč svoj pristop utemeljuje v pravnem, institucionalnem, finančnem in političnem kontekstu. Ta integracija uporabnih in teoretičnih dimenzij ustvarja gosto mrežo pomenov, odnosov in spoznanj, ki bogatijo tako analizo kot metodološki diskurz. Avtoričina refleksivnost in strokovna angažiranost dajeta študiji izjemno globino in verodostojnost.

V središču argumentacije je kritična in konstruktivna analiza Unescove va-

rovalne paradigme in filmov, ki so po vpisu elementov objavljeni na Unescovi spletni strani. Avtorica trdi, da lahko pridobijo na kvaliteti z uporabo izkustvenega pristopa in sodelovalnih produkcijskih metod, ki nosilce dediščine tvorno vključijo v proces ustvarjanja filmov. Kljub temu da Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine poudarja participacijo praktikov, doslej prevladujejo ilustrativni filmi v filmskih produkcijah, ki so zasnovane od zgoraj navzdol. Predlagana dehierarhizacija znanja izziva konvencionalno dinamiko razmerij moči v produkciji znanja in odpira nove poti za etično utemeljeno, soustvarjalno in participativno vizualno antropologijo.

V tem pomenu knjiga presega meje tradicionalnega akademskega dela. Ne ponuja le temeljite in koherentne analize teoretičnega in empiričnega gradiva, temveč je tudi pristen priročnik uporabne antropologije, kako se antropološko znanje lahko angažirano ukvarja s kompleksnostjo resničnega sveta. S premostitvijo vrzeli med akademsko teorijo in praktično uporabo avtorica dokazuje, kako lahko antropologija pri obravnavanju sodobnih kulturnih in institucionalnih izzivov ostane kritična in relevantna.

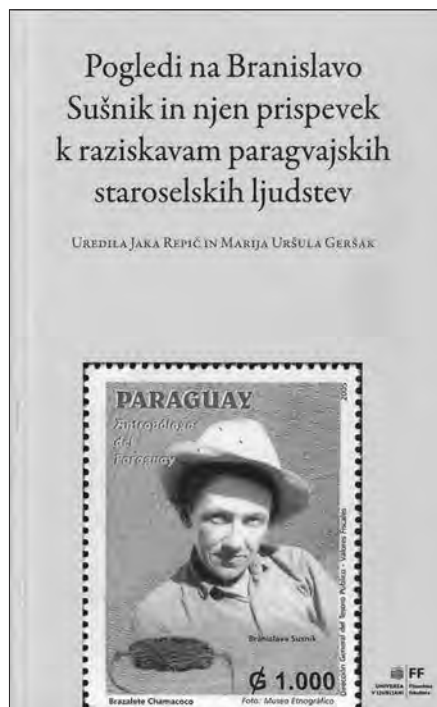
Monografija *Znanje in identitete v filmih o nesnovni kulturni dediščini* je skrbno izdelana in intelektualno ambiciozna. Uspešno združuje teoretično strogost, metodološko inovativnost in empirične vpoglede v koherentno celoto. Njen prispevek k vizualni antropologiji in preučevanju nesnovne kulturne dediščine je hkrati izviren in globok, saj ne ponuja le nove perspektive o filmu in identiteti, temveč tudi prepričljiv model za prihodnje raziskave v uporabni in angažirani antropologiji. Vidi se, da se Nadja Valentinčič Furlan, kustodinja za etnografski film v Slovenskem etnografskem muzeju, s filmom ukvarja že celotno poklicno dobo, z vizualnim dokumentiranjem nesnovne dediščine pa od leta 2011, ko je Muzej prevzel vlogo koordinatorja nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji.

Knjiga, tako tiskana kot elektronska, je izšla v zbirki Zupaničeva knjižnica, ki jo izdaja Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete. Z naslovnice zre beli lipicanec, junak sedmega poglavja, natančneje razdelka o filmu Tradicije reje lipicancev, ki je bil posnet v sklopu nominacije osmih evropskih držav za vpis na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva.

JAKA REPIČ IN MARIJA URŠULA GERŠAK: Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev.

Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2025, 284 str.

Zbornik *Pogledi na Branislavo Sušnik in njen prispevek k raziskavam paragvajskih staroselskih ljudstev* je izšel leta 2025, nastal pa je v transnacionalnem in interdisciplinarnem projektu Filozofske Fakultete Univerze v Ljubljani. Uredila sta ga antropolog Jaka Repič in raziskovalka hispano-ameriške književnosti Marija Uršula Geršak. Knjiga je nastala v želji, da bi Branislavo Sušnik – slovensko begunsko znanstvenico, ki je s svojimi etnološkimi, antropološkimi, arheološkimi, etnolingvističnimi in kulturno-zgodovinskimi raziskavami staroselskih ljudstev Paragvaja pustila izjemen pečat – čim bolj predstavili slovenski javnosti.¹ Uvod Jake Repiča in Marije

Uršule Geršak izstopa kot konceptualni temelj zbornika, saj poveže politično-zgodovinsko in geografsko dinamiko Paragvaja in znanstveno vlogo Branislave Sušnik.

Knjiga je zasnovana v štirih vsebinskih sklopih. Prvi del, Jeziki in ljudstva Paragvaja, združuje prispevke s področja jezika in etnolingvistike. Na osnovi del Branislave Sušnik² so Marija Uršula Geršak, Jaka Repič, Helena Dobrovoljc in Marta Kocjan Barle tem poglavju sistematično predstavila jezikovne skupine te države, kar je za slovenskega bralca še vedno razmeroma neznano področje. V Paragvaju, kjer živi okoli 6,4 milijona ljudi, ima gvaranščina poseben status: uporablja jo večina prebivalstva in pomembno oblikuje tudi paragvajsko španščino. Jezik presega okvir staroselskih skupnosti in je osrednji element nacionalne identitete. Poglavje je še zlasti zanimivo, ker opozarja na razliko med endonimi (lastnimi poimenovanji) in eksonimi (zunanji oznaki). V ospredje postavlja problematičnost kolonialnih imen, ki so pogosto temeljila na zunanjih značilnostih (npr. *Frentoni* – 'čelasti', *Orehoni* – 'ušati'), ter poudarja pomen spoštovanja avtohtonih oznak v sodobni rabi. Vključuje tudi jezikoslovni razmislek o slovenjenju poimenovanj staroselskih ljudstev, jezikov in regij. Navaja natančen sistem za tvorbo množinskih oblik in občnoimenskih kombinacij (npr. ljudstvo Ače – Ačejci), ob tem pa pregled-

nico poslovenjenih oblik etničnih skupin, ki se pojavljajo v delih Branislave Sušnik, vključno z alternativnimi in zgodovinskimi zapisi (npr. Guayakí → Gvajaki → Ljudstvo Ače).

Poglavje Jasmine Markič O paragvajski španščini s sociolingvističnega stališča pokaže, da Paragvaj svojo identiteto gradi na izraziti jezikovni večplastnosti. Gvaranščina, ki jo Gvarani razumejo kot sveto besedo (*ñe'ẽ* = duša), je preživela kolonializem, evangelizacijo in kreolizacijo ter z ustavo iz leta 1992 postala so-uradni jezik države. Markič poudari dva glavna stebra jezikovne krajine: gvarani (*avañe'ẽ*) in paragvajsko španščino, ki se je zaradi geopolitične izolacije razvila drugače kot v sosednjih državah. Zlasti zanimiva je analiza *jopare* – fluidne mešanice obeh jezikov, kjer se španski glagoli prepletajo z gvaranskimi priveski in obratno. V *jopari* se španski glagoli srečajo z gvaranskimi priveski, gvaranskimi vezniki v španskih stavkih, interferenčno fonologijo. Paragvajska španščina pa je obdržala glasovne posebnosti (npr. ohranitev /k/, odsotnost yeísmo), prevzela fonološke in leksikalne elemente iz jezika gvarani ter oblikovala poseben kodifikacijski sistem). Poglavje jezika ne predstavi le kot komunikacijsko sredstvo, temveč kot ključni temelj nacionalne identitete in kulturnih transformacij.

Drugi del knjige se osredotoča na življenjsko pot in raziskovalno delo Branislave Sušnik. Prispevki paragvajske antropologinje Marilyn Rehnfeldt, direktorice Etnografskega muzeja Andrés Barbero Adeline Pusineri in njene namestnice Raquel Zalazar, Marije Uršule Geršak ter umetnostne zgodovinarke Irene Mislej ponujajo različne poglede na njeno življenjsko pot.

vila več člankov v slovenščini. Podrobnejši seznam njenih prispevkov gl. na str. 10.

2 Celoten seznam del je objavljen v zborniku; gre za temeljna dela Branislave Sušnik, ki obsegajo raziskave Gvaranov, misijonskih skupnosti, Chamacocov ter širše zgodovinsko-antropološke študije Paragvaja.

1 Prvi poskusi predstavitve Branislave Sušnik slovenski strokovni javnosti segajo v leto 1993, pozneje so sledili tudi prispevki drugih avtorjev. Veliko prej pa jo je dobro poznala slovenska skupnost v Argentini, kjer je obja-

Predstavijo jo kot žensko in begunko, ki je v izoliranem in patriarhalnem paragvajskem okolju gradila znanstveno kariero. Prispevek Marilin Rehnfeldt »Čudakinja« Branislava Sušnik in temelji paragvajske antropologije njeno delo umešča v kontekst paragvajske intelektualne zgodovine ter poudarja njegov pomen v prostoru, ki je bil hkrati kolonialen in mizogin. V tropskem pragozdu, med ljudstvi Čiripa, Ače in Gvarani, so njeni slovarji, slovnice, terenske beležke in muzejske zbirke postali temelj antropologije, a ob ceni fizične, čustvene in epistemološke obremenitve. Opozarja, da je bila njena zapuščina dolgo marginalizirana, kar dokazujejo tudi pisma Paragvajskemu znanstvenemu društvu, iz katerih je razvidno skopo financiranje, odpor institucij ter dvomi o njenem delu. Marilin Rehnfeldt analizira tudi razmere, v katerih je Branislava Sušnik raziskovala: fizične grožnje bolezni, izolacije in odsotnosti zaščite so dopolnjevale moralne dileme raziskovalnih metod. V intervjujih z Ačejci se je soočala z dejstvom, da so živeli v polsuženjskem položaju; ženskam ni smela pristopiti; za intervjuje je plačevala gospodarjem in delila oblačila. V svojih zapiskih je reflektirala nemoč, fragmentarnost in selektivnost podatkov, prepletenih z miti, s spolnimi podtoni in spominom – a jih je kljub temu vztrajno beležila. Ob tem se avtorica dotakne tudi hierarhij v znanstvenem polju. Kot »mati paragvajske antropologije« je bila Branislava Sušnik v sporu z »očetom« Leonom Cadoganom. Kot ženska raziskovalka ni imela dostopa do politične zaščite, vplivnih mrež in institucionalne infrastrukture, kar vse je bilo za Cadogana samoumevno. Njen doktorat in akademski prestiž so se dostikrat izkazali kot nezadostni. Adeline Pusineri in Raquel Zalazar v prispevku Študijska potovanja Branislave Sušnik k ljudstvu Čiripa-Gvarani (Ava-Gvarani) in Ače-Gvajaki (Ače) v Vzhodni regiji Paragvaja (1958–1960) poudarita, da je Branislava Sušnik razmišljala o

arhivu, v katerem bi bile – preden jih sodobnost in politika dokončno preplavita – zbrane materialne, zvočne in narativne sledi Gvaranov. Bogato poglavje opisuje zbrane predmete in posnetke (427 etnografskih artefaktov, 600 fotografij, številne zvočne kasete), ki so postali jedro kolekcije Etnografskega muzeja Andrés Barbero. Prispevek Marije Uršule Geršak Branislava Sušnik ter vloga in pomen ženske v paragvajskem nacionalističnem diskurzu do konca vojaške diktature Alfreda Stroessnerja je pomembno zaradi razkrivanja intimnega prostora v korespondenci Branislave Sušnik. V ospredju je napetost med osebnim glasom ženske znanstvenice in nacionalističnimi predstavami o vlogi žensk v Paragvaju. Pisma razkrivajo razkorak med idealizirano podobo ženske kot matere in narodne junakinje ter resničnostjo vsakdanjega življenja v revščini, izolaciji in nasilju. Branislava Sušnik v njih ostro opisuje ženske različnih slojev – od oportunističnih meščank do revnih žensk, ujetih v propadanje družbene morale. Obenem so pisma kanal, prek katerega med Stroessnerjevo diktaturo (1954–1989), ko je bila javna kritika onemogočena, izraža marginalizacijo, frustracije in dvome, pa tudi kritiko nasilja, prekarnosti in izključnosti žensk. Konec poglavja opozarja na nevarnost mitologizacije Branislave Sušnik kot »čudakinje« in poudarja potrebo po vrednotenju njenega opusa onkraj hagiografskih naracij – kot delo ženske znanstvenice, ki je ustvarjala v institucionalnem, političnem in emocionalnem vakuumu. Prispevek Irene Mislej Branislava Sušnik in slovenske Šolske sestre sv. Frančiška Kristusa Kralja v Argentini in Paragvaju prinaša dragocen vpogled v vlogo slovenskih sester pri misijonskem delu med staroselskimi skupnostmi in v širši kontekst slovenskega izseljenstva v Latinski Ameriki. Na podlagi bogatega dokumentarnega gradiva pokaže pomen ženskih mrež in transnacionalnega sodelovanja ter osebne vezi med Branislavo Sušnik

in sestrami, ki so ji pomagale pri prvih stikih z misijoni in s terenskim delom. Prispevek opozori na pogum in vztrajnost sester v težkih razmerah ter pokaže, kako so gradile mostove med kulturami in omogočale dostop marginaliziranih skupnosti do izobraževanja in zdravstvene oskrbe.

V tretjem delu slovenski in argentinski antropologi – Aleksandra Saksida, Federico Bossert, Diego Villar, Jaka Repič in Mojca Terčelj – razpravljajo o raziskavah paragvajskih staroselskih ljudstev. Delo Branislave Sušnik umeščajo tudi v širše teoretske in ontološke okvire. Ta del je med najkompleksnejšimi in vsebinsko najbogatejšimi prispevki zbornika, povezuje namreč antropološka teoretsko-reflektivna stališča z empirično izjemno bogatim in občutljivim terenskim delom, ki ga je Branislava Sušnik izvajala več desetletij. Aleksandra Saksida v prispevku Branislava Sušnik med paragvajskimi staroselci ritual teoretsko artikulira kot kompleksno obliko vzpostavljanja reda, ki združuje ideologijo, izkušnjo in kulturo. Avtorica se opira na teorije Eliadeja, Cazeneuva, Eriksona, Šmitka in Škamperleta ter pokaže, kako dragoceni so njeni zapisi iniciacijskih obredov in totemskega sistema Čamakokov, v katerega je bila vključena tudi sama (s totemom mravljinarja). Izstopajo njene refleksije o akulturaciji in resocializaciji mlajše generacije Čamakokov v šestdesetih in sedemdesetih letih. S pomočjo mitoloških zgodb in obredov je raziskovala transformacijo identitete kot »mentalnega stanja« in produkta interakcije, dualno klansko strukturo, funkcijo tabujev, komunikacijo s svetim v Eliadejevem pomenu ter šamanizem kot obliko kulturne terapije, moči in družbene kohezije. Njeni zapisi tako pričajo o procesih modernizacije, v katerih so šamani izgubljali avtoriteto, obredi so se folklorizirali, miti trivializirali, mladi pa so se iz tabujev norčevali. Ta pojav je Branislava Sušnik razumela kot »kulturno izgubo spomina«, ki deluje hkrati kot

obrambni mehanizem in kot prilagoditveni odgovor na kolonialno in misijonarsko nadvlado.

Poglavje Federica Bosserta in Diega Villarja Branislava Sušnik in antropologija sprememb prinaša stališča argentinske antropologije in Branislavo Sušnik predstavi kot antropologinjo procesov in mrež. Gre za enega najbolj teoretsko inovativnih prispevkov v knjigi, presega namreč hagiografski pogled nanjo in jo umešča v širše razprave o antropologiji Latinske Amerike. Avtorja njeno delo interpretirata kot antropologijo sprememb, saj je Branislava Sušnik razgrajevala in preoblikovala etnonime (npr. *Frentones* → *Toba* → *K'vom*) ter jih brala kot zgodovinske plasti moči, prevodov in stikov. S to »stratigrafijo imen« in z regionalno primerjalno metodo je Čako/Paragvaj na novo zamišljala kot mobilni sistem, v katerem so mešanje, zaveznitstva in večjezičnost strukturni pogoji in ne naključni učinki kolonializma. Premik od lokalnih monografij k mrežam in konfederacijam je težišče premaknil stran od Gvaranov kot paradigmo nacionalnega in jih vpeljal v relacijsko kartografijo, ki povezuje širše južnoameriške regije (*Ande*, *Pantanal*, *Amazonijo*, *Río de la Plato*), s čimer se Branislava Sušnik približuje tudi teorijam svetovnih sistemov (Wallerstein 2004). Ob tem Federico Bossert in Diego Villar poudarita njeno empirično doslednost: razhod z zgodovinsko-kulturno šolo, prednost terenskemu delu, uporabo vizualnih in zvočnih arhivov ter gosto, a natančno pisanje z analitičnimi neologizmi. Njena besedila jasno beležijo kolonialne mehanizme – misijone, prisilno delo, dolžniške sisteme – in njihove učinke na kulturne preobrazbe, od generacijskih konfliktov do ponovne semantizacije ritualov.

V poglavju *Animizem*, *perspektivizem* in *večvrstna družba* v zgodnjih raziskavah Branislave Sušnik Jaka Repič ponudi hermenevitičen premislek, ki antropologinjo umešča v širši kontekst slovenske povojne protikomunistične diaspore, katere intelek-

tualni prostor so sooblikovale institucije, kot je Slovenska kulturna akcija. V drugem delu poglavja avtor pokaže, da se njene zgodnje raziskave dotikajo ontoloških vprašanj človeškosti, ki so v središču sodobne antropologije (Descola; Viveiros de Castro, idr.). Repič v ospredje postavi tri koncepte, ki delo Branislave Sušnik povezujejo s sodobnimi teorijami. Prva je antropološka kategorija »animizem«, relacijska ontologija skupne notranjosti vseh bitij (ljudi, živali, rastlin, duhov), kar predhodi interpretacijam Philippa Descolaja. Drugi koncept je »preslepitev/perspektivizem« oz. pojav, ki ga pri južnoameriških staroselcih opiše kot sposobnost šamanov, da se preobrazijo in prevzamejo več kot eno človeškost; pozneje jo je teoretiziral Viveiros de Castro. Nazadnje predstavi »silo/tvornost«, posebno moč, aktivno lastnost (hangak pri Lengvah), ki jo posedujejo ljudje in neljudje. Pri človeku je ta sila trojna (kontinuiteta, intenzivnost, obnovitev) in s tem postane privilegiran nosilec ravnotežja v animističnem krogu. Sila je lahko koristna ali nevarna, odvisno od razmerij, ki jih vzpostavlja. S tem poglavje pokaže, da je Branislava Sušnik že v petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih letih razvijala relacijsko pojmovanje sveta, kot ga danes obravnavajo teoretiki novega animizma, ontološkega obrata in multivrstnih družb.

Mojca Terčelj v prispevku *Totemizem* včeraj in danes: Odnos človek – žival v luči družbene identitete in sodobnih okoljskih vprašanj gradivo Branislave Sušnik analizira skozi prizmo klasične antropologije (Durkheim, van Gennep, Lévi-Strauss, Frazer idr.). Poudari, da so njena opažanja o totemizmu, relacijah človek – žival in ritualih podobna idejam, ki jih je Lévi-Strauss uveljavil šele pozneje, ter jo predstavi kot raziskovalko, ki je strukturalistične intuicije razvijala še pred njihovo kanonizacijo.

Še zlasti poudari prehod od lovske etike k najemniškemu gospodarstvu pri Čamakokih in drugih ljudstvih Čaka,

kjer so industrializacija, puška in delo gospodarjem nadomestili tradicionalne lovske prakse in prestiž dobre ga lovca (mitični Pörut) preusmerili v ugled 'spretnega strelca' ali *ymataka*. Branislava Sušnik ta premik poveže s staroselsko filozofijo odprtega prostora in cikličnega časa, kjer totemizem ureja medvrstne odnose in oblikuje identitete.

Mojca Terčelj gradivo postavi v dialog s sodobnimi razpravami o posthumanizmu in ekocentrizmu. Tradicionalno intimnost odnosa človek – žival primerja z urbanim poobjektiviranjem (žival kot produkt ali hišni ljubljencek) ter opozori na raznolikost staroselskih kozmologij. Metodološko poudari diahronično delo (dve terenski kampanji z istimi sogovorniki) in zgodovinsko dimenzijo Branislave Sušnik, pogosto spregledano v strukturalizmu. Konec je izrazito političen: izginjanje lova ni kulturna evolucija, temveč posledica načrtovanega krčenja habitatov (držav, latifundij, korporacij), ki ga niti konvencija MOD 169 ne more zaustaviti.

V zadnjem delu zbornika z naslovom *Obeleževanje in spomin: Primer Branislave Sušnik se Barbara Pregelj in Francisco Tomsich posvetita vprašanju oblikovanja spomina in simbolni vrnitvi Branislave Sušnik v domovino. Besedilo preseže retoriko prejšnjih prispevkov in umetniško raziskovanje razume kot trojno nalogo: ustvarjanje znanja, skrb za skupnost in izobraževanje občinstva. Avtorja spomenik interpretirata kot proces, ne kot zamrznjen kip, ter primerjata špansko in slovensko opredelitev pojma. Predstavita koncept »nevidnega« spomenika, kjer voda (*Sora* in *Sava*) postane snov spomina – v kontrastu s simbolom Triglava kot moške trajnosti. Obrat k vodi poudari fluidnost, večpomenskost in skupnostno sooblikovanje, spomenik pa se razkrije kot dinamičen proces, v katerem se prepletajo spomin, pozaba in interpretacije. Pedagoške in kuratorske prakse so oblikovale lokalno naracijo, hkrati pa razkrile napetosti, denimo ob po-*

imenovanju Parka dr. Branislave Sušnik in premestitvi spominske plošče, ko je občina v ospredje znova postavila Jakoba Aljaža in Stolp upanja. Po mojem mnenju knjiga ustvarja prostor za nadaljnje raziskave, kritično refleksijo in dialog. Posebna vred-

nost knjige je v bogatem slikovnem gradivu, zemljevidih in arhivskih virih iz Slovenskega etnografskega muzeja in Muzeja Andrés Barbero, ki skupaj z analitičnimi prispevki osvetljujejo razsežnosti dela in zapuščine Branislave Sušnik.

Literatura

SUŠNIK, Branislava: *Chamacoco I: Cambio cultural*. Asunción: MEAB, 1969.

WALLERSTEIN, Immanuel: *World-systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press, 2004.

ANA SVETEL: Spremenljive krajine severovzhodne Islandije: Vreme, letni časi, svetloba in tema.

Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2024, 365 str.

Znanstvena monografija Ane Svetel se osredotoča na tiste razsežnosti okolja, ki se tičejo neba – govori o svetlobi in temi, vetru, zraku, letnih časih in vremenu. Na prvi pogled se zdi, da so vsakdanji pogovori o vremenu zgolj tisti prvi vhod v antropološki teren, »okraski«, ki lahko zamašijo neprijetne luknje klepeta in odpirajo vrata navidezno pomembnejšim temam. A knjiga Ane Svetel se posveti prav tem »majhnim« vremenским pogovorom in

praksam, ki so, kot se v knjigi izkaže, neznansko pomembni tako v teoretizacijah krajine kot tudi v vsakdanjiku Islandije, otoka, kjer dreves skorajda ni, kjer kraljuje veter, kjer se vidi daleč in kjer so pogovori o vremenu močno vpeti v vsakdanje strategije premikanja po otoku, ribarjenja, kmetovanja, osebnih praks, občutkov in sanj. Podobno, kot je to izpričano v študijah pomorske antropologije in raziskavah o ribištvi, je življenje z morjem ali otokom (ki je, sledeč prakse otočanov pravzaprav veliko bolj del morja kot kopnega) prežeto z vremenom. Povedano drugače, na razsežnosti okolja, ki se tičejo neba, je na otoku nemogoče ne misliti, jih ne upoštevati ali se jim ne prilagajati.

Islandija za antropologijo ni *terra incognita*, je pa prostor, ki smo ga v Sloveniji pretežno opazovali skozi »oči« nordijskih in ameriških antropologov. Imena, kot so Paul Durrenberger, Kristín Loftsdóttir, Kirsten Hastrup in seveda Gísli Pálsson, morda najprej pridejo na misel. Na prvi konferenci centra za pomorsko antropologijo MARE leta 2002 v Amsterdamu smo tako antropologinje in antropologi, ki so nas zanimale morske in otoške teme, lahko slišali islandskega antropologa Pálssona, ki je v razmislek postavil svojo raziskavo o islandskem ribištvi in ribičih, v katero so bile vselej vpletene tudi vremenske razmere. Govoril je o tak-

tikah islandskih krmarjev v Severnem morju pa tudi o lastnih izkušnjah, ko se je na terenu boril z morsko boleznijo in usklajeval svoje telo z vetrom in valovi. Če prebiramo dela danske antropologinje Kirsten Hastrup o Islandiji, se med besede večkrat priplazi megla, tista prava, gosta in vlažna, ne metaforična. Ko je namreč avtorica kot postdoktorska študentka opravljala teren-sko delo na islandskih kmetijah, je na enem svojih terenskih pohodov skozi islandsko meglo srečala tako imenovane skrivne ljudi, znamenite islandске *huldufolk*. Pozneje je svoja doživetja opisala v članku *The Challenge of the Unreal, or How Anthropology Comes to Terms with Life* (1987), in čeprav je članek med antropologi dvignil nekaj prahu, je bila v ozadju debate med drugim megla, vremenski pojav, pogost zlasti na Islandiji. V monografiji Ane Svetel megla, vetrovi, valovi, nevihte, tema in svetloba niso ozadje pripovedi, temveč nastopajo v vlogi glavnih protagonistov raziskave. S tem avtorica ne samo usredišči v antropoloških raziskavah večkrat spregledane neoprijemljive razsežnosti krajine – zrak, veter, svetlobo, temo ..., temveč se tudi sama postavi na zemljevid ključnih antropoloških raziskovalk Islandije.

Središče knjige so tri etnografska poglavja, v katerih so obravnavani sezon-skost in letni časi, vreme ter svetloba

* Nataša Rogelja Caf, dr. socialne antropologije, raziskovalka na Inštitutu za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU; natasa.rogelja@zrc-sazu.si.

in tema, pri čemer avtorica ves čas vstopa v gost dialog s ključnimi teoretiki krajine in vremena v antropologiji. Po uvodnih o(b)risih otoka, ki so lahko tudi poglobljeni vodič za bodoče popotnike in raziskovalce Islandije, in uvodnih metodoloških opisih sledi namreč obsežnejša razgrnitev prostorskih konceptov v antropologiji, h katerim se avtorica vrača v celotnem besedilu, jih razgrajuje in postavlja v dialog s svojim etnografskim materialom. Čeprav je takšno gosto branje lahko tudi naporno, je na tem mestu treba povedati, da sta med glavnimi odlikami knjige prav berljivost in jasnost upovedovanja. Tudi užitek igrivega prebiranja na novo prevedenih, skovanih ali zgolj lokalno rabljenih besed, kot so vremenjenje, gibajočnost, vremenski dnevniki, vremenske sanje ... (te kar kličejo k stvarnemu kazalu, ki ga zbirka žal nima), ali pa vplet osebnih avantur, ki jih v antropološkem raziskovanju ne manjka. Denimo divja vožnja avtorice s svojo sogovornico, ko želita zbežati nevihti in vremensko nevarnost postavita pred prehitro vožnjo na prepadnih delih ceste. S takšnimi odseki bralec pravzaprav še najbolj dobi vpogled v antropološko delo, ko se premaknemo od tega, da govorimo o vremenu, do tega, da v vremenu smo.

Poleg omenjenih zabavnih anekdot in obilice citatov, ki so pogosta praksa antropoloških monografij in v pričujoči knjigi večkrat mejijo na ljudske modrosti (o vremenu in še marsičem), je med drugim odlika doktorske raziskave, ki stoji v ozadju knjige, razširitev raziskovanja krajine na opazovanje atmosferskih pojavov in sopostavitev prostora in časa. Na to sicer opozori že britanski antropolog Tim Ingold, ki ga

avtorica večkrat citira (predvsem njegovo idejo o časovnosti krajin), a takšne teoretične razširitve razumevanja krajine dobijo v knjigi Ane Svetel konkretno oslombo v terenskih primerih. Ključna vidika preučevanja percepcije prostora, kraja in krajine v knjigi tako postaneta časovnost in spremenljivost v sozvočju z družbenimi in ekološkimi ritmi (prav tako pomemben teoretični koncept, ki ga avtorica razgrne skozi dela Henrija Lefebvreja in njegove analize ritma). Pravzaprav lahko rečemo, da so tudi deli knjige napisani o in v drugačnih ritmih. Če prvo etnografsko poglavje o sezonskih krajinah lahko z besedami otočanov uzremo kot razmeroma dolgoročne in predvidljive spremembe krajine (tudi takšne, ki jih je zaradi relativne počasnosti včasih težje zaznati), se amplituda sprememb v poglavju o vremenu nekoliko zgosti, še bolj dinamično pa postane v zadnjem odseku knjige, kjer sta obravnavani svetloba in tema. Ritmičnost krajin se namreč v relaciji z različnimi v knjigi opisanimi okoljskimi in družbenimi fenomeni izkaže kot pomemben vidik razumevanja predstavljenega gradiva in ključ do odgovora na uvodoma zastavljeno vprašanje: Kako misliti spremenljive krajine?

Še par besed o svetlobi in temi, ki zaključita knjigo. V zaključnem vsebinskem poglavju avtorica predlaga dva sveža koncepta – osvetljene in zatemnjene krajine, pri čemer, kot nakažeta skovanki, piska svetlobo in temo razume kot razsežnosti spremenljivosti krajine, podobno kot vreme in sezonskost. Osvetljene krajine jasno razloči od koncepta svetlobnih krajin (Bille in Sørensen 2007), kjer avtorja skovanke govorita pred-

vsem o t. i. umetni svetlobi, saj želi poudariti krajinskost osvetljenih krajin. Igra dvojic in relativiziranje robov, ki sta v knjigi ves čas prisotna z gibajočnostjo (če uporabim avtorčin izraz, ki ga lahko mislimo tudi kot ključno besedo za celotno knjigo) med zunanjostjo in notranjostjo, praksami in percepcijami med fenomenološkimi in strukturnimi pristopi, prisotnostjo in odsotnostjo, še najglasneje pride v ospredje v diskusiji o svetlobi in temi. Spremenljivost je očitno lažje uzreti v kontekstu hitrejših ritmov. In prav to »pravilo človeške izkušnje in zaznavanja« v prepletu z vedenjem lepo pokaže na antropološki vhod razumevanja sveta, ki je podstat knjige. Kot v svoji analizi ritmov zapiše Lefebvre, svetlobe ne zaznavamo kot oblike valovanja, ki nosi osnovne delce, temveč kot čudo. Podpoglavje Osvetljene krajine avtorica tako uvede s pomenljivim citatom angleškega umetnika Johna Bergerja iz knjige *Načini gledanja* (2009), ki naj bo tudi zaključek knjižne ocene. Takole zapiše: »Odnos med tem, kar vidimo, in tem, kar vemo, se nikoli ne razreši. Vsak večer vidimo sonce zati. Vemo, da se Zemlja obrača stran od njega, toda vedenje, razlaga nikoli zares ne ustreza videnemu.«

Literatura

BERGER, John: *Načini gledanja*. Ljubljana: Buča, 2009.

BILLE, Mikkel in Tim Flor Sørensen: An Anthropology of Luminosity: The Agency of Light. *Journal of Material Culture* 12/3, 2007, 263–284.

HASTRUP, Kirsten: The Challenge of the Unreal, or How Anthropology Comes to Terms with Life. *Culture and History* 1, 1987, 50–62.

ILINKA TODOROVSKI: Po zračnem mostu iz Bele krajine v Dalmacijo: Evakuacija civilistov marca 1945.

Vojaški muzej Slovenske vojske, Maribor 2025, 219 str.

Bela krajina je bila od kapitulacije Italije septembra 1943 osvobodeno ozemlje, na katerem je teklo dokaj normalno življenje. Tam so delovale številne vojaške in civilne institucije, od bolnišnice v Kanižarici do gledališke skupine in partizanskega pevskega zbora. Pisatelj Vitomil Zupan je v romanu *Menuet za kitaro* zapisal, da je Bela krajina kot mravljišče. »Tu je glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije. Tu je izvršni odbor Osvobodilne fronte. Tu je Slovenski narodnoosvobodilni svet. Centralni komite komunistične partije. Agitacijsko-propagandna komisija CK KP. Slovensko narodno gledališče. Gledališke delavnice, ki izdelujejo kulise in kostume za predstave. Radio Osvobodilna fronta. Oficirska šola. Invalidski pevski zbor. Zavezniške misije ... Banka, Ekonomati ... Komisija za verstvo.« (Zupan 2023: 524–525) Tudi to je spodbudilo novinarko Ilinko Todorovski, da se je posvetila preučevanju tistega časa. Vse se je dogajalo le nekaj kilometrov od nemških in ustaških enot, ki so Belo

krajino občasno obstreljevale. Najhujši napad z ozemlja Neodvisne države Hrvaške je bil 21. in 22. marca 1945, ko so nemške in ustaške enote družno obstreljevale vasi ob Kolpi nedaleč od letališča Krasinec. Eden od pričevalcev pravi, da »se je zdelo, kot da se s topovskim obstreljevanjem zabavajo, saj so očitno sistematično podirali stanovanjske hiše in gospodarska poslopja, ki so letela v zrak, kot da bi bile igrače« (str. 22) Velika partizanska ofenziva za osvoboditev Like in Dalmacije je dala misliti partizanskemu vodstvu, da se bodo nemške in kolaborantske horde proti severu umikale tudi čez Belo krajino, zato je treba poskrbeti za ljudi. Prek glavnega vojaškega poveljstva s Titom na čelu so se odločili za evakuacijo najbolj ranljivega civilnega prebivalstva in ranjencev. O tem novinarka in zgodovinarica Ilinka Todorovski podrobno piše v knjigi *Po zračnem mostu iz Bele krajine v Dalmacijo: Evakuacija civilistov marca 1945*, ki jo je izdal Vojaški muzej Slovenske vojske. Delo temelji na arhivskih in pisnih virih ter pričevanjih ljudi, ki so dogajanje v takšni ali drugačni obliki sami doživeli. Knjiga je bogato ilustrirana z dokumentarnimi in novjšimi fotografijami.

Letališči Otok in Krasinec sta po kapitulaciji Italije občasno delovali predvsem za prevoz ranjenih partizanov, bolnih civilistov in rešenih zavezniških pilotov v Italijo, 25. in 26. marca 1945 pa je potekala »po številu sodelujočih transportnih in lovskih letal, številu opravljenih poletov in kompleksnosti načrtovanja in izvedbe največja zavezniška operacija na slovenskih tleh« (str. 21). V teh dveh dneh so v osvobodeno Dalmacijo prepeljali več kot dva tisoč ljudi, med njimi tudi precej Srbov, ki so pred ustaškim nasiljem iz

Hrvaške zbežali v Belo krajino. Polete so Američani s pomočjo britanskih obveščevalnih služb opravili z dvomotornimi letali Dakota, s katerimi so sicer oskrbovali partizansko vojsko z orožjem, gorivom in drugimi potrebščinami. Tudi med evakuacijo ljudi so se na izhodišče vračali natovorjeni z vsem potrebnim. Edino tako letalo v Sloveniji je od leta 1984 kot muzejsko spominsko obeležje postavljeno v vasi Otok pri Metliki. Ob njem vsako leto v spomin na več kot sto zavezniških vojnih ujetnikov, ki so jih partizani leta 1944 uspešno pripeljali s Štajerskega in jih z letali transportirali v Italijo, poteka slovesnost Vranov let.

Evakuirance so prepeljali na letališče Zemunik pri Zadru in jih namestili po okoliških krajih, največ v Kaštele. Organizacija v t. i. zbegih, kot so imenovali njihovo nastanitev, je bila dobra, tudi domačini so jih zelo lepo sprejeli. Med evakuiranci je bilo veliko pozneje znanih ljudi, kot so Alma Karlin, Zora Konjajev, žena Radka Poliča s tremi otroki, znanim igralcem Racem in Vaskom, in številni gledališki igralci. Vsi se Dalmatincev spominjajo kot izredno prijaznih in ljubeznivih ljudi, ki so bili prišlekom pripravljeni pomagati na vsakem koraku.

Osvoboditev so seveda sprejeli z navdušenjem, težja pa je bila vrnitev domov. Ta ni bila dobro organizirana ali pa sploh neorganizirana, zato je avtorica sedmo poglavje svoje knjige nasloвила Dolga pot domov.

Literatura

ZUPAN, Vitomil: *Menuet za kitaro – Na petindvajset strellov*. Ljubljana, Beletrina, 2023.

* Milan Vogel, univ. dipl. etnolog in prof. slovenščine, upokojeni komentator v kulturni redakciji Dela; mavcmilan@gmail.com. – Prispevek je bil 28. julija 2025 predvajan na tretjem programu Radia Slovenija v oddaji S knjižnega trga; objavljamo ga z malenkostnimi spremembami.

JERNEJA FERLEŽ: Gnezda.

Založba Bogataj, Idrija 2024, 140 str.

Raziskovalno pot etnologinje Jerneje Ferlež zaznamuje svojevrstna vztrajnost, celo zvestoba tematikama, ki ju je začela preučevati že v diplomskem in pozneje doktorskem delu

– to sta fotografska dediščina in bivalna kultura. Njen pristop – sprva v obri-
slih, v zadnjih letih pa očitneje – pre-
žemata žanrska nekonvencionalnost
in izrazito osebni odnos do vsebin, ki
se jih loteva. Zato ne preseneča, da je
že v slogovno inovativni in tandem-
sko spisani zbirki *Maribor paralaksa*
(Ferlež in Rezman 2019; glej Svetel
2019) stopila na polje etnološkega in
antropološkega pisanja, ki ga najlaže
opredelimo kot hibridno, spajajoče
etnografijo in literaturo, loveče ravno-
težje med dejstvenostjo in kontekstu-
alno informiranostjo na eni strani ter
fabulativnostjo in literarnimi sredstvi
na drugi. V tej zadevi lahko prepozna-
vamo zanimive vzporednice med pisa-
njem Jerneje Ferlež in Nataše Rogelja
Caf, ki sta iz sicer tematsko različnih

izhodišč dospeli do precej sorodne li-
terarno-etnografske senzibilitete in
estetike. A če je v knjigi *Maribor pa-
ralaksa* Jerneja Ferlež »fabulativno«
polovico pripovedi prepustila pisatelju
Petru Rezmanu, sama pa prispevala
etnografsko-poetične uvode, osnova-
ne na zgodovinskih fotografijah (zve-
čine neznanih) nekdanjih prebivalcev
in prebivalk mesta in okolice, nam v
Gnezdih pokaže svoj suverenejši in
samostojnejši glas, osvobojen zadržka,
nemara bojazni pred (avto)fikcijsko-
stjo in literarnimi prvini. Bralcu ali
bralki se zazdi, da bere zapise, v kate-
rih ni avtorici (več) prav nič nerodno,
da krši klasične konvencije etnograf-
skega pisanja, začevši z realizmom.

Najbrž ne preseneča, da je bila za tovr-
stno osvoboditev zaslužna – kar avto-
rica v več zgodbah tudi nakaže – prav
oddaljitev od Maribora, ki je bil doslej
v njenem raziskovalnem in strokov-
nem fokusu. Navsezadnje knjigo od-
pira zgodba Čepprav me ne vidiš ali Po
idrijskih trgih,¹ ki z brezprizivno odkri-
tostjo zareže v zelo intimno tematiko.
»Žalost sem prinesla s seboj,« začne.
In nadaljuje: »Pravzaprav niti ne ža-
lost, bolj nekakšno votlo sprijaznje-
nost z dejstvom, da me tam, od koder
prihajam, nihče več ne vidi« (str. 7).
Nato brez patetike, celo v nekoliko er-
nauxjevskem slogu, analizira subjekt-
kino nevidnost – ki jo, če subjektko ne-
koliko predrzno izenačimo z avtorico,
lahko lociramo prav v Maribor. A ob
prihodu v Idrijo se nevidnost razblini,
subjektka je prerojena v opaženosti,
v novem okolju je znova videna, še
več, zdi se, da je ne vidi le okolica –
na novo (u)vidi tudi samo sebe. Svojo

vidnost ponazori z slikovito skicirano
situacijo, ko se trafikantka odzove na
njeno šalo: »Pomolila sem ji bankovec,
vlažen od celodnevnega vpijanja, in se
opogumila – izrekla sem šalo, prepri-
čana, da se nanjo ne bo odzvala, ona
pa v smeh« (str. 10). V takšnem izho-
dišču, skratka, se Jerneja Ferlež izpiše
verjetno najbolj osebno doslej. Prva
zgodba po izpovedni in emotivni silo-
vitosti precej izstopa – in tako ustvarja
pričakovanje, ki ga zbirka ne izpolni
povsem. Poigravanje z bralskimi pri-
čakanji je sicer klasični pripovedni
manever; da je odlična pripovedoval-
ka, avtorica dokazuje v domala vseh
zgodbah. Vendarle pa razkorak med
uvodno in preostalimi besedili deluje
nekoliko okoren – emocionalni naboj
se v nadaljevanju precej umiri, kakor
bi subjektka v uvodni zgodbi morala
obračunati z demoni (domačega kraja),
da se lahko nato potopi v tuje mestece.
V nadaljevanju se namreč zvrsti niz
zgodb, ki prikazujejo Idrijo in njene
ljudi v plasteh različnih obdobij in
ponujajo raznolika motivno-tematska
izhodišča – izbor predstavljam v nada-
ljevanju. Avtorčin pogled je usmerjen
na občutljivo prepletanje sedanjosti s
preteklostjo, na poti in potovanja, na
domovanja oz. zlasti na ljudi, ki živi-
jo in so živeli v njih, ter na lik in de-
lo Josipa Pelikana, fotografa, ki je od
svojega osmega do triintridesetega leta
(z izjemo vojaščine in velike vojne)
živel v Idriji. Besedila dopolnjujejo
Pelikanove (portretne) fotografije, ki
upodablajo prebivalce in prebival-
ke tega mesta. V nekaterih zgodbah,
denimo v *Gnezdih* ali *Od postelje do
posteljice* in v *Dež kot refren* ali *Huda
ura septembra 1926*, se pripovedni in
fotografski motivi neposredno stakne-
jo, v drugih gredo vsaksebi. Vsekakor
pa knjigo lahko beremo kot svoje-

¹ Vse zgodbe imajo dvojne naslove, zato jih
tudi v besedilu navajam z obema naslovoma,
razen kadar iste zgodbe omenjam večkrat.

* Ana Svetel, dr. etnologije, kulturne in socialne antropologije, docentka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; ana.svetel@ff.uni-lj.si.

vrsten poklon Pelikanovemu idrijskemu obdobju in še en dokaz avtoričinega občutka za spajanje besedil in fotografij, saj se povsem izogne temu, da bi fotografije ilustrirale zgodbe ali da bi zgodbe na silo fabulirale fotografije. Prepletanje sedanjosti s preteklostjo, nekakšno (pol)literarno plastenje časov, se v *Gnezdih* vedno vrši v zelo konkretnih prostorih – na ulicah in trgih, med hojo, v iskanju določenih stavb ... Ne gre za novodobno, eterično iskanje izgubljenega časa, temveč za aktivno, dinamično součinkovanje, ki venomer nezaključeno poteka. To motivno-tematsko nit avtorica pogosto upoveduje z etnografsko navihanostjo. Tako npr. v zgodbi *Lov na korake* ali *Rudarske hiše* spremljamo subjektka, etnologinjo, ki s pomočjo nekakšne (izmišljene) aplikacije za ujemanje stopinj na isti lokaciji v različnih časovnih obdobjih skuša hoditi po Baševih stopinjah, a se v nekem trenutku odloči, da bo s tem prenehala, kajti »kljub velikemu spoštovanju pravzaprav nisem hotela povsem ponoviti Baševih korakov, hotela sem izhoditi svoje« (str. 22). Zgodba tako učinkuje kot domiselna metafora za uhojanje svoje (tudi raziskovalne) poti in kot nevsiljiv opomnik sodobni etnologiji, ki na Slovenskem v določeni meri še zmeraj trpi za mitologizacijo (pra)očakov – namreč da se, ob pripoznanju korakov predhodnikov (nenazadnje je zgodba *hommage* Franju Bašu in njegovemu članku *Rudarska hiša* v Idriji), vendarle da hoditi po svoje. Hkrati pa podoba hoje v zgodbi dobi še eno pomensko plast – avtorica ne hodi zgolj po »Baševi« Idriji, temveč tudi skozi njegova besedila. O poantah omenjenega članka namreč razmišlja na terenu, med opazovanjem idrijske stavbne dediščine: »Celo Baševa poetična opazka o beli zunanosti hiš med zelenjem nad mestom, ki se pridružuje belini gradu in daje Idriji videz pisane barvitosti in snazhnosti – tako se je namreč izrazil – se mi je zazdela nekam pretirano romantična« (str. 25). Zgodba kljub fiktivni zasnovi in simpatičnim opisom flirtanja med tehnično podkovanim sodelavcem in subjektka – kar jo brez dvoma nagiba

v polje literature – odpira zelo relevantna etnografska vprašanja, med drugim, kako pisati »po svoje«.

Jerneja Ferlež se s tematiko pisanja – ponovno v kontekstu časa – ukvarja tudi v zgodbi *Vročeno* v nabiralnik na Sveti Barbari ali Rudarji brez rudnika. Preigrava namreč (izginjajoč) pojav pisanja razglednic, kar kontrapunktira z mojstrskim opisom na videz mimobežne, precej običajne situacije med čakanjem v vrsti na pošti. Tudi sicer so dobro odmerjeni, nikoli preveč razraščeni ali pretirano pojasnjevalni opisi, nekakšne skice vsakodnevnega življenja, prežete z živimi dialogi in humorjem značilnost pisave Jerneje Ferlež – nič čudnega, da se v formi (etnografsko obarvane) kratke zgodbe očitno odlično znajde.

Motivno-tematski okvir, ki je povezan s stavbno dediščino in bivalnimi okoliščinami, je specifičen v tem, da se ob branju zazdi, da te tematike zasledujejo avtorico skorajda samodejno. Tudi v zgodbah, ki so izrazito literarne, denimo *Gnezda* ali *Od postelje do posteljice*, je stanovanjska slika izrisana mimogrede, a z etnografsko prepričljivostjo in posluhom za detajle. Zlasti pa avtorica izkazuje, da je bivalna kultura ne zanima primarno v smislu materialne dediščine, temveč v smislu okoliščin človekovega bivanja. Predmetov in »dediščin« ne fetišizira, temveč se večkrat eksplicitno zavzame za k človeku obrnjen pogled. To pri Jerneji Ferlež ni le modno zveneča puhlica, temveč, se zdi, njeno osebno (etnološko) vodilo. Tako ob raziskovanju Pelikanove zapuščine denimo zapiše: »Tloris neke davno porušene hiše se pred njima naenkrat ni več izrisoval samo po svoji osnovni ploskvi, dobival je še tretjo, z življenji ljudi izrisano dimenzijo« (str. 119). V *Lovu na korake* pa:

[...] materialni svet je pač samo materialni svet, kar je zares pomembno, so ljudje. Kako živijo, zakaj živijo, kot živijo, kako bi živeli, če bi bile okoliščine drugačne. To so prava vprašanja, hiše so pač samo lupine, nekakšna prizorišča življenja, prej posledica kot vzrok. (str. 22)

Poti in potovanja so morda najbolj obči tematski okvir knjige – nenazadnje subjektka pripotuje v Idrijo, jo spoznava in raziskuje. Tudi v zgodbah, ki se naslanjajo na Pelikanovo idrijsko obdobje, recimo *Izstopna postaja Celje* ali *Josip Pelikan* in *Idrija* ter *Nič* ni črno-belo, razen ali *Robustna poetika* etnografskega pogovora, se v ospredju izrisuje fotografova premikov polna prva polovica življenja. Ker avtorica v zgodbe nevsiljivo vpleta tudi obilo zgodovinskega konteksta, uvidimo, kako zelo nakučne so bile nekatere njegove selitve, zlasti pa, kako močno so jih narekovali tedanji družbeni dogodki, predvsem prva svetovna vojna in premikanje meja. Zgodba *Daleč* je Tolmin ali *Sindrom neprispetja* se tematiki poti približa z bolj avtobiografske perspektive. Pravzaprav avtorica v njeno jedro postavi cilj, ki se nenehno oddaljuje – prizor iz filma, v katerem Rowan Atkinson »sedi na mopedu in se pelje«, latrine, kamor bi rad šel odtočit (kar postaja vedno večja nuja), pa, kljub približevanju, ne more doseči. Če bi bila filozofinja, bi avtorica ta nastavek nemara obrnila v teoretsko izvajanje. Ker je etnologinja in pisateljica, pa v naslednjem hipu gledamo njo, kako se v kinodvorani vse glasneje reži in s tem v nelagodje spravlja svoje sogledalce. Zgodbo zasuka kot niz (ne) prispetij, v katerih se bližnjica »spreminja v neskončnico,« in v katerih sta s spremljevalcem zašla »morda ne samo s prave poti, morda sva celo zapeljala iz realnega sveta« (str. 102). Tako motiv poti in potovanj nazadnje preplete s širšimi vprašanji (ne)prispetja (do dokončne resnice, do cilja, do konca), stika (med realnim in imaginarnim), pa tudi z vprašanjem vidnosti. V zgodbi *Dež* kot refren, v kateri se posveča fotografiji poplav iz leta 1926 neznanega avtorja, namreč zapiše: »Razlika v vidnosti med tistimi, ki so pri miru, in tistimi, ki se hitro premikajo, nosi v sebi nekaj simbolike – kot da je za vidnost pomembno biti čim bolj statičen, kot da premikanje človeka na nek protisloven način zbrše s slike« (str. 59).

In s tem se vračamo na začetek *Gnezd*. Protislovje, ki ga avtorica pokaže po-

zorni bralki ali bralcu, ki se bo z njenim pisanjem ukvarjal natančno, kot sama natančno opazuje fotografije, se namreč skriva v tem, da medtem ko premikanje človeka na starih fotografijah zabriše, tako rekoč (i)zbriše, pa je subjektko ravno premik v novo okolje – gibanje po Pelikanovih in Baševih poteh, simpatične interakcije z domačini in domačinkami, nastavljanje idrijskemu dežju – naredil vidno. Zato tudi ne preseneča, da se zaključna zgodba, Zrcaljenje ali Deset dni v Idriji, spogleduje s prvo. Če s seboj na začetku prinese žalost, je sedaj drugače: »S seboj bom odnesla vedrino, naklonjenost in humor,« začne (str. 129). Vendarle pa zaključka ne obrne v sentimentalnost, kar se ob tovrstnih zaokrožanjih rado zgodi.

V zadnjih dveh zgodbah namreč ponudi refleksijo svojega kratkega, blagodejnega bivanja v Idriji, razmišlja o pomenu takega rezidenčnega odmika: »v izvzetem časovnem mehurčku vse teče hitro, gladko in brez blokad« (str. 129); o prednostih in slabostih svoje občutljivosti; o uzgodbljanju realnih zgodovinskih oseb: »Iz zaprašenih dokumentov v resnici beremo samo zaprašene podatke, povezave med njimi so šle pod rušo z ljudmi, ki so jih tkali. Ko iz njih naknadno sestavljamo zgodbe, so te največkrat bolj naše kot njihove« (str. 120); hkrati pa se z nekaj distance zaveda tudi idealizirane podobe, v kateri spočetka radi vidimo nove kraje, kajti »kot da tujost človeku nadene nekakšno lahkotnost« (str. 111). Ko v sklepnem prizoru ob

vračanju v domače mesto na Trojanah subjektka v očeh drugih ugleda sebe, nas še poslednjič spomni, da je ravno vprašanje videnja, pogleda, opazovanja eden izmed »ključev« zbirke. Ne sicer edini, a dovolj osrednji, pomen-sko večplasten in vznemirljivo upovedan, da se nam lahko pomaga zazirati v nove interpretativne plasti – in zrcaliti naprej.

Literatura

FERLEŽ, Jerneja: *Gnezda*. Idrija: Bogataj, 2024.

FERLEŽ, Jerneja in Peter Rezman: *Maribor paralaksa*. Ljubljana: Beletrina, 2019.

SVETEL, Ana: Jerneja Ferlež in Peter Rezman: *Maribor paralaksa*. Recenzija knjige. *Etnolog* 29/80, 2019, 330–333.

ALENKA PIRMAN: Razstavljanje sporne kulturne dediščine: Sodelovanje umetnikov in muzejev.

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani in Založba *cf, Ljubljana 2025, 365 str.

Obsežna monografska študija medsebojno povezanih razprav avtorice

Alenke Pirman, umetnice, publicistke in doktorice heritologije, z naslovom *Razstavljanje sporne kulturne dediščine, sodelovanje umetnikov in muzejev* razčlenjuje sodobne umetniške, muzeološke in dediščinske paradigme. Delo je rezultat avtoričinega večletnega poglobljenega proučevanja teme na teoretski in praktični ravni, predvsem v ciljno zastavljenih in izvedenih terenskih raziskavah. Analiza prepletenih odnosov med neumetniškimi muzeji, kot jih opredeljuje avtorica, dediščinjenjem in umetniškim ustvarjanjem – torej med »visoko protokoliziranimi diskurzivnimi praksami« je podana kompleksno in temeljito, s komparativnimi pristopi in širšo, interdisciplinarno obravnavo tematike. Obsežen znanstveni aparat razprav v celotnem delu ponuja pregled mednarodnih aktualnih misli

obravnavanega miljeja, predstavitev prelomnih muzejskih projektov in razstav ter sooča različne teoretske pristope. Knjiga s 365 stranmi je razdeljena na šest tematskih poglavij, obsežno spremno besedo, v kateri je poudaril predvsem razčlenbo s stališča ontološkega spoznanja, je napisal etnolog in antropolog Blaž Bajič. Študija preči predvsem dve področji – sodobno umetnost in kulturno dediščino, ki jo avtorica poimenuje sporna (in ne težka). Izhodišče Alenke Pirman je, da kulturna dediščina kot taka sploh ne obstaja, je le normativni odvod širšega družbenega pojava sklicevanja na (lastno) preteklost, je selekcionirana in predstavlja proces konserviranja spomina za potrebe skupnosti. Spornost kulturni dediščini določajo na novo pripisani pomeni, procesi reinterpretacij in pre-

* Tanja Rožembergar, dr. znanosti, muzejska svetnica, Slovenski etnografski muzej; tanja.rozenbergar@etno-muzej.si.

obražanje, zato je po Alenki Pirman kulturna dediščina koncept, ki izloča. Ob tem tudi muzej razume kot model polaščanja sveta in poudarja nujnost posodabljanja poslanstev in institucionalne preobrazbe v okviru nove definicije muzejev. Tako sodobni muzej kot nosilec sprememb posebno pozornost posveča ranljivim skupinam, procesom dekolonizacije, vključevanju in participatornim praksam ter človekovim pravicam. Razstava kot osrednje muzealno sredstvo muzejske komunikacije, medij, pomenski sistem in/oz. kulturni proizvod, je zato osrednji fokus objavljenih raziskav, ob tem pa avtorico zanima predvsem analiza spoja njene performativnega vidika z vlogo, ki jo ima pri tem umetnik. Kritično predstavljeni in analizirani izbrani primeri umetniško-dediščinskih projektov in razstav, izvedeni v neumetniških muzejih v Republiki Sloveniji, so časovno opredeljeni in zajemajo prva tri desetletja nove države (1992–2020), ki jih zaznamuje obdobje tranzicije v novo družbeno ureditev s spremembami političnega in gospodarskega sistema. V študiji so predstavljeni različni načini sodelovanja umetnic in umetnikov z muzeji, ki jih Alenka Pirman razdeli na vsiljene in soglasne, slednje pa na sporadične ali načrtne oz. strateške. Primeri razstav so izbrani po določenih kategorijah, ki v študiji predstavljajo reprezentativni vzorec. Avtorica navaja, da priročnega gradiva za analizo primerov ni bilo na razpolago, v pošte so prišle predvsem spletne podatkovne zbirke in podatki dokumentacijskih oddelkov. Tak pristop posledično žal dopušča nekatere spreglede razvojno pomembnih muzejsko-umetniških intervencij. Za-

to bi bilo ob raziskavi smotno izvesti še več terenskega dela in pogovorov z akterji projektov in takratnimi vodji muzejev, kjer so bili določeni projekti izvedeni, predvsem zunaj Ljubljane, in s tem oteti pozabi uresničene prakse, ki so žal ostale brez zapisa.

Veliko gradiva še vedno ni zabeleženega v digitalnih in kabinetno dostopnih zbirkah, zato bi bila omenjena raziskava lahko odlična priložnost, ki bi to stanje presegla. Povedno je, da so se nekatera inovativna zgodnja sodelovanja med sodobno umetnostjo in kulturno dediščino ustvarila v nekdanjih muzejih revolucije oz. sedanjih muzejih novejših zgodovine, ki so se ob širjenju in preobražanju razstavnih vsebin in raziskovalnih pristopov na umetniško ustvarjanje navezali že dolgo pred umetniško-dediščinskimi spodbudami finančnih mehanizmov Evropske unije. V odpiranju novim interpretacijam zbirk in njihovem povezovanju z izzivi in problemi sodobne družbe so muzeji k sodelovanju vabili ne le umetnike, temveč tudi oblikovalce, intelektualce in humanitarce. To muzeološko področje je posebnost postsocialistične družbe, zato bi v objavi pričakovali še več pozornosti in kritičnega pretresa ter v samostojnem poglavju predstavljene tudi druge razvojno pomembne oz. pionirsko izvedene razstavne projekte.¹

¹ Spregledan je umetniški projekt Alma – vox populi, v katerem je vizualni umetnik Mark Požlep v umetniški instalaciji predstavil zbirko pričevanj o Almi Karlin, s katero se je v muzejskem prostoru odprl diskurz umetniškega interpretiranja nesnovne kulturne dediščine (občasna razstava Alma – vox populi, Muzej novejših zgodovine Celje, avtorja Tanja Roženberger Šega in Mark

Objavljene razprave so eno od preredkih del s področja muzeologije, ki je razmišljana in zapisana v slovenskem jeziku ter obravnava predvsem slovenski umetniško-muzejski prostor. Prav to je dodatna velika odlika izdanega dela, ki hkrati prinaša »priznanje« vsem ustvarjalkam in ustvarjalcem ter pomemben zapis v zgodovino ne samo slovenske muzeologije.

Delo ni le izčrpna analitska in strokovna študija, temveč tudi odličen primer sodobne obravnave muzeoloških tem, avtorica namreč vsebino interpretira na nov in aktualen muzeološki način, z analitično slojevito argumentacijo in zanimivo, včasih tudi provokativno artikulacijo. To tekoče in na nekaterih mestih celo napeto branje strokovnega bralca stran za stranjo vabi k razmisleku ali dopolnitvi svojih znanj in izhodišč ter uspešno pretresa včasih že rahlo letargično muzejsko misel. Tako, kot piše na strani 85: »Za nove naloge muzealci in umetniki potrebujejo nova znanja in jasno razumevanje lastnega položaja v družbi.«

Požlep, 2007). Razstava Puške in pisma (Muzej novejših zgodovine Celje, avtor dr. Tonček Kregar, 2013), je ob 50. letnici muzeja umetniško in esejično interpretirala dve najstarejši zbirki muzeja – zbirko orožja in pretresljivo zbirko poslovnih pisem. — Presenetljivo je, da v razpravah ni omenjen slovenski umetniški kolektiv IRWIN, ki v svoji večdesetletni umetniški teoriji in praksi prepleta prav področja sodobne umetnosti, dediščine in ideologije; leta 2019 je s preokvirjanjem portretov narodnih herojev BiH v projektu Heroji interpretiral zbirko Zgodovinskega muzeja Bosne in Hercegovine v Sarajevu (nekdanji Muzej revolucije BiH).

IRENE ROŽMAN PIŠEK: Babice na razpotju zgodovine: Lik terenske babice od leta 1945 do poznih šestdesetih let.

Slovensko etnološko društvo, Knjižnica Glasnika SED; 58, Ljubljana 2025, 196 str.

V napovedih za predstavitve knjige *Babice na razpotju zgodovine: Lik terenske babice od leta 1945 do poznih šestdesetih let* etnologinje, sociologinje in Murkove nagrajenke za življenjsko delo Irene Rožman Pišek, ki je izšla v Knjižnici Glasnika Slovenskega etnološkega društva, lahko preberemo, da avtorica »obravna kulturne in družbene okoliščine babištva na Slovenskem v obdobju po drugi svetovni vojni. Osredinja se na izobraževanje, delo in vsakdanjik terenskih babic ter vključuje številne pripovedi sogovornic. Knjiga ponuja večplasten vpogled v razmere in razvoj te poklicne skupine ter osvetli družbene spremembe babištva in kulture rojstev.« (Roženberger 2025)

Babištvo ima na Slovenskem dolgo tradicijo, saj je bila babiška šola v Ljubljani ustanovljena že leta 1753, isto leto kot v Celovcu. Nekajmesečni tečaji so potekali v slovenščini. »Po letu 1919 so na ljubljanski babiški šoli podaljševali dotlej polleten pouk in 1927 uvedli 18-mesečno izobraževanje. V letu 1960 je reforma osnovne šole in uvedba osemletke zahtevala tudi reformo šol

druge stopnje. Med drugimi zdravstvenimi šolami je zajela tudi Babiško šolo, ki se je 28. junija 1960 reformirala v štiriletno Šolo za zdravstvene delavce ginekološko porodniške smeri. Leta 1971 se je šola preimenovala v šolo za medicinske sestre – babice,« piše na spletni strani šole (SZSLJ 2025). Dolga leta, tudi še po drugi svetovni vojni, pa so porodniško delo opravljale nešolane ženske, tako imenovane »mazačke«.

Irene Rozman Pišek, ki je raziskala številne tabu teme o spolnem življenju in kulturi rojstva ter o tem napisala več kot sto člankov in monografijo *Peč se je podrla*, je svojo novo knjigo pisala na podlagi pisnih virov o babištvu na Slovenskem, predvsem pa številnih pogovorov z babicami, ki jih je zapisala v izvirnih narečnih oblikah. Nekaj izbranih je tudi objavila. Med viri nava-ja kar štiriinpetdeset pripovedovalk. O svojem terenskem delu in stikih, tudi pisnih, z večinoma upokojenimi babica-mi, je v uvodu zapisala, da je »skupaj z njimi potovala skozi čas, tj. zgodovino babištva na Slovenskem« (str. 13). Ne izogne se niti delu laičnih vaških babic, ki ga razume kot »eno izmed oblik medsebojne pomoči, brez katere si ni mogoče zamisliti kmečkega gospodarstva in sožitja skupnosti« (str. 13). Spoznavala je tudi zelo težke razmere, v katerih so delale terenske babice, ko so v vsakem vremenu in ob vsaki uri s težko porodniško torbo pešačile daleč v hribe, socialne in družinske razmere, pogosto prepojene z alkoholizmom, nemogoče higienske razmere, ko babica ni imela niti tople vode niti rjuh, kamor bi zavila novorojenca; enega med njimi je vtaknila kar v rokav starega suknjiča. Bili pa so tudi pristrčni trenutki. Ko je moral babici pri porodu s petrolejko svetiti petletni otrok in je babica novorojenca plosknila po riti, je bratcu rekel: »Vidiš, čez tako mejhno luknjo si žležu, zdej si

biu pa še tepen.« (str. 85). Najslabše razmere so bile v Halozah, Prlekiji in Baški grapi, kjer je bil teren težko dostopen in so porodnico do prevozne poti spustili kar po škripcu na deski, s katerim so sicer prevažali seno.

Z leti se je vloga terenskih babic spreminjala, zlasti ko so se v bolnišnicah začeli odpirati porodniški oddelki. Takrat niso več skrbele le za porodnice in novorojence, pač pa so med svojo patronažno službo poskušale čim več nosečnic pregovoriti za porod v bolnišnici. Temu so se mnoge upirale iz različnih razlogov, tudi zaradi dela doma, majhnih otrok ali boljšega občutka, da bodo rojevale med domačimi. Nezane-marljiv je tudi podatek, da so morale še v sedemdesetih letih kmečke ženske za prevoz v bolnišnico in porod plačevati t. i. trošarino. Pri ozaveščanju žensk, da je varneje roditi v bolnišnici, so imeli pomembno vlogo tečaji in redni ginekološki pregledi, pri čemer so spet imele pomembno vlogo babice.

V knjigi *Babice na razpotju zgodovine* se lahko tudi nestrokovna javnost seznaní s pomembnim delom naše preteklosti, najtesneje povezane z življenjem in obstojem naroda; babištvo je od leta 2023 vpisano tudi na Unescov seznam nesnovne kulturne dediščine.

Literatura

ROŽENBERGAR, Tanja: Predstavitev knjige dr. Irene Rožman Pišek *Babice na razpotju zgodovine: Lik terenske babice od leta 1945 do poznih šestdesetih let*, sreda, 7. maj 2025, ob 18. uri, upravna hiša SEM. Slovensko etnološko društvo, 22. april 2025; <https://cdn2.domdesign.com/users/SED-Drustvo/Site/sites/sed-drustvo.si/modules/Domino/Files/babice-na-razpotju-zgodovine-lik-terenske-babice-od-leta-1945-do-poznih-sestdesetih-let.pdf>, 5. 11. 2025.

SZSLJ – Srednja zdravstvena šola Ljubljana: Zgodovina šole, 2025; <https://www.szslj.si/sola/zgodovina-sole/>, 5. 11. 2025.

* Milan Vogel, univ. dipl. etnolog in prof. slovenščine, upokojeni komentator v kulturni redakciji Dela; mavcmilan@gmail.com. – Prispevek je bil 28. julija 2025 predvajan na tretjem programu Radia Slovenija v oddaji S knjižnega trga; objavljamo ga z malenkostnimi spremembami.

Atrij ZRC, skupinska fotografija po projekcijah (foto: Manca Filak, julij 2025).

ZRC SAZU, vaje za kamero (foto: Gašper Raušl, julij 2025).

POLETNA ŠOLA VIZUALNE ETNOGRAFIJE 2025

ZRC SAZU, Ljubljana, 5.–13. 7. 2025

Poletna šola vizualne etnografije ima dolgoletno tradicijo, izvaja se že od leta 1997. Deluje pod okriljem Avdiovizualnega laboratorija Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU v sodelovanju z Avdiovizualnim centrom Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Poletna šola v devetih dneh slušateljem in slušateljicam preda bogato znanje iz vizualne etnografije. Tovrstno zunajšolsko izobraževanje je namreč zasnovano na majhni skupini slušateljev, ki jih mentorji seznanijo s celovitim vizualnim etnografskim raziskovanjem. S pomočjo terenskega dela jih pripravijo za raziskovanje s kamero, obenem pa jih vodijo čez številne izzive in pomisleke, ki se pojavijo pri snovanju in izdelavi avdiovizualnega gradiva.

Letošnje poletne šole so se udeležile štiri slušateljice, študentke etnologije in kulturne antropologije Univerze v Ljubljani, ter trije mentorji, Manca Filak (ISN ZRC SAZU), Sarah Lunaček (EIKA FF) in Miha Peče (ZRC SAZU) ter dva gostujoča predavatelja. Profesorica Etami Borjan na Filozofski fakulteti v Zagrebu predava na anglistiki, italijanistiki in filmologiji, Andrej Kocan pa je etnomuzikolog, oblikovalec zvoka in filmski ustvarjalec. Zelo intenziven urnik poletne šole je prve dni zaznamovalo prepletanje teorije in prakse. Etami Borjan je predstavila vizualne etnografske metode antropologov (predvsem zbiranja gradiva in upravljanja z njim) iz različnih zgodovinskih obdobj. Od pionirskih del Margaret Mead in Gregoryja Batesona do sodobnejših etičnih premislekov v multidisciplinarnih projektih in postkolonialnih etnografskih filmih in longitudinalnih projektih starosel-

skih filmskih ustvarjalcev v Braziliji. Andrej Kocan je predaval o zvoku kot pomembnem elementu snemanja in oblikovanja etnografskih filmov. Razlago je obogatil s predstavitvijo različnih lastnih projektov, v katerih je zvok postavil v središče svojega zanimanja oz. raziskovanja.

Teoretskim premislekom so sledile vaje s kamero, slušateljice so v prostorih ZRC SAZU v parih snemale različne filmske plane, ki so osnova filmskega jezika. Naslednji dan so na ljubljanskem boljšem sejmu posnele samostojno reportažo. Vaja je bila namenjena utrjevanju filmskih planov, izrisu prostora in vaji montaže v kameri. Posneto reportažo so reflektirale skupaj z mentorji in pri tem prepoznavale primernost oz. neprimernost gradiva za oblikovanje prizora v smiselno celoto. Tako so na praktičnih primerih spoznavale, čemu bodo morale pri naslednjem raziskovanju s kamero posvetiti več pozornosti.

Pred odhodom na teren so se slušateljice naučile rokovati z avdiovizualno opremo, osnov filmskega jezika in montaže ter izdelave individualnega snemalnega načrta. Letošnjo poletno šolo je zaznamovala prav težnja po individualnem delu, običajno namreč tako snemanje kot montaža končnega izdelka potekata v parih. Slušateljice so zanimale različne teme, vse od življenja tujcev, ki bivajo v Sloveniji, nastajanja sodobne plesne koreografije, do portreta uličnega glasbenika med selitvijo in dnevne rutine matere z dvema malčkom. Individualno delo je ob večji kreativni svobodi prineslo tudi nekaj izzivov. Ker so imele za snemanje le poldrugi dan časa, so morale za zbiranje gradiva – in to brez pomoči partnerja – izkoristiti vsak trenutek.

* Aneja Kralj, etnologinja in kulturna antropologinja, magistrska študentka, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; aneja.kralj8@gmail.com.

Zadnja dva dneva in pol sta bila namenjena montaži, ki so se je slušateljice lotile s precejšnjo vnemo. Ob tem ne smemo pozabiti neprecenljive pomoči mentorjev, ki so jim pri tem stali ob strani s svežimi idejami in tehničnim znanjem. Delavnica se je končala s predvajanjem vseh štirih posnetih filmov: *Moje tuje življenje*, *Trio*, *Selitev* in *Tudi morje je modro*. Po ogledu je sledila skupna kritična refleksija snemanja in montaže ter omejitev in pomislekov, s katerimi so se slušateljice soočale. Čeprav se devet dni za usvo-

jitev teoretskega in praktičnega znanja, zbiranje avdiovizualnega gradiva in montažo zdi malo, pa so se slušateljice med oblikovanjem svojega gradiva prav zaradi časovne omejitve naučile hitro in suvereno odločati.

Pedagoški proces na Poletni šoli vizualne etnografije podpira samostojnost slušateljic in slušateljev ter krepi njihovo samozavest. Sam končni izdelek pa je izvrsten opomin, da se projekti, kot je izdelava krajšega etnografskega filma, lahko izpeljejo tudi v relativno kratkem času.

Udeleženske muzejske delavnice v Frauen Museum – Museo delle Donne, Merano (foto: Mary Ann Sing, 26. 8. 2025).

MUZEJI, ŽENSKÉ IN SPOLNO MOTIVIRANO NASILJE

Muzejska delavnica IAWM, Merano, 24.–27. avgust 2025

Konec poletja je v Meranu potekala 7. mednarodna konferenca International Association of Women's Museums (IAWM). Organizacija, ustanovljena leta 2012, povezuje muzeje žensk, različne iniciative in posameznice, ki delujejo na področju ženskega zgodovinjstva, enakopravnosti spolov, se povezujejo v boju proti diskriminaciji pa tudi v prizadevanjih za enakovredno obravnavanje ženskih zgodb in promociji njihove vloge v kulturi, umetnosti, izobraževanju in raziskovanju. Muzej novejšé zgodovine Celje se je organizaciji pridružil pred leti, ko je omenjene teme preučeval z namenom priprave občasne razstave (P)ostati ženska.

Pred formalnim delom konference, ki jo pripravijo vsake štiri leta, je tokrat potekala muzejska delavnica z naslovom Cartographies of Interruption and Influence: Feminist Educational and Institutional Strategies in Museums in Response to Gender-Based Violence. Delavnico je organizirala mednarodna mreža feminističnih pedagoginj

Feminist Imaginary Research Network, ki na kreativen način razkriva in prekinja patriarhalne in kolonialne epistemologije ter uveljavljene politike spolov. Vodja mreže Darlene Clover se ukvarja s feminističnim izobraževanjem odraslih in svoje delo prepleta s praktičnimi izvajanjem, ki smo jih spoznale tudi na delavnici.

Konferenca ni naključno potekala v južnotirolskem zdraviliškem mestu v Italiji. Tam že od leta 1993 deluje dvojezični muzej Frauen Museum – Museo delle Donne, ki ga je ustanovila zasebna zbiralka Evelyn Ortner. Iz zbirke oblačil in nakita je z leti prerasel v kulturno središče, kjer poleg stalne in občasni muzejskih razstav organizirajo in gostijo še veliko različnih dogodkov in srečanj, se vključujejo v raziskovalne projekte in so poleg tega ene najdejavnejših članic IAWM.

Muzejska delavnica je vključevala predavanja, izkustvene delavnice, ki spodbujajo angažirane načine kuriranja, in feministično vodenje po mestu. Predavanja so bila razde-

* Urška Repar, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, višja kustodinja, Muzej novejšé zgodovine Celje; urska.repar@mncz.si.

ljena v šest tematskih sklopov: o nasilju, femicidu in vojni agresiji, a tudi opolnomočenju, povezovanju in strategijah preseganja z nasiljem povzročenih osebnih in družbenih travm. V poročilo sem vključila povzetke tistih predavanj in razprav, katerih vsebine lahko prenesemo v delovanje muzejev pri nas in iz njih črpamo znanje in inspiracije za delo. Predstavljam jih po vsebinskih sklopih.

Nasilje in femicidi

Cikel predavanj je začela Elke Krasny, ki je predstavila, kako lahko muzeji sodelujejo v boju proti nasilju nad ženskami. Predstavila je primer protestnega performansa proti spolnemu nasilju nad ženskami in LGBTQ-skupnostmi *Un violador en tu camino (A Rapist in Your Way)*, ki ga je Colectivo LASTESIS leta 2019 izvedel v Čilu in je prerasel v viralno in tudi globalno gibanje. Zelene rutice, ki so jih nosili protestniki in protestnice, so bile vključene v muzejsko razstavo *High on Tide* umetnice Fernande Laguna. London Design Museum je kolektiv za njihov protestni performans nagradil. Elke Krasny je opozorila tudi na kampanjo UN Women *16 Days of Activism against Gender-Based Violence*, ki se začne 25. novembra, na dan boja proti nasilju nad ženskami, in bi se ji lahko pridružili tudi muzeji.

Z etnografskim filmom o družini protestnika iz muslimanske manjšine v kraju Tak Bai na Tajskem, ki je bil žrtev policijskega nasilja, je srečanje nadaljevala Walai Buppha. Film prikazuje, kako z uporabo pokojnikovih predmetov in z obujanjem spominov ohranjajo družinsko dediščino. Obujanje spominov je ob pomanjkanju dokazov odigralo pomembno vlogo tudi v sodnih procesih. Walai Buppha je muzeje pozvala k dejavnemu vključevanju žensk, ki v skupnostih najpogosteje negujejo in prenašajo osebne in kolektivne zgodbe. Muzeji s tem postajajo t. i. *safe spaces* ('varni prostori'), ki po besedah avtorice »niso le ustvarjeni, temveč soustvarjeni«. Soustvarjanje varnih prostorov je bil tudi namen delavnic, ki jih je v Costa Rici organizirala Claudia Mandel-Katz. Ženske, ki so bile žrtve nasilja, so svoje zgodbe izražale z vezenjem v tekstilni skupnosti. Z repliko je Elke Krasny problematizirala uporabo koncepta *safe space* kot prostora, kjer naj bi se ženske počutile dovolj varne, da podelijo svoje izkušnje; prav iz tega razloga je svetovala uporabo pojma *safer space*, 'varnejši prostor'. Vprašala se je, ali takšen prostor lahko ponudijo tudi muzeji z institucionaliziranim načinom delovanja.

Vzpostavljanje povezav

Tako feminizem kot muzeji so del urbanega prostora – oboje se redkeje pojavlja v ruralnem okolju. Zato se direktorici Stefani Pitscheider Soraperra zdi bistveno, da muzeji žensk v Avstriji deluje v vasi Hittisau, v skupnost namreč vnaša vsebine, ki pomembno presegajo širino kulturnega življenja, ki bi ga tukaj pričakovali. Po njenih besedah je namreč o vprašanih pravic, enakopravnosti in miru še zlasti pomembno razpravljati v okoljih, kjer po navadi pre-

vladuje poenotena naracija. Opozorila je, da navsezadnje prav v ruralnih okoljih pretehtajo glasovi volivk in volivcev, zato je še zlasti v obdobju vračanja h konservativnim politikam treba prav v teh okoljih odpirati razprave o pomembnih družbenih vprašanjih.

Družbenemu in političnemu nadzoru so še zlasti podvržene reproduktivne pravice. Nekaj primerov, kako se s to tematiko soočajo muzeji, je na konferenci predstavila Lara Perry in ob tem navedla zanimivo razmišljanje, da muzeji pogosto govorimo o družbeni reprodukciji, zelo redko pa razstavljamo gradivo, neposredno povezano z nosečnostjo in s porodom, ki sta temelj vsakršne reprodukcije.

Militarizem in vojna

Zgodbe, ki jih o vojni pripovedujejo ženske, so precej drugačne. Gaby Franger je predstavila razstavo afganistanskih vezenin *Narrative Textiles that Cry Out* v Museum Women's Culture Regional-International. Z vezeninami ženske komunicirajo, dokumentirajo vsakdanje življenje ter v svet pošiljajo sporočila o nasilju, zatiranju in pomanjkanju. Šivanko je označila kot edino orodje odpora, ki je pod talibani preostalo ženskam.

Tetiana Chernetska iz Harkova v Ukrajini je predstavila delovanje muzeja med vojno. Razstava *HerStory of War*, ki je prikazovala odzive žensk na začetek vojne, je bila na ogled na postaji podzemne železnice, kamor se ljudje od začetka vojne pogosto zatečejo. To je tudi obrat v percepciji podzemne železnice iz (predvsem za ženske) potencialno nevarnega v varen prostor.

Institucionalne strategije

Burcu Yılmaz Gündüz, ki je predstavljala Istanbul Women's Museum, in Meral Akkent, vodja virtualnega Istanbul Women's Museum, sta v ločenih predstavitvah govorili o delovanju pod avtoritarno oblastjo v Turčiji in o strukturnem nasilju nad ženskami. Ob kratenju pravic in onemogočanju svoboščin sta poudarili vlogo muzejev žensk, ki se od preostalih muzejev razlikujejo po tem, da so prostori solidarnosti in ohranjanja dediščine. Burcu Yılmaz Gündüz namreč poudarja, da ženske v drugih turških muzejih niso našle vsebin, ki bi odražala njihova zanimanja.

Zelo konkreten primer feminističnega kuriranja razstav sta Micki Voelkel in Shelli Henehan podali v predstavitvi *Restructuring the Narrative of Miss Laura's Social Club*. Muzej, urejen v nekdanjem bordelu, je sprva temeljil na mitih in legendah ter glamuriziral zgodbe o prostituciji. Z analizo in s kritično refleksijo sta te pripovedi dekonstruirali in namesto populistične vsebine zdaj muzejska naracija sledi dejanski zgodovini in ponuja avtentičen vpogled v preteklost bordela iz viktorijanskega obdobja.

Kreativne prakse

Precej drugačno muzejsko delovanje je Samba Yonga prikazala s projektom *The Power of Digital Technologies to (Re)Write Herstories*, ki ga izvaja Women's History Museum v Zambiji. V družbah, za katere avtorica trdi, da ne poznajo klasičnega koncepta zgodovinskega muzeja, nosilci dediščine pa so ljudje sami, se znanje prenaša ustno in v živo, zato so temu prilagojeni tudi beleženje, hranjenje in predstavitve. Z uporabo sodobnih tehnologij spodbujajo ohranjanje tradicionalne ženske dediščine, vendar na danes družbeno funkcionalen način. Namen ženskega muzeja je vračati znanje in vpliv v roke žensk ter uresničevati pomembne dekolonialne prakse ponovnega prisvajanja integritete in moči.

Po mojem mnenju so najbolj neposredno predstavitve, ki jo lahko prenesemo v muzejsko prakso, pripravile Maggie McColl, Egenur Öztelli in Claudia Aucello. Opozorile so, da bi morali muzeji zgodovino prenehati prikazovati s prevladujočega moškega stališča ter vanje dejavno vključiti izkušnje in spomine žensk in drugih spolno marginaliziranih skupin. Tako bi bila zgodovina bolj celovito in vključujoče predstavljena. Kako to narediti, so prikazale na primeru Mackintosh House v muzeju Hunterian, razstave o škotskem umetniškem paru, ki temelji na življenjski zgodbi Charlesa Mackintosha. Šele z raziskovanjem življenjske zgodbe Margaret Macdonald Mackintosh in vpogledom v njeno lastno ustvarjanje, se je izrisala celotna zgodba, v kateri sta oba enakopravno zastopana in so njune zasluge pravično razdeljene. S to reinterpretacijo je Margaret Macdonald Mackintosh postala avtonomna ustvarjalka s svojimi interesi in uspehi. Pri obravnavi dediščine s stališča spola je zelo pomembna občutljiva raba jezika. To je mnogo več kot uporaba specifičnih končnic. Kot je v zadnjem delu predstavitve opozorila Egenur Öztelli, v muzejskih katalogih in dokumentaciji pogosto umanjajo gesla, s katerimi bi celovito zajeli vsebino muzejskega gradiva. Z ženskami povezani predmeti so namreč po navajanju Egenur Öztelli najpogostejše označeni z zelo širokimi opredelitvami, kot sta na primer *domestic life* (,domače življenje') in *health* (,zdravje'). Kot primer dobre prakse je navedla Glasgow Women's Library, ki označevanje gradiva in obogatitev metapodatkov izvaja kot feministično intervencijo, s katero izzivajo obstoječe klasifikacijske sisteme ter povečujejo vidnost ženskih izkušenj in ustvarjalnosti.

Izzivi in sanje

Sklop predavanj je končala Mansoureh Shojae iz virtualnega muzeja *The Museum of Iranian Women's Movement*, ki zaradi politične represije deluje v eksilu in z razstavo *From Evin with Love* gostuje po Evropi. Izjemno zbirko predmetov so prispevale zapornice ženskega zapora v Teheranu, kjer je bila zaprta tudi predavateljica. Njena predstavitve, v kateri je prepleta emocionalni pogled na trenutno situacijo v svetu in aktivistični odziv, je bila hkrati poziv muzejem, da jasno in tudi javno podpremo tiste, ki to v dani situaciji potrebujejo – vse, ki trpijo in umirajo zaradi vojn, tiste, ki jih zatirajo politični režimi ali trpijo zaradi drugih oblik agresije.

Zaključek

Poleg spolno motiviranega nasilja in muzejskih odgovorov nanj sta bili številnim prispevkom skupni še dve temi: ustvarjanje prostorov – fizičnih, miselnih ali skupnostnih – ter razmerje med avtoritarizmom, vojno, mirom in nasiljem. To povzema eden od komentarjev po predstavitvi prispevkov, in sicer, da muzeji ustvarjamo prostor, v katerem se ponovno sprašujemo, kako se v določenih zgodovinskih in družbenih okoliščinah oblikujejo pomeni miru in avtoritarizma. Ponovno pa bi se lahko vprašali tudi, kako in zakaj je spolno motivirano nasilje prisotno v naši družbi in ga ne prekineta ne mir in ne materialna blaginja, hkrati pa v muzejih skoraj ni sledi, da se je to kadarkoli v zgodovini zgodilo. S tem smo del družbenega molka, ki ga prekinjajo le občasne (čeprav pogoste) medijske objave o tragičnih dogodkih ter promocijske kampanje nevladnih organizacij proti nasilju.

Kot ne mir ne vojna nista enaka za različne spole, tudi razumevanje muzejskega dela s feminističnega stališča odpira različna spoznanja in priložnosti za premislek. Čeprav večina članic IAWM deluje v drugačnih razmerah kot muzeji pri nas – večinoma kot nevladne organizacije, nekatere celo brez muzejskih prostorov ali zbirk – lahko iz njihovega delovanja črpamo dragocene lekcije za ovrednotenje lastnega dela. Z izbiranjem tematik, z družbeno angažiranimi metodami in vključevanjem marginaliziranih družbenih skupin namreč uspešno udeležujejo temeljna muzejska načela: inkluzivnost, prikaz različnih zgodb, intersekcionalnost ter zavzemanje za pravičnost, enakopravnost in mir.

VLOGA MRTVIH V ŽIVLJENJU POSAMEZNIKOV V SODOBNI DRUŽBI

Mednarodna konferenca Delovanje mrtvih v življenju posameznikov: Razlogi, sprožilci in konteksti, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2.–4. julij 2025

V okviru ERC projekta DEAGENCY je na drugi mednarodni interdisciplinarni konferenci z naslovom *The Agency of the Dead in the Lives of Individuals: Reasons, Triggers, and Contexts* (Delovanje mrtvih v življenju posameznikov: Razlogi, sprožilci in konteksti) sodelovalo 39 nastopajočih iz 24 držav. Raziskovalke in raziskovalci so se osredotočali na različne vloge in vplive mrtvih na življenja posameznikov ter načine, kako se odnosi med živimi in mrtvimi odražajo v različnih kulturnih, družbenih in zgodovinskih kontekstih.

Konferenca je temeljila na spoznanju, da mrtvi v sodobni zahodni družbi kljub prevladujoči ontologiji, ki zanika odnose med živimi in mrtvimi, niso izključeni iz vsakdanjega življenja posameznikov, temveč se njihovo delovanje manifestira v različnih oblikah. Razprave so pokazale, da je pri interakcijah med živimi in mrtvimi poleg tradicionalnih treba upoštevati tudi nove okoliščine, ki jih oblikujejo sodobne tehnologije in digitalne platforme. Poseben doprinos konference je bil, da delovanja mrtvih ni omejila na simbolne izraze družbenih procesov, temveč jih je obravnavala kot pomembne izkušnje v posameznikovem vsakdanjem življenju.

Dogodek je Terry Gunnell, profesor Univerze na Islandiji, odprl s plenarnim predavanjem *The Revenge of the Rejected: The Rise, Fall and Background Context of Icelandic Beliefs in Family Ghosts* (Maščevanje zavrnjenih: Vzpon, padec in kontekst ozadja islandskega verovanja v družinske duhove), v katerem je predstavil razloge, zakaj

v islandski družbi kljub družbenim spremembam še vedno vztrajajo povedke o družinskih duhovih. Francisco José Ferrándiz iz Španskega nacionalnega raziskovalnega sveta je v drugem plenarnem predavanju z naslovom *Cuelgamuros: The Decline of a Dictatorial Funerary Project* (Zaton diktatorskega pogrebne projekta) paradoks španske nekropolitike predstavil s primerom spomenika Cuelgamuros, ki ustvarja napetost med spominom na žrtve in povečevanjem fašizma.

Vsebinsko pestra tridnevna konferenca je ponudila številne v več tematskih sklopov razporejene prispevke. Prvi z naslovom *Personal Experience Narratives in Vernacular Religious Framework I.* (Osebnе izkustvene pripovedi v okviru vernakularne religije I.) je združeval tematike, ki so v različnih kulturnih kontekstih obravnavale osebne pripovedi in lokalna verovanja o mrtvih; te so razkrile številne interpretacije posmrtnе navzočnosti. Prispevek Ûla Valka je npr. pokazal različne načine osmišljanja osebnih izkušenj estonskih študentov z umrlimi, Tina Ivnik je predstavila, kako sledilci alternativne spiritualnosti v Bosni in Hercegovini z idejami o reinkarnaciji oblikujejo svoje sprejemanje delovanja mrtvih. Predstavitev Vita Carrassija je poslušalce seznanila z južnoitalijansko ljudsko tradicijo srečanj z mrtvimi in njeno prisotnostjo v sodobni družbi.

V drugem delu sklopa so Radvilė Racėnaitė, Yseult de Blécourt in Jūratė Šlekonytė prikazali različne načine stikov z mrtvimi, od izkušenj med pandemijo in nizozemskih pripovedi o duhovih do osebnih mističnih izkušenj, ki poudarjajo pomen tradicije, lokalnih pripovedi in osebnih doživetij. V tematskem sklopu *Dreamscapes* (Sanjske krajine) je Karina Koski sanje predstavila kot način nadaljevanja problematičnih življenjskih odnosov tudi po smrti, medtem ko je Lina Būgienė pokazala, kako sanjske pripovedi legitimirajo delovanje mrtvih v posameznikovem življenju.

Sklop *Mass Graves* (Množična grobišča) je s prispevkoma Jake Repiča in Petre Hamer na primeru Slovenije in Bosne in Hercegovine obravnaval vpliv materialnosti množičnih grobišč in spominskih praks na odnose med živimi in mrtvimi ter oblikovanje čustvenih, moralnih in družbenih odzivov. Charles Oscar Warner III, Yordanka Dimcheva in Lisa McLean so v prvem delu sklopa *Violence & Personal Grief and Memory I.* (Nasilje & žalovanje in spomin I.) obravnavali vpliv različnih izgub tako v vojnah, terorističnih napadih kot prisilnih izginotjih na življenja preživelih in načine ohranjanja vezi z mrtvimi. V drugem delu omenjenega sklo-

Plenarno predavanje Terryja Gunnella (foto: Deagency, 2. 7. 2025).

* Robin Tigran Keršmanc, mag. etnologije in kulturne antropologije, raziskovalec na ERC projektu Deagency (№ 101095729), Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; robin.tigran.kersmanc@ff.uni-lj.si.

pa sta se Caitlin R. Kight in Marie Anne Clancy osredotočili na ustvarjalne prakse, ki razkrivajo delovanje mrtvih v umetniškem izražanju posameznikov. Felicity Wood je predstavila paradoks prisotnosti mrtvih ob hkratni odsotnosti njihovega delovanja v forenzičnih in sodnih procesih.

Sklop *Materiality and the Dead* (Materialnost in mrtvi) je ponudil vpogled v različne oblike razumevanja smrti in spomina. Nihad Dostović je npr. v svojem prispevku pokazal, kako so si posamezniki v 17. stoletju v Bosni z denarnimi zapuščinami in verskimi praksami poskušali zagotoviti družbeno nesmrtnost. Manolis G. Varvounis in Nadia Macha-Bizoumi sta grške pogrebne službe analizirala kot del industrije smrti, ki oblikuje urbane prakse upravljanja s smrtjo. V tematskem sklopu *Spaces for the Dead* (Prostori za mrtve) je Mirjam Mencej mrtve obravnavala kot akterje spreminjajoče se moralnosti v okviru spremenjenih prostorskih in socialnih praks na bosanskem podežlju. Simona Kuntarič Zupanc je pokopališča predstavila kot dinamične prostore odnosov med živimi in mrtvimi, kjer ti s svojo prisotnostjo soustvarjajo krajino. Kirsten Marie Raahauge pa je na primeru danskih hiš, za katere velja, da v njih straši, pokazala, kako posamezniki in antropologi osmišljajo težko ubesedljive nevidne občutke ter nerazumljive izkušnje.

Sklop *New Technologies* (Nove tehnologije) je obravnaval rituale, medije in digitalne tehnologije, ki omogočajo stike z mrtvimi in njihovo kontinuirano delovanje. Veenat Aro-ra je predstavila, kako hinduistične tradicionalne ritualne prakse omogočajo stalno interakcijo z umrlimi. Prispevka Lauren Grace Fadiman in Aljaža Mesnerja sta pokazala vpliv sodobne tehnologije na delovanje mrtvih ter omogočanje različnih načinov stikov med živimi in mrtvimi. V sklopu *Interactions with the Dead in the Context of New Spiritualities* (Interakcije z mrtvimi v kontekstu novih duhovnosti) je Tatiana Bužeková poudarila, da posamezniki, ki prakticirajo alternativne duhovne prakse, delovanje mrtvih doživljajo s pomočjo koncepta duhovne energije. Tomaž Simetinger se je na primeru sodobne slikarke osredotočil na ritualiziran proces slikanja kot obliko komunikacije z mrtvimi, Emese Ilyefalvi pa je ugotavljala, da redni obiski vedeževalcev in medijev ljudem omogočajo vzpostavitev stalnega stika z mrtvimi.

V sklopu *Funerary Rituals* (Pogrebni rituali) so Danijela Jerotijević, Jennifer Amy Riley in Asli Zengin poudarili, da pogrebne prakse – od sodelovanja skupnosti, izbire osebnih predmetov in grobovih do telesne nege – omogočajo kompleksno delovanje mrtvih, ohranjanje vezi med živimi in mrtvimi ter razkrivajo moralne, socialne in čutne dimenzije skrbi za umrle. V sklopu *Commemorative Rituals* (Spominski rituali) je Michal Uhrin na primeru slovaških verskih praznikov in obredov pokazal, kako rituali članom skupno-

Predavanje Radvilė Racėnaitė (foto: Deagency, 2. 7. 2025).

sti zagotavljajo določeno stabilnost pri spominjanju na mrtve. Prispevka Evy Johanne Håland in Alene Leshkevich sta se osredotočila na grške in beloruske spominske prakse – od darovanja hrane na grobovih do različnih obredov – kot ključne za ohranjanje vezi z mrtvimi ter odsev družbenih norm, dolžnosti in kulturnih vrednot.

V sklopu *Connections through Properties of the Dead* (Povezave z mrtvimi skozi njihovo lastnino) je Ágnes Hesz materialno lastnino obravnavala kot sredstvo ohranjanja vezi med živimi in mrtvimi. Predstavitev Jonathana Laszla Marka pa se je osredotočila na to, kako transplantirani organi ustvarjajo identitetne povezave med prejemniki in umrlimi donatorji.

Konferenca je ponudila poglobljen vpogled v raznolikost načinov, s katerimi mrtvi še vedno delujejo v življenju posameznikov in skupnosti – od osebnih izkušenj, lokalnih verovanj, sanj, ritualov, medijev, novih tehnologij, množičnih grobišč in materialnosti do pravnih praks. Številni tako metodološko kot teoretsko različni prispevki so pokazali, da mrtvi niso zgolj pasivni subjekti spominjanja, temveč pomembni akterji, ki sooblikujejo družbene odnose, vrednote, politične resničnosti in vsakdanje življenje posameznikov v sodobni zahodni družbi.

Otroška sekcija Folklorne skupine Društva Kočevarjev – staroselcev med nastopom na prireditvi Zajuckaj in zapoj v Atriju ZRC (foto: Jana Rajh Plohl, junij 2025).

Udeleženci ekskurzije med obiskom Kočevskega Roga in pogovorom o dediščinjenju območij, zaznamovanih s težavno dediščino (foto: Jana Rajh Plohl, junij 2025).

NAŠA, VAŠA, NJIHOVA, NIKOGARŠNJA? DEDIŠČINA VEČKULTURNIH OBMOČIJ

Interdisciplinarni mednarodni simpozij, Ljubljana, 10–13. junij 2025

Med 10. in 13. junijem 2025 je v Ljubljani potekal simpozij o vlogi dediščine na kulturno raznolikih območjih Naša, vaša, njihova, nikogaršnja? Dediščina večkulturnih območij. Simpozij, ki je hkrati zaokrožil konec projekta Teža preteklosti: Dediščina večkulturnega območja: Primer Kočevske (2022–2025, J6-4612), je organiziral Glasbenonarodopisni inštitut Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, sofinancirala pa Agencija za raziskovalno in inovacijsko dejavnost RS. Projekt in simpozij sta dediščino obravnavala v najširšem smislu, kot načine, na katere skupnosti in posamezniki razumejo, uporabljajo, vrednotijo in osmišljajo preteklost. Odgovarjala sta na vprašanje, kako so z dediščino povezane procese oblikovale politične in zgodovinske okoliščine – zlasti spremembe političnih meja, vzpon populizmov, demografske spremembe pa tudi »trki« med različnimi interpretacijami preteklosti in spomina. S tem sta osvetlila vlogo in razumevanje dediščine ter procesov dediščinjenja na območjih, kjer so se tradicionalno srečevale različne kulture in jeziki.

Na simpoziju je svoje raziskave predstavilo 29 raziskovalcev in raziskovalcev iz desetih držav. Prvi dan je bil tematsko usmerjen v rabo dediščine in družbene spremembe. Na dveh panelih so predavatelji iz različnih evropskih držav predstavili študije primerov – od etnografskih raziskav performativnih praks med Alpami in Jadranom, vloge podeželskih festivalov v postsocialističnem obdobju

do predstavitev spominskih praks v različnih družbenih kontekstih: od reinterpretacije arhitekturne dediščine v Istri do novih pomenov industrijske dediščine v nemškem Sachsen-Anhaltu.

Dogodek je sklenil večerni koncert Zajuckaj in zapoj – Pika paka hamrle v Atriju ZRC, namenjen predstavitvi pesemskega izročila Kočevske. Nastopili so pevska skupina Cantate Domino iz Kočevja in Folklorna, pevska in otroška skupina Društva Kočevarjev – staroselcev iz Občic. Vezno besedilo prireditve sem pripravila avtorica članka. Drugi dan simpozija je Pieter M. Judson v svojem plenarnem predavanju spregovoril o večkulturnosti habsburške monarhije in njeni dolgoročni dediščinski zapuščini v Srednji in Jugovzhodni Evropi. Njegov prispevek je ponudil okvir za razumevanje interpretacij preteklosti, zaznamovanih z etničnimi nasprotji.

Sledila sta dva panela, ki sta obravnavala večetnično dediščino. Prispevki so se posvetili izzivom skupnega spomina v mestih, kot sta Reka in Maribor, dediščini in dediščinjenju nekdanjih evropskih prestolnic kulture (Plovdiv, Novi Sad), vprašanjem pripadnosti v postkonfliktnem mestu Novi Travniki v BiH, pa tudi manj raziskanim temam, kot so glasbene in pesemske prakse albanske skupnosti v Sloveniji, kulturna raznolikost v Polesju in dediščina Budžaka v Ukrajini. Popoldanski panel je bil namenjen t. i. težavni dediščini – temam, ki razkrivajo nasprotujoče si in pogosto zamolčane plati zgodovine, od

* Anja Moric, dr. politologije, znanstvena sodelavka, docentka za etnologijo, Inštitut za narodnostna vprašanja, anja.moric@inv.si.

spominov na istrski eksodus do politike spomina v povezavi z množičnimi grobišči v Sloveniji.

Tretji dan simpozija je bil namenjen ekskurziji na Kočevsko, območje z izjemno zgodovinsko večplastnostjo in obenem središče raziskovalnega projekta Teža preteklosti. Udeleženci so si ogledali Pokrajinski muzej Kočevje, partizansko bolnišnico Baza 20, množična grobišča v Kočevskem Rogu in etnološko zbirko Društva Kočevjarjev – staroselcev v Občicah, ob čemer so razpravljali o sodobnih dediščinskih praksah in možnostih vzpostavljanja dialoga ob upoštevanju večplastne preteklosti regije.

Zadnji dan sta dva panela dediščino obravnavala s folklorističnega in političnega zornega kota. Dotaknila sta se različnih vidikov »večetnične« ljudske pripovedne tradi-

cije in vprašanj identitete. Popoldanski panel je dediščino povezal s sodobnimi političnimi procesi – evropsko integracijo, bilateralnimi odnosi, mejnimi spori in interpretacijami preteklosti kot orodjem političnega vpliva.

Interdisciplinarni simpozij Naša, vaša, njihova, nikogaršnja? Dediščina večkulturnih območij je z mednarodno udeležbo prispeval k razumevanju kulturne dediščine ne zgolj kot predmeta varovanja, pač pa kot procesa, s katerim skupnosti gradijo, rušijo ali na novo oblikujejo svoja razmerja do preteklosti in druga do druge. V tem smislu je raziskovanje dediščine večkulturnih območij pomemben prispevek k razumevanju sobivanja, konfliktov in oblikovanja skupne prihodnosti v sodobnih družbah.

Pogovor po projekciji filma *Šola za življenje* Mance Filak na festivalu ETNOFF (foto: Nikola Kolarevski, 7. 10. 2025, Kinoteka Makedonija, Skopje).

Elizabeta Koneska (Muzej Makedonija), Frode Storaas (Univerza v Bergnu) in Filip Simjanoski, protagonist njenega filma *Girls and Other Things* (2013) na festivalu NAFA (foto: Manca Filak, 10. 10. 2025, Muzej Makedonija, Skopje).

ETNOFF, NAFA IN KRATfest: Festivali etnografskega filma v Makedoniji

Med 7. in 10. oktobrom 2025 sta v Skopju potekala kar dva med seboj sicer nepovezana festivala etnografskega filma. Prvi, festival ETNOFF, ki ga že 11. leto zapored organizirajo študentje in študentke z Oddelka za etnologijo in antropologijo Univerze Sv. Cirila in Metoda Skopje, je potekal v Kinoteki Makedonija. Drugi, festival NAFA, je eden najstarejših festivalov etnografskega filma. Že od srede sedemdesetih let 20. stoletja poteka v eni izmed skandinavskih držav, a ga v vmesnih letih gostijo tudi druge države ali posamezniki, posameznice, s katerimi je povezan. Na ogled je bil v Muzeju Makedonija na robu starega mestnega dela skopske čaršije.

Tudi sodelovanje med nordijskimi organizatorji NAFE in slovenskim festivalom Dnevi etnografskega filma (DEF) ima dolgoletno tradicijo. DEF že vrsto let gostijo organizatorje NAFE, leta 2022 so npr. celotno edicijo festivala posvetili filmski produkciji norveške vizualne antropologinje Lisbet Holtedahl. Sodelovanje se nadaljuje tudi v bilateralnem projektu Naslavljanje odnosov med ljudmi in okoljem s pomočjo multimodalne etnografije med Univerzo v Ljubljani in Arktično Univerzo Tromsø. Ob festivalih ETNOFF in NAFA je od 12. do 14. oktobra potekal še tretji festival etnografskega filma, KRATfest. Festival, katerega direktor je Vladimir Bocev, prav tako redni gost DEF-a, od leta 2012 gostijo v bližnjem Kratovu.

Ob povezovanju raznolikih regij in prizorišč so bili razno-liko tudi festivalski programi, saj je npr. program ETNOFF festivala vključeval več filmov, ki so prikazovali oz. se ukvarjali predvsem z nesnovno kulturno dediščino, denimo poročnimi obredji in pripovedovanjem. Filmi so se z regijo povezovali bodisi tematsko bodisi so bili z njo povezani avtorji. Da so bili filmi namenjeni domači publiki, nakazujejo tudi prevodi zgolj v makedonski jezik. V tem smislu sem festival ETNOFF razumela kot način povezovanja etnologov in antropologov, študentov in profesorjev, pa tudi vključevanja širše zainteresirane javnosti v Skopju. Organizatorji NAFA festivala pa so v program vključili predvsem filme iz neevropskih regij, pretežno dokumentarnih pristopov. Dogodek je bil tokrat usmerjen predvsem na interno festivalsko publiko, čeprav je NAFA že v osnovi izrazito mednarodni festival. V primerjavi z NAFO 2018 in NAFO 2023, o kateri sem v *Glasniku SED* že pisala, je bilo v letošnjem letu po projekcijah prisotnih manj avtorjev, avtoric filmov. Tako je tokratni ediciji primanjkovalo predvsem plodnih in kritičnih poprojekcijskih diskusij, ki so za področje etnografskega filma in nekoliko večje potrebe po kontekstualizaciji izredno pomembne, če ne celo ključne.

* Manca Filak, dr. etnologije in kulturne antropologije, asistentka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU; manca.filak@zrc-sazu.si.

DNEVI ENAKOSTI SPOLOV: DEDIŠČINA LGBTIQ+ IN MUZEJI

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, marec–maj 2024

Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani so med marcem in majem 2024 že četrto leto zapored potekali Dnevi enakosti spolov. Njihov namen je s pogovori, okroglimi mizami, predavanji in predstavami knjig osvetliti različne teme o enakosti spolov. Lanskoletni program se je med drugim osredotočal na ženske v znanosti, spolno vzgojo v Sloveniji, transspolnost, pisanje o moških, LGBT skupnost in seksizem.

Dne 22. aprila 2024 so na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo pripravili pogovor z naslovom Dediščina LGBTIQ+ in muzeji. Med sogovorniki so bili Corinne Brenko (kustosinja MGML, Ljubljana), Mario Buletić (kustos, Etnografski muzej Istre, Pazin), Jan Franjul (Združenje Proces, Pula) in Suzana Tratnik (pisateljica, prevajalka, publicistka, raziskovalka, lezbična aktivistka). Pogovor, ki ga je moderirala Urša Valič z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF UL, je bilo mogoče v slovenščini in hrvaščini spremljati po Zoomu in v predavalnici na Zavetiški 5 v Ljubljani.

Osrednja vsebina pogovora je bila pomanjkanje sistematičnega dokumentiranja dediščine LGBT skupnosti v muzejih, s poudarkom na razstavi ob 40-letnici gibanja skupnosti LGBT v Sloveniji ter na predstavitvi projekta Muzej javnega razkritja (Coming Out Museum) iz Zagreba. Sogovorniki so poudarili, da je dediščina LGBT skupnosti v muzejih pogosto prezrta, zato so tovrstni pogovori ključni za ozaveščanje in razumevanje. V Sloveniji tovrstna gradiva v muzeje praviloma pridejo le priložnostno, bolj sistematičnega zbiranja pa trenutno (še) ne poznamo.

Ob 40-letnici gibanja LGBT v Sloveniji so predstavniki in raziskovalci skupnosti v sodelovanju z Mestnim muzejem Ljubljana, Muzejem novejšje in sodobne zgodovine Slovenije ter ŠKUC-em želeli nadomestiti pomanjkljivo dokumentiranost teme in jo tako približati širši javnosti. Pripravili so cikel treh razstav, posvečenih prostorom in gibanju LGBT skupnosti. Prvo razstavo so marca 2024 odprli v ŠKUC-u in na njej predstavili štiri ključne prostore gibanja; vsak razstaveni prostor je bil posvečen enemu od prostorov. Naslednji cikel razstav, ki je bil posvečen prvim letom formiranja gejevske in lezbične scene v Ljubljani v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, so julija 2024 odprli pred Muzejem novejšje in sodobne zgodovine v Ljubljani. Kot zadnja v ciklu se je oktobra 2024 odprla razstava v Mestnem muzeju Ljubljana. Osredotočala se je na »raznolikost zgodovine LGBT skupnosti v Sloveni-

ji« (MGML 2024), s poudarkom na prostorih gibanja ter deljenju izkušenj, spominov in predmetov. Spremljevalni razstaveni program je objavljen na skupni spletni strani 40lgbt.si.

Podobno kot razstave ob 40-letnici LGBT gibanja, ki so v Sloveniji prikazovale zgodbe in prostore skupnosti, so tudi drugi umetniški projekti spodbujali strpnost in vključevanje. Na pobudo Mirka Ilića je po filmskem festivalu Hiša strpnosti v Ljubljani 28 umetnikov pripravilo razstavo Toleranca (uradno Projekt Toleranca). Razstava je bila najprej deset dni na ogled v Ljubljani, nato pa je kot potujoča razstava obiskala različne kraje, kjer so se ji vsakič pridružili lokalni umetniki. Po koncu potujoče razstave so pripravili razstavo na temo gibanja LGBT v Zagrebu – Projekt Muzej javnega razkritja (Coming out museum 2024). Osrednji rezultat projekta je spletna platforma, zasnovana kot virtualni muzej, ki predstavlja zgodbe LGBT skupnosti. V ospredju platforme so predmeti posameznikov in njihove osebne zgodbe o zavedanju ter sprejemanju lastne identitete. Organizatorja razstave, kustos Jan Franjul in producent Mario Buletić, sta na okrogli mizi poudarila vprašanje o temporalnosti razstavljenih predmetov in možnostih podaljšanja njihove »življenjske dobe« v primeru postavitve na splet.

Razumevanje razlogov za pomanjkanje dokumentacije zahteva vpogled v samo zgodovino gibanja in kontekst, v katerem so nastajale različne skupine. Suzana Tratnik nas je tako popeljala skozi razvoj LGBT gibanja na Slovenskem, pri čemer je poudarila ključne mejnike, kot so delovanje ŠKUC-a (1968/1972), festival Magnus (1984), ženski večer Lilit (1985) in revija *Revolver* (1990). Jan Franjul je predstavil zgodovino gibanja v Istri, zlasti vlogo sovražnega govora in pomen javne podpore pri krepitvi gibanja. Corinne Brenko in Mario Buletić sta predstavila pomen muzejev, kjer še do nedavnega ni bilo interesa za hranjenje artefaktov LGBT skupnosti. Diskusija je odprla tudi vprašanje, ali bi morali muzeji javno podpirati LGBT skupnosti. Delovanje muzejev je tesno povezano z zgodovinskim in družbenim kontekstom, zato ni in ne more biti povsem nevtrarno. Z izbiro zgodbe, ki jo predstavi, pa muzej že zavzame določeno stališče. Muzeji tako niso zgolj nevtralni posredniki, temveč aktivni soustvarjalci družbenega spomina. Prav zato je še toliko pomembneje, da svojo vlogo namenijo podpori marginaliziranih skupin in postanejo glas tistih, ki so bili potisnjeni ob rob in izključeni iz kolektivnega spomina.

* Neža Kokot, študentka 3. letnika dodiplomskega študija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; kokot.neza@mailbox.org.

Prireditev ob odprtju razstave *Prostori gibanja: 40 let LGBT skupnosti* v Ljubljani (foto: Blaž Gutman, 24. 10. 2024, Dokumentacija Mestnega muzeja Ljubljana).

Mario Buletić je dodal, da se je v zadnjih letih mentaliteta muzejev začela spreminjati, a so te zmage še vedno skromne. Pogosto tovrstno gradivo zbirajo manjše nevladne organizacije, saj so muzeji, kot rečeno, do nedavnega zanje kazali le malo zanimanja. Spremembo odnosa do zbiranja gradiva marginaliziranih skupin dokazujejo tudi posamezni primeri vključevanja omenjenega gradiva v že obstoječe zbirke.

Kot enega bolj konkretnih primerov je Suzana Tratnik omenila arhive, ki so jih ustvarili sami. Ker je želela preprečiti uničenje arhiva *In the Closet* / V omari na Kersnikovi ulici v Ljubljani, ga je s pomočjo Inštituta za novejšo zgodovino digitalizirala in mu tako zagotovila dolgoročno ohranitev. Ob tem je opozorila, da so podobni primeri izgube gradiva pogosti, zato je za preprečevanje izbrisa zgodovine ključna prav digitalizacija. Omenila je tudi primer ameriške antropologinje Esther Newton, ki je želela lezbično in gejevsko subkulturo vključiti v širši družbeni dogovor, a je naletela na močan odpor. Podobno kot pri številnih zgodbah iz slovenskega prostora, ki so danes (še vedno) slabo dokumentirane, je delo Esther Newton pokazalo, kako družbeni odpor vpliva na vidnost in arhiviranje LGBT zgodovine. Suzana Tratnik meni, da je prav družba LGBT skupnost potisnila na rob, zato odločno zavrača

prepričanje, da o gejevski in lezbični skupnosti ne bi smeli pisati ali jo kako drugače predstavljati.

Del pogovora se je osredotočil tudi na aktualne projekte. Pomemben cilj projektov *Coming out museum* in *40 let LGBT gibanja*, podrobneje opisanih v nadaljevanju, je aktivno vključevanje posameznikov, katerih osebne zgodbe so jedro razstav in arhivov. Povezovanje z ljudmi kot nosilci dediščine tako omogoča bolj avtentično predstavitev same zgodovine skupnosti, hkrati pa gradi na občutku pripadnosti in zaupanju med muzejem in skupnostjo. S tem se lahko tradicionalni model muzeja kot oddaljene institucije premakne k odprtemu, participativnemu in inkluzivnemu pristopu, ki ključno prispeva k ohranjanju in vidnosti marginaliziranih zgodb.

Coming out museum spletna platforma je zasnovana kot digitalna predstavitev projekta za trajno ohranjanje predmetov, povezanih z LGBT skupnostjo. Sogovorniki so z razgovori in svojimi prispevki pomagali zasnovati platformo, ki obiskovalcem omogoča lažje razumevanje koncepta *coming out*. Platforma še zdaj deluje participativno in inkluzivno. Ustvarjalci so se zavedali zahtevnosti dolgoročnega vzdrževanja platforme, zato so jo po enem letu predali zunanjim vzdrževalcem.

Razstava Prostori gibanja: 40 let LGBT skupnosti v Ljubljani (foto: Blaž Gutman, 24. 10. 2024, Dokumentacija Mestnega muzeja Ljubljana).

V Mestnem muzeju v Ljubljani so med pripravami razstave objavili javno vabilo za zbiranje predmetov, ki imajo za LGBT skupnost poseben pomen. Zbrana gradiva so poleg vključevanja artefaktov v samo fizično razstavo zbrali še v spremljevalni katalog, ki dokumentira, povezuje in povzema čas delovanja.

Pri projektih, povezanih z zbiranjem in predstavljanjem gradiva marginaliziranih skupin, se pojavljajo številni izzivi. Ti se gibljejo od omejenih virov do pomanjkanja izkušenj pri zbiranju besedil. Izzivi vplivajo tako na potek projekta kot tudi končno predstavitev gradiva, kar so

poudarili tudi sogovorniki. Corinne Brenko je poudarila, da se hkrati spreminja vloga muzejskega kustosa, saj ta potrebuje vedno več veščin in znanja. Glavni izzivi pri pripravljanju razstave pa so lahko različni formati gradiva, 2D in ne 3D oblika predmetov, ki je navadno bolj dostopna gostom razstave, pomanjkanje urejenih zbirk, znanja o ohranitvi predmetov v preteklosti ter struktura sodelavcev v samem muzeju.

Pogovor je pokazal položaj LGBT skupnosti in njeno prisotnost v muzejih, hkrati pa razkril, da bo potrebnega še veliko dela. Muzeji bi se morali aktivno zavzemati za razširitev znanj na manj raziskovanih področjih in bolj odločno podpirati marginalizirane skupnosti. Ključna pri tem je inkluzivnost – ne gre za to, da muzeji govorijo namesto skupnosti, temveč da omogočijo prostor, kjer ta skupnost spregovori sama. Da so izkušnje predstavljene z glasovi ljudi, ki so jih in jih še vedno živijo, s čimer se prepreči predstavitev zgodb samo skozi pogled muzeja, ki razstavo pripravlja. Tako se muzeji oddaljijo od svoje statične vloge in postajajo bolj odprti in vključujoči.

Viri

Coming Out Museum: Coming Out Museum, 2024; <https://come.lgbt/>, 14. 11. 2025.

MGML: Radi bi slišali tvojo zgodbo!, MGML, 2024; <https://mgml.si/sl/mestni-muzej/novice/1287/radi-bi-slisali-tvojo-zgodbo/>, 23. 8. 2025.

Plenarno predavanje Margret Grebowicz Gobasti mediji: Nabiranje skozi glivni obrat (foto: Ana Svetel, Bohinjska Bistrica, 26. 6. 2025).

Govorki in govorci sklepne okrogle mize: Sanja Đurin, Helmi Järviluoma, Juhana Venäläinen, Marcin Brocki in Blaž Bajič (foto: Lucija Ivanuša, Bohinjska Bistrica, 27. 6. 2025).

KRHKA OKOLJA V DIGITALNI DOBI: TEHNOLOGIJE, ESTETIKE, DRUŽBENOSTI

Mednarodna konferenca, Bohinjska Bistrica, 26.–28. junij 2025

Konferenca *Fragile Environments in a Digital Age* / Ranljiva okolja v digitalni dobi je v okviru projekta DigiFREN – Digital Aestheticization of Fragile Environments / Digitalna estetizacija ranljivih okolij med 26. in 28. junijem 2025 potekala v Bohinjski Bistrici. V pionirskem projektu projektu DigiFREN, ki se etnografsko in primerjalno loteva estetizacije okolja (in okoljskih sprememb) v digitalizirani Evropi, sodeluje in ga tudi vodi Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske Fakultete Univerze v Ljubljani.

Program je slavnostno odprla Margret Grebowicz, predavateljica filozofije na Univerzi za znanost in tehnologijo v Misuriju, s predavanjem *Mushroom Media: Foraging Through the Fungal Turn* / Gobasti mediji: Nabiranje skozi glivni obrat. V njem je prikazala, kako v današnjem svetu, v katerem se gobe in glive dojema kot senzacionalno zdravilo in rešitev za vse težave, od mentalnega zdravja do ekoloških katastrof, hkrati obstajajo nasprotujoči si diskurzi o gobarjenju. Po eni strani se govori o gobah kot magični rešitvi za vse, po drugi pa obstaja, če jih nabiramo sami, vsesplošni strah pred zastrupitvijo. Z analizo internetnih diskurzov in pomočjo postmoderne filozofije je ponudila nove načine razmišljanja o gobarjenju, s katerimi lahko presežemo pozitivno-negativno binarnost.

Juhana Venäläinen in Tiina Seppä z Univerze Vzhodne Finske sta v prvem sklopu predavanj predstavila prispevek z naslovom *Deterritorialised Care: Infrastructures, Ethics*

and Aesthetics of Hiking in Protected Nature / Deteritorializirana skrb: Infrastruktura, etika in estetizacija pohodništva v zaščiteni naravi. S primerjalno raziskavo raznolikih praks v nacionalnih parkih in zunaj njih sta na primeru dveh zaščitene mokrišč na Finskem prikazala, kako infrastruktura v nacionalnih parkih posreduje odnose med človekom in okoljem. Zanimalo ju je, kako se oblikujejo digitalni diskurzi in kaj vpliva nanje. Njuna glavna teza je, da je skrb mogoče razumeti kot etično-estetski proces. Ta vključuje lokalne prakse, fizično infrastrukturo in digitalno komunikacijo.

V predavanju *Visual Narratives of Ecological Crisis: A Semiotic Analysis of the 2022 Oder River Poisoning* / Vizualni narativi ekološke krize: Semiotična analiza onesnaženja reke Odre leta 2022 je Marcin Brocki z Inštituta za etnologijo in kulturno antropologijo Univerze Jagiellonian na Poljskem s semiotično analizo vizualnega materiala, zbranega na terenu in spletu, pokazal, kako digitalna estetizacija spreminja ekološke percepcije in socialne dinamike. Zanimalo ga je, kako so ponavljajoči se vizualni motivi, ki simbolizirajo ekološko krizo, znanstveno avtoriteto in kolektivno odgovornost, vplivali na dojemanje ekološke krize na primeru zastrupitve reke Odre leta 2022.

Prvi sklop predavanj je končala Nadia Molek, predavateljica na Fakulteti za organizacijske vede, ki je pozvala k etični in vključujoči uporabi umetne inteligence v turizmu. V predavanju *AI, Ethics, and Sustainability in the Digitalization of Fragile Tourism Environments: A Case Study*

* Jakob Stojanović, dodiplomski študent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; stojanovicjakob@gmail.com.

** Lucija Ivanuša, magistrska študentka etnologije in kulturne antropologije ter sociologije kulture, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; lucija.ivanusa@gmail.com.

of Airbnb in the Riviera Maya and Cancun / UI, etika in trajnost v digitalizaciji ranljivih turističnih okolij: Študija primera Airbnb-ja v Rivieri Maya v Cancunu ugotavlja, da platforma Airbnb že od svojega prihoda na trg leta 2010 spreminja razvoj lokalnega turizma in ekonomije; zagovarja tezo, da povečana algoritmična digitalizacija turizma vpliva na pravičnost in trajnost v ekonomsko in ekološko občutljivih regijah.

Drugi sklop predavanj prvega dneva je s prispevkom *Aesthetic Re-interpretation of Religious Practice in Fragile Environment – Mirila of Velebit Mountain in Croatia* / Estetska re-interpretacija religiozne prakse v ranljivem okolju – Mirile Velebita na Hrvaškem uvedel Mario Katić, profesor etnologije in antropologije na Univerzi v Zadru. Odprl je razpravo o *mirilah*, prostorih in z njimi povezanih praksah, ki so bile in so še del pogrebcev v severovzhodnem Jadranu, še zlasti v pogorju Velebita, in njihovi umetniški reinterpetaciji v današnjem času. Glavno pozornost je namenil umetniški estetski reinterpetaciji obravnavane pogrebne in religijske prakse in njenemu vplivu na proces ustvarjanja dediščine in vsakdanje življenje v ranljivih okoljih. Tako je ritual, nekdanj povezan s pogrebom, z umetniško in digitalno estetizacijo postal turistična atrakcija, teatralna predstava, motiv filmskih interpretacij ter del muzejev in nacionalnih parkov.

Rajko Muršič, profesor z ljubljanskega Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo je v predavanju *Multimodal Aesthetization of Place: Visual, Aural as well as Poetic and Narrational* / Večmodalna estetizacija prostora: Vizualna, auralna kot tudi poetična in narativna premišljeval, kako se prostori estetsko oblikujejo z zvokom, podobami, pozicijo in digitalnimi mediji. Na primeru Prešernovega *Krsta pri Savici* je – sledeč Walterju Benjaminu – pokazal, da je vsaka estetizacija v svojem bistvu tudi politična. Danes ob digitalni estetizaciji ni več pomembna sama izkušnja, gre namreč za reflektivni narcizem – narave se ne doživlja neposredno, temveč ta postane kulisa za našo samopodobo.

Reka Odra je leta 2022 doživela hudo zastrupitev. Narava se sicer počasi obnavlja, reka pa je v življenju ljudi dobila nove pomene in vloge. Posledica tega je (tudi) tišina, ki ob reki vztraja še danes. Magdalena Sztandara, ki prihaja z Inštituta za etnologijo in antropologijo Univerze Jagiellonian, se je v predavanju *Toward an Ecological Imagination: Telling the River in the Anthropocene* / Naproti ekološki domišljiji: Pripovedovati reko v antropocenu osredotočila na ljudi, ki so še v stiku z reko – z aktivisti, skrbniki, umetniki – in opazovala njihove poskuse ponovnega zamišljanja reke. S pomočjo klasične reprezentacije, fotografij, videa in eksperimentalnih umetniških praks poskušajo ljudem reko na novo približati z zvokom in sliko. Z deli, ki predstavljajo težave antropocena, želijo premostiti prepad med estetskim in ekološkim, etičnim in socialnim diskurzom. Kljub temu pa se tu postavljajo nova vprašanja o tem, kaj bi moralo biti vidno in kakšna dejanje naj bi sledila.

Po zadnjem predavanju tega dne se je konferenca nadaljevala v kinodvorani, kjer je sledil ogled filma *V Lazu*, ki so ga posneli Miha Peče, Špela Ledinek Lozej in Saša Roškar. Film prikazuje življenje skupnosti na visokogorski planini – od pastirskega in sirarskega dela do vsakdanjih srečanj z obiskovalci. Po ogledu je sledil pogovor z avtorji o spremembah v alpskem okolju in raziskovanju na bohinjskih planinah.

Dan se je končal s čutnim sprehodom, ki sta ga vodila Rajko Muršič in Blaž Bajič. Udeleženci, razdeljeni v skupini za slušni in »klasični« čutni sprehod, so nato skupaj razmišljali o svojih izkušnjah. Dogodek je poudaril pomen veččutnega raziskovanja dediščine in okolja. Prvi dan je tako združil teoretske poglede in praktične izkušnje ter odprl prostor za razprave, ki so se nadaljevale v neformalnih pogovorih.

Blaž Bajič, predavatelj na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, je s predavanjem *How to Think Digital Aestheticization, or Why 'Sensing' Is Not Enough* / Kako razmišljati digitalno estetizacijo oziroma zakaj zaznavanje ni dovolj odprl drugi in hkrati tudi sklepni dan konference. Ukvarjal se je z digitalno estetizacijo kot nenehnim medsebojnim povezovanjem med (navidezno) univerzalnimi okoljskimi predstavami in partikularnostmi življenjskih izkušenj. Hkrati je – sledeč Slavoju Žižku in Jodi Dean – vlogo digitalne estetizacije povezal z razumevanjem ekološke krhkosti in odpornosti v času pohitrenih družbenih in okoljskih sprememb in zatonu simbolne učinkovitosti.

S časom velikih sprememb se je v predavanju *“Corona Mountaineering” and the Trivialization of Fragile Environments: The Impact of Digital Trends on Outdoor Practices in Slovenia* / »Koronski alpinizem« in trivializacija ranljivih okolij: Vpliv digitalnih trendov na zunanje prakse v Sloveniji ukvarjala tudi Liling Yan, doktorska študentka antropologije na Univerzi v Cape Townu. Predstavila je rezultate raziskave med slovenskimi pohodnicami, alpinistkami, plezalkami in avtorji o spremembah, povezanih s pandemijo, in vzponu v pohodniških praksah zaznanih športnih vplivnežev.

V nadaljevanju sta Ana Svetel in Veronika Zavratnik, raziskovalki in predavateljici z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, predstavili prispevek *Tasteful Valleys: Representations of “Homemade” and “Traditional” Cuisine in Solčavsko / Okusne doline: Upodobitve »domače« in »tradicionalne« kuhinje na Solčavskem*. Predavateljici sta raziskovali predstavitev in estetizacijo konceptov »domače« in »tradicionalne« kuhinje kot pomembnega dela turistične ponudbe v Logarski dolini in širši Solčavski regiji.

Alpski svet je v prispevku z naslovom *Lens and Landscape: The Changing Aesthetics of Mountain Pastoralism in Slovenian Alps* / Objektiv in pokrajina: Spreminjajoča se estetika gorskega pastirstva v slovenskih Alpah raziskoval tudi Jaka Repič, izredni profesor na Oddelku za

etnologijo in kulturno antropologijo Univerze v Ljubljani. Njegov prispevek se je osredotočal na prevladujoče načine in žanre gorske fotografije, zlasti fotografiranje prizorov pašniškega življenja na območju Bohinja. Upodobitve je primerjal s praksami v drugih državah in preučeval, kako so vizualne upodobitve odražale in oblikovale spreminjajoče se percepcije gorskega življenja.

V predavanju Carlosa A. Batiste, doktorskega študenta antropologije na Univerzi Kolumbija, z naslovom *Sensing Nature, Materializing Populism: Remote Sensing and Underground Exploration in Quintana Roo* / Zaznavati naravo, uresničevati populizem: Daljinsko zaznavanje in raziskovanje podzemlja v Quintana Roo v Mehiki je avtor predstavil posledice gradnje turistične železnice Mayan Train na polotoku Yucatan. Osredotočal se je na slikovno gradivo karizmatičnih živali, kot so to npr. jaguarji, ki ga aktivisti uporabljajo za boj proti turistifikaciji območja in nejevernosti podpornikov gradnje tračnic, lokalnih oblasti in laične javnosti.

Nežka Struc, raziskovalka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, in Pia Krampl, doktorska študentka kulturne antropologije na Univerzi v Ljubljani, sta predstavili izsledke raziskave *Vulnerabilities through Digital Tools for Disaster Preparedness* / Ranljivosti pri uporabi digitalnih orodij za pripravljenost na nesreče. Raziskovali sta uporabo digitalnih in analognih orodij pri odzivu na naravne nesreče ter ocenili tako tveganja kot tudi pripravljenost na naravne nesreče. Članek je nastal v projektu *Sonar-Cities* / Sonarna mesta.

Sandi Abram, raziskovalec na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Univerze v Ljubljani, je v prispevku *Digital Technologies and Contemporary Hunting Practices* / Digitalne tehnologije in sodobne lovske prakse predstavil izsledke etnografske študije lovcev na Solčav-

skem. Študija je preučevala uporabo digitalnih tehnologij med lovom na divje živali in vpliv tovrstnih lovskih praks na identiteto, percepcijo in metode sodobnih lovcev. Večina uporabo tehnoloških pripomočkov pri lovu zavrača kot neavtentični lov, medtem ko je pri lovu na volkove njihova uporaba dobrodošla.

Na zaključni okrogli mizi *Sensing, Feeling, Conceiving Nature(s): Insights, Challenges, and Future Directions* / Zaznavati, čutiti, misliti narave: Uvidi, izzivi in prihodnje usmeritve, ki je ponudila prostor za končne premisleke o novih spoznanjih konference ter sklepne besede, so sodelovali Blaž Bajič, Marcin Brocki, Sanja Đurin, Juhana Venäläinen in Helmi Järviluoma, ki že več let sodelujejo v mednarodnem in interdisciplinarnem projektu DigiFREN. Konferenco so sklenili s krajšo refleksijo razvijajočih se perspektiv, znanj in izzivov, na katere so naleteli pri svojem delu.

Konferenca se je končala s predstavitev umetniške instalacije na prostem antropologinje in vizualne umetnice Henrike von Dewitz z naslovom *Exi(s)tense* v Kampu Danica. Umetnica je pokazala serijo abstraktnih video kompozicij posnetkov nevarnih ali nepričakovanih interakcij z naravo v vsakdanjem življenju, ki predstavljajo vizualno interakcijo s prostorom.

Predavanja, projekcije in druge aktivnosti konference so predstavili raznolike nove metode za raziskovanje odnosa med digitalno estetizacijo okolij in preoblikovanjem vsakdanjih percepcij, senzibilnosti, pojmovanj in praks, ki jih posameznik vzpostavlja do svojega okolja. Končni cilj projekta je razširiti polje vednosti v antropologiji, obogatiti druge vede – kulturno antropologijo, zgodovino, senzorične študije, hkrati pa tudi z ugotovitvami raziskav omogočiti učinkovitejše upravljanje in boljšo zaščito krhkih okolij.

V SLOVO GOSPODU BOŽU ZUANELLI, BENEŠKEMU DUHOVNIKU, ČEDERMACU IZPOD MATAJURJA

Šestega maja 2025 je Benečijo pretresla žalostna novica, da je v videmski bolnišnici umrl don Natalino Zuanella, spoštovani in priljubljeni gospod Božo, župnik Tarčmuna in Sovodnje. Težko je z besedami opisati težo te izgube in kako pomembna osebnost je bil g. Božo Zuanella kot dušni pastir, pisatelj, publicist, raziskovalec, premišljevalec in razumnik, do zadnjega predan Benečiji in njenim ljudem. V Sloveniji se premalo zavedamo, da je bil gotovo med najpomembnejšimi Slovenci našega časa.

Rojen je bil leta 1941 v vasi Bijače v dolini Nadiže, a je družina izvirala iz Matajurja in se je tja tudi vrnila. Tam je tudi g. Božo Zuanella živel od začetka sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ko je postal župnik v Tarčmuni in v Sovodnji. Bil je zadnji duhovnik, ki je živel in deloval v Nadiških dolinah. V zadnjih letih je zaradi pomanjkanja duhovnikov sprejel maševanja tudi v drugih župnijah in neumorno izpolnjeval svoje poslanstvo, globoko prizadet zaradi usihanja slovenščine in beneškega narečja v cerkvi in nasploh v Benečiji. Vse življenje si je prizadeval za obstoj in razvoj beneške kulture in jezika, ohranjal je beneško narečje in slovenščino v cerkvi, spodbujal narodno ozavešanje, raziskoval in pisal o zgodovinskih in kulturnih posebnostih Benečije. Širše je postal znan s knjigo *Gli anni bui della Slavia: Attività delle organizzazioni segrete nel Friuli orientale* (Zuanella in Qualizza 1996), ki je izšla pod psevdonimom NAZ in v slovenskem prevodu Marije Gorjup Posinkovič z naslovom *Mračna leta Benečije: Dejavnost tajnih organizacij v vzhodni Furlaniji* (Zuanella in Qualizza 1998). V njej sta skupaj z vrstnikom, msgr. Marinom Qualizzo, teologom, profesorjem in pisateljem ter prav tako neomajno zavzetim za dobrobit Benečije, razkrila raznarodovalno politiko tajne paravojaške organizacije po koncu druge svetovne vojne. Ta je vse, kar je bilo slovenskega, enačila s sovražnim komunizmom in Slovencem v Benečiji zagrenila življenje z ovajanji in s preganjanjem. S knjigo sta si nakopala mnogo nasprotnikov, sledila je tožba s procesom, ki se je vlekel nekaj let, končno pa sta bila oproščena. Njuna zasluga, da sta razkrila raznarodovalno dejavnost paravojaške organizacije, ki je zastupila ozračje v Benečiji in krepko pripomogla tudi k masovnemu izseljevanju iz teh krajev, je neprecenljiva.

G. Božo Zuanella in msgr. Marino Qualizza sta bila skupaj z msgr. Dionisijem Mateucigom in g. Mariom Gariupom v četverici izjemnih beneških duhovnikov, ki so v cerkvi v Benečiji in Kanalski dolini zadnji ohranjali slovensko besedo in neomajno skrbeli za kulturno identiteto Slovencev v

Videmski pokrajini. Četverica vrstnikov je ob 50. obletnici duhovniškega posvečenja 27. julija 2015 skupaj darovala zlato mašo v župnijski cerkvi v Špetru. Pridiga msgr. Marina Qualizze je bila polna ljubezni, skrbi in upanja za Benečijo (Dom 2015: 1). Žal sta se v naslednjih letih poslovila msgr. Dionisio Mateucig (2016) in g. Mario Gariup (2019). Maja 2025, le dobrih štirinajst dni po slovesu od g. Boža Zuanelle, se je poslovil tudi msgr. Marino Qualizza. Benečane je razžalostilo neusmiljeno spoznanje, da sta odšla poslednja čedermaca. V naslednji številki *Doma* je Ezio Gosgnach objavil tolažilni uvodnik z naslovom Čedermacu je še puno in v njem navedel besede samega msgr. Marina Qualizze, »de skarb za ukoreninjenje viere v slovensko kulturo muorejo prevzeti zaviedni in pametni laiki«, in povzel, »de za čedermace lahko štejemo vse naše ljudi, ki imajo par sarcu slovensko besiedo, ki so ponosni nanjo, ki jo tudi po

G. Božo Zuanella v cerkvi v Matajurju pripoveduje etnologom na ekskurziji po Benečiji (foto: Zora Slivnik, 1. 6. 2013).

* Mojca Ravnik, dr. etnologije, znanstvena svétnica Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU v pokoju; mojca.ravnik@zrc-sazu.si.

zapovedih katoliške Cerkve varjejo ku veliko bogatijo in jo gledajo prenesti na te mlade.« (Gosgnach 2025)

Spominjam se mnogih srečanj z g. Božom Zuanello, povezanih z mojim etnološkim delom v Benečiji. Imela sem čast in privilegij, da sem ga leta 1996, ko sem bila mentorica na Mladinskem raziskovalnem taboru za slovenske srednješolce v Italiji v vasi Mašera na pobočju Matajurja, osebno spoznala. Pred začetkom tabora smo ga z drugimi mentorji obiskali na njegovem domu v *Podorjehe* v vasi Matajur in ga vprašali, ali bomo mlade raziskovalce lahko pripeljali k njemu, da bi jim pripovedoval o Benečiji. Sama sem do takrat že prebrala nekatere njegove članke v *Novem Matajurju* in *Domu* in sem bila vesela, da ga bodo spoznali tudi mladi.

V prvih dneh tabora smo se z etnološko skupino res oglašili pri njem. Gostoljubno nas je povabil v hišo in zapletli smo se v pogovor. Zanimali so ga naši prvi vtisi, nato pa nam je spregovoril o zgodovini Benečije, vaški samoupravi pod Beneško republiko in poznejših prelomnih zgodovinskih obdobjih, vse od francoske do avstrijske in končno italijanske oblasti. Najzanimivejše so bile njegove razlage priimkov, hišnih in krajevnih imen, ki jih je že od osemdesetih let načrtno raziskoval in smo ga o njih spraševali. Tako nas je npr. zanimal priimek oz. hišno ime Cramar, *Kramar*, *Kramarčini*, on pa je vzel iz omare *Status animarum*, ga pred nami odprl in v njem poiskal priimek in hišno ime pri vpisu konkretne družine. Pojasnil nam je, da so bili v preteklosti mnogi prebivalci teh vasi kramarji, ki so hodili daleč v Avstrijo in na Ogrsko in od hiše do hiše *guzirali*, prodajali vsakovrstno kramo in tako pomagali preživljati družine; od tod izvirajo navedeni priimki, vzdevki in hišna imena. Glede priimka Crisnero, ki smo ga tudi srečali na terenu, pa je pojasnil, da gre za italijansko obliko priimka Križnar, to pa je bil priimek nekega Janeza iz župnije Bitnje pri Kranju, ki je s Kranjskega prišel ob koncu 18. stoletja, se oženil s tukajšnjim dekletom in naselil v Sovodnji, kjer so ga začeli imenovati *Kránjac*. To je postalo hišno ime in pozneje še toponim *Pri Kránjcu*. O obeh priimkih je pozneje objavil članka v seriji z naslovom *Priimki v občini Sovodnja* (Zuanella 1998; 1999). Tako je mladim raziskovalcem odkril povezavo med arhivskimi in terenskimi podatki in nas navdušil s svojima znanjem in človeško toplino.

Pozneje sem g. Boža Zuanello ob raznih priložnostih še večkrat srečala in ob tem opazovala njegovo povezanost z ljudmi in vpetost v njihova življenja. V zadnjih letih je v Matajurju živel skupaj z bratom Pasqualom, ki je duhovnik vzhodnega obreda in slikar ikon, skupaj sta obiskovala tudi cerkvene in druge prireditve.

Eden takih dogodkov je bil tudi *senjám*, vaški praznik v Matajurju 10. avgusta 2003, na god sv. Lovrenca. Cerkev v Matajurju je sicer posvečena mučencema sv. Gervaziju in sv. Protaziju, ki godujeta 19. junija, a ker imajo kmetje takrat veliko dela, so praznik predstavili na dan sv. Lovrenca.

Procesija sv. Marka v tarčmunski fari, postaja pri križu na poti med Ceplesiščem in Vartačo (foto: Mojca Ravnik, 25. 4. 2008).

Na ta dan leta 2003 je bila maša, prva po koncu večletne obnove cerkve, še zlasti slovesna. Somaševali so g. Božo Zuanella, msgr. Marino Qualizza, msgr. Mario Qualizza in g. Rinaldo Gerussi, kot strežnik pa g. Pasquale Zuanella. Cerkev je bila polna do zadnjega kotička, premajhna za vse, ki so želeli prisostvovati. Bogoslužje je potekalo v beneškem narečju, knjižni slovenščini in italijanščini, prepleteno je bilo s petjem ljudi v cerkvi in prisrčnimi nagovori g. Boža Zuanelle in msgr. Marina Qualizze, v katerih je prišla do izraza njuna bližina in povezanost s skupnostjo. Po maši je sledilo *tónkanje*, praznično pritrkavanje v cerkvenem zvoniku. Popoldne pa se je g. Zuanella sredi vasi pridružil domačinom v sproščenem druženju ob stojnicah s hrano in pijačo in med pripravami na večerni ples na trgu. Miha Peče je o prazniku sv. Lovrenca v Matajurju posnel video. (Peče 2003).

Leta 2008 sem se udeležila procesije sv. Marka v Zuanellovi tarčmunski fari. Potem ko so bile Markove procesije v preteklosti v Benečiji zelo priljubljene, so pred nekaj desetletji skoraj usahnile. Veliko ljudi se je izselilo, v zadnjem času pa so v mnogih župnijah ponovno oživele; tako je tudi na Tarčmunu. Izvirajo iz rimskih poganskih obhodov na 25. aprila in so namenjene varovanju posevkov pred žitno snetjo, krščanstvo pa jih je preneslo v bogoslužje na god apostola Marka, ki je zavetnik Beneške republike. 25. april je od konca druge svetovne vojne v Italiji državni praznik, dan osvoboditve, zato se lahko procesij udeležijo tudi ljudje, ki so se že odselili in se na ta dan spet srečajo z domačo tradicijo, kraji in ljudmi. Poti, ki so danes že zelo zaraščene, saj po njih nihče več ne hodi, domačini pred procesijo skrbno očistijo. Procesije se vijejo od vasi do vasi, skozi gozdove in preko polj, z molitvijo in s petjem litanij vseh svetnikov, s postanki za obrede ob oltarjih in z druženjem. Mnogi, ki živijo drugod, se za ta praznik vrnejo in odprejo domačo hišo, da se srečajo s starimi znanci in prijatelji. Za starejše ljudi so današnje procesije bolj družabni dogodek in družinski izlet v naravo, čeprav so vsi veseli, da se procesije ohranjajo.

G. Božo Zuanella in pevci mešanih pevskih zborov Planika iz Kobarida in Hrast iz Doberdoba med mašo na Matajurju (foto: Luisa Battistig, 1. 9. 2024).

Tarčmunska procesija je zjutraj iz cerkve sv. Ivana krenila za g. Božom Zuanello in nosilcem križa po poti, ki se tik pod cerkvijo spušča v dolino, nato pa navkreber do vasi-ce Jeline. Tu je bil postavljen prvi oltar, kakršne domačini postavijo v vseh vaseh, koder gre procesija. Pokriti so s prtom (na nekaterih je izvezen slovenski napis, npr. Glej Jagnje Božje ki odjemlje grehe sveta), na njih pa so kri-ži, razpela ali podobe Kristusa, svečniki, blagoslovljena voda, sol za živino in rože. G. Zuanella je ob oltarjih v Je-lini in vseh naslednjih v vaseh, pa tudi ob križih, ki stojijo ob poteh med vasm, opravil obred z molitvijo, s petjem evangelija, prošnjo s križem na vse strani neba za varstvo pred strelo, nevihto, kugo, lakoto, vojno in za varstvo pri-delkov, nato pa z blagoslovljeno vodo blagoslovil vas in polja. Procesija se je nadaljevala v Duš, Mašero, Gabro-vico in Polavo, kjer jo je pri budističnem samostanu poz-dravil budistični menih, in se skozi Ceplesišče in Vartačo vrnila na Tarčmun, kjer je bila ob 14. uri maša. Vso pot je g. Zuanella hodil s procesijo, in prav posebno lepo je bilo, ko je del poti z gručo otrok celo hodil vzvratno in z njimi prepeval. Bil je živa podoba župnika, ki vodi star obred in ga doživlja skupaj z ljudmi. Procesijo je spremljalo veselo zvonjenje cerkvenih zvonov.

G. Zuanello sem pozneje skupaj z Luiso Battistig, pisate-ljico in pesnico iz Mašere, obiskala na njegovem domu v Matajurju in ga prosila, da mi je pripovedoval ob fotografi-jah s procesije (fotografije in zapiski so shranjeni v arhivu Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU). Tudi on je povedal, da so bile procesije včasih zelo drugačne, da je prišlo ogromno ljudi, ki so molili in peli litanije in s seboj vzeli le vodo in kos kruha. Potem pa so se vasi hitro prazni-le in kazalo je, da procesij sploh ne bo več, a on nikoli ni odnehal. Pripovedoval je, kako radi ljudje nosijo težak križ na čelu procesije in da ga marsikateri kar noče spustiti iz

rok; pa še to, da tudi otroci želijo nositi knjigo, manjši križ in blagoslovljeno vodo. O procesijah je tudi pisal (Zuanella 1987), z bratom Pasqualom in z msgr. Marinom Qualizzo pa je leta 2014 nastopil tudi v video-posnetku procesije sv. Marka v tarčmunski in matajurski fari (Banchig 2015).

Maše g. Boža Zuanelle ob kapeli Kristusa Odrešenika in Brezmadežne na vrhu Matajurja so nepozabne. Kapela je bila postavljena leta 1901, nato jo je poškodovala strela, med prvo svetovno vojno je bila porušena, leta 1962 pa obnovljena. Odtlej je vsako prvo nedeljo v septembru ma-ša ob obletnici posvetitve kapele in gorski praznik, ki se ga udeležijo mnogi domačini, planinci in pohodniki iz Bene-čije, Furlanije in Slovenije. V prelepem naravnem prizori-šču, obkroženem s planinskimi vršaci, je G. Zuanella molil v beneškem narečju, po slovensko, furlansko in italijan-sko, in v vseh jezikih pridigal o miru in dobroti, ohranjanju življenja in narave. Ob stotih obletnicah začetka in konca prve svetovne vojne se je poklonil vsem padlim žrtvam nesmiselne vojne in prosil za mir. Pri njegovih mašah je največkrat pel Mešani pevski zbor Planinska roža iz Ko-barida, v zadnjih treh letih so se jim pridružili pevci Me-šanega pevskega zbora Hrast iz Doberdoba. Po maši pa se je druženje in petje v prijateljskem ozračju, skupaj z njim, nadaljevalo pri Domu na Matajuri.

Ljubil je gore in bil navdušen planinec. O vzponih, kamor se je podajal največkrat skupaj z bratom Pasqualom, je ve-liko lepih člankov napisal pod naslovom »Nazaj v planin-ski raj«. Posebno je ljubil Krn in Matajur. Kot dejaven član je ves čas podpiral Planinsko družino Benečije, včlanjen je bil tudi v CAI (Club Alpino Italiano).

G. Božo Zuanella pa je še zlasti veliko svojega dela po-svetil raziskovanju najrazličnejših vprašanj in pojavov v zgodovini, jeziku, etnologiji Benečije in drugih območij, kjer v Italiji živi slovenska manjšina. Najprej je objavljal

Brata Božo (prvi z desne) in Pasquale (zgoraj) Zuanello s prijatelji planinci na vrhu Možica nad Soriško planino (foto: Massimiliano Miani, 30. 11. 2006).

v časopisu *Matajur*, ki je začel izhajati leta 1950 (od leta 1974 kot *Novi Matajur*); bil je tudi član uredništva, nato pa se je posvetil urejanju časopisa *Dom*, ki je začel izhajati leta 1966.¹ Poleg tega je pisal za časopise *Mladika*, *Naš tednik* in *Vita Cattolica* ter za *Trinkov koledar*, sestavljal gesla za *Slovenski krajevni leksikon* in *Primorski slovenski biografski leksikon*. Največ svojih člankov je posvetil toponomastiki in onomastiki, a je pisal tudi o gospodarskih dejavnostih, stavbarstvu, letnih šegah in praznikih, legendah in zagovorih, ljudski meteorologiji, dialektologiji, ljudskih pesmih in umetnosti ter še mnogih vprašanjih, ki se tičejo Slovencev v Furlaniji. Pri nekaterih raziskavah sta sodelovala z duhovnikom msgr. Valentinom Birtičem (Birtig).

Zuanellovi spisi so dragoceni za vsakega raziskovalca Benečije. Naj za ponazoritev njegovega obravnavanja pojavov navedem vsaj nekaj odlomkov iz njegovih spisov, ki so za etnologijo še zlasti zanimivi.

Tako se npr. članek o kostanju in njegovem pomenu za Nadiške doline, ki sta ga napisala skupaj z Valentinom Birtičem, začne z navajanjem vasi na različnih višinskih legah, kjer uspeva to drevo, in z dejstvom, da o njegovi starosti v teh krajih »pričajo stari kostanjevi tramovi, podi in deske, ki se nahajajo v starih hišah ne samo v Beneči-

ji, ampak tudi v Čedadjskih palačah«. Govori o vsestranski uporabi lesa, kostanju v prehrani, imenih in vrstah kostanja, ki so ga prodajali na čedadjskem trgu, po drugi svetovni vojni pa so ga po vaseh prodajali prekupčevalci in trgovci. Benečani so ga po Furlaniji zamenjavali za koruzo, jeseni pa so ga »nabasali na »barele« in ga ponujali furlanskim kmetom od hiše do hiše«. In navaja:

Kako dragoceno je bilo kostanjevo drevo za naše ljudi izhaja tudi iz starih testamentov 17. stoletja, kjer je pisano kako je oče zapuščal posemezenim sinovom po en kostanj ali dva kostanja v tem ali onem kraju. Tudi cerkveni praznik (obletnica posvečenja domače cerkve), ki so ga obhajali navadno meseca oktobra je dobil naziv po kostanjevem plodu in še danes ga imenujejo »búrňjak«. V lokalnem narečju je še v rabi kakšna »pargliha« ali fraza iz kostanjeve terminologije kot na primer: »Prekleta griča!« (Griča v prenesenem pomenu predstavlja jeznega, napihnjene ga in nadležnega človeka.) (Birtič in Zuanello 1981: 4)

Navaja primke in ledinska imena, ki izhajajo iz besede kostanj, nato pa še načine klatenja, pobiranja in shranjevanja kostanja, in sklene: »Lahko zapišemo, da je bil nekdanj pri nas kostanj prava mana, rekli bi vsakdanji kruh brez katerega bi takratne številne beneške družine težko shajale in se preživljale« (Birtič in Zuanello 1981: 4). Skupaj z Valentinom Birtičem sta raziskovala tudi stare beneške hiše in o njih objavila članek z risbo Morena Tomasetiga

¹ Zahvaljujem se g. Giorgiu Banchigu za bibliografijo Boža Zuanelle v *Domu*, ki mi je bila v veliko pomoč pri pisanju prispevka.

(Birtič in Zuanella 1982: 4).

Posameznim tematikam je posvetil cele serije. Tako je v *Domu* leta 1991 objavil več člankov pod skupnim naslovom Kazoni na Matajuri. V začetku prvega se takole spominja kazonov, ko so bili še polni življenja:

Pred drugo svetovno vojso an še približno trideset let po nji je bluo poliete gor na Matajuri vsê živuo, Marsinci, Matajurci an Loščaki so siekli travo malomanj do varhà Matajura, na pašah an na planinah so se pasle krave an njih zvonjenje se je mešalo z vriskanjem judi, ki je odmievalo od brega do brega. (Zuanella 1991: 3)

V naslednjih člankih podrobno in slikovito popiše kazone, kje in kdo jih je postavil in uporabljal, ter življenje in delo na planini, tudi mikrotoponime, ki spominjajo na nekdanjo živinorejo.

Leta 1994 pa je v *Domu* objavil več člankov pod skupnim naslovom Stari malni v Nediških dolinah, v katerih je ponovno združil na eni strani svoje dobro poznavanje arhivskih virov, na drugi pa pozorno opazovanje na terenu z očmi domačina. Tako na začetku prvega članka piše, da sta bila najstarejša mlini v Nadiških dolinah v Ažli, ki je bil obnovljen in je še deloval, in v Dolenjem Barnasu, ki je bil že približno štirideset let zapuščen. Nato pa doda še zanimivost, da že *Starogorski rokopis* omenja mlinarje v teh vaseh na koncu 15. stoletja in da je tudi v krstnih knjigah špeterske fare leta 1618 zapisan nek »Simon Mulinaro de Asida«, leta 1645 pa »Simon Mlinar de Azzida«. Nadaljuje, da so v tistih časih v mlinih tudi stopali kašo, navaja priimek neke ženske »Stopera« in nekega moškega »Stoper« in mnoge omembe mlinarjev in mlinov »v bukvah špietarske fare« (Zuanella 1994a: 8). Natančno je popisal delovanje, starost in stanje mlinov in njihove opreme ter o vsakem od njih dodal podatke o dokumentaciji. Serijo je končal z mlinarsko terminologijo in na koncu zapisal: »Stari malni so priče naše materialne kulture, na žalost pa so skor usi podarti. Jest san dokumentiru njih obstoj z namienan, de se ohrane vsaj u spisih an na fotografijah spomin nanje, saj so tudi oni an part naše domače zgodovine.« (Zuanella 1994b: 8)

V vseh člankih je Božo Zuanella najprej predstavil predmet svojega spisa, npr. procesijo sv. Marka, kazon, mlin, hišo itd. v trenutnem stanju, nato pa posegel v preteklost,

navedel arhivske vire, pričevanja domačinov in lastne spomine, vse pa opremil še s svojimi fotografijami. Pregleda njegovih objav, od katerih je vsaka izvirna in edinstvena, še nimamo, čeprav bi zaslužile celovito predstavitev in ovrednotenje.

Z vsem svojim delom je Božo Zuanella ustvaril neprecenljivo darilo svoji ljubljeni Benečiji.

Literatura in viri

BANCHIG, Giorgio (ur.): *Te rogamus, audi nos! Procesija svetega Marka v Tarčmunski in Matajurski fari (Sauodnja) / Rogazioni di san Marco nelle parrocchie di Tercimonte e Montemaggiore (Savogna)*. Čedad: Združenje Associazione don Eugenio Blanchini, 2015.

BIRTIČ, Valentin in Božo Zuanella: Kostanj in njegov pomen za Nediške doline. *Dom*, november 1981, 4.

BIRTIČ, Valentin in Božo Zuanella: Stare beneške hiše. *Dom*, junij 1982, 4.

DOM: Naša Benečija je oživiela. Naj živi še naprej! *Dom*, 15. julij 2015, 1.

GOSGNACH, Ezio: Čedermacu je še puno. *Dom*, 15. junij 2025, 1.

PEČE, Miha: Vaški praznik Sv. Lovrenc. Video. Ljubljana: AVL ZRC SAZU, 2003.

ZUANELLA, Božo: Procesija Sv. Marka. *Dom* 8, 1987, 3.

ZUANELLA, Božo: Kazoni na Matajuri. Na planinah an sanožetih je bluo ankrat poliete veselo. *Dom* 15, 1991, 3.

ZUANELLA, Božo: Stari malni v Nediških dolinah. *Dom* 10, 1994a, 8.

ZUANELLA, Božo: Stari malni v Nediških dolinah. Mlinarska terminologija. *Dom* 20, 1994b, 8.

ZUANELLA, Božo in Marino Qualizza: *Anni bui della Slavia: Attività delle organizzazioni segrete nel Friuli orientale*. Čedad: Società Cooperativa Editrice Dom, 1996.

ZUANELLA, Božo in Marino Qualizza: *Mračna leta Benečije: Dejavnost tajnih organizacij v vzhodni Furlaniji*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.

ZUANELLA, Božo: Cramar. *Dom* 21, 1998, 3.

ZUANELLA, Božo: Crisnaro/Križnar. *Dom* 12, 1999, 3.

MORJE, RIBIČI IN BARKE SO DEL SLOVENSKE IDENTITETE

Bruno Volpi Lisjak (1932–2025)

Marca 2025 je v starosti 93 let umrl Bruno Volpi Lisjak, dolgoletni pomorščak in menedžer tržaške ladjedelnice, odličen poznavalec ribištva, raziskovalec in publicist. V številnih raziskavah, ki so izšle v raznih revijah in zbornikih, je dokaz(ov)al, da s(m)o Slovenci (tudi) mediteranski narod. Leta 1973 je bil med pobudniki za ustanovitev pomorskega kluba Čupa, prek katerega je širil ljubezen do morja in vzgajal mlade jadralce, veslače in pomorščake. Bil je tudi med pobudniki za ustanovitev Ribiškega muzeja tržaškega primorja (leta 2015), ki hrani množico eksponatov in dokumentov o slovenski mediteranski kulturni dediščini in pobudnik knjižne zbirke Morje (Gregorič 2010; Tence 2025). V članku predstavljam široko raziskovalno dejavnost Bruna Volpija Lisjaka. Kot laik jo je opravljal z največjo skrbnostjo in spoštovanjem do svojega domačega kraja, domačih ljudi, slovenskega pomorstva in etnološke stroke.

Življenje na morju do upokojitve

Kapitan Bruno Volpi Lisjak se je leta 1932 rodil v slovenski družini v Trstu. Po osnovni in srednji šoli v domačem mestu je obiskoval strojni oddelek takratne Slovenske pomorske trgovske akademije v Piranu; končal jo je leta 1951. Kot je pravil sam, ga je v ta poklic privedel splet okoliščin: starša sta ga usmerila v pomorsko šolo, ker je v povojnem času primanjkovalo denarja, hrane in vseh mogočih dobrin, izšolani pomorci pa so imeli možnost zaposlitve (Zupančič 2018). K odločitvi za pomorstvo je verjetno pripomoglo tudi dejstvo, da je bil njegov oče po razpadu fašizma leta 1943 vkrcan na ladjah jugoslovanske mornarice na Malti (Gregorič 2010: 18).

Kot tržaški Slovenec, ki mu ni bilo dano obiskovati slovenskih šol, se je po vojni želel vpisati na slovensko visoko tehnično šolo, ki pa je v Trstu ni bilo. Tako je končal na leta 1947 ustanovljeni Slovenski pomorski trgovski akademiji v Piranu – današnji Fakulteti za pomorstvo in promet (od leta 1995). Do njene ustanovitve so bili takrat mnogi v Sloveniji skeptični, vendar so, kot je pripovedoval Volpi, prevladali »primorski zagnanci«, ki so vztrajali pri tem, da Slovenci morajo na morje. Tam so se, kot je dejal, »prvič v zgodovini Slovencev začeli vzgajati bodoči pomorski kadri, in to v slovenskem jeziku in na slovenski zemlji« (Gregorič 2010: 18). Kljub pomanjkanju učbenikov, vsakršnih drugih pripomočkov, laboratorijev itn. so dijaki in profesorji ob zavedanju tega velikega zgodovinskega trenutka rast svoje šole doživljali z velikim zanosom in so počasi postali prava valilnica kakovostnih slovenskih

pomorskih kadrov, ki so se uspešno uveljavljali doma in po svetu (Gregorič 2010:18).

Po sicer brezplačnem štiriletnem šolanju v Piranu je moral vsaj osem let služiti v jugoslovanski trgovski mornarici. Na Reki se je pri Jugoliniji želel vkrcati na moderno motorno ladjo, pristal pa je na parniku na Neretvi, ki so ga leta 1913 izdelali Angleži. Čez nekaj časa se je vkrcal na Jajce, prvi jugoslovanski tanker, kjer je le za las ušel nesreči. Ker je ostal na kopnem – z izgovorom, da mu je bilo zaradi nesreče slabo, so ga naposled premestili na drugo ladjo (Zupančič 2018).

Po devetletni plovbi pod raznimi zastavami in po vseh oceanih se je zaposlil v tržaški ladjedelnici, kjer je zaradi znanja jezikov in že pridobljenih izkušenj postal menedžer; 31 let je delal kot strokovnjak in tehnično-komercialni menedžer. Spet je bil veliko na poti, a ne več toliko po morju, ampak z letali in vlaki (Zupančič 2018). Po izobrazbi je bil ladijski strojnik, profesionalni čin je pridobil v Jugoslaviji. Po vrnitvi v Italijo je ostal brez pridobljene

Bruno Volpi Lisjak (foto: Barbara Sosič, 2011, Dokumentacija Slovenskega etnografskega muzeja).

* Martina Piko-Rustia, mag. filozofije, znanstvena vodja inštituta, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Celovec/Klagenfurt, Avstrija; piko@ethno.at.

izobrazbe, saj ta v takratni Italiji ni bila priznana. Za pridobitev naziva »kapitan« je moral na kapitaniji ponovno opraviti vse izpite.

Zavestno se je izogibal linijskim ladjam z vnaprej določenimi ustaljenimi potmi ter iskal tramperje, ki brez ustaljenega reda plovejo v različne smeri. V najkrajšem času je želel videti čim več sveta in spoznati različne dežele in narode. Bil je tudi na remontih ladij v ladjedelnicah na Japonskem, v Kanadi, na Škotskem, v Italiji in drugje. Pri tem si je skrbno nabiral dodatno znanje, ki mu je prišlo prav pozneje v tržaški ladjedelnici, kjer je opozoril nase, ker so njegove ladje plule rentabilno, z zelo nizko porabo goriva in majhnimi vzdrževalnimi stroški (Gregorič 2010: 18).

Takrat je v italijanskih ladjedelnicah primanjkovalo dela, Bruno Volpi Lisjak pa je sklenil pogodbe z rusko pomorsko floto, ki je prihajala v Trst na remont svojih ladij. Gojil je stike z ladjarji mnogih držav, posebno pa z Ministrstvom za ribolov in Ministrstvom trgovske mornarice nekdanje Sovjetske zveze, s katerima je sodeloval pri popravilih in modernizaciji trgovskih, potniških in ribiških preookeanskih ladij. To je bil politično občutljiv čas, ko ameriški zavezniki niso bili navdušeni, da v zaliv prihajajo ladje z znakom srpa in kladiva na dimnikih. O tem ni smel govoriti medijem in ljudem, sicer bi takoj ostal brez dela. Vendar pa je prav zaradi remontov in vzdrževanja ruskih ladij tržaška ladjedelnica ves čas imela dovolj dela, verjetno so prav zaradi ustvarjanja dobička lastniki in oblastniki gledali stran in tolerirali posel z Rusi (Gregorič 2010: 18; Zupančič 2018).

Poskrbel je tudi, da so ladjedelniški delavci, med katerimi je bilo veliko Slovencev in članov KP Italije, lepo sprejeli ruske mornarje. Za ladjedelniške delavce je organiziral tečaje ruščine in razna športna srečanja ruskih mornarjev s slovenskimi društvi na Tržaškem ipd. Tako je ob veliki zavisti drugih italijanskih ladjedelnic posel z Rusi v Trstu dolga leta cvetel (Gregorič 2010: 18).

Bruno Volpi Lisjak je po upokojitvi leta 1993 raziskoval in publiciral. Posvetil se je dokumentom, ki jih hranita tržaški diplomatski in državni arhiv in v njih presenečen odkril številne listine, ki obravnavajo bogato ribiško in pomorsko preteklost Slovencev na Tržaškem, njihove bitke z italijanskimi ribiči iz Chiogge in tudi dolgoročno strategijo italijanskih iredentistov, ki so že pod Avstro-Ogrsko načrtovali pregon Slovencev z obale Tržaškega zaliva. Vsa ta odkritja so ga spodbudila, da je po dolгих letih naporega raziskovanja po arhivih objavil številna knjižna in druga raziskovalna dela (Gregorič 2010: 19).

Bruno Volpi Lisjak je, da bi spremenil odnos vseh Slovencev do pomorske zgodovine in slovenskih ljudi, ki živijo na Tržaškem, veliko člankov in raziskav objavil tako v slovenskem kot italijanskem jeziku. Želel je, da vsem postane jasno, da s(m)o Slovenci tudi pomorski narod (Gregorič 2010: 18).

Njegovo raziskovalno delo je kmalu preraslo publicistični okvir. Po pogovorih s starimi ribiči, ki so na podstrežjih še

hranili marsikateri kos ribiške opreme in ga zaradi neuporabnosti nameravali zavreči, je te predmete, ki veljajo za zameetek stalne zbirke Ribiškega muzeja tržaškega primorja, začel zbirati. Muzej so jeseni 2015 uradno odprli v Križu pri Trstu (Zupančič 2018). Že leta 1973 je bil med pobudniki ustanovitve Pomorskega kluba Čupa v Sesljanu.

Ustanovitev Pomorskega kluba Čupa v Sesljanu

Ko so zgodovinske okoliščine (iredentistični pritiski, fašizem, nenaklonjenost italijanskih državnih in tržaških lokalnih oblasti do Slovencev, naselitev povojnih beguncev iz Jugoslavije na tržaškem Krasu) in ekonomski dejavniki (postopna nerentabilnost ribištva) počasi uničili cvetoče slovensko ribištvo na Tržaškem, je Bruno Volpi Lisjak ocenil, da so športno - rekreacijske pomorske dejavnosti še edina možnost, da Slovenci na obali od Barkovelj do Devina ohranijo stik z morjem. Tako je leta 1973 nastal Pomorski klub Čupa v Sesljanu, ki ga je dolga leta vodil in prek njega širil ljubezen do morja in vzgajal mlade jadralce, veslače idr. (Gregorič 2010: 19).

Klub se je ob ustanovitvi imenoval Pomorski klub Čupa, zdaj se imenuje Jadralni klub Čupa. Ime »čupa« izhaja iz preprostih plovil – drevaka, iztesanega iz enega samega hloda. Čupe so stoletja nepretrgano uporabljali ribiči iz obalnih vasi med Trstom in izlivom Timave pri Tržiču. Leta 1998 so ob 25. obletnici kluba na osnovi raziskav in načrtov kapitana Bruna Volpija Lisjaka iz debla 140 let stare jelke izdelali novo čupo, ki kraljuje v sesljanskem jadralnem klubu.

Jadralna šola Jadralnega kluba Čupa sodi med boljše v Italiji in dosega odlične rezultate. Mladi pomorščaki tako potrjujejo, da v Tržaškem zalivu živijo tudi Slovenci, pa čeprav na tekmovanjih nastopajo pod italijansko zastavo (Gregorič 2010: 19). Klub si že od leta 1973 prizadeva zlasti za razvoj mladinske jadralne dejavnosti. Glavni cilj je v Sesljanski zaliv privabiti čim več mladih jadralcev, ki ljubijo morje in veter ter jih ob pravem času preleviti v vrhunske športnike (Jadralni klub Čupa 2025).

Avgust in Zdravko Caharija na zadnji plovbi s čupo pred prodajo Slovenskemu etnografskemu muzeju (foto: Petricich, Trst, Nabrežina, 1947, Dokumentacija Slovenskega etnografskega muzeja).

O ribah, čupi in morju – Raziskovalno delo po upokojitvi

Slovensko ribištvo

Volpijevo raziskovalno delo se je začelo s knjigo *Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave*. Knjiga, ki je leta 1995 (Volpi Lisjak 1995a) izšla pri Mladiki, je v štirih mesecih pošla, tako da jo je moral založnik takoj ponatisniti (Volpi Lisjak 1996a). Ocene knjige so bile objavljene v reviji *Annales* (Gaberc 1996a) in *Zgodovinskem časopisu* (Granda 1997). Predstavljena je bila tudi v *Primorskem dnevniku* (1995a: 8, 1995b: 7; Kemperle 1995; Kalc 1996), *Delu* (Zlobec 1995), reviji *Kras* (1996: 43) in *Primorskih srečanjih* (Gaberc 1996b).

Sledila je knjiga v italijanščini *Nenavaden lov na tune skozi stoletja v Tržaškem zalivu* (Volpi Lisjak 1996b). Številni bralci so jo sprejeli kot poslastico, »a jo je nacionalistično zatohli del Trsta ignoriral« (Gregorič 2010: 19).

Leta 1997 je izšla zanimiva raziskava o vulkanski zemlji z otoka Santorini, ki je pokazala, da so zemljo vulkanskega izvora z navedenega otoka dolga stoletja namesto hidrovlčnega cementa uporabljali za podvodna dela (Volpi Lisjak 1997a).

O lovu na tune se je Volpi Lisjak leta 1998 s sestavkom *Slovensko ribištvo v Tržaškem zalivu – lov na tune* razpisal v reviji *Annales* (Volpi Lisjak 1998a, 1998b). Krajši prispevek o lovu na tune je izšel v navtičnem mesečniku *Val* (Volpi Lisjak 1998c), kjer je isto leto izšel tudi prispevek o divjem ribolovu pri Slovencih in v Dalmaciji (Volpi Lisjak 1998č). Knjiga *Tuni in Slovenci povezani skozi stoletja* pa je leta 2018 izšla pri Mladiki (Volpi Lisjak 2018; Knez 2019).

Leta 1998 je bila v Kulturnem društvu Tabor na Opčinah razstava o zgodovini ribištva (*Primorski dnevnik* 1998: 5, 1999: 7; Volpi Lisjak 1999a), za publikacijo *Etnološko delo pri Slovencih v zamejstvu* pa je Volpi Lisjak prispeval članek *Ribištvo skozi stoletja v Tržaškem zalivu* (Volpi Lisjak 1998d). Leta 1999 je v posebni brošuri devinsko-nabrežinske občine opisal izredno slikovito ribiško pot, po kateri so slovenski ribiči sestopali s Krasa na obalo (Volpi Lisjak 1999b).

Ob 120. obletnici ribiške industrije v Slovenski Istri je raziskal njen nastanek in zgodovino ter ju objavil v knjigi *Delamaris 1879–1999, 120 let iz morja v konzerve* (Volpi Lisjak 1999c).

Leta 2003 je Volpijev članek o ribolovu v italijanščini izšel v znanstveni monografiji *Storia economica e sociale di Trieste* (Volpi Lisjak 2003a).

Čupa – čoln slovenskih ribičev

Od leta 1997 je Bruno Volpi Lisjak v več objavah obravnaval »čupo« kot plovilo slovenskih ribičev. O čupi je najprej pisal v *Etnologu* (Volpi Lisjak 1997b) in navtičnem mesečniku *Val* (Volpi Lisjak 1997c in 1998e), leta 2001 v

Primorskem dnevniku (Volpi Lisjak 2001a) in reviji *Kras* (Volpi Lisjak 2001b).

Knjiga *Čupa, prvo slovensko plovilo, in drevaki – prispevek k etnologiji in vprašanju etnogeneze Slovencev* je leta 2004 v prvem zvezku nove zbirke *Morje* izšla pri Mladiki (Volpi Lisjak 2004, 2005a). Knjigo je avtor predstavil tudi v *Mladini* (Volpi Lisjak 2005b).

Knjiga je bila sprva zamišljena kot etnološka raziskava o prvem slovenskem plovilu čupi, preprostem ribiškem čolnu iz enega debla. Zaradi odkritja, da se ista beseda za plovilo pojavlja tudi na Ilmenskem območju v Rusiji, jo je Volpi Lisjak s polja pomorstva razširil na polji antropologije in zgodovine. Knjiga je odprla poglavje o monoksilnih plovilih po svetu in Evropi, konča pa se s poglavjema o drevakih na slovenskem ozemlju in čupi v slovenskem Primorju med Trstom in Timavo. Avtor dopušča tudi možnost, da so bili antični Veneti iz raznih koncev Evrope »slovanskih korenin«, a se tudi strinja s teorijo slovenske etnogeneze, po kateri naj bi se že v antičnem Zakarpatju formirani Slovenci ob vpadu Gotov razdelili na dva dela, od katerih se je eden odselil na sever, kjer je postavil temelje znamenitemu Novgorodu, drugi pa naj bi naposled prispel na območje Alp in severovzhodnega kota Jadrana (Volpi Lisjak 2004b).

Knjiga je bila predstavljena v medijih (Glešič 2004; Kralj 2004), recenziji knjige sta bili objavljeni v *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* (Ilich 2005) ter v znanstvenem časopisu *Acta Histriae* (Vuga 2005). Leta 2006 je v avtorstvu Polone Sketelj in Nadjje Valentinčič Furlan nastal etnografski film *Čupa, plovilo slovenskih ribičev* (Sketelj in Valentinčič Furlan 2006a). Čupo kot morsko plovilo v filmu spoznamo s pomočjo dokumentov in pripovedi upokojenih ribičev ter raziskovalca morskega ribištva Bruna Volpija Lisjaka, čupo kot muzealijo pa predstavi kustodinja Polona Sketelj. Film je dostopen tudi z angleškimi podnapisi *Čupa, the Vessel of Slovene Fishermen* (Sketelj in Valentinčič Furlan 2006b). Maja 2007 je bil predstavljen na mednarodnem festivalu Dnevi etnografskega filma v Ljubljani in novembra 2007 na Mednarodnem festivalu etnološkega filma v Beogradu. Filma sta dostopna na spletni platformi YouTube.

V filmu je predstavljena »čupa Marija«, ki je edini povsem ohranjen morski deblak slovenskih ribičev na Tržaškem. Babčevi iz Nabrežine so jo izdelali proti koncu 19. stoletja in jo uporabljali šest desetletij. Leta 1947 jo je kustos Milko Matičetov pridobil za Slovenski etnografski muzej. Film prikazuje tudi rekonstrukcijo veslanja z repliko čupe, ki so jo leta 1998 izdelali člani Jadranskega kluba Čupa iz Sosljana, in postavitev originalne čupe na stalno razstavo Med naravo in kulturo v Etnografskem muzeju. Film je dobil še dodatno dokumentarno vrednost, ko so leta 2015 originalni predmet po desetih letih umaknili v depo z nadzorovano klimo in ga nadomestili s ponazorilom enakih proporcev iz lepljenega lesa.

Na spletni strani Ribiškega muzeja tržaškega primorja so poleg filma o čupi še posnetki pričevanj Zdravka Caharije Babčevega o njegovem življenju in nastanku njegove zbirke ribiških predmetov (Ribiški muzej, b. n. l.).

Leta 2013 je knjiga o čupi izšla v italijanščini (Volpi Lisjak 2013a).

Moško in žensko delo

Med pripravo knjige *Delamaris – 120 let iz morja v konzervo* (Volpi Lisjak 1999c) je Bruna Volpija Lisjaka pretreslo spoznanje o nečloveških naporih »fabrikin«, delavk v ribiških tovarnah v Izoli in Kopru. Podobno kot šavrinke so s svojim vsakodnevnim garanjem reševale slovensko posest v zaledju obalnih mest, ki so jo zlasti fašistične oblasti prek davčnega vijaka in drugih pritiskov poskušale iztrgati iz slovenskih rok. Delavke so morale iz oddaljenih vasi vsak dan pešaćiti tudi po pet ur. Ugotavljal je, da so ta dejstva premalo znana, skoraj nikjer omenjena in tudi še neovrednotena, in da se je treba tem ženskam nekako oddolžiti, kot npr. tudi s postavitvijo spomenika (Gregorič 2010: 19). Rezultate te raziskave je zato v reviji *Annales* objavil pod naslovom Ženska delovna sila v ribjih tovarnah v Izoli in Kopru (Volpi Lisjak 2001a in 2001b). Leto pozneje je v *Etnologu* opisal dva izumrla moška poklica Slovencev ob morju (Volpi Lisjak 2002). »Šavornanti« so izpraznjenim trgovskim jadrnicam dostavljali balastni material do dvajsetih let 20. stoletja, »kolnarji« pa so bili spretni ribiči, ki so do srede 20. stoletja z izvidniških mest nad morjem opazovali ribe in ribiče opozarjali na prihod večjih jat tunov.

Tudi na razstavi Barkovlje skozi stoletja (Volpi Lisjak 1995c) je med drugim opozoril na dotlej nepoznane slovenske »šavornante«, ki so za lepe denarje prodajali kraški grušč in odpadni kamen iz kamnolomov (*savorna*), da so z njim stabilizirali prazne trgovske jadrnice, ki niso smele zapustiti obale brez tovara, da jih veter ne bi prevrnil (Gregorič 2010: 19).

Prisotnost Slovencev na Jadranskem morju

Volpi Lisjak je ves čas opozarjal na pomembno prisotnost Slovencev na Jadranskem morju (Volpi Lisjak 2009). Leta 2010 je izšla knjiga *Tržaško morje – kraška obala, mesto in vasi – prezrti del zgodovine Slovencev* (Volpi Lisjak 2010, 2012). V recenziji knjige je Jadran Sterle zapisal:

Bruno Volpi Lisjak je v zadnjih desetih letih postal vodilna figura med tržaškimi Slovenci, ki si z vsemi močmi prizadeva osvetliti ta del slovenskega etničnega ozemlja in njegovo predvsem obmorsko/pomorsko zgodovino. Knjiga *Tržaško morje* je logično nadaljevanje njegovega raziskovalnega kompasa, ki ga vodi predvsem močna, neupogljiva narodna zavest, biti Slovenec. [...] Danes namreč tako v Sloveniji kot še kje drugje prevladuje stereotip, skrbno izdelan v centrih moči, ki oblikujejo javno mnenje: slovenska obala in morje se raztezata od

Debelega rtiča do Piranskega zaliva! Kako močno se je ta podoba zarila v mišljenje ljudi, in to samo v zadnjih petdesetih letih! In kako hitro je zbledela zgodovinska prisotnost slovenskih ribičev ob obalah tržaškega morja, od Trsta do izliva reke Timave! Kako hitro je ta tisočletni prostor Slovencev nenadoma postal »prezrti del zgodovine Slovencev«! Naravnost presenetljivo je, kako je pod pritiskom političnih manipulacij zaveznikov in italijanskih politikov ta del slovenskega etničnega ozemlja »izpuhtel« iz podobe javnega mnenja. In prav Lisjakova zadnja – ne pa poslednja! – knjiga je še eno strnjeno opozorilo, kaj se v zavesti in dejansko dogaja s tem prostorom. (Sterle 2010: 355)

Knjiga je bila ocenjena v *Etnologu* (Tercelj Otorepec 2010) in predstavljena v *Zvonu* (Ilich 2011).

Ribiški muzej tržaškega primorja

Bruno Volpi je s tem, ko je dal na razpolago vse svoje znanje, energijo in arhive, spodbudil ustanovitev Ribiškega muzeja tržaškega primorja v Sv. Križu pri Trstu, ki prikazuje zgodovino slovenskega ribištva. Po pogovorih z ljudmi – starimi ribiči, ki so na podstrežjih še hranili prenekateri kos ribiške opreme in ga hoteli zavreči – je začel zbirati predmete, ki veljajo za zametek stalne zbirke Ribiškega muzeja. Društvo, pobudnik in gonilna sila nastanka muzeja, je bilo ustanovljeno leta 2000. Franko Košuta, predsednik društva, je prevzel organizacijo gradnje novega muzeja, Bruno Volpi pa kot ravnatelj muzeja, ki so ga ob pomoči Križanov uradno odprli jeseni 2015, vsebinski del. Vsa leta je aktivno sodeloval pri delovanju muzeja, iz zdravstvenih razlogov in zaradi preoblike raziskovalnega dela pa se je leta 2018 umaknil (Zupančič 2018).

V muzeju je mogoče spoznati zgodovino in tradicijo ribištva slovenskih prebivalcev ob obali med Trstom in izlivom reke Timave. Stalna razstava prikazuje pripomočke za ribolov, mreže in orodje visoke etnološke vrednosti, dokumente iz srednjega veka, stare upodobitve in fotografije vsakdanjega življenja ribičev. Opremljena je s slovenskimi, italijanskimi in angleškimi pojasnili. Na nazornih tablah so predstavljeni pomembnejši zgodovinski dogodki in razvojne faze ribištva, obalna pristanišča, ribiške tehnike ter ribiški pravilnik iz leta 1835, ki je Slovincem, živim ob obali, priznal pravico do ribolova v priobalnem pasu v širini ene morske milje (Ribiški muzej, b. n. l.).

Med najbolj prepoznavnimi predmeti je čupa, deblak, ki je bil v rabi vse do druge svetovne vojne. Zaradi pomanjkanja pristanov so manjša plovila in čupe še dolgo ostali v rabi, saj za hrambo večjih plovil ribiči niso imeli prostora. Po gradnji pristanov konec 19. stoletja se je začel nagel vzpon, zaradi katerega je marsikateri kmet postal ribič z lastno ladjo in je za pomoč najemal še druge. Število ladij je naglo rastlo, leta 1911 je bilo v Križu, na Kontovelu in v Barkovljah registriranih 240 registrskih ton večjega ladjevja. Medtem ko so bili v fevdalizmu lastniki morja

fevdalci, je uradni odlok iz leta 1835 koriščenje obalnega pasu dodelil izključno tam živečim prebivalcem (Ribiški muzej, b. n. l.).

V sodelovanju s Slovenskim etnografskim muzejem v Ljubljani je v seriji Zbirke s te ali one strani? izšel zbornik o zgodovini in dediščini slovenskega morskega ribištva avtorja Bruna Volpija Lisjaka (Volpi Lisjak 2013b). Ocenjuje v *Etnologu* napisal Iztok Ilich (2015), ki je ves čas spremljal prizadevanja Bruna Volpija Lisjaka za prepoznavnost pomena slovenskega ribištva. V *Etnologu* je monografijo predstavila tudi Barbara Sosič (2014).

Že leta 2003 je bila v reviji za vzgojo in izobraževanje *Škrat* objavljena rubrika Ribiškega muzeja (Volpi Lisjak 2003b). Leta 2008 je v njej pisal o posebnih statutih Ribiškega muzeja tržaškega primorja, ki imajo za cilj ovrednotenje zgodovine Slovencev (Volpi Lisjak 2008).

Morje, ribe in ladje v revijah in leposlovju

V revijah *Škrat*, *Kras* in *Val* je Volpi Lisjak objavljala serijo o slovenskih vaseh v tržaškem zalivu (Volpi Lisjak 1997č): o Križu (Volpi Lisjak 1997d, 2002b, 2004c), Štivanu (Volpi Lisjak 2001c), Devinu (Volpi Lisjak 2001č), Grljanu (Volpi Lisjak 2002c), Sesljskem zalivu in Mavhinjah (Volpi Lisjak 2003c), Kontovelu (Volpi Lisjak 2003č) in Barkovljah (Volpi Lisjak 2003d).

V Rusiji je Bruno Volpi Lisjak na turistični ladji Lev Tolstoj spoznal svojo ženo, rojeno v primorskem kraju pri Vladivostoku, dirigentko Margarito Mihajlovno Noskovo, ki je končala glasbeno akademijo v Moskvi. Spodbujala ga je pri njegovem raziskovalnem delu – zbirala in urejala je njegove zapiske »resničnih in smešnih« priporočila slovenskih ribičev, ki so izšle v knjigi *Vonj po morju* (Volpi Lisjak 2006), zato se ji je avtor zahvalil s posebnim posvetilom (Zupančič 2018). Knjiga je že mesec dni po prvi izdaji doživela prvi ponatis, sledila sta še tretji ponatis (Volpi Lisjak 2015b) in prevod knjige v italijanščino (2020a). Leta 2010 so omenjeno zbirko črtic predvajali po Radiu Trst A, leta 2024 so niz oddaj predvajali na RTV Slovenija (Bandi 2024). Junaki zgodb so resnične osebe iz polpretekle zgodovine, in dogodki, o katerih pripoveduje Bruno Volpi Lisjak, so se res zgodili.

Leta 2012 je izdal zbirko pripovedi z naslovom *Radovedni galeb* (Volpi Lisjak 2012), leta 2015 pa je izšla »dokumentarna literatura« o ribiču Sardonu s pripovedmi za otroke in starše (Volpi Lisjak 2015c, 2016a).

Leta 2020 je izšla knjiga z naslovom *Po valovih morja* (Volpi Lisjak 2020b), ki opisuje dogodivščine pomorščaka. Zapisane so v štirih delih, vsak je posvečen določeni kulturno-geografski enoti: Evropi, Srednjemu Vzhodu, južni polobli in Daljnemu vzhodu. Prav slednji je avtorja še zlasti očaral. Japonska, dežela vzhajajočega sonca, je bila njegova muza. Svoje občutke o njej in spomine nanjo je iskriivo zapisal v zadnjem poglavju, pred izdajo pa je moral spremeniti celo naslovnico knjige, da bi zadostil vsem ma-

niram stare celine in nekaterim vplivnim posameznikom, ki težko razumejo in sprejemajo drugačne navade in običaje Daljnega vzhoda (Zupančič 2018). O tej svoji knjigi je spregovoril na Radiu Koper (Volpi Lisjak 2022).

Iz ladijskega dnevnika ruskega oficirja Vladimirja Bogdanoviča Bronjevskega, sestavljenega iz štirih knjig, je Bruno Volpi Lisjak izbral najpomembnejše odlomke in z njimi posredoval zamolčano zgodovino o ruskih ladjah v Trstu leta 1808, ko je bil Trst pod francosko oblastjo (Ilirske province). Angleška vojska je skušala v času rusko-francoskega zavezništva Trst zavzeti s številnimi napadi. Rusko floto je sestavljalo sedem ladij in 412 topov. Po dveletni rusko-francoski borbi, da bi obranili Trst, se je angleška mornarica umaknila. V svojem dnevniku je Bronjevski natančno opisal navade Tržačanov (pustovanje, sprehode po parkih itn.) (Volpi Lisjak 2016b).

Enakopravno sobivanje

Bruno Volpi Lisjak je svoje raziskave predstavljal tudi v italijanskem jeziku, prizadeval si je tudi za enakopravno (javno) rabo slovenščine. Zahteval je, da bi bila razstava ob 170. obletnici izgradnje ceste Trst–Ljubljana–Dunaj dvojezična. Lokalne tržaške oblasti so to odbile, a so nato pod pritiski javnosti pristale, vendar le na trojezično, to je v italijanščini, nemščini in slovenščini (Gregorič 2010: 19). Uredil je tudi zbornik o slovenski in italijanski ribiški tradiciji v Tržaškem in Koprskem zalivu (Volpi Lisjak 2007).

Namesto zaključka: Zapuščina Bruna Volpija Lisjaka

Odsek za zgodovino in etnografijo Narodne in študijske knjižnice je od vdove Bruna Volpija Lisjaka, gospe Margarite Noskove, iz zapuščine, popisane julija 2015, prejel sedem arhivskih škatel in dva albuma (katalog Ribiškega muzeja) (OZ-S Osebe 37).

Njegova zapuščina so tudi vse njegove objavljene publikacije, njegova prizadevanja za prikaz slovenskega ribištva in ribičev, slovenske plovbe in plovil s »čupō« vred, za ohranjanje spomina ne le v knjigah, temveč tudi v kriškem muzeju ribištva, predvsem pa prizadevanja za vzgojo odnosov mladih do morja in njegove (slovenske) zgodovine. Jadran Sterle je zapisal: »Kdor koli hoče verodostojno razpravljati o zgodovini Slovencev, mora enostavno prebrati tudi vse knjige Bruna Volpija Lisjaka« (Sterle 2010: 356).

Literatura in viri

BANDI, Suzi (režija): *Bruno Volpi Lisjak: Vonj po morju* (Odprta knjiga na radiu). Ljubljana: RTV SLO, 2024; Produkcija RAI Radio Trst A, 2010; <https://ars.rtvsl.si/podkast/odprta-knjiga-na-radiu/173251353/175067463>, 22. 10. 2025.

GABERC, Slavko: Volpi Lisjak, Bruno: Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave. *Annales* 6/8, 1996a, 403–405.

GABERC, Slavko: Bogata tradicija slovenskega ribištva na Tržaškem. *Primorska srečanja* 20/179, 1996b, 248–249.

GLEŠIČ, Katja: Slovenci s čupo vse do Baltika: Bruna Volpija Lisjaka je iskanje dokumentov ... *Primorske novice* 58/41, 21. maj 2004, 16.

GRANDA, Stane: Bruno Volpi Lisjak: Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave. *Zgodovinski časopis* 51/3, 1997, 425–426.

GREGORIČ, Milan: Bruno Volpi Lisjak: Pomorščak in raziskovalec pomorstva in ribištva Slovencev. *Mladika* 54/7, 2010, 18–20.

ILICH, Iztok: Bruno Volpi Lisjak: Čupa, prvo slovensko plovilo in drevaki. *Glasnik slovenskega etnološkega društva* 45/3, 2005, 94–95.

ILICH, Iztok: Bruno Volpi Lisjak: Tržaško morje, kraška obala, mesto in vasi: Prezrti del zgodovine Slovencev. *Zvon* 14/1–2, 2011, 65.

ILICH, Iztok: Bruno Volpi Lisjak: Ribiški muzej tržaškega primorja: O zgodovini in dediščini slovenskega morskega ribištva. *Etnolog* 25/1, 2015, 365–367.

JADRALNI KLUB ČUPA; <https://www.yccupa.org/drustvo.php>, 22. 10. 2025.

KALC, Aleksej: Kako in kaj so lovili slovenski morski ribiči: Recenzija knjige Bruna Volpija Lisjaka. *Primorski dnevnik* 52/51, 3. marec 1996, 15.

KEMPERLE, Marjan: Slovensko ribištvo od Trsta do Timave: Pri založbi Mladika je pred dnevi izšla knjiga Bruna Volpija Lisjaka. *Primorski dnevnik* 51/288, 29. oktober 1995, 22–23.

KNEZ, Olga: Tuni in Slovenci povezani. *Primorski dnevnik* 75/96, 23. april 2019, 18.

KRALJ, Katja: S čupo po sledovih slovenske zgodovine: Prispevek k etnologiji. *Primorski dnevnik* 60/223, 16. september 2004, 13.

KRAS: Naši predniki so živeli tudi z morjem v sožitju: Kapetan Bruno Lisjak predstavlja slovensko ribištvo med Trstom in Timavom. *Kras* 3/12, marec 1996, 43.

OZ-S Osebe 37 – Narodna in študijska knjižnica, Odsek za zgodovino in etnografijo, Fond Bruno Volpi Lisjak, Zapuščina, 1995–2017, digitalna vsebina – 37_-Bruno-Volpi-Lisjak.pdf, https://d.cobiss.net/repository/si/files/241666819/158826/37_-Bruno-Volpi-Lisjak.pdf/terms.

PRIMORSKI DNEVNIK: Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja. *Primorski dnevnik* 51/285, 1995a, 8.

PRIMORSKI DNEVNIK: Slovensko ribištvo: Knjiga o naši prisotnosti na morju. *Primorski dnevnik* 51/291, 1. november 1995b, 7.

PRIMORSKI DNEVNIK: Razstava o zgodovini ribištva v naših krajih: Pogovor s kuratorjem razstave Brunom Volpijem-Lisjakom. *Primorski dnevnik* 54/188, 9. avgust 1998, 5.

PRIMORSKI DNEVNIK: Raziskovalno delo Bruna Volpija-Lisjaka: Poglobljen pogled v ribištvo. *Primorski dnevnik* 55/294, 16. december 1999, 7.

RIBIŠKI MUZEJ TRŽAŠKEGA PRIMORJA: *Zgodovina slovenskega ribištva*; <http://www.ribiski-muzej.it/storia-della-pesca-slovena/storia-della-pesca-slovena-video>, 10. 9. 2025.

RIBIŠKI MUZEJ TRŽAŠKEGA PRIMORJA: *Kulturna dediščina tržaškega ozemlja*; <http://www.ribiski-muzej.it/muzej>, 10. 9. 2025.

RIBIŠKI MUZEJ TRŽAŠKEGA PRIMORJA: *Razvoj in propad slovenskega ribištva na Tržaškem*; <http://www.ribiski-muzej.it/storia-della-pesca-slovena>, 10. 9. 2025.

SKETELJ, Polona in Nadja Valentinčič Furlan: *Čupa, plovilo slovenskih ribičev*. Film. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2006a; https://www.youtube.com/watch?v=_NfM-eVifQc, 22. 10. 2025.

SKETELJ, Polona in Nadja Valentinčič Furlan: *Čupa, the Vessel of Slovene Fishermen*. Film. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2006b; <https://www.youtube.com/watch?v=M1STmaZps1E>, 22. 10. 2025.

SOSIČ, Barbara: Volpi Lisjak, Bruno: O zgodovini in dediščini slovenskega morskega ribištva. *Etnolog* 24/1, 2014, 361–362.

STERLE, Jadran: Bruno Volpi Lisjak. *Etnolog* 20/1, 2010, 354–356.

TENCE, Sandor: Umrli je Bruno Volpi Lisjak. *Primorski dnevnik*, 15. marec 2025.

TERCELJ OTOREPEC, Mojca: Bruno Volpi Lisjak: Tržaško morje: Kraška obala, mesto in vasi. *Etnolog* 20/1, 2010, 351–354.

VOLPI LISJAK, Bruno: *Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave*. Trst: Mladika, 1995a.

VOLPI LISJAK, Bruno: La pesca, i porti e gli squeri della costiera barcolana. V: Fabio Zubini (ur.), *Barcola – dalla vallicula delle ville romane, alla contrada San Bortolo, attraverso due guerre mondiali, alla Barcolana, regata velica di fama internazionale*. Trst: Italo Svevo, 1995c, 123–165.

VOLPI LISJAK, Bruno: *Slovensko pomorsko ribištvo skozi stoletja od Trsta do Timave*. Trst: Mladika, 1996a.

VOLPI LISJAK, Bruno: *La spettacolo della pesca del tonno attraverso i secoli nel Golfo di Trieste*. Trst: Mladika, 1996b.

VOLPI LISJAK, Bruno: Uporaba vulkanske zemlje z otoka Santorina za pomorske gradnje na vzhodnem in severnem Jadranu v času avstrijske oblasti: Iz Državnega arhiva v Trstu. *Annales* 7/10, 1997a, 163–174.

VOLPI LISJAK, Bruno: Čupa: Čoln slovenskih ribičev v Tržaškem zalivu. *Etnolog* 7/1, 1997b, 43–62.

VOLPI LISJAK, Bruno: Čupa: Prvo slovensko pomorsko plovilo. *Val* 37, 1997c, 58–60.

VOLPI LISJAK, Bruno: Zanimivosti slovenskih vasi v tržaškem zalivu. *Jadro* 8, 1997č, 4–6.

VOLPI LISJAK, Bruno: Križ. *Val* 35, 1997d, 58–59.

VOLPI LISJAK, Bruno: Slovensko ribištvo v Tržaškem zalivu: Lov na tone. *Annales* 8/14, 1998a, 35–48.

VOLPI LISJAK, Bruno: *Slovensko ribištvo v Tržaškem zalivu: Lov na tone*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 1998b.

VOLPI LISJAK, Bruno: Lov na tone. *Val* 8/40, 1998, 66–67; 8/41, 1998c, 60–61.

VOLPI LISJAK, Bruno: Divji ribolov pri nas in v Dalmaciji. *Val* 8/39, 1998č, 60–62.

VOLPI LISJAK, Bruno: Ribišstvo skozi stoletja v Tržaškem zalivu. V: Polona Sketelj (ur.), *Etnološko delo pri Slovencih v zamejstvu: Posvetovanje o etnološkem delu pri Slovencih v Avstriji, Italiji, na Madžarskem in Hrvaškem, Ljubljana, 15. in 16. oktober 1998*. Ljubljana: SED, 1999, 177–185.

VOLPI LISJAK, Bruno: Čupa kot plovilo: Iz slovenske pomorske zgodovine. *Val* 8/38, 1998e, 48–50.

VOLPI LISJAK, Bruno: Etnološko delo pri Slovencih v zamejstvu, referat o razstavi: Ribišstvo skozi stoletja v Tržaškem zalivu (Kulturno društvo Tabor, Opčine pri Trstu, 13. avgust–20. september 1998). *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 47/3, 1999a, 124–126.

VOLPI LISJAK, Bruno: Nabrežinska ribiška pot. *Traditiones* 28/1, 1999b, 311–322.

VOLPI LISJAK, Bruno: *Delamaris 1879–1999: 120 let iz morja v konzervo*. Izola: Delamaris, 1999c.

VOLPI LISJAK, Bruno: Prva »Barcolana« je bila že leta 1871 in na njej so tekmovali tudi s čupami. *Primorski dnevnik* 57/216, 9. september 2001a, 16.

VOLPI LISJAK, Bruno: Čupa: Najstarejše slovensko plovilo. *Kras* 47/48, 2001b, 20–23.

VOLPI LISJAK, Bruno: Ženska delovna sila v ribjih tovarnah v Izoli in Kopru: Konzerviranje in soljenje rib. *Annales* 11/24, 2001a, 135–150.

VOLPI LISJAK, Bruno: *Ženska delovna sila v ribjih tovarnah v Izoli in Kopru: Konzerviranje in soljenje rib / La forza lavoro femminile nelle fabbriche del pesce di Isola e Capodistria: La conservazione e la salagione del pesce*. Separat. Koper: [s. n.], 2001b.

VOLPI LISJAK, Bruno: Štivan (S. Giovanni di Duino, St. Johann). *Kras* 45, 2001c, 42–45.

VOLPI LISJAK, Bruno: Devin (Duino). *Kras* 46, 2001č, 32–35.

VOLPI LISJAK, Bruno: Moška poklica Slovencev ob morju. *Etnolog* 12/1, 2002, 91–106.

VOLPI LISJAK, Bruno: Rubrika Ribiškega muzeja. *Škrat* 1/2, 2003b, 9–11.

VOLPI LISJAK, Bruno: Sesljski zaliv in Mavhinje. *Kras* 58/59, 2003c, 70–73.

VOLPI LISJAK, Bruno: Kontovel (Contovello). *Kras* 60, 2003č, 56–57.

VOLPI LISJAK, Bruno: Barkovlje (Barcola). *Kras* 61, 2003d, 56–58.

VOLPI LISJAK, Bruno: Križ (S. Croce). *Kras* 52, 2002b, 44–47.

VOLPI LISJAK, Bruno: Grljan (Grignano). *Kras* 53, 2002c, 34–35.

VOLPI LISJAK, Bruno: Čupa, prvo slovensko plovilo, in drevaki: Prispevek k etnologiji in vprašanju etnogeneze Slovencev. Trst: Mladika, 2004b.

VOLPI LISJAK, Bruno: Križ (9). *Škrat* 5/6, 2004c, 7–10.

VOLPI LISJAK, Bruno: Čupa, čoln iz enega samega hloda. *Mladina* 27, 4. julij 2005b, 50–51.

VOLPI LISJAK, Bruno: *Vonj po morju: Smešne, resnične pripovedi slovenskih ribičev*. Trst: Mladika, 2006.

VOLPI LISJAK, Bruno (ur.): *Tradicije dveh skupnosti v Tržaškem zalivu / Tradizioni di due comunità nel Golfo di Trieste: Dejavnosti skozi stoletja povezane z morjem / Attività attraverso i secoli legate al mare: Terra d'amar*. Trst: KD Ribiški muzej Tržaškega Primorja / A.C. Museo della pesca del Litorale Triestino, 2007.

VOLPI LISJAK, Bruno: Slovenci iz Posebnih bataljonov v jugoslovanski kraljevi mornarici: Zgodba Ivana Lisjaka. *Primorski dnevnik* 64/130, 1. junij 2008, 23.

VOLPI LISJAK, Bruno: Prisotnost Slovencev skozi stoletja na Jadranskem morju. *Studia iustinopolitana* 2/1, del 1, 2009, 277–286.

VOLPI LISJAK, Bruno: *Tržaško morje: Kraška obala, mesto in vasi: Prezrti del zgodovine Slovencev*. Koper: Libris, 2010.

VOLPI LISJAK, Bruno: *Tržaško morje: Kraška obala, mesto in vasi: Prezrti del zgodovine Slovencev*. Koper: Libris, 2012a.

VOLPI LISJAK, Bruno: *Radovedni galeb: Sončne pripovedi z galebom na možnarju*. Koper: Libris, 2012b.

VOLPI LISJAK, Bruno: *Lo zoppolo Čupa del Golfo di Trieste e le piroghe*. Trst, julij 2013a.

VOLPI LISJAK, Bruno: *O zgodovini in dediščini slovenskega morskega ribištva. Ribiški muzej tržaškega primorja* (Zbirka s te ali one strani? Collezioni die qua o di là del confine?). Ljubljana: Slovenski etnografski muzej; Trst: Ribiški muzej tržaškega primorja, 2013b.

VOLPI LISJAK, Bruno: *Ribič Sardon: Primorske pripovedi za otroke in starše*. Trst: Mladika, 2015c.

VOLPI LISJAK, Bruno: *Ruska flota dve leti v Trstu*. Trst: Mladika, 2016b.

VOLPI LISJAK, Bruno: *Tuni in Slovenci povezani skozi stoletja*. Trst: Mladika, 2018.

VOLPI LISJAK, Bruno: *Profumo di mare: Storielle umoristiche, ma reali del litorale triestino*. Trst, julij 2020a.

VOLPI LISJAK, Bruno: *Po valovih morja na nova obzorja: Presunljive dogodivščine pomorščaka*. Ljubljana: Osminka & Company, 2020b.

VOLPI LISJAK, Bruno: Po valovih morja na nova obzorja. RTV SLO, Radio Koper, intervju, 30. 4. 2022, 17 min.; <https://radio-koper.rtvlo.si/podcast/morje-in-mi/173250778/174868728>, 22. 10. 2025.

VUGA, Davorin: Bruno Volpi Lisjak: Čupa, prvo slovensko plovilo, in drevaki. Prispevek k etnologiji in vprašanju etnogeneze Slovencev. *Acta Histriae* 13/2, 2005, 524–530.

ZLOBEC, Marijan: Slovensko pomorsko ribišstvo na Tržaškem skozi stoletja: Izjemno zanimivo knjigo slovenskega pomorščaka Bruna Volpija Lisjaka ... *Delo* 37/285, 9. december 1995, 7.

ZUPANČIČ, Mitja: Bruno Volpi Lisjak. e-MORJE, 13. 3. 2018; <https://emorje.com/intervju/bruno-volpi-lisjak>, 1. 10. 2025.

Rok Mrvič, Saša Babič, Vanja Huzjan in Matej Meterc so razpravljali o družbeni vlogi dela in hrane, kot se kaže v pregovorih (foto: Katarina Šrimpf Vendramin, 9. 6. 2025).

BREZ DELA NI JELA – BREZ JELA NI DELA: GOSPODARSTVO MED FOLKLORISTIKO IN ETNOLOGIJO

Etnološki večer, Slovenski etnografski muzej, 9. junij 2025

V ponedeljek, 9. junija 2025, je v Slovenskem etnografskem muzeju potekal Etnološki večer v soorganizaciji Slovenskega etnološkega društva in Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Posvečen je bil pregovorom, ki jih uporabljamo v vsakdanjem govoru, in pogovoru o tem, kaj nam sporočajo o preteklem življenju in današnjih vrednotah. Njegov namen je bil spodbuditi razpravo, kaj lahko iz njih sklepamo o družbeni vlogi dela in hrane ter kako bi za celovitejšo obravnavo kulture in njenega spreminjanja bolje povezali folkloristiko, ki se v glavnem ukvarja s pregovori kot retoričnim žanrom, in etnologijo, ki jih uporablja zgolj kot ilustrativno gradivo. Pogovor je povezovala Saša Poljak Istenič z Inštituta za slovensko narodopisje,

sodelovali pa so Saša Babič, Vanja Huzjan in Rok Mrvič z istega inštituta ter sodelavec Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU Matej Meterc.

Povod za Etnološki večer je bil projekt Inštituta za slovensko narodopisje Jezik, kultura in vrednote: gospodarska podoba vsakdanjika v folklornih obrazcih, ki ga vodi Saša Babič. Ta je uvodoma predstavila osrednji okvir in cilje raziskave, ki nadgrajuje projekt Tradicionalne paremiološke enote v dialogu s sodobno rabo, končan v začetku leta 2024, v katerem je bila vzpostavljena tudi baza pregovorov na repozitoriju Clarin.si. Ti predstavljajo pomemben vir za tokratne raziskave. Kot je pojasnila, jezik ne le odraža kulturo, ampak jo s svojo rabo tudi aktivno soustvarja, za osve-

* Saša Poljak Istenič, dr. etnologije, izr. prof., višja znanstvena sodelavka ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; sasa.poljak@zrc-sazu.si.

tlitev različnih vidikov te tematike in celovitejše rezultate pa je aktualni projekt zasnovan izrazito interdisciplinarno ter združuje etnolingvistiko, folkloristiko in etnologijo.

Prvi del pogovora se je nanašal na vsebinsko analizo naslovnih pregovorov *Brez dela ni jela* in *Brez jela ni dela* ter njunih širših pomenov, povezanih s hrano, delom in vrednotami. Matej Meterc je prvi pregovor označil kot enega najpogostejših in najbolj emblematičnih slovenskih pregovorov (glede na anketne raziskave med več kot 500 govorci ga pozna kar devet od desetih ljudi), drugega pa kot antipregovor, ki sicer nosi novo sporočilo, a je vedno vezan na izvirnik. Prikazal je tudi mrežo pomensko povezanih izrazov oz. pregovorov, kot so *Kdor ne dela, naj ne je*; *Za lenuha ni kruha*; *Čič ne da nič*; *Kruha ne naredi moka, ampak roka*. Saša Babič je pregovor *Brez jela ni dela* povezala s kalorično vrednostjo hrane, ki je potrebna za določeno delo oz. poklic (npr. žganci za težko delo oz. težaške poklice, kaša za lažja opravila in otroke). V tem kontekstu je vrsta hrane označevala tudi družbeni status: meso in potica sta bila hrana premožnejših oz. praznični jedi, zelje, repa, korenje, fižol in bob pa hrana revnejšega sloja. Rok Mrvič je pregovora navezal na raziskavo o motivu prašiča in poudaril, da je bilo o prašičih in prašičereji v slovenskem prostoru že marsikaj napisanega, vendar ne skozi prizmo pregovornega gradiva. S pregovorom *Kdor zelje sadi in prasce redi, temu se lakote bati ni* je pojasnil neposredno povezavo med delom (sajenje, reja) in hrano (zelje, prašiči), ki je v preteklosti krojila vsakdan na kmetiji in je bila ključna za preživetje. Medtem sodobni pregovori glede na njegovo raziskavo kažejo, da simbolni pomen prašiča (srečenosec, domači blagoslov, družinski član) izginja na račun prašiča kot hrane (svinjine). Vanja Huzjan pa je v svoji raziskavi izhajala iz pojma dela v kontekstu otroštva. Njena ključna ugotovitev je bila, da je bilo otroško delo v kmečki družbi samoumevno, o čemer med drugim priča pregovor, da otrok prinese na svet roke za delo, žlico za jelo. Pregovori so imeli didaktično funkcijo vcepljanja vrednote delavnosti, npr. *Uči se od čebele delavke, ne od trota*, kajti delo je bila moralna kategorija do te mere, da je skupnost »brezdelnežu« privoščila smrt: *Komur smrdi delo, ta ni vreden, da sije sonce po njem*.

Drugi del pogovora se je osredinjal na metodologijo raziskav. Sodelujoči so izpostavljali metodološke pristope in izzive, s katerimi so se soočali pri povezovanju folkloristi-

ke in etnologije. Matej Meterc je pojasnil, da njegove raziskave temeljijo na več pristopih, kot so uporaba jezikovnih korpusov, iz katerih za opis v splošnem (eSSKJ) in paremiološkem slovarju (SPP) razbira množice rab izrazov, njihovo pogostost in oblikovne različice; ankete, iz katerih ugotavlja prepoznavnost in razširjenost pregovorov v določeni populaciji; analiza jezikovnih vzorcev, po katerih nastajajo pregovori; in diahrona analiza, iz katere je mogoče izluščiti zgodovinski razvoj pregovorov; z digitalizacijo starejših virov (npr. v zbirki Pregovori) se možnosti zanj izboljšujejo. Rok Mrvič je opisal, kako se je lotil raziskave o prašičih. Njegovo izhodišče je bilo folkloristično gradivo, torej zbirka pregovorov. Preučeval ga je prek besed, ki označujejo prašiča (npr. svinja, odojek, narečni izrazi itd.), da je iz gradiva izločil relevantne enote. Nazadnje je gradivo primerjal z etnografskimi viri, da je pregovore umestil v širši kulturni kontekst in jih lažje interpretiral. Tudi Vanja Huzjan je izhajala iz paremiološkega gradiva, ki ga je primerjala z etnografskim in arhivskim gradivom etnoloških in zgodovinskih znanstvenih monografij. Kot je poudarila, je brez primerjalne analize obeh korpusov nemogoče dostopati do relevantnih spoznanj preteklosti. Saša Babič je opozorila na metodološki izziv dela s pregovori v zbirkah, kjer gre za primarno historično gradivo, a zaradi nejasnega izvora zapisov lahko govorimo zgolj o relativni (in ne absolutni) kronologiji, saj je težko natančno datirati, kdaj je pregovor nastal in se uporabljal. Razpravo je sklenila z ugotovitvijo, da so folklorne oblike večplastne, jih lahko beremo na različne načine in se skozi čas spreminjajo – ne samo, da nastajajo nove, ampak tudi stare dobivajo nov pomen oz. se uporabljajo v drugem kontekstu.

Na koncu Etnološkega večera so besedo dobili tudi obiskovalci, ki jih je zanimala spolna zaznamovanost pregovorov – ti so večinoma izrazito patriarhalni – in nastanek novih pregovorov. Pri tem so sogovorniki ugotovili, da je raba nekaterih klasičnih pregovorov – sploh tistih, ki odražajo danes redke ali že izginule vsakdanje gospodarske prakse – sicer v upadu, medtem ko drugi – kot je npr. *Brez dela ni jela* – ostajajo trdno zasidrani v živem jeziku. Vse bolj razširjene pa so tudi parodije, antipregovori in novi pregovori, ki nastajajo po starih obrazcih.

Več o nekaterih raziskavah folklornega gradiva si sicer lahko preberete v tej številki *Glasnika SED*.

Postavitev etnološke zbirke Emila Kandareja, Kozarišče (foto: Astrid Vončina, 13. 8. 2025).

MEDNARODNA ETNOLOŠKA DELAVNICA SED

Plešce, 10–15. avgust 2025

Med 10. in 15. avgustom 2025 je v Pleščah, na obmejnem območju Slovenije in Hrvaške ob Kolpi in Čabranki, potekala mednarodna etnološka delavnica Slovenskega etnološkega društva. Že skoraj dvajset let zaporedoma jo organizira Marko Smole, vodja etnološke zbirke in zasebnega kulturnega centra Palčava šiša v Pleščah. Delavnica ponuja vpogled v snovno in nesnovno dediščino območja, vsako leto udeleženci pomagajo zbirati raznovrstne etnološke podatke. Letos sva se je udeležili le dve študentki dodiplomskega študija etnologije in kulturne antropologije, tako da je bila delavnica veliko bolj osebna in tudi intenzivna.

V nedeljo, 10. avgusta, sva se v popoldanskih urah pripeljali v Plešce. Avto sva parkirali ob Palčavi šiši, mogočni stavbi,

danes zaščiteni kot kulturna dediščina, ki je v naslednjih nekaj nočeh postala tudi najino prenočišče in dom. V preteklosti je bil v stavbi in sosednjih poslopijih dobičkonosen hotel, ki so ga še v času Jugoslavije promovirali kot del zalednega turizma, sčasoma pa se je število turistov zmanjšalo, tako da je Marko Smole, dedič in ljubiteljski etnolog, dejavnost preusmeril v kulturno dediščino. Posledica te odločitve so ohranjene prvotne konstrukcije iz druge polovice 19. stoletja ter deli notranje opreme in okrasja, kot so pohištvo, peči, knjižnica, spalnice itd. Vse naštetu omogoča vpogled v nekdanje življenjske prakse in vsakdanje življenje skupnosti. V obnovljeni stavbi, ki je živ muzej, je tudi etnološka zbirka, lastniki pa v njej še vedno tudi bivajo.

* Neža Kokot, študentka 3. letnika dodiplomskega študija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; kokot.neza@mailbox.org.

** Astrid Vončina, študentka 3. letnika dodiplomskega študija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; astrid.voncina@gmail.com.

Delavnica izdelovanja rož iz krep papirja, Plešče (foto: Astrid Vončina, 11. 8. 2025).

Pred hišo naju je pričakal Marko Smole, organizator Mednarodne etnološke raziskovalne delavnice v dolini Čabranke. Leta 2006 je v hiši za javnost odprl etnološko zbirko, v času delavnic pa študentom ponuja prenočišča. Med to kratko delavnico smo dopoldanski in popoldanski čas preživljali na terenu, večere pa smo si popestrili s predavanji ali filmi, na katere smo vabili tudi širšo javnost.

Po prvih pozdravih in kratkem ogledu hiše in zbirke smo se odpravili v Padovo pri Osilnici. Zaselek z le 13 prebivalci je bil prizorišče prvega letošnjega predavanja. Sredi vasi se nahajata majhna, odprta, lepo opremljena in okrašena lesena hišica ter večji odprt prostor z mizo in nekaj klopmi. Tam smo počakali vaščane, nato pa je Marko Smole predstavil zgodovino nalezljivih bolezni v dolini Čabranke in njihov vpliv na lokalne prakse in družbene mreže. Po predavanju smo se sprehodili do razgledne točke, kjer sva spoznali okolico doline in nekaj lokalnih pripovedi. Ob vrnitvi v Palčavo šišo smo skupaj z Markom Smoletom pripravili načrt dejavnosti v prihajajočem tednu, na Markovo pobudo sva se še enkrat sprehodili po hiši in odkrivali njene skrite koticke.

Drugi dan smo se s kolesi čez Čabranko in mejo odpeljali v vas Selo na intervju z nekdanjim poštarjem Antonom Tomcem. Zanimala sta nas njegovo življenje in delo, pozorno smo prisluhnili pripovedi o družbenih odnosih, posebnostih

Neža Kokot in Marko Smole pri merjenju hiše, Črni Potok pri Dragi (foto: Astrid Vončina, 14. 8. 2025).

življenja ob meji in medgeneracijskem prenašanju znanja v skupnosti. Razgovor je potekal v lokalnem narečju, saj Marko Smole pri svojem delu poudarja obujanje in ohranjanje narečij. Po razgovoru smo se vrnili v Palčavo šišo, pojedli kosilo in se lotili analize in zapisovanja intervjuja.

V večernih urah smo se na delavnici izdelovanja cvetja iz papirja naučili tehnike izdelovanja različnih rož iz krep papirja in žice, kot so naglji, vrtnice ... Na delavnici se nam je pridružilo še nekaj vaščanov iz okoliških krajev, s katerimi smo se med izdelovanjem rož tudi pogovarjali. Skupaj z izvajalkama delavnic so nas seznanili tako z ohranjanjem in prenašanjem te tradicionalne spretnosti kot s simboliko ročnih del.

V torek smo se odpravili v Slovenijo, v vas Kozarišče, kjer smo gospodu Emilu Kandareju pomagali urejati etnološko zbirko. Najprej smo si ogledali prostor in zasnovo prostorske postavitve zbirke, ki so jo študenti pripravili prejšnje leto. Nato smo prostor očistili, uredili in pripravili za vnos predmetov, predmete pa smo pregledali, jih razvrstili in začeli čistiti. Med čiščenjem nas je gospod Emil seznanjal z zgodbami posameznih predmetov in njihovim pomenom za skupnost, kar nam je pomagalo pri končnem izboru in postavitvi. Kosili smo v sosednji stavbi, kjer je Emil Kandare uredil vaško kuhinjo in vanjo povabil kuharja Jožeta, da je za nas naslednja dva dni pripravil kosilo.

Po odličnem kosilu smo se vrnili na hrvaško stran, v Prezid, največje naselje v občini Čabar. Pred cerkvijo sv. Vida smo se srečali z Dejanom Troho, učiteljem zgodovine, ki ga zanima etnološka dediščina lokalnega prostora in želi urediti vaško zbirko. Za ohranjanje kulturne dediščine v manjših krajih so ključnega pomena prav tovrstne lokalne iniciative in osebni interes. Pomagali smo mu dokumentirati in popisati okoli sto predmetov. Sledil je filmski večer v tamkajšnjem gasilskem domu, kjer smo si ogledali film O rodbini Vilhar s te in druge strani Snežnika; pri nastajanju filma sta sodelovala tudi Marko Smole in Dejan Troha. Po slovesu smo se ponovno odpravili čez mejo do Babnega polja, kjer nama je Marko predstavil Alenko Veber, vsestransko ljubiteljsko raziskovalko kulturne dediščine, vodnico, mentorico študijskih krožkov in lastnico Rihtarjeve domačije, ki je tako turistična lokacija kot njen dom. Na njenem skednju smo tudi prenočili.

V sredo smo se vrnili v vas Kozarišče in nadaljevali urejanje ter postavljanje etnološke zbirke Emila Kandareja. Iz osebne arhiva nam je prinesel dve škatlji dokumentov in starih fotografij hiše, vasi in okolice ter zanimivih osebnih dokumentov starejših ali preminulih družinskih članov. Fotografije in dokumente smo sortirali in med njimi izbrali najprimernejše za zbirko; prikazujejo namreč družbene odnose, vsakdanje življenje prebivalcev ter zbirki dodajajo osebno noto. Izbrano gradivo smo dokumentirali, fotografirali ter uokvirili. Za konec smo očistili še preostale predmete in v prostor postavili celotno zbirko. Ponovno nam je v vaški kuhinji imenitno kosilo pripravil gospod Jože.

Popoldne smo se vrnili v Plešče, kjer smo na skednju Palčave šiške prisluhnili dvema predavanjema. Najprej nam je Živa Pogorelec iz Pokrajinskega muzeja Kočevje predstavila fotografije, ki so delovali v krajih od Kočevja do Kolpe, njihove prepoznavne žige in ateljeje. Domačin Janez Gorše je spregovoril o povezavah med dvema bregovoma gornje Kolpe, predavanje pa popestril z osebnimi izkušnjami in fotografijami, ki odražajo spremembe v času. Te so nama omogočile vpogled v to, kako prebivalci dojemajo svoje kulturno in naravno okolje.

V četrtek smo se odpravili v Črni potok, kjer sva spoznali način merjenja in fizičnega popisovanja stavbne dediščine. Najprej smo hišo pregledali in jo ocenili, nato pa nama je Marko Smole pokazal, kako se izvajajo meritve, si jih sproti zapisoval in izdeloval oris načrta. Začeli smo z zunanjimi stenami, nato pa vstopili v notranje prostore v spodnjem, kamnitem delu poslopja. Kljub hitremu delu nas je začel preganjati čas, tako da nam je uspelo popisati le manjši del stavbe. Poskušali smo jo izmeriti čim bolj celovito, ob tem pa razumeti, kako arhitekturne značilnosti razkrivajo funkcijo prostorov, družbene strukture in kulturne prakse

takratnega časa. Tovrstne stavbe nam skupaj z okolico omogočajo neprecenljiv vpogled v nekdanjo rabo prostora, razloge za določen tip gradnje in izbor lokacij, zato sta tako njihovo dokumentiranje kot ohranitev še toliko pomembnejša; lastnik namerava namreč to stavbo porušiti.

Po končanih meritvah smo se odpravili v Tomete pri Čabru, kjer smo intervjuvali dve vaščanki. Najprej smo se višje na hribu pogovarjali z 99-letno gospo Micko, ki nam je pripovedovala o življenju, revščini in spreminjanju ter praznjenju naselja. Nato smo nekaj hiš niže obiskali in se na kratko pogovorili še z drugo gospo Micko. Dan smo končali s pripovedovalskim večerom na skednju Palčavi šiške, kjer so krajanji pripovedovali lokalne zgodbe, midve pa sva sodelovali s pripovedkami iz najinih krajev in krajev najinih terenskih raziskav. Večer so popestrili še pevski zbor pihalnega orkestra iz Čabra ter dva vaščana, ki sta nas učila tradicionalne plesse. Končali smo z druženjem ob ognju, petjem in poslušanjem harmonike.

V petek dopoldne smo z geologom Jožetom Janežem odšli na sprehod v dolino Belice. Najprej nam je razložil zgodovino kartiranja na tem območju, nato pa nas popeljal do izvira Belice in jame nad njim. Med potjo smo se večkrat ustavili na različnih točkah, kjer nam je gospod Janež predstavil kamnine in pojasnjeval sestavo tal. Spoznali smo povezavo med naravnim okoljem in življenjskimi praksami lokalne skupnosti, kar vpliva na način bivanja, gradnje in kmetovanja. Potem smo se odpeljali v Brod Moravice in si tam ogledali zbirke, posvečene različnim poklicem, od kolarstva do trgovanja in krojaštva ter se seznanili z organizacijo dela, delovnimi vlogami in lokalnimi družbenimi odnosi. Na pozno kosilo smo se odpravili v Faro, kjer je prav takrat potekalo tradicionalno tamburanje, ob povratku v Plešče pa smo se osvežili s kopanjem v Čabranki. Dan smo skupaj s precejšnjim številom krajanov ponovno končali na skednju Palčave šiške, na filmskem večeru z režiserjem Rasimom Karalićem. Premierno smo si ogledali film Julijana Hrabra ter kratka filma Gorski kotar iz zraka in *Škola kod vrijeme*. Po projekciji je sledil krajši pogovor z režiserjem, ki nam je razkril proces ustvarjanja filmov in pomembnost lokalne identitete, zgodovinskih izkušenj ter dojemanja kulturne dediščine skozi umetniški izraz.

Zadnji dan sva se zaradi drugih obveznosti morali predčasno posloviti od najinih gostiteljev in izpustiti tradicionalni zaključni, a neobvezni del etnološke delavnice – pohod iz Plešče na Sveto Goro. Po tednu raziskovanja, spoznavanja ljudi in njihovega okolja sva se domov vrnili s kupom zapiskov, posnetkov in vtisov, ki so dragocen pripomoček za nadaljnji študij.

Predstavitve zbornika *Vleka ploha in poroka z borom* v dvorani Zveze Slovencev na Madžarskem (foto: Zora Slivnik, 4. 9. 2025).

Pred Generalnim konzulatom v Monoštru (foto: Zora Slivnik, 5. 9. 2025).

STROKOVNA EKSURZIJA SED IN PREDSTAVITEV ZBORNICA Porabje, 4.–6. september 2025

Ob koncu poletnih počitnic je Slovensko etnološko društvo že tretje leto zapored pripravilo in organiziralo večdnevno ekskurzijo k Slovincem zunaj R Slovenije. Predlani smo bili v Vojvodini, lani pri Slovincih na avstrijskem Štajerskem, letos pa smo pripravili obisk Porabja. Septembra 2022 smo v Monoštru v soorganizaciji z ISN ZRC SAZU, SEM ter ZSM izvedli mednarodni simpozij z naslovom *Borovo gostüvanje: Med izviri in prihodnostjo šege*, ki so se ga udeležili slovenski, madžarski, avstrijski in italijanski raziskovalci. Po enem letu je v Knjižnici Glasnika slovenskega etnološkega društva izšel zbornik, katerega predstavitev je bila del naše letošnje ekskurzije.

Ekskurzijo smo pripravili v soorganizaciji z Zvezo Slovencev na Madžarskem, ki ima sedež v Hotelu Lipa v Monoštru. Predsednica, gospa Andrea Kovács, se je naši pobudi o strokovnem srečanju in ekskurziji prijazno odzvala, prav tako pa tudi Marijana Sukič, dolgoletna glavna urednica tednika *Porabje*.

V prvih septembrskih dneh smo se navsezgodaj odpravili proti Madžarski oz. Porabju. Med potjo, ki je minila presenetljivo hitro, nas je s prekmursko pokrajino, kulturo, dediščino in spomini seznanjal Prekmurec in kolega Štefan Skledar. Pripovedoval je o svojih otroških in mladostniških doživetjih v domačem kraju, študentskih letih, gospodarstvu Prekmurja nekoč in danes ter o spominih s terena med svojo zaposlitvijo v Pomurskem muzeju v Murski Soboti.

O načrtovanem obisku Monoštra in predstavitvi zbornika smo obvestili slovenske oz. porabske in madžarske medije, ki so nas ob prihodu že čakali. Pogovorili so se z avtoricami in avtorji zbornika in organizatorji strokovnega sre-

čanja in o tem poročali v vseh lokalnih medijih ter večjih medijskih hišah na Madžarskem in v Sloveniji.

Strokovno srečanje je bilo razdeljeno na dva dela. V prvem, uvodnem delu so se zvrstili pozdravni nagovori gospe Andree Kovács in slovenske konzulke na Generalnem konzulatu RS v Monoštru, gospe Dubravke Šekoranja, ter predsednice SED, dr. Tanje Rožembergar, ki se je v svojem nagovoru spomnila tudi nedavno preminulega ustanovitelja ZSM in dolgoletnega predsednika ter etnologa Jožeta Hirnoka. Predsednica ZSM, Andrea Kovács, je predstavila uspešne projekte in programe Zveze Slovencev na Madžarskem, dr. Tanja Rožembergar pa poudarila pomen dela SED ter predstavila 50-letno delovanje Slovenskega etnološkega društva in načrtovano slavlje ob visokem jubileju.

Prvi del srečanja sta končali dr. Tanja Rožembergar z referatom *Nesnovna kulturna dediščina in rokodelske prakse v Sloveniji* in Alenka Černelič Krošelj s predstavitvijo čezmejnih projektov med Slovenijo in Hrvaško.

Drugi del srečanja smo namenili predstavitvi zbornika *Vleka ploha in poroka z borom: Pustni šegi v Sloveniji, Avstriji in na Madžarskem* (Ravnik in Židov 2024), ki vsebuje

celovit pregled nekdanjega in današnjega pojavljanja najrazličnejših variant vleke ploha in poroke z borom na obširnem območju, ki obsega čezmejno Koroško, avstrijsko Štajersko in Salzburg, Prekmurje, Porabje, madžarske vasi in Szombathely v Železni županiji, vasi z madžarskim, nemškim in hrvaškim prebivalstvom na obeh straneh madžarsko-avstrijske meje ter Gorenjsko, Štajersko in Koroško. Prispevki pričajo o izredni pestrosti tradicije vleke ploha in poroke z borom, njeni

* Zora Slivnik P., univ. dipl. etnologinja in prof. slovenskega jezika s književnostjo, vodja Delovne skupine za strokovne sestanke in ekskurzije pri SED; zora.slivnik@gmail.com.

regionalni raznovrstnosti, prilagodljivosti socialnim in zgodovinskim okoliščinam ter njeni vlogi v življenjih posameznikov in skupnosti. (Ravnik 2024: 9–10)

Zbornik so predstavile urednice in avtorice prispevkov Mojca Ravnik, Jelka Pšajd, Marija Kozar Mukič, Nevenka Židov ter madžarski kolega Sandor Horvath. Ob zanimivih predstavitev besedil iz zbornika in razmišljanjih o nadaljnjem delu in raziskovanju, smo zaključili predstavitev zbornika oz. strokovno srečanje..

Pozno popoldne smo se odpravili na vodeni ogled Monoštra z gospo Marijano Sukič, odlično poznavalko slovenskega jezika, manjšine, zgodovine, etnologije in dediščine. V Muzeju Avgusta Pavla, ki je bil ustanovljen leta 1983 in v katerem je na ogled etnološka razstava o Slovencih v okolici Monoštra avtorice Marije Kozar Mukič, nam je gospa Sukič obširno in slikovito pripovedovala o delovanju muzeja, razstavljenih vsebinah in načrtovanih projektih, s katerimi naj bi zanimanje za tradicionalno kulturo obudili kot prispevek za ohranjanje narodne zavesti v Porabju. Ogledali smo si tudi tretjo največjo baročno cerkev na Madžarskem, zgrajeno med letoma 1748 in 1764, in se ustavili na Mestnem trgu sredi Monoštra, kjer smo z zanimanjem opazovali utrip starega mestnega jedra.

V večernih urah smo si v hotelski dvorani ogledali dokumentarni film o Porabju z naslovom *Med Muro in Rabo* režiserja Aleša Nadaia iz leta 2021.

Drugi dan, ki je bil namenjen ekskurziji, smo obiskali Generalni konzulat RS v Monoštru, kamor nas je na kratko srečanje s pogostitvijo povabila gospa konzulka Dubravka Šekoranja. Predstavila nam je poslanstvo konzulata in njegove aktivnosti za ohranjanje kulturne dediščine porabskih Slovencev ter v prostorih konzulata razstavljene umetniške slike z Mednarodne likovne kolonije v Monoštru. Pogovarjali smo se tudi o prvih slovenskih raziskavah Porabja in se seznanili z letošnjo publikacijo *Porabje z otroškimi očmi: Pravljичni pogled 2025*, ki je nastala v sodelovanju porabskih šol z Inštitutom za narodnostna vprašanja iz Ljubljane.

Obiskali smo tudi bližnjo vas Andovce, ki leži v dolini in na gričevju 10 km iz Monoštra in južno od Števanovcev. Naselje je bilo v virih prvič omenjeno leta 1538, leta 1625 pa so območje za 60 let zasedli Turki. Danes so Andovci skoraj izpraznjeno naselje; leta 2000 pa so še živečim 56 prebivalcem postavili spominsko ploščo, na kateri so vidni značilni slovenski priimki.

V Andovcih stoji tudi obnovljena tipična porabska domačija, kulturna in turistična znamenitost, ki nekdanji kmečki način življenja prikazuje s staro kuhinjo, značilno kmečko pečjo in borno spalnico. V kotu izbe stoji »čalarnica«, saj v hiši deluje tudi t. i. soba pobega, kjer se lahko obiskovalci seznanijo s čarovništvom v Porabju. Ob obnovljeni stari hiši stoji lična nova stavba – hiša rokodelstva, namenjena družabnim in drugim dogodkom. Na urejenem dvorišču stoji t. i. Mali Triglav, tono težka skala, ki so jo v Andovce

pripeljali iz okolice Triglava. V podstavek so vgrajeni kamni iz vseh krajev, kjer na Madžarskem živijo Slovenci. Ob 1. novembru se ob kamnu zberejo pohodniki Vražje poti.

Iz Andovcev nas je Marijana Sukič popeljala v Števanovce, kjer živi še nekaj Slovencev. Na vaškem pokopališču smo si ogledali spominski zid, v katerega so vgrajeni zapuščeni nagrobniki s slovenskimi napisi s tamkajšnjega pokopališča (12 kamnov oz. plošč in 12 življenjskih zgodb), ki ga je financirala madžarska vlada. Sprehodili smo se še do muzeja Stražarji ob meji: Muzejska zbirka o Železni zavesi, ki so ga odprli leta 2007 v obnovljeni stražarnici na meji med Slovenijo in Madžarsko. Vojaki so stražarnico zapustili ob vstopu Madžarske v šengen leta 2006. Del zbirke je namenjen obdobju po letu 1948, ko je bila meja najbolj zastražena. Razstavljene so naprave za nadzor meje, pripomočki za prepoznavanje letal, orožje idr. Zbirko sestavljajo tudi predmeti iz življenja stražarjev v stražnici, uniforme stražarjev in pripomočki, ki so jih uporabljali begunci za pobege čez mejo. Tu smo se od naše zgovorne vodičke poslovili in se preko mejnega prehoda Verica odpeljali proti Beltincem, kjer smo v restavracijo v Grajskem stolpu, ki je del beltinškega gradu, prišli ravno ob pravem času in po predvidenem urniku. Prva omemba gradu je iz leta 1532, verjetno pa je naselbina stala tam že v 13. stoletju. Grad je bil prenovljen leta 1690, od tedaj čaka na obnovo. Del stolpa je preurejen v restavracijo, kjer nas je čakalo prekmursko kosilo.

V Beltincih smo peljali mimo rojstne hiše našega profesorja dr. Vilka Novaka. Leta 2008 je bila na hišo vgrajena spominska plošča. Žal ni bilo dovolj časa, da bi se ustavili in mu namenili nekaj minut.

Hiteli smo še v Veliko Polano, kjer deluje Rokodelski center Pomelaj. Pomelajevo je značilna prekmurska domačija, zadruga invalidov in drugih ranljivih skupin iz Prekmurja. Poslanstvo zadruge je razvoj podeželja, ohranjanje lokalne dediščine ter razvoj turistične prepoznavnosti. V prijetnem okolju nam je direktorica Sara Köleš Ribeiro predstavila delovanje zadruge in nam v pokušino ponudila nekaj domačih proizvodov, članice zadruge pa so nam pripravile kratko delavnico izdelovanja figuric iz koruznega listja. V sklopu domačije deluje tudi trgovina, ki je dobro založena z ročno izdelanimi predmeti iz vrbovega šibja, figuricami iz koruznih listov in različnimi drugimi prekmurskimi kulinaricnimi dobrotami, ki jih člani sami ekološko pridelajo.

Ekskurzijo smo končali polni vtisov, novih spoznanj in spominov na prijetno druženje s porabskimi rojaki, kolegi in prijatelji.

Literatura

KOZAR MUKIČ, Marija: Slovenski muzej na Madžarskem; https://www.etno-muzej.si/files/etnolog/pdf/0354-0316_3_kozar_slovenski.pdf.

RAVNIK, Mojca in Nena Židov (ur.): *Vleka ploha in poroka z borom: Pustni šegi v Sloveniji, Avstriji in na Madžarskem* (Knjižnica KGSED; 57). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2024.

MURKOVA NAGRADA, PRIZNANJE IN LISTINE ZA LETO 2024/2025

Utemeljitev Komisije za podeljevanje Murkovih nagrad, priznanj in listin

Komisija za podeljevanje Murkovih nagrad, priznanj in listin 2025, ki jo sestavljajo Milan Trobič, Katalin Munda Hirnök, Špela Ledinek Lozej in predsednik Tomaž Simetinger, se je sestala 3. oktobra 2025. Obravnavala je pet prispelih vlog in soglasno odločila, da Jelka Pšajd prejme Murkovo nagrado, dr. Bojana Rogelj Škafar pa Murkovo priznanje. Ker pravilnik to omogoča, se je Komisija odločila za podelitev dveh listin, ki ju prejmeta Pustno društvo Cerknica in Anže Habjan.

Murkova nagrada Jelki Pšajd

Murkova nagrada se podeljuje etnologinji in kulturni antropologinji Jelki Pšajd, muzejski svetnici in kustosinji Pomurskega muzeja Murska Sobota, za izjemne raziskovalne, muzeološke, znanstvene in strokovne dosežke, ki so pomemben prispevek k sodobni slovenski etnologiji. Njeno delo odlikujejo znanstvena poglobljenost, terenska natančnost, občutek za sočloveka in razumevanje etnologije kot humanistične vede, ki povezuje raziskovanje, dokumentiranje in odgovornost do skupnosti.

Že več kot dve desetletji se Jelka Pšajd posveča raziskovanju Pomurja, Porabja, Pohorja in Slovenskih goric. V središče svojega dela postavlja človeka v njegovem okolju, pri svojem delu pa izkazuje redko kombinacijo znanstvenih metodoloških pristopov in osebne empatije. Njene raziskave zajemajo široko polje materialne in nesnovne dediščine: rokodelstvo in obrti, prehransko kulturo, kmečka opravila, verovanja, praznike koledarskega leta in spomine posameznikov. Posebno pozornost namenja podeželskim ženskam, njihovi vlogi v družini in skupnosti ter njihovem prispevku k ohranjanju tradicije.

Njeno terensko delo zaznamuje izjemna vizualna in dokumentacijska natančnost. Ustvarila je bogat avdiovizualni arhiv s številnimi etnografskimi filmi in fotografskimi zbirkami. Naj jih nekaj naštejemo:

- *Counajo me remenkaš: Etnografski film o izdelovalcu pisanic Hermanu Rajsarju (2007),*
- *V Soboti ni tako slabega vremena, da mi ne bi mogle priti (2012),*
- *Živeti z gozdom: Olcarji – trde roke in mehke duše (2014),*
- *Gančki majoš (2016)* in drugi.

V Pomurskem muzeju Murska Sobota je sooblikovala številne razstave, s katerimi je etnološke teme približala javnosti in hkrati odprla prostor za razmislek o sodobnosti dediščine. Med najodmevnejšimi so *Skrinje, Stenski prti – dediščina mojih mame in babice, Radgonski mostovi* (nagrajena z Valvasorjevo nagrado), *Rokodelstvo – preteklost, sedanjost, prihodnost* in *Pomanjkanje, zadostnost, izobilje* z odmevno monografijo *Lačni nismo bili, bilo pa je siromaštvo*. Te razstave so izstopale po metodološki inovativnosti, občutljivosti do nosilcev znanja in interpretaciji kulturnih sprememb.

Njeno raziskovalno delo je povezano tudi z Registrom nesnovne kulturne dediščine, kjer je sodelovala pri vpisu vrste enot, med njimi *Borovo gostüvanje (2012), Tradicionalno lončarstvo (2014), Priprava prleških gibanic (2015), Izdelovanje prekmurskih remenk (2015), Gančki majoš (2016), Brodarstvo (2016), Prekmurščina (2019), Priprava prekmurskih gibanic (2022), Priprava bučnega olja (2022), Tradicionalno čevljarstvo (2023)* idr. S tem je omogočila trajno prepoznavnost praks, ki oblikujejo kulturno raznolikost Slovenije.

Bibliografija Jelke Pšajd šteje skoraj dvesto enot: znanstvene in strokovne članke, kataloge, monografije, razstavne publikacije in filme. Njeno delo je dragocen prispevek k razumevanju identitete, družbenih sprememb in dediščinskih procesov v vzhodnoslovenskem prostoru, hkrati pa bogati celoten korpus slovenske etnološke vede.

S svojim raziskovalnim pristopom, vztrajnostjo in občutljivostjo za človeka Jelka Pšajd uteleša temeljno etnološko poslanstvo, in sicer spoštovanje vsakdanjega življenja in nosilcev dediščine, ki s svojimi zgodbami ustvarjajo kolektivni spomin skupnosti. Njeno delo presega muzejske in regionalne okvire ter se vpisuje med ključne prispevke sodobne slovenske etnologije.

Zaradi zavezanosti k obsežnemu in poglobljenemu terenskemu raziskovanju, vrhunskih strokovnih dosežkov, izjemne interpretativne moči in prispevka k ohranjanju kulturne dediščine Slovensko etnološko društvo Jelki Pšajd podeljuje **Murkovo nagrado**.

Murkovo priznanje dr. Bojani Rogelj Škafar

Dr. Bojana Rogelj Škafar, muzejska svetnica in kustosinja za ljudsko likovno umetnost v Slovenskem etnografskem muzeju, je avtorica razstave *Maksim Gaspari: Ustvarjene podobe naroda (2024–2025)*, ki je eden vrhuncev njenega raziskovanja razmerja med podobami, predmeti in nacio-

* Tomaž Simetinger, dr. etnologije, asistent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; tomaz.simetinger@gmail.com.

nalno identiteto. Razstava izhaja iz njenih dolgoletnih etnoloških premislekov o procesih, v katerih se iz dediščine oblikujejo simbolne podobe naroda, ter o vlogi umetnikov pri ustvarjanju in posredovanju teh podob.

S projektom nadaljuje raziskovalno smer, ki jo je začrtala z razstavo *Ljudska umetnost med domom in svetom* (2021–2024), kjer je primerjala zbirke slovenske ljudske umetnosti z umetniškimi deli skupine NSK. V novi razstavi se je posvetila umetniku Maksimu Gaspariju (1883–1980) kot ključnemu ustvarjalcu likovne podobe slovenstva v 20. stoletju. Gaspari je z motivi kmečkega življenja, šeg in navad ter prazničnih podob ustvaril tipizirane simbole narodne identitete, ki še danes živijo v kolektivni predstavi Slovencev.

Razstavo je zasnovala kot muzejsko pripoved o nastajanju simbolne likovne identitete. V prvem delu prikaže Gasparijevo življenjsko pot in umetniško zorenje, v drugem pa njegov odnos do etnografske dediščine. Ob predmetih iz zbirke SEM so predstavljene njegove risbe teh predmetov, kar razkriva preplet umetnosti in etnologije. Osrednji del razstave prikazuje motive pripadnostnih kostumov, svatb, čebelarstva, dedka Mraza in razglednic, zadnji del pa obravnava umetnikov vpliv na množično vizualno kulturo in likovni okus Slovencev.

Ob razstavi je dr. Bojana Rogelj Škafar pripravila katalog z znanstvenimi prispevki in obsežen spremljevalni program, ki je razprl vprašanja o dediščini, narodni ikonografiji in sodobnih interpretacijah preteklosti. Razstava je doživela velik medijski in javni odziv, kar potrjuje njeno aktualnost in moč povezovanja umetnosti z vprašanji identitete.

S tem projektom je dr. Bojana Rogelj Škafar pomembno prispevala k etnološki vedi in muzeologiji. Na inovativen način je pokazala, kako se z umetniškimi podobami oblikuje, ohranja in preoblikuje predstava o narodu. Njeno delo združuje raziskovalno poglobljenost, muzejsko interpretacijo in jasno vizualno pripoved, ki etnološke vsebine približuje širši javnosti.

Zaradi izjemnega strokovnega pristopa, raziskovalne poglobljenosti in velikega prispevka k razumevanju nacionalne identitete s pomočjo likovne umetnosti Slovensko etnološko društvo dr. Bojani Rogelj Škafar podeljuje **Murkovo priznanje**.

Murkova listina Pustnemu društvu Cerknica

Murkova listina se Pustnemu društvu Cerknica podeljuje ob 50-letnici organiziranega delovanja, in sicer za izjemen prispevek k ohranjanju in razvoju pustne dediščine ter dolgoletno delo pri utrjevanju prepoznavnosti enega najbolj znanih slovenskih pustovanj.

Cerknica je kraj z dolgo tradicijo pustovanja, ki so jo domačini gojili že pred ustanovitvijo društva. Leta 1970 so ustanovili pustni odbor, po petih letih pa Pustno društvo Cerknica, ki je postalo gonilna sila sodobnega karnevala.

Po ukinitvi litijskega karnevala je prav Cerknica prevzela vlogo enega bolj znanih pustnih središč v Sloveniji.

Že prva leta društvenega delovanja sta zaznamovala inovativnost in močan lokalni značaj. Karneval je v povorke vključil domače like: *Martina Krpana, coprnico Uršulo, žabe, zmaje* in *Butalce*, ki so danes jedro prepoznavne pustne podobe Cerkniškega polja.

Pustno društvo Cerknica že pol stoletja uspešno ohranja in razvija nesnovno kulturno dediščino ter skrbi za medgeneracijski prenos znanja. Njegovo delovanje presega raven splošne zabave, saj je postalo oblika skupnostne identitete in humorja, s katerim domačini komentirajo družbene razmere. Leta 1999 je Cerknica postala članica Zveze evropskih karnevalskih mest (FECC), kar potrjuje njen ugled tudi v mednarodnem prostoru.

Ob 50-letnici je društvo izdalo obsežno monografijo *Točno okoli 12.32* in dokumentarni film *Od pogreba do karnevala*, ki predstavljata bogato zgodovino, razvoj in pomen pustne tradicije. Oba projekta pomembno prispevata k dokumentiranju in razumevanju etnološke dediščine notranjskega prostora.

S svojim neprekinjenim delovanjem, ustvarjalnostjo, satiro, spoštovanjem tradicije in kolektivnim duhom Pustno društvo Cerknica uteleša bistvo pustnega časa. Njihovo delo je dragocen primer, kako se lokalna dediščina ohranja in posodablja v duhu časa.

Za dolgoletno, predano in ustvarjalno delo na področju nesnovne kulturne dediščine Slovensko etnološko društvo Pustnemu društvu Cerknica podeljuje **Murkovo listino**.

Murkova listina Anžetu Habjanu

Anže Habjan že več kot dve desetletji pomembno prispeva k ohranjanju, raziskovanju in posredovanju kulturne dediščine Kroke. Čeprav po izobrazbi ni etnolog, njegovo delo izkazuje izrazito etnološko občutljivost, saj združuje zbirateljsko, raziskovalno in interpretativno dejavnost, usmerjeno v razumevanje lokalne identitete in življenjskih praks kroparske skupnosti.

Kot dolgoletni vodja zasebne muzejske zbirke *Muzejska hiša Fovšaritnica* sistematično zbira, dokumentira in predstavlja premično dediščino, fotografije in arhivsko gradivo, povezano z vsakdanjim življenjem in delom Kroparjev. Njegova zbirka je postala pomemben vir za raziskovanje lokalne zgodovine in etnoloških značilnosti železarskega naselja.

Habjanovo delovanje presega zgolj zbirateljstvo, saj s številnimi razstavami in projekti omogoča, da dediščina zaživi v sodobnem kontekstu. V Kulturnem društvu Kropa vodi sekcijo za raziskovanje humanistike in družboslovja ter ljubitelje kulture povezuje v raziskovalno skupnost, ki obravnava teme, kot so prehranska kultura, verske prakse, narečni govor in kolektivni spomin.

Kot sourednik in avtor prispevkov v glasilu *Vigenjc* sodeluje z Muzeji radovljiške občine in pomembno prispeva

k dokumentiranju lokalnih etnoloških pojavov. Njegovi članki o prehrani, verskem življenju in družbenih spremembah v 20. stoletju odražajo etnološki pristop, ki združuje terensko raziskovanje, arhivsko delo in interpretacijo nesnovne dediščine.

Anže Habjan aktivno sodeluje tudi pri pripravi etnoloških prireditev (npr. Kovaški šmaren), ki povezujejo skupnost in omogočajo neposreden medgeneracijski prenos znanj in praks. S tem prispeva k ohranjanju živih oblik kulturne dediščine in razumevanju njenega pomena v sodobni družbi.

Z dolgoletnim prostovoljnim delom je ustvaril mrežo, ki povezuje ljubiteljsko etnologijo, muzejsko dejavnost in kulturno umetnostno vzgojo. S svojim zgledom dokazuje, da je tudi neformalno, a strokovno utemeljeno delovanje lahko ključno za varovanje in razumevanje lokalne dediščine.

Zaradi dolgoletnega in vsestranskega prispevka k raziskovanju, ohranjanju in posredovanju etnološke dediščine Kroke Slovensko etnološko društvo Anžetu Habjanu podeljuje **Murkovo listino**.

NAVODILA AVTORJEM_ICAM

Glasnik SED je strokovno-znanstvena revija, ki objavlja znanstvene, strokovne in poljudne prispevke s področja etnologije, kulturne in socialne antropologije, folkloristike, muzeologije in sorodnih ved ter prispevke ljubiteljev omenjenih ved. Uredništvo prosi vse avtorje_ice, da pri pisanju, oblikovanju in oddaji svojih prispevkov dosledno upoštevajo naslednja navodila.

Uredništvo sprejema izvirne prispevke (prva objava) izključno v slovenskem jeziku. Besedila v elektronski obliki pošiljajte na slova obeh urednikov: Blaž Bajič (blaz.bajic@ff.uni-lj.si) in Nina Vodopivec (nina.vodopivec@inz.si).

Znanstveni članki lahko obsegajo do največ 60.000 znakov s presledki (vključno z izvlečkoma, povzetkom in seznamom literature ter opombami pod črto).

Članek mora imeti naslednjo strukturo:

- naslov v slovenščini in angleščini;
- izvleček v slovenščini in angleščini (do 600 znakov s presledki);
- ključne besede (do šest) v slovenščini in angleščini;
- vsebinske opombe (tekoče, pod črto);
- literatura in viri (glej navodila spodaj);
- povzetek v angleškem jeziku (do 2.500 znakov s presledki);
- ilustrativno gradivo oz. priloge, opremljene s potrebnimi metapodatki.

Na koncu prispevka navedite podatke o avtorju (ime in priimek, izobrazba, naziv oz. poklic, ustanova, kjer ste zaposleni oz. kjer študirate; e-naslov ali službeni/domači naslov, če elektronske pošte ne uporabljate – primer: Blaž Bajič, dr. etnologije, kulturne in socialne antropologije, docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; blaz.bajic@ff.uni-lj.si).

Strokovni članki so praviloma brez izvlečka, povzetka in ključnih besed. Obsegajo naj do 30.000 znakov s presledki. Opremljeni naj bodo s podatki o avtorju_ici prispevka, s navedbo uporabljenih literature in virov ter slikovnim gradivom.

Poljudni članki, poročila, knjižna poročila in ocene razstav ali filmov naj ne presegajo 15.000 znakov s presledki, opremljeni naj bodo s podatki o avtorju_ici prispevka in morebitnim slikovnim gradivom (pri knjižnih poročilih in ocenah je to obvezno naslovnica recenzirane knjige).

Dopišite še rubriko *Glasnika SED*, kamor po vašem mnenju sodi prispevek, in predlagajte tipologijo članka. Objavljeni članki bodo razvrščeni po veljavni tipologiji del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS (https://home.izum.si/cobiss/bibliografije/tipologija_slv.pdf); tipologija se določi po predlogu recenzentov in uredništva. Vse prispevke pregledata urednika, znanstvene prispevke pa anonimno tudi vsaj dva zunanja recenzenta; recen-

zije se hranijo v arhivu SED. Uredništvo poskrbi za slovensko in angleško lekturo, za prevode v angleščino pa avtorji sami.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji_ice. Pri objavi gradiva upoštevajte avtorske pravice drugih avtorjev_ic in z objavo v *Glasniku SED* ne kršite avtorskih pravic. Za objavo kakršnega koli gradiva iz drugih publikacij in arhivov morate sami zagotoviti dovoljenje za objavo v *Glasniku SED*.

Ob pošiljanju prispevka za objavo priložite tudi Izjavo in dovoljenje za objavo v reviji *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, ki je dostopna na spletni strani Slovenskega etnološkega društva (<https://www.sed-drustvo.si/publikacije/glasnik-slovenskega-etnoloskega-drustva/navodila-in-obrazci>).

OBLIKOVANJE BESEDILA:

Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil MS Word ali Open Office, v naboru znakov Times New Roman in v velikosti 12 pik, razmik med vrsticami naj bo 1,5. Besedilo strukturirajte v poglavja in po potrebi tudi v podpoglavja. Naslovi podpoglavij so v ležeči pisavi.

Citati, krajši od treh vrstic, naj bodo v besedilu med »dvojnima narekovajema«; ko gre za navedbo znotraj citata, uporabite »enojni narekovaj«. Citati, daljši od treh vrstic, naj bodo, da se ločijo od drugega besedila, oblikovani v novem odstavku brez narekovajev in z zamikov. Če gre za izjavo sogovornika, besedilo v obeh primerih postavite ležeče; kadar je del izjave ali citata izpuščen, to označite z [...], če pa citat dopolnjujete s svojimi besedami, te postavite v oglati oklepaj: [etnologijo]. Citat slovarskega pomena besede: 'miza' / *The table*.

Opombe: sprotne, velikost 10 pt.

SLIKOVNO GRADIVO:

Fotografije, skice, risbe, grafi ipd. naj imajo ločljivost najmanj 300 dpi, format pa jpg. ali tif. Pošljite jih kot prilogo, v besedilu pa označite želeno mesto postavitve. Podnapis k sliki naj bo v obliki:

Slika zaporedna številka: Naslov slike (foto: avtor, datum).

Primer: Slika 1: Murkovanje v Trbovljah (foto: Ivanka Počkar, 11. 11. 2018).

Navajanje virov in literature

Znanstveni članki morajo biti opremljeni s popolnim znanstvenim aparatom. V seznamu Literatura in viri morajo biti po abecednem vrstnem redu navedene reference iz besedila. Pri enotah, ki imajo DOI, na koncu vpisa v seznamu referenc dodajte DOI (v obliki DOI: 10.3986/Traditio2022510102; oznaka DOI mora vsebovati hiperpovezavo na ustrezno spletno mesto).

Citiranje med besedilom

Pri pisanju uporabljamo oklepajski način navajanja virov in literature: (priimek leto izdaje dela: stran), npr. (Klobčar 2014: 22). Ko v oklepaju navajamo več zaporednih strani, uporabimo stični pomišljaj: (Knific 2013: 96–97, 100–103). Ko navajamo več avtorjev, reference razvrstimo po letnicah publikacije in jih ločimo s podpičjem: (Ahlin 2013; Junge 2015; Babič 2018). Dela istega avtorja z istim letom publikacije označite s črkami a, b, c: (Šmitek 1998: 54, 2013a, 2013b: 58). Ob več kot treh avtorjih med besedilom (ne pa tudi v seznamu literature) navajamo le prvega: (Križnar idr. 2014), pri dveh ali treh pa navedemo vse: (Smole, Beno in Pungartnik 2013; Strle in Marolt 2014). Delo brez avtorja: (B. n. a. 2015: 22); delo brez letnice: (Priimek b. n. l.: 22); delo brez strani: (Priimek 2015: b. n. s.).

Zakone ipd. navajamo s kratico in letnico objave, npr. (ZON 1999) za Zakon o ohranjanju narave, ki je bil objavljen v Uradnem listu 13. julija 1999, oz. s prvo besedo in letnico, npr.: (Pravilnik 2016).

Pri neposrednem citiranju vira v besedilu oklepajski navedek vedno vstavimo pred piko. Le pri daljših, izdvojenih citatih oklepajski navedek postavimo za piko.

Kadar navajamo delo enega avtorja po drugem – npr.: (Fink po Simetinger 2014) – v seznamu literature navedemo le vir, ki smo ga dejansko uporabili – v navedenem primeru torej Sime-tinger 2014.

Navajanje v seznamu uporabljenih del:

V seznamu literature in virov ne ločujemo. Citirana dela so razporejena po abecednem vrstnem redu priimkov avtorjev. Navedemo le reference, na katere smo se sklicevali v besedilu. Naslove v angleščini pišemo z veliko začetnico pri vseh »principal words« (prva beseda, samostalniki, pridevniki, glagoli, prislovi, zadnja beseda). Pri naslovih v drugih jezikih upoštevamo pravopis posameznega jezika. Tuje kraje izdaj, kadar je to mogoče, poslovenimo: Wien – Dunaj, Klagenfurt – Celovec ipd.

Primeri navajanja literature

Monografija:

PRIIMEK, Ime: *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.

HAGE, Ghassan: *Against Paranoid Nationalism: Searching for Hope in a Shrinking Society*. Sydney: Pluto Press, 2003.

PRIIMEK, Ime, Ime Priimek in Ime Priimek: *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.

MATURANA, Humberto R. in Francisco J. Varela: *Drevo spoznanja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2005.

Ko citiramo več kot tri avtorje, tudi v seznamu literature in virov navedemo samo prvega (do vključno treh avtorjev navajamo vse). Pravilo velja tudi za navajanje zbornikov, poglavij, člankov itn.

PRIIMEK, Ime idr.: *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.

HAVILAND, William A. idr.: *Cultural Anthropology: The Human Challenge*. Belmont: Cengage Learning, 2011.

Zbornik kot celota:

PRIIMEK, Ime (ur.): *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.

REPIČ, Jaka in Jože Hudaes (ur.): *Antropološki vidiki načinov življenja v mestih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012.

Poglavje iz zbornika:

PRIIMEK, Ime: *Naslov poglavja: Podnaslov poglavja*. V: Ime Priimek in Ime Priimek (ur.), *Naslov zbornika: Podnaslov zbornika*. Kraj izida: Založba, leto izida, strani.

PRINČIČ, Jože: *Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva*. V: Jurij Fikfak in Jože Prinčič (ur.), *Biti direktor v času socializma: Med idejami in praksami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, 21–46.

Periodične publikacije:

PRIIMEK, Ime: *Naslov članka: Podnaslov članka*. *Ime publikacije* letnik/številka, leto izida, strani.

KUNEJ, Drago: *Med kodami skrita zvočna dediščina Slovencev*. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 54/1–2, 2014, 22–28.

Navajanje revije, ki je dostopna samo na spletu:

LAMBEK, Michael: *The Value of (Performative) Acts*. *Hau, Journal of Ethnographic Theory* 3/2, 2013, 141–160; <http://www.haujournal.org/index.php/hau/article/view/hau3.2.009>, 10. 5. 2015.

Tematska številka periodične publikacije:

PRIIMEK, Ime (ur.): *Naslov tematske številke: Podnaslov tematske številke*. *Ime publikacije* letnik/številka, leto izida.

SIMONIČ, Peter (ur.): *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednosti in vrednot v poznem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8/1, 2014.

Doktorske disertacije, diplomska dela in druge neobjavljene študije:

PRIIMEK, Ime: *Naslov disertacije: Podnaslov disertacije*. Doktorska disertacija. Kraj: Naziv študijske ustanove, leto.

KUŽNIK, Lea: *Interaktivno učno okolje in muzeji za otroke: Teoretski model in zasnova*. *Doktorska disertacija*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006.

Primeri navajanja virov:

Časopisni viri:

PRIIMEK, Ime: *Naslov članka: Podnaslov članka*. *Ime časopisa*, datum (mesec z besedo), stran(i).

ŽIBRET, Andreja: *Za prireditve na podeželju od občine manj denarja*. *Delo*, 30. april 2015, 10.

Ustni viri:

PRIIMEK, Ime, intervju, kraj, datum.

NOVAK, Janez, intervju, Ljubljana, 15. 5. 2015.

Kadar želimo ohraniti anonimnost vira, navedemo zgolj psevdonim, npr.:

JANEZ, intervju, Ljubljana, 15. 5. 2015.

Arhivski viri:

Ime in signatura arhivskega fonda – Ime arhiva, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta.

AS 730 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332.

GNI DAT 32 – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka terenskih posnetkov, DAT 32, Orešje, 20. 3. 1997.

Zakoni in pravni akti:

KRATICA – polno ime, ime publikacije, številka publikacije, datum objave (mesec z besedo).

Če akt ni označen s kratico, zapišemo prvo besedo njegovega imena z velikimi črkami.

ZON – Zakon o ohranjanju narave, Uradni list RS 56, 13. julij 1999.

PRAVILNIK o urejanju in oddaji zemljišč Mestne občine Ljubljana za potrebe vrtičkarstva, Uradni list RS 19, 11. marec 2016.

Spletni viri:

Literaturo, ki je dostopna v elektronski obliki (spletne znanstvene revije, blogi, slovarji ipd.) in pri kateri je avtor znan, navajamo po navodilih za literaturo.

PRIIMEK, Ime: Naslov dela. Ime publikacije (spletne strani, bloga) letnik/številka, leto izida; povezava do vsebine, datum ogleda.

APPADURAI, Arjun: Empire of Ethics: Studying UK's Colonial Past through an Ethical Lens Legitimises a Slippery Slope. Scroll.in, 2018; <https://scroll.in/article/866242/empire-of-ethics-studying-uks-colonial-past-through-an-ethical-lens-legitimises-a-slippery-slope>, 23. 3. 2020.

Kadar citiramo spletno stran, spletni časopis, spletno slovarje, bloge, enciklopedije, objave na družbenih omrežjih ipd., pri katerih avtor ni znan, navajamo organizacijo. Kadar ta podatek ni dostopen, navedemo naslov spletne strani, bloga ipd.

ORGANIZACIJA / NASLOV: Naslov. Vrsta vira, datum objave; povezava do vsebine, datum ogleda.

FILOZOFSKA FAKULTETA: Dnevi enakosti spolov FF 2023: Okrogla miza Kulturna dediščina s perspektive spola. YouTube, 25. april 2023; <https://www.youtube.com/watch?v=PRRCawnhGck>, 29. 8. 2023.

Raziskovalni podatki v zaupanja vrednih repozitorijih:

Zbirka podatkov:

PRIIMEK, Ime in Ime Priimek: Naslov zbirke podatkov: Podnaslov. Kraj izida: Izdajatelj/organizacija/repositorij, leto izida; identifikator, datum ogleda.

HAFNER-FINK, Mitja in Marjan Malešič: Slovensko javno mnenje 2015: Delovne orientacije (ISSP 2015), Vloga države

(ISSP 2016), Ogledalo javnega mnenja in Nacionalna varnost. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov, 2016; DOI: 10.17898/ADP_SJM15_V1, 31. 10. 2025.

Del zbirke:

PRIIMEK, Ime in Ime Priimek: Naslov dela zbirke: Podnaslov. V: Naslov zbirke podatkov. Kraj izida: Izdajatelj/organizacija/repositorij, leto izida; identifikator, datum ogleda.

KURDIJA, Slavko in Brina Malnar: Slovensko javno mnenje 2020/2: Evropska družboslovna raziskava. V: Slovensko javno mnenje. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov (ADP), 2023; SJM202; DOI: 10.17898/ADP_SJM202_V1; 31. 10. 2025.

Audio-vizualna dela:

Vizualna in avdiovizualna dela:

Avdiovizualna dela (filmi, televizijske in pretočne serije, spletni videoposnetki, radijske oddaje, podkasti ipd.) navajamo po enakih načelih kot drugo gradivo: v seznamu Literatura in viri jih razvrstimo po abecedi priimkov avtorjev oz. naslovov (kadar avtor ni znan). V besedilu uporabljamo oklepajski način citiranja: (Priimek leto) oz. po potrebi (Priimek leto: b. n. s.).

Film (kinotečni, DVD, spletni):

PRIIMEK, Ime (rež.): *Naslov filma: Podnaslov*. Dokumentarni film / Celovečerni igrani film. Kraj izida: Produkcijška hiša, leto izida.

DUVERNAY, Ava (rež.): *13th*. Dokumentarni film. Los Angeles: Netflix, 2016.

Če je pomembno, lahko namesto »Dokumentarni film« uporabimo npr. »Kratki film«, »Animirani film« ipd.

Televizijska ali pretočna serija kot celota:

PRIIMEK, Ime (ustvarjalec): *Naslov serije*. Televizijska serija. Kraj izida: Produkcijška hiša, leta izida.

GILLIGAN, Vince (ustvarjalec): *Breaking Bad*. Televizijska serija. Los Angeles: High Bridge Productions, 2008–2013.

Posamezna epizoda serije:

Epizodo obravnavamo kot del večje celote (podobno kot poglavje v zborniku).

PRIIMEK, Ime (rež.): *Naslov epizode*. V: Naslov serije, sezona X, epizoda Y. Televizijska serija. Kraj izida: Produkcijška hiša, leto izida.

GILLIGAN, Vince (rež.): *Pilot*. V: *Breaking Bad*, sezona 1, epizoda 1. Televizijska serija. Los Angeles: High Bridge Productions, 2008.

Podkast ali radijska oddaja (serija):

PRIIMEK, Ime (voditelj): *Naslov podkasta / oddaje*. Podkast / Radijska oddaja. Kraj izida: Produkcijška hiša, leta izida.

GLASS, Ira (voditelj): *This American Life*. Podkast. Chicago: WBEZ Chicago, 1995–.

Posamezna epizoda podkasta ali radijske oddaje:

Ker gre praviloma za spletne vsebine, jo navajamo kot del serije, z navedbo številke epizode ali datuma, povezavo in datumom ogleda/poslušanja.

PRIMEK, Ime (voditelj): *Naslov epizode*. V: *Naslov podkasta / oddaje*, sezona X, epizoda Y ali številka epizode. Podkast / Radijska oddaja, datum objave; povezava do vsebine, datum ogleda/poslušanja.

GLASS, Ira (voditelj): *The Secret Language of Politicians*. V: *This American Life*, epizoda 678. Podkast, 5. julij 2019; <https://www.thisamericanlife.org/678>, 10. 11. 2025.

Neobjavljen etnografski film ali raziskovalni posnetek:

Pri neobjavljenih avdiovizualnih delih (npr. etnografski film, arhivski terenski posnetek) navajamo avtorja, naslov, vrsto vira, opis nosilca, institucijo hramba in leto nastanka.

PRIMEK, Ime: *Naslov filma / posnetka*. Etnografski film / Video-posnetek. Nosilec (npr. digitalni zapis, DVD). Kraj: Institucija / zasebni arhiv, leto nastanka.

KOVAČ, Andrej: *Pastirsko življenje na Veliki planini*. Etnografski film. Digitalni zapis. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2018.

Avtor_ica dovoli objavo pod pogoji licence **Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna** (CC BY-SA 4.0 Mednarodna), kar pomeni, da je uporabnikom dovoljeno reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev in predelava izvirnega oziroma derivativnega avtorskega dela v vse namene, tudi komercialne, pod pogojem, **da navedejo avtor_ice dela in da širijo izvirno oziroma derivativno avtorsko delo pod istimi pogoji.**

**Interreg
Danube Region**

Projekt CULTURALITY: Cultural heritage in rural remote areas for creative tourism and sustainability je prejel sredstva iz programa Evropske unije za raziskave in inovacije Obzorje Evropa v okviru sporazuma št. 101132628.

Tematski blok o rokodelstvu je nastal v sklopu omenjenih projektov.

Cena posamezne številke | Price per Issue: 10 EUR

Letna naročnina | Yearly Subscription: 20 EUR

Transakcijski račun SED | SED Transaction Account Number: 02083-0016028646 NLB, d. d.

Distributer | Distribution: BUČA d. o. o.

Glasnik SED je indeksiran v bazah podatkov | Glasnik SED is entered into the following data bases:

Anthropological Index Online (AIO RAI) <http://aio.anthropology.org.uk>

Anthropological Literature <http://hcl.harvard.edu/tozzer/al.html>

European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH) <https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/erihplus/>

Scopus <http://www.scopus.com/>

Ebsco <http://www.ebsco.com/>

Revijo subvencionirata Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS in Ministrstvo za kulturo RS. Revija je vpisana v evidenco javnih glasil, ki jo vodi Ministrstvo za kulturo RS pod zaporedno št. 550. | The Bulletin is subsidized by the Slovenian Research and Innovation Agency and the Slovene Ministry of Culture. The Bulletin has been entered in the record of public printed media at the Slovene Ministry of Culture under the number 550.

Fotografija na naslovnici | Front Cover Photo:

Študentski lončarski izdelki, nastali v sklopu terenskih vaj. Murska Sobota, marec 2025. Foto: Veronika Zavratnik. | Student pottery pieces created during fieldwork practice. Murska Sobota, March 2025. Photo: Veronika Zavratnik.

Izšlo | Published:

Ljubljana, december 2025 | December 2025

SLOVENSKO *etnološko* DRUŠTVO
SLOVENE *ethnological* SOCIETY

Metelkova 2, 1000 Ljubljana

TISKOVINA

UDK 39(497.4)(05)
ISSN 0351-2908 (Tiskana izd.)
ISSN 2535-4324 (Spletna izd.)
Ljubljana, december 2025